KARL W. LUCKERT

Avcılıktan Evcilleştirme, Savaş ve Uygarlığa Dek
Taşçağında Kültür ve Din Üzerine Gözlemler

GÖBEKLİ TEPE

Önsöz
Klaus Schmidt

ALFA | INCELEME

3005 | ALFA | İNCELEME | 91

GÖBEKLİ TEPE

KARL W. LUCKERT

Amerikalı-Alman yazar Karl W. Luckert, Missouri State Üniversitesinden dinler tarihi profesörü olarak emekli olmuştur. 1960 senesinden itibaren Malezya, Antik Amerika ve Eski Mısır dinleri üzerine çalışmalar yapmıştır. 1987'den bu yana Çin'deki Müslümanlar ve Şamanlarla birlikte çalışmıştır. Etnolojik alanda rastladığı taş devri uygarlıkları, Göbekli Tepe arkeolojisinin yorumu için ona birçok ipucu sağlamıştır.

LEYLA TONGUÇ BASMACI

İstanbul'da doğdu. İtalyan Lisesinde okuduktan sonra, Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Pennsylvania State University'de karşılaştırmalı İngiliz ve İtalyan edebiyatları alanında yüksek lisans derecesi aldı. İstanbul İtalyan Kültür Heyetinde İtalyanca öğretmenliği, Dünya Yayınevinde metin yazarlığı ve çevirmenlik yaptıktan sonra uzun süre British Council İstanbul ofisinde Sanat Etkinlikleri Sorumlusu olarak görev yaptı. Halen İtalyanca ve İngilizceden çeviriler yapıyor.

Göbekli Tepe

Jäger-Tempel am Bauchberg Göbekli Tepe

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Kapak Tasarımı Füsun Turcan Elmasoğlu
Sayfa Tasarımı Müge Günbaş

ISBN 978-605-171-329-8
1. Basım: Eylül 2016

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29
Sertifika no: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34410 Fatih-İstanbul
Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika No: 10905

KARL W. LUCKERT

GÖBEKLİ TEPE

Önsöz
Klaus Schmidt

Çeviri
Leyla Tonguç Basmacı

ALFA

İçindekiler

Üçüncü Bölüm:
Değişim ve Geçiş Dönemi Örnekleri

ÖNSÖZ

Klaus Schmidt
Göbekli Tepe'de Kazı Başkanı,
Alman Arkeoloji Enstitüsü, Berlin

Karl W. Luckert bu kitapta din ve etnografya alanlarında yürüttüğü araştırmaları temel alan özgün şahsi yorumunu sunmaktadır. Göbekli Tepe'deki T şeklindeki dikilitaşların (*T-Pfeiler*) anlamı konusundaki düşüncelerini tereddütsüz (*nicht durchgängig*) paylaşamadığımı gizlemeyeceğim. Ancak bu Önsöz'de böyle noktalar "dar görüşlü esnaf" bakış açısıyla yorumlanmayacak (*soll nicht mit Krämerseele geurteilt werden*), bir bütün olarak sonuç üzerinde etkili olmayacak ayrıntılar tek tek incelenmeyecektir. Yazarın bu esere birkaç satırlık bir girişle katkıda bulunma davetini memnuniyetle kabul ettim. Karl W. Luckert'e Göbekli Tepe'ye yaptığı birkaç ziyaretten ve mekânı kendi gözleriyle inceleme çabasından dolayı teşekkür ederim. Bu şekilde gerçekleşme imkânı bulan tanışmamızdan ve bu mekânı yorumlamak amacıyla zengin bir malzemeyi bir araya getirdiği bu kitaptan dolayı da kendisine teşekkür ederim.

— Günümüzde arkeoloji alanı, birkaç on yıl öncesiyle karşılaştırınca, on binlerce yıl boyunca avcı ve toplayıcı olan insanların neden Holosen döneminde (yaklaşık 10.000 yıl önce) gıda

üreten çiftçilere dönüştüğü gibi önemli bir konuda daha kesin cevaplar verebilecek durumdadır. Bu durum, 20. yüzyılın belli başlı arkeologlarından biri olan Gordon Childe'ın öne sürdüğü gibi, kaynak konusundaki kıtlığın insanoğlunu doğayla yeni bir ilişki geliştirmeye ve gıda üretimi ile yerleşik hayat tarzına geçmeye itmesinden kaynaklanmamıştır. Yeni geçim stratejilerinin başlangıcı açısından yeni yöntemlerin uygulanmasına yol açan, doğanın neden olduğu kıtlıklar değildi.

— Buzul çağının sonlarında büyük ölçekli küresel bir iklim değişikliğinin gerçekleştiği doğrudur. Kuzey Amerika'da ve Avrupa'da devasa boyda buzullar kayboldu. Deniz yüzeyinde dünya çapında yüz metrelik bir yükselme olunca kıyılar bambaşka bir görüntü aldı. Beringia bölgesinin su altında kalıp Asya'yla Amerika'yı birbirinden ayıran Bering Denizine dönüştüğü herkes tarafından bilinir. Ama Yakındoğu'da da büyük bölgelerin su altında kaldığı daha az bilinir. Örneğin bugünkü haliyle Basra Körfezi, Hürmüz Boğazının batısında yer alan ve eskiden su yüzeyinde olan topraklar su altında kalınca şekillendi. Karadeniz de benzer ama daha karmaşık bir şekilde oluştu.

— Holosen döneminin başlarındaki ani iklim değişikliğine rağmen Ön Asya'da mevcut gıdaların miktarında herhangi bir azalma, daha doğrusu insanları hayatta kalmak için yeni stratejiler benimsemeye zorlayacak düzeyde bir azalma yaşanmadı. Günümüzde bildiğimiz kadarıyla tam tersi bir durum söz konusuydu. Pleistosen döneminde (1,6 milyon ile 10 bin yıl öncesi arası) yaşanan oldukça kuru bir dönemi daha yağmurlu, insanlarla hayvanlar açısından daha uygun bir iklim izledi. Çevre ve iklim faktörlerine kültürel gelişim üzerinde etkili olacak toplumsal değişiklikler eklendi. Kısa bir süre önce tespit ettiğimiz büyük şölenler ve anıtsal kutsal mekânlar olgusu gerçekleşti. Bu faktörlerin ikisi de Ön Asya'da önemli bir rol oynadı, çünkü avcılıktan çiftçiliğe geçiş dönemindeki insanlara orada rastlarız.

— Peki erken neolitik çağın dünya çapındaki bu süreci nasıl başladı? Soğuk iklimin son safhası hafifledikten sonra, buzul çağında tundrayla kaplı olan devasa bölgeler, Avrupa'nın ve Asya'nın büyük kısmını kaplayan kalıcı ormanlara dönüştü. Kış yağmurlarının yeterli düzeyde yağmasıyla Fırat ve Dicle nehirleri boyunca zengin bir bitki örtüsü gelişti. Vadilerde gür ormanlar ve yemyeşil çayırlar, sıradağların tepelerinde savan benzeri manzaralar oluştu. Yüksek Toros ve Zağros sıradağlarının önünde yayılan "Bereketli Hilal" giderek yeşillendi. Arap yarımadasının çöllerini kapsayan hilal şeklindeki düzlük hem hayvanlar hem de insanlar için ideal hayat koşulları sunuyordu.

— Bu ortamda taş devrinin avcı ve toplayıcılarının elinin altında sadece yabani hayvanlar değil, badem, şam fıstığı ve başka fıstık çeşitleri, mercimek ve bezelye, nohut ve yabani tahıllar gibi birçok bitkisel gıda da vardı. Bu çeşitlerin yabani versiyonları tabii ki günümüzde yetiştirdiğimiz, çeşitli testlere tabi tutulmuş versiyonları kadar verimli değildi, ama bu zengin kaynaklar geliştirilmiş çiftçilik stratejileriyle birleşince toplayıcıların uygun yerlere ve köylere yerleşmesine izin verdi.

— Yerleşik hayata kısa süre sonra neolitik çağın temelini oluşturan gıda üretimi olgusu eklendi. Yabani bitkilerin toplanmasının yerini tarlalara kasıtlı olarak ekilen ürünlerin hasadı aldı. Yabani buğday (*Triticum mono-coccum*) ve arpa, başlıca kültür bitkileri haline geldi. En iyi tohumların seçilmesiyle üründe artış sağlandı. İnsanlık tarihinde ilk defa önce belli bitki türleri, kısa süre sonra da hayvan türleri evcilleştirildi. Daha önceki avcılar münferit olarak genç hayvanları ehlileştirmeye alışkındı. Bu adet, evcilleştirilmiş hayvanları gruplar halinde kontrol altında tutma stratejisine dönüştü. Uzun vadeli sonuçlarından dolayı Gordon Childe tarafından "Neolitik Devrim" olarak adlandırılan bu süreç, avcı ve toplayıcıların zaman içinde çiftçilere dönüşmesini sağladı. Bu dönüşüm MÖ 10. bin yılın sonlarıyla 9. bin yılda Bereketli Hilal'de gerçekleşti ve kapsadığı alan, bit-

kilerin ve hayvanların evcilleştirilmesiyle sınırlı değildi. Kısa süre içinde mimarlık ile taş ve kemik alet yapımı gibi alanlarda başka birçok yenilik yaşandı ve sembolik sanatsal tasvirler yapılmaya başlandı. Bu noktada "kültür paketi" oluştu ve bu pakete sahip olmak, sahip olmayanlara göre üstün sayılmanın teminatını oluşturdu. Neolitik çağ kültürünün hızla yayılması da böyle başladı ve özelliklerinin belirlendiği Ön Asya'dan Avrupa, Kuzey Afrika ve Orta Asya'ya kadar yayıldı.

— Pekiyi ama bütün bu yenilikler neden ilk olarak Fırat ve Dicle nehirlerinin arasındaki Bereketli Hilal'de ortaya çıktı? Neden Erken Holosen döneminde Tuna, Nil ve Kongo nehirleri boyunca benzer gelişmeler yaşanmadı? Göbekli Tepe'nin anıtsal tapınakları bu noktada bu genel tabloya dahil olur. Holosen dönemin başlarında başka hiçbir mega bölgede böyle anıtlara rastlamıyoruz.

— Göbekli Tepe'deki taş devri anıtlarının yorumlanması bir tek arkeologlar açısından zorluk teşkil etmez. Göbekli Tepe'de yeni bir alana adım atarız. Dolayısıyla araştırmalarımızın sadece geçim ve ekoloji alanlarıyla sınırlı olmaması gerekir. Burada *Homo necans*'ın (öldüren insan) dünyasının dışına uzanırız. Joachim Hahn'ın deyimiyle "taş devri sanatının mesajı güç ve saldırganlıktır" şeklindeki slogan sadece Aurignasyan dönemin değil, Erken Holosen döneminin toplumları açısından da geçerlidir. Bu dönemle ilgili yapılan sembolik keşifler sayesinde ilk defa tarıma geçiş sürecini yaşamakta olan avcıların zihinsel dünyasına girme imkânımız var. Bu keşifler bizi *Homo pictor*'un [resim yapan insan] dünyasına götürür, Hans Belting'in büyük rağbet gören "Yeni İmgeleme Bilimi"nde söz konusu olduğu gibi taş devri imgelerinin tarihi için değerli veriler veya Jan Assman'a göre "Anma Tarihi" (*Gedächtnisgeschichte*) için malzemeler sağlarlar. Kazılarımızın ana amacı bu imge temelli kaynaklara ve değerlendirmelerine erişmek olmuştur ve olmaya devam edecektir. Ve bu amacı yerine getirmek için daha yapacak çok işimiz var.

— Her halükârda Göbekli Tepe anıtlarının sembolik sanat ve mimari sistemleri, 12 bin yıl önce yaşamış insanlarla ilgili daha önce bildiğimizden çok farklı bir taş devri toplumunu ortaya çıkarmıştır. Bu toplum büyük yapılar inşa edip üzerlerine sanatsal süslemeler yapmayı başarmıştır. Bunları gerçekleştirmek için teknoloji ve lojistik konusunda daha derin bilgiler ve insan gücünün organizasyonunda daha büyük beceri gerekliydi. Ama bu yenilikler daha kolay bir şekilde de elde edilebiliyordu. Sosyal sistemlerin gelişiminde ve toplu eserlerin gerçekleştirilmesinde itici güç sağlama anlamında "ziyafet"in rolü, araştırmalarımızda önemli bir yer kapsamaya başlamıştır. Bu kavramlar, basit yapıdaki toplumların gerçekleştirdiği şaşırtıcı başarılara getirdiğimiz açıklamalara katkıda bulunmaktadır. "Efsanevi ziyafetler" (*Sagenhafte Feste*) terimi hem tarihi çağlarda hem de avcılık ve toplayıcılık döneminde, bir orkestra şefinin çubuğu gibi insan hayatının ritmini düzenleyen bir ortama işaret eder.

— Buzul çağına ait imgelerde olduğu üzere, Göbekli Tepe'de de anıtların ötesine ulaşmamıza yardımcı olacak ipuçlarından yoksunuz. Daha ileriye uzanmak için gösterdiğimiz gayretler, örneğin daha sonraki dönemlere ait yazılı kaynaklar yoluyla günümüze ulaşan mitolojik temalara odaklanmak veya Erken Holosen avcı-toplayıcılarının halen karanlık olan imge dünyasından bu tür temaları elde etmeye çalışmak gibi, uzak bir geçmişin derin kaynaklarına ulaşma açısından çeşitli sorunları beraberinde getirir. Günümüzde ve gelecekte birçok farklı yorum seçeneğinin izlenip ortaya çıkarılması gerektiği apaçıktır.

Berlin, Ağustos 2012, Klaus Schmidt

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Sözde "Neolitik Devrim" muhtemelen *Homo sapiens* türünün altı milyon yıllık gelişimi sırasında rol aldığı en büyük kültürel değişim dönemiydi. En azından bu kitabın yazarının bakış açısıyla bu döneme dönüp bakılınca insanların bu olguya üç ana şekilde, hatta daha fazla şekilde dahil olduğu görülür. İlk olarak bu dönem endüstriyel yenilik çağıydı. İkincisi, bu yeniliğin sonuçları büyük çaplı biyolojik adaptasyonlar gerektirdi ve üçüncüsü, denge sağlamak için akılcı ve dini yönelimlerde de büyük çaplı revizyonlar gerekli oldu.

— Bundan on iki ila dokuz bin yıl önce Göbekli Tepe, çakmaktaşının çıkarıldığı endüstriyel bir merkezdi. Neolitik Devrimin endüstriyel dişleri ve pençeleri suniydi ve çakmaktaşından yapılırdı. Çakmaktaşı, keskin "bıçaklar" elde etmek amacıyla parçalanırdı. Çakmaktaşından yapılan silahların uçları daha keskin olsun diye yontulurdu. Neolitik avcıların hayvan nüfusunu azaltmakta kullandığı gelişmiş silahlar birkaç bin yıl sonra bile evcilleştirici insanları öldürmek için kullanmaya devam edildi ve insanlar –önce güvenlik amaçlı, sonra da zorunlu olarak, yani sonradan "uygarlık" adı verilecek olan şeyi düzenlemek için– şehir surlarının ardına sığındı.

— *Homo sapiens*, geliştirilmiş Neolitik çakmaktaşı silahlarıyla, o ana kadar totem ilahları sayılan bütün doğal yırtıcılara karşı

mücadelelerini kazanır hale geldi. Hayvanlar katledilirken insan nüfusu giderek arttı. Ancak kaynakların büyük ölçüde azalması sonucunda bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesi kaçınılmaz bir gereklilik haline geldi. Zaten Göbekli Tepe'nin çakmaktaşı endüstrisine yakın yerlerinde gernik buğdayı, keçi, koyun ve büyükbaş hayvanların evcilleştirildiği görülmüştür.

— Göbekli Tepe'deki kazılar, o ana kadar bilmediğimiz bir Neolitik dininin –Neolitik Kefaret Kültünün– keşfi anlamına geldi. Bu kült on iki bin yıldan biraz kısa bir süre önce, Güneydoğu Anadolu'da, günümüzde Göbekli Tepe olarak bilinen tapınaklar bütününde ortaya çıktı. Bu kült büyük olasılıkla, orada çakmaktaşından silah imal edenler –yani şamanlar, avcılar, madenciler ve yontucular– tarafından oluşturuldu. Taş devri madencileri, Toprak Ananın kireçtaşı "yumurtalıkları"ndan" hayvanları daha kolay öldürmek için kuvarsit çakmaktaşı "yumurtalar" çıkarır, onları kırıp yontarlardı. Bu endüstriyel tövbekârlar Toprak Anaya minnettarlıklarını göstermek için, –karşılık olarak ve uzlaşma elde etmek için– Toprak Ananın kireçtaşı yumurtalıklarını çıkarıp anıtsal falluslar şeklinde yontarlardı.

— Göbekli Tepe'de bu taş devri dininin geçiş aşamasında olduğunu görürüz. Avcı insan, suni bir yırtıcıya ve entelektüelleşmiş bir katile doğru evrim geçirdiği altı milyon yılın sonunda nihayet aklını kullanmaya ve hayatın süreçlerini düşünmeye başladı. Toprak Anaya kefaret ödeme fikri böylelikle Neolitik Devrim için bir motivasyon sağladı. Bu yeni dini yaklaşım, avcıları, bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesine hazırladı. Bu dönüşümü kabul etmeyen avcılar için ise Neolitik Devrim savaşmaya ve bazen "uygarlık" adı verilen "hiper-evcilleştirme"ye geçiş anlamına geldi.

— Bu kitap, ilkel çağ hakkında büyüleyici bilgilerin yanı sıra, arkeoloji, etnoloji (antropoloji) ve dinler tarihi açısından disiplinlerarası bir kuramsal perspektif sunmaktadır. Birbirlerine

yakın olan bu alanların araştırmacılarına geleneksel akademik ayrımları aşan kuramsal köprüleri tanıtmanın zamanı çoktan gelmiştir. Bu kitapta bu amaçla metodoloji, veri ve teori alanında bir derlemenin yanı sıra daha basit, gerçekçi "eğilim"ler sunulmuştur. Daha geniş kapsamlı olan bu yaklaşımın sonucu kitabın ilerleyen sayfalarında açıklığa kavuşacaktır. İlkel arkeolojik veriler arasındaki bağlantılar, insanoğlunun varlığının daha büyük gizemlerine odaklanmamızı sağlar. Bu bağlantılar, insanlığın geçirdiği evrimi tanımlamamıza ve belki de yakın gelecekteki kaderimizi aydınlatmaya yardımcı olacaktır. Tarihi görmezden gelenlerin tarihi tekrarlamaya mahkûm olduğu söylenir ben bu deyimin kapsamını tarih öncesini dahil edecek şekilde genişletmek isterim.

— Madem ki din, "kültür"e göre ters bir davranış şekli gösterir, bu yönelimler hem bir arada hem de kıyaslama yoluyla ele alınmalıdır. Kültür boyutu, arkeolojinin teknikleriyle gün yüzüne çıkarılabilecek bütün maddi ürünleri yani insanoğlunun kendinden önceki doğal şartlara uygulamayı başardığı her şeyi içerir. Din boyutu ise, kültürün tetiklediği çeşitli insani tepkiler şeklinde görülebilir. Dolayısıyla, arkeoloji nasıl kültür açısından açıklamalar sağlayabilirse, aynı veriler din açısından da faydalı olabilir. Bu durum, kültür ile dinin evrim katmanları içerisinde paralel olgular olduğunun ve daha sonraki tarihsel süreçlerin temelinde yatıyor olduklarının görülmesini kolaylaştırabilir. Kültür ve din, insanoğlunun faaliyetleri ve adetleri arasında yüzeyde, etnoloji alanına giren yaşayan katmanda daha da dikkatli bir şekilde belirlenebilir.

— Genel eğitimleri açısından "akıldışı dini" yönlerin göz önüne alınmaması gerektiği sonucuna peşinen varmış olabilecek okurları yönlendirmek için bütün bunların en başta söylenmesi gereklidir. Farklı kelimeler farklı insan grupları için farklı anlamlara gelir. Modern toplumlar genelde üç bin yıldan eski ol-

mayan dini adetler konusunda –uygarlığın neden olduğu sorunların giderilmesi için tarihin en belirleyici anlarında başvurulan, eskimiş çözümler konusunda– bir miktar bilgi sahibidir. Bu dini "çözümler"in bazıları günümüzde Batıda Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam, Doğuda da Hinduizm, Sihizm, Budizm, Taoizm ve Konfüçyüsçülük gibi geniş kapsamlı etiketler altında toplanmaya devam etmektedir. Orada burada ortaya çıkan daha eski dindarlık biçimleri ise Şamanizm ve halk dinleri etiketlerine dahil edilir. Demokrasi, komünizm, bilimcilik gibi modern ve seküler ideolojiler veya birkaç yüzyıllık felsefeler, eski zamanlardan beri çok çeşitli dini yönler içermeye devam etmelerine rağmen günümüzde "dini olmayan" olgular olarak sunulmaya çalışılır. Bu kitapta, modern çağa olan yakınlık iddialarından bağımsız olarak, taş devri kültür ve dininden geri kalanların –bilimsel deneysel yöntemler, teolojik anlamlar ve ritüeller– günümüzde hâlâ geçerli olduğunu ileri sürmek istiyorum.

— Bu kitabın yazarının gözünden bakınca bilimsel olmayan *Homo sapiens* yoktur ve dindar olmayan insanlar sadece hayali olanlardır, dolayısıyla varlıkları teyit edilemez. Kültürel saldırganlık, dini inziva ve bunlarla bağlantılı düşünce tarzları, insanoğlunun tüm varoluş biçimlerine ortak olan evrensel yönler teşkil eder. Bunlar insanlar için oksijen solumak ve karbondioksit üretmek, beslenmek ve dışkı yapmak kadar temel yaşamsal süreçlerdir. Dolayısıyla insansıların altı milyon yıllık kültür inşa sürecinde dinin evrimine yaklaşımımız, tarihsel anlam profillerini oluşturmaya ve insanın kendi içine bakmaya yardımcı olmaya uygundur.

— Dönüp geriye bakınca oğlum Martin'e, bu kitabı yazmam "gerektiğine" dair bana neredeyse emir verdiği için müteşekkirim. Çünkü meçhul bir alana adım atarken başkalarının inançlarına dayanmak, insanın sadece kendi tereddütlerine güvenerek karanlığa adım atmasından daha kolaydır. Stilimi ana dili İngi-

lizce olan okurların duyarlılıklarına uyarlamak için çift vardiya yapan Erika'ya teşekkür ederim. Metnimin bazı bölümlerini okuyan Arne Hassing bana çok değerli önerilerde bulundu. Ancak bu kişilerin hiçbiri metnin nihai halini görmedi. Bu da burada yer alan bütün hataların sorumluluğunun tamamıyla bana ait olduğu anlamına gelir. Ben Güneydoğu Anadolu'ya gitmeden önce Ravi'ye bana fotoğrafçılık konusunda verdiği tavsiyelerden dolayı müteşekkirim. Jens Notroff bana DAI fotoğrafları sağladı, çabalarıma babacan bir tavırla yaklaşan Klaus Schmidt de sonunda bu kitap için bir "*Vorwort*" yazmayı kabul etti. Göbekli Tepe'nin arkeolojik kâşifi ve kazı başkanı olarak bakış açısı benim için çok önemlidir. Kitabın yayınlanma sürecinin son aşamalarında Robert Hamerton-Kelli bana dostane tavsiyelerde bulundu ve stratejik destek sağladı. Burada söz edilmesi gereken daha niceleri dahil olmak üzere herkese teşekkür ederim.

— Bu kitabı Çinli meslektaşım ve araştırma ortağım Li Shujiang'ın anısına adıyorum. Çin'de ve Amerika'da yürüttüğümüz işbirliği, bu ülkelerin tarihi ve kültürü konusundaki anlayışımıza taptaze bir bakış açısı katmıştır. Li Zengjiang, Wei Cuiyi ve Yu Zongqi'nin yanı sıra, Li Shujiang'ın Ningxia'daki meslektaşlarından, İngilizce çevirmenlerinden ve öğrencilerinden beşi Missouri State University'de öğretim görevlisi olarak görev alırken Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kitap yayınlama çabalarımıza destek verdiler. Zhang Zuotang ve Du Xiaoyu Çin etnolojisi ve tarih öncesinde yönümü bulmak için gösterdiğim bireysel gayrete hem dil açısından hem de saha çalışmalarında yardımcı oldular.

Portland Oregon, Bahar 2013, Karl W. Luckert

RESİMLER

Resim 1. Son buzul maksimumundan sonra küresel ısı değişiklikleri. Kaynak: Steven Mithen, *After the Ice*, 2004, s. 12.

Resim 2. Göbekli Tepe: Çakmaktaşı parçaları içeren sayısız çalışma alanından biri. Küçük resim: Bir çakmaktaşı yumrusu. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

Resim 3. Göbekli Tepe'nin kuzeydoğuya bakan güneybatı "dizindeki" kireçtaşı plakalar. Madencilerin buraya ilk yaklaştığı nokta olabilir. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir: DAI'nin izniyle.

Resim 4. Göbekli Tepe'nin basitleştirilmiş topografik haritası. Arkeolojik bilgiler azaltılmış ve bu kitapta öne sürülmüş olan önerileri göstermek için topografi vurgulanmıştır. Orijinal fotoğraf: Klaus Schmidt, 2008, s. 101. DAI'nin izniyle.

Resim 5. Aralarında ilk tapınak yapısının yer aldığı, kuzey sınırında bulunan iki delik. Soldakinde yükseltilmiş bir kenar dikkat çeker. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

Resim 6. E Yapısı—*Felsentempel*. Göbekli Tepe'nin güneybatı burnundan güneye bakış. Bkz. Schmidt, 2008, s. 107. Fotoğraf — DAI'nin izniyle.

Resim 7. Bir önceki fotoğrafa göre birkaç adım kuzeye doğru geri gidince daha büyük iki tören çukuruna rastlarız. Sol çu-

kurda (doğudaki) bir dikilitaşın kırık ucu, kayalarla desteklenmiş halde bulunur. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

Resim 8. 18 numaralı direk, D yapısı, Tilki totemi ve kıvrılmış bir kurdele. Fotoğraf — DAI'nin izniyle.

Resim 9. Nevali Çori Totem Direği—Klaus Schmidt tarafından yapılan taslak rekonstrüksiyon. DAI'nin izniyle.

Resim 10. Göbekli Tepe'nin güneybatı tepesinde bulunmuş olan "Aslan Adam" totem direği. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — Şanlıurfa Müzesi'nin izniyle.

Resim 11. Şanlıurfa'da bulunan ve daha sonraki bir döneme ait olan bu heykel bir rahibi veya antropomorfik bir tanrısal varlığı temsil ediyor olabilir. Yeryüzünde bulunmuş en eski tam boy heykeldir. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — Şanlıurfa Müzesi'nin izniyle.

Resim 12. D yapısındaki 18 ve 31 sayılı merkezi dikilitaşlar. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir—DAI'nin izniyle.

Resim 13. D yapısındaki 33 numaralı Dikilitaş. Schmidt'in kitabında yer alan dört fotoğrafı temel alan, yazar tarafından çizilmiş eskiz, 2008, 182vd. Sağda: Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

Resim 14. Yılanlardan örülmüş bir battaniye. 1 numaralı dikilitaş, A yapısı. DAI'nin izniyle.

Resim 15. Navajo Çakal Yolu Töreni'ndeki dördüncü kum resmi. Doldurulmuş "çakal" derileri ve sepetler taşıyan antropoid çakal tanrıları. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 16. Navajo Çakal Yolu İyileştirme Töreninden bir sahne. Soldan sağa: 1. Hasta. 2. Konuşan Tanrı. 3. Bir kadının canlandırdığı Maskeli Çakal Kız. 4. Maskeli Çakal, yani doldurulmuş bir Gri Tilki derisi taşıyan bir adam. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 17. D Yapısındaki 31 numaralı dikilitaş. Fotoğraf — DAI'nin izniyle.

Resim 18. Yoldan çekilmekte geç kalan dikilitaşlar. 43 ve 27 numaralı dikilitaşların üzerindeki genç hayvanlar— Fotoğraf — DAI'nin izniyle.

Resim 19-a. Güneydoğu burnu—"sol diz." Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

Resim 19-b. Güneybatı burnu—"sağ diz." Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

Resim 20. Aslanlı Yapının doğudan görüntüsü. Resmin alt yarısında bulunan kuzeydoğu tarafındaki dikilitaşın üzerinde Göbekli Tepe'nin Toprak Anasının kireçtaşından oyması bulunmuştur(Resim 23, aşağıda). Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

Resim 21. Güneybatı ile kuzeybatı tepeleri arasında, batıdaki kasık bölgesinde bulunan yeni kazı alanı. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

Resim 22. Batı Kazı Alanından ilk önemli buluntular, 2011. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir —DAI'nin izniyle.

Resim 23. Aslanlı Loca'da doğu tarafındaki serbest duran dikilitaşlar arasında bağlantı sağlayan ve onları destekleyen bir bank üzerinde yer alan Göbekli Tepe'nin Toprak Anası. Fotoğraf Dieter Johannes tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

Resim 24. Malekula'da yeraltı dünyasının muhafızı olan Temes Savsap tarafından çizildiği haliyle üyeliğe kabul edilenler için Ölüler Yolu. A. B. Deacon tarafından çizilmiştir, 1934, s. 127vd.

Resim 25. Zemin düzeyine kadar kazılmış olan C Yapısının üstten görünümü. DAI'nin izniyle.

Resim 26. C Yapısı — DAI rekonstrüksiyonu, http://www.urgeschichte.org/DieBeweise/Gobekli Tepe/gobeklitepe.htm

Resim 27. C Yapısı — Yazarın DAI rekonstrüksiyonuna (http://www.urgeschichte.org/DieBeweise/Gobekli Tepe/gobeklitepe.htm) dayalı çizimi

Resim 28. Kutsal Ahır. Göbekli Tepe'de son zamanlarda bulunan yontma bir "lumboz taşı." Kuzeybatı tepesi. Buna benzer bir fotoğraf ilk olarak Klaus Schmidt, 2010, s. 252'de yayınlandı. DAI'nin izniyle.

Resim 29. Büyükbaş bir hayvanın vajinasını andıran doğal bir kaya oluğunun yanında yer alan inek oyması. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

Resim 30. Üzerlerinde kazılmış girintiler olan dikilitaşlar. B Yapısı. Kaynak: Klaus Schmidt, 2010, Fotoğraf Irmgard Wagner tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

Resim 31. Beş Kültürel Uyum Düzeyinin Birikimi.

Resim 32. Deneyim ve Tepkiler Tahterevallisi.

Resim 33. Yırtıcı hemcinslerin kurban olarak kesilmesinin yerini alan çubuk heykelcik. Yazarın fotoğrafı, Claus Chee Sonny'nin izniyle.

Resim 34. Yaban Domuzu ve Hindistan Cevizi. Yazar tarafından "Ameta ve Hainuwele"ye uyarlanmıştır. Kaynak: Richard Bartz, Münih, habitat fotoğrafı. Http://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.5/deed.en.

Resim 35. Ainu *iomante*. Japon parşömen tomarı resmi. British Museum'un Mütevelli Heyetinin izniyle.

Resim 36. Narmer Paleti. British Museum'un Mütevelli Heyetinin izniyle.

Resim 37. Puyang'da, Xishuipo'da bulunan Yangshao mezarındaki M45 mezarının 1 numaralı odası. Kaynak: Resim 6, Sayfa 5, Levha Bir, *Cultural Relics of Central China*, 1988 (1). Du Xiaoyu'nun izniyle. Kompozisyon ve çizim yazar tarafından yeniden yapılmıştır.

Resim 38. Ejderha Sürücüsü. Puyang'da, Xishuipo'da bulunan Yangshao mezarındaki 45 mezarının 3 numaralı odası. *Archaeology*, 1989, 12, s. 1069, 4. Du Xiaoyu'nun izniyle; yazar tarafından alıntılanmıştır.

Resim 39. Anyang, Çin: Kurban edilen insanları içeren, Shang hanedanı dönemine ait bir kazı alanı. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — Anyang Müzesinin izniyle.

Resim 40. Kurban edilen arabalar ve araba sürücüleri. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — Anyang Müzesinin izniyle.

Resim 41. Zhang Jucai'nin cenazesinin 2002 yazında Ningxia'daki Fanmagou'da yer alan üçüncü yıldönümü. Tören davetiyeleri Zhang Jucai'nin yeğeni Zhang Zuotang adına hazırlandı. Zuotang aşağıda sağda, ateşin başında biraz eğilmiş duran kişidir. Arkasında duran şapkalı adam Zuotang'ın babası ve merhumun kardeşidir. Fotoğraflar yazarın çektiği videodan alınmıştır.

Resim 42. Günah Keçisi, ressam: William Holman Hunt (1827-1910). Wikimedia Commons'un izniyle.

1. Bölüm

NEOLİTİK DEVRİMİN ARDINDA YATAN KEFARET OLGUSU

1.
Göbekli Tepe'den Önceki Altı Milyon Yıl

İnsansı ve insanımsı atalarımız altı milyon yıl boyunca yırtıcı hayvanlara özgü bir iştah ve av kültürü geliştirdiler. Bu sürede av kültürü bir yandan başarıya ulaşırken, diğer yandan dini bir sorun teşkil etmeye başladı. Atalarımız dalları, kemikleri ve taşları suni dişlere ve pençelere dönüştürmek için denemeler yaparken insan zihni gelişti. Suni olarak artan saldırganlığın ve bilimin, vicdan, suçluluk duygusu ve dini inziva ile dengelenmesi gerekliydi. İnsanlık, cinsiyetler doğrultusunda –kadın leşçiller ve toplayıcılar– ile –erkek yırtıcılar– şeklinde ikiye ayrıldı.

Primatların Boğuşma Alanı

Tarih Öncesinde Kısa Bir Keşif: On iki bin yıl kadar önce, çakmaktaşı madencileri tarafından kireçtaşından inşa edilen ilk tapınaklar, Zaman Nehri üzerinde primat atalarımızın boğuşma alanından altı milyon yıl kadar ileride yer alır. Doğu Anadolu'da yer alan ve Göbekli Tepe olarak bilinen insan yapımı tepenin üzerinde bulunan bu tapınaklar insanoğlunun avlanma ve toplama evriminde bir zirvenin habercisiydi. Bu tapınaklar Çanak Çömleksiz Neolitik (PPN) olarak bilinen bir devre aittir. Göbekli Tepe bir kült mekânı olarak avcılık ve toplayıcılıktan evcilleştirme ve hiper-evcilleştirmeye geçişin başlangıcını oluşturur. Son on bin yılda, bu kadim kült mekânına gelen ziyaretçilerin sayısı giderek azalırken, gezegenin dört bir tarafındaki avcı ve toplayıcı kültürler arasındaki geçiş süreci devam etti. Bu dönüşüm günümüzde bile dünyanın hiçbir yerinde tamamlanmış değildir.

Ara sıra avlanan veya inşaatlarında kayalardan türettikleri malzemelerden yararlanan evcilleştirici veya hiper-evcilleştiriciler, taş devrindeki öncülerine ait icatlardan veya dini meşrulaştırma süreçlerinden yararlanmış olur.

— Göbekli Tepe'deki tören mekânlarını inşa eden ve ritüeller için gerekli araç gereçleri yaratan zanaatkâr grupları, insansıların maymunlardan ayırt edilemediği dönemlerde veya en azından bu kitabın yazarının hayal edebileceğin den çok daha önce öğrenilmiş bilgileri taklit edip modifiye ediyorlardı. Ama yazarın algı konusundaki eksikliklerine rağmen, formel mantığın gereksinimlerini karşılamak için yine de geriye dönmekte yarar olduğu anlaşılmaktadır. Arkeologların elde ettiği veriler Göbekli Tepe kültürünün tarih öncesini kabataslak kurgulamamızı, bugün bulunduğumuz noktada olmak için son altı milyon yılda olanlar konusunda kısa bir keşfe çıkmamızı gerektirmektedir.

— Evrim konusundaki bir keşiften ne elde etmeyi umabiliriz? Bir din tarihçisi olarak elli yıldan uzun bir süredir yeryüzünün birçok yerinde bu tür keşiflere çıkıyorum. Birçok muhteşem keşif yapmış olmak isterdim, ama böyle olmadı. Ama gözlemlediğim bazı şeyleri, daha doğrusu vardığım bazı sonuçları açıklamazsam, insanlık vazifemi yerine getirmek için yapmam gerekenleri yapmamış olurum.

Şempanze Akrabalarımız: Şempanze akrabalarımızla ilgili bu giriş bölümü, insansı atalarımızın dinine çok kabataslak bir bakış teşkil eder. İlk insansıların hepsinin soyu tükenmiştir. Evrim yolculukları sırasında kendilerinden genç olan bazı kuzenlerinin onlarla mücadele etmekte fazlasıyla başarılı olduğunu sanıyorum. Ancak hayatta kalan tek insanımsı türün düşünce sahibi üyeleri olarak, akrabalarımızın kaderine ilgi duymayı kendimize borçluyuz. Bize daha yakın olan atalarımızın, aralarında akrabalık olan diğer soyların ortadan kayboluşuyla ilgisi olduğundan

şüphelenmek için haklı nedenlerimiz vardır. Acaba günümüzde *Homo sapiens* gruplarının birbirlerini rahatsız etmesine neden olan uyumsuzluklar onların arasında da zorluklara neden olmuş olabilir mi? Suçlu soydan gelen bizler, herhalde bu soruya hiçbir zaman tam bir cevap veremeyeceğiz. Ancak günümüzde var olan ve bize en yakın olan kuzenlerimizi gözlemleyerek –insansı atalarımıza göre bizden daha farklı olmalarına rağmen– bu uzak akrabalarımız hakkında bazı bilgiler elde edebiliriz.

— Maceraperest Australopithecus veya Ardipithecus atalarımız ormandan çıktığı zaman şempanzeler geride kaldı ve o gururlu ilericiler yanlarından ayrılıp onları nihayet rahat bıraktıkları için büyük ihtimalle bir miktar rahatladılar. Şempanzeler ağaçların sağladığı nispeten güvenli evlerinde kaldı. Şempanzelerin muhafazakârlığını çok takdir ediyorum, çünkü çok uzak atalarımızın hayatının neye benzediğinin bir örneğini günümüzde bize sunuyorlar. Aslında uzak maymun akrabalarımızın kaçak akrabalarını –ilericilerin çabalarını ve kendilerine yeni deneysel zorluklar icat edişlerini ve yanlış adımlar atışlarını– uzaktan seyrederek tepkisel hayatta kalma becerileri öğrenmiş olmaları mümkündür.

— Her halükârda geride, ağaçların arasında kalanların hikâyesi, yemekle ilgili günahlardan dolayı henüz içgözleme başlamadığı anlaşılan hayvan gruplarına işaret eden bir analoji olarak yorumlanabilir. Ancak bu maymunlar şu ana kadar geçirdikleri evrimde bile ara sıra kendi türlerinin hayat tarzını ve statüsünü aşarlardı. Şempanzeler çeşitli nesneleri alet olarak kullanırlarsa da, henüz dişlerini kullanmak yerine sert kayaları birbirine çarpacak veya elde tutulacak sopalara pençeler takacak kadar ileri gitmemişlerdi. Bu da henüz kasıtlı cinayet işlemek istediklerine dair herhangi bir somut kanıt bırakmadıkları anlamına gelir. Veya öykü anlatımında, taş devrine özgü kuvarsit "diş kayasının" şeklini değiştirme günahını hafifletme veya

Tanrının sahip olduğu bir bahçeden yasak bir ağacın yumuşak meyvesini yemeye cüret ederek hikâyelerini önemsizleştirmek istemediklerini gösterir.

— Şempanze kuzenlerimizin -bir anda yamyamlaşmaları mümkünse de- sandığımız kadar vahşi olmadıklarını öğreneli çok zaman olmadı. Şempanzeler yiyeceklerini ebeveyn/çocuk ilişkisinin dışında da paylaşırlar. Şempanzelerin alfa erkeği en büyük porsiyonu her zaman kendine saklamaz ve toplumun daha alt düzey bazı üyelerinin sunduğu destek neredeyse insan toplumlarında olduğu gibi, sıklıkla takdir edilip ödüllendirilir. Özellikle etin şempanzeler arasında mülkiyet hakları -yani avlama, yakalama ve öldürme yoluyla mülkiyet hakları- doğrultusunda paylaşıldığı görülmektedir. Büyük hayvanların daha küçük mülk sahiplerinden yiyecek dilendiği görülmüştür.[1]

— Erkek şempanzelerle dişi şempanzeler arasında boy açısından neredeyse yok denecek kadar az fark vardır. Ayrıca dişilerin belirgin bir şekilde koruma amaçlı otoriteye sahip olduğu görülür. Frans de Waal bir defasında arabulucu bir dişinin saldırgan bir erkeğin elinden altı defa taş aldığına tanık olmuş. Ama erkek şempanzelerin ahlaki açıdan sınırlanması sadece dişilerin müdahalesiyle gerçekleşmez. Tipik erkek şempanzeler de kendilerine kısıtlamalar uygular. Dişilerle kavga ettiklerinde büyük köpek dişlerini kullanmayıp normal dişleriyle küçük küçük ısırırlar. Bunu tipik dişi şempanzelerden öğrenmiş olamazlar, çünkü dişiler kendilerini veya yavrularını savundukları zaman hangi dişlerini kullanmaları gerektiği konusunda hiçbir kaygı hissetmezler.

— Jane Goodall'un şempanzeler arasında yürüttüğü öncü çalışmalar bize en yakın primat kuzenlerimizin vahşi şartlarda nasıl bir etkileşim içinde olduğuna dair mükemmel bilgiler sunmuştur.[2] Primatlar ve insanoğlunun evrimi konusunda çalışanlar Jane Goodall'un çabalarını ve gözlemlerini daima takdir

1 Frans de Waal, *Chimpanzee Politics*. New York, 1982, s. 200vd.
2 Jane Goodall, *Reason for Hope: The Spiritual Journey*, New York, 1999.

edecektir. Frans de Waal, biraz daha uzaktan da olsa, bu hayvanların arasındaki "siyasi" etkileşimleri genel anlamda gözlemlemeyi başarmıştır.

— Peki ama şempanzelerin dini konusunda neler biliriz? Gombe Dağlarında dışlanmış erkek şempanzeler arasında patlak veren şiddetli yamyamlık eylemlerinin, insanların şempanzelerin kültürünü ve dinini yanlış anlamış olmasıyla ilgisi olabilir mi? Ben böyle olmuş olabileceğine inanıyorum.

— Kendinizi ergen erkek şempanzelerden birinin yerine koyun; dış müdahaleler olmasaydı, bu erkek şempanze sakin bir şekilde ve herhangi bir mahcubiyet hissetmeden en yetkili dişilerle, şahsi dostluklar geliştirecekti. Acaba daima sessiz olan ve olanları gözlemleyen *Homo sapiens* tanrıçanın –Jane Goodall'un– varlığının genç erkek şempanzelerin dişilerden uzak durmasıyla bir ilgisi olabilir miydi? Jane Goodall varlığıyla, yaşlı dişilerden ve daha genç hayvanlardan oluşan, daha yavaş hareket eden, daha küçük grubu onurlandırıyordu. Acaba normalde annelerin gözleri önünde en küçük çocuklarıyla oynamaya izin verilen ergen erkekler, artık böyle yapamadıkları için öfkelenmiş olabilirler miydi? Şefkatli "aile içi deneyimler"den mahrum kalan ergen erkekler, dışlanma, öfke ve şiddetle sonuçlanacak bir duruma itilmiş olabilir miydi? En azından nispeten ilahi (başka bir deyişle şempanzeden güçlü) sayılabilecek Jane Goodall'un varlığı ergenlerin "çocuk bakıcılığı okulu"na katılmasını engellemiş ve ergen erkeklerle grubun daha genç üyeleri arasında bir kuşak farkının oluşmasına neden olmuş olabilir. Aydınlanma arayışımızın bu aşamasında bütün bu sorulara cevap verecek durumda değiliz. Ancak temel "din" konusundaki sorular bu kitabın İkinci Bölümünde daha sistematik bir şekilde ele alınacaktır. Bazı okurlarımız bir süreliğine sonraki bölümlere geçmek isteyebilir.

— İnsansı dininin geçirdiği evrimin genel değerlendirmesi açısından bu konuya devam edegelen bir entelektüelleşme süreci

gözüyle yaklaşmak, yani bu süreci maymunlardan da önce başlamış olan kademeli, ağır bir öğrenme süreci olarak görmek yerinde olacaktır. Hâkimiyet ve hiyerarşi oluşturma olguları, hem kültür hem de dinin anlaşılması açısından temel önem taşır. Hayvanlar âleminin tüm sosyal türleri arasında, besin zincirine ve ekolojik nişlere dahil olmak gibi daha temel faktörlerin yanı sıra bu olgular da geçerlidir. Burada aynı zamanda hayatta kalma mücadelesi de söz konusudur. Bir maymun ilk Ardipithecus yavrusunu yetiştirdiğinde bu konular aşılmadı; bir *Homo erectus* çifti birkaç *Homo sapiens* türü doğurduğu zaman beyinsel nitelikler gelişirken bu konular ortadan kalkmadı. *Homo sapiens*'in zekâsının kendini ispatlaması gerekliydi. Öte yandan annelerin ne doğurursa onu sevmekten başka seçenekleri yoktur.

— Bir besin zinciri içerisinde hayatta kalma çabası ile toplumsal hiyerarşilerde rekabet ile hareketlilik, zaman içinde daha akılcı hale gelmek yerine daha karmaşık hale geldi. Neyin yukarı ve aşağı veya üst ve alt olduğuna dair en temel algılar daha sonraki kuşaklar arasında olsa olsa seçenek ve ayrıntı açısından yüceltildi veya gerekçelendirildi. Hayvansal düzeyde paylaşma olarak başlayıp insansı "suni" yırtıcılar tarafından iz sürme, kandırmaca, hırsızlık ve cinayete, hatta insanımsılardan üstün olan yırtıcılara kefaret amaçlı kurban kesmeye dönüştürülen şey kademeli olarak öğrenildi, dolayısıyla tüm diğer arzular, beceriler ve sınırlamalarla dengelenmesi gerekli oldu.

— Bu meselenin diğer ucunda, insanlardan daha büyük olan boyuta –ve ona tekabül eden insani sınırlamalara– bakacak olursak, insanların faaliyetlerinin daima doğal veya ilahi sınırlamalarla kontrol altına alındığını söyleyebiliriz. Bu faaliyetlerin sonuçları tutarlı bir şekilde korku, ihtiyat, geri çekilme ve dini sağduyu yoluyla düzenlenmiştir.[1]

1 "Kültür," "din" ve "bilim"i birbirine bağlı kategoriler olarak görmeye alışkın olmayan okurlar Bölüm 10'u okumalıdır.

Üç Adaptasyon Şekli: Yiyecek arayışında Afrika'da hakkında bilgi sahibi olduğumuz en eski insansı varlığımızı ve erken kültürümüzü temsil eden üç adaptasyon şekli söz konusudur. Bunlar toplayıcılık, leşçillik ve avcılıktır. İlk ikisi zaman içinde, kendi kendine başlayan avlanma açısından gelişmelere neden olmuştur. Avcı atalarımız maymundan insana geçişte başarılı oldukları zaman, bitki olsun, hayvan olsun, kurbanlarının hayatına son vermek amacıyla onları kontrolleri altına alırdı. Bu gezegendeki tüm canlılar gibi onlar da kendi hayatlarını sürdürebilmek için başkalarının hayatlarından arta kalanı "ödünç alır" veya onu doğrudan "alırdı." Öncelikle yiyecek elde etmek için, ama bazen de giyimleri veya barınaklarında kullanacak malzeme almak –başka bir deyişle çalmak– için bitkilerin ve karada, suda ve havada hayvanların hayatlarına son verirlerdi.

— Atalarımız toplayıcılık, leşçilik ve avcılık yaparken henüz kendi türleri dışında hiçbir türün yavrularını yetiştirmez veya beslemezdi ve başka hayvanları –muhtemelen köpek dışında– evcilleştirme becerisine de sahip değildi. Yabani meyve, yaprak, sebze, kök, yemiş ve tohum toplarlardı. Küçük veya genç hayvanları yakalar, kuşların veya sürüngenlerin yuvalarından yumurta çalarlardı. Başka yırtıcıların öldürdüğü hayvanlardan kalanlardan ne mümkünse elde ederlerdi. Böylece etin tadını keşfettiler. Zamanla, alet kitlerindeki ilerlemeler sonucunda av hayvanlarını kendi elleriyle öldürmek ve taptaze et elde etmek için stratejiler geliştirdiler. Avcı atalarımız çakmaktaşı parçalarını kullanarak ve bıçağı icat ederek kurbanlarını daha etkili bir şekilde kesmeyi de öğrendi.

— Birkaç milyon yıl boyunca atalarımızın silahları son derece zayıf olup çevrelerinde bulunan doğal nesnelerden fazla farklı değildi. Avlanma becerileri sınırlı olduğundan büyük çapta gizemli olmaya devam eden bir alanın sınırından "hasat kaldırır-

lardı." Bazen umutsuzluktan cesaretlerini toplayıp, kendi alanlarını çevreleyen, insansılardan daha güçlü rakiplerinin alanına adım atarlardı.

— Maymunların soyundan gelen, mutasyona uğramış özel bir hayvan türü, toplayıcılarla yırtıcılar arasındaki evrimde bir süre bocaladı. İnsanımsı dişiler mümkün oldukça yavrularını huzur içinde yetiştirmek için daha huzurlu bir hayat tarzını seçerler ve toplayıcı olarak kalmaya eğilim gösterirlerdi. Öte yandan erkek insanlar, doğal yırtıcılarla rekabet içinde varlıklarını sürdürürlerdi, bu da genel anlamda rakiplerinin becerilerine saygı duydukları anlamına gelirdi. Kendilerinden daha becerikli yırtıcıların yapabildiklerini kıskanırlardı. Onları taklit edip, öldürüp yediklerini avlama gereğini hissederlerdi.

— Erkekler kemikleri ve taşları silahlara dönüştürmeye başladığı zaman insan türünün biyolojik cinsiyetleri kültürel bir karşıtlık şeklinde farklılaşmaya başladı. Meslekler kutuplaştı ve erkekler avcılık yaparken kadınlar toplayıcılık yapmaya eğilim gösterdi. Beslenmek için aile olarak bir araya geldiler ve çocuklarını koruyup yetiştirmek için işbirliği yaptılar. Temelde alet ve silah imalatının, cinsleri birbirinden uzaklaştırdığı ve avlanma ürünlerinin onları yiyecekleri paylaşmak için tekrar bir araya getirdiği söylenebilir. Çocuklar anneleri tarafından yetiştirilirdi ve genç erkekler babaları gibi tam zamanlı katiller haline gelecek kadar büyüdüğü zaman travmatik bir kabul ritüeli –yırtıcı olmak için bir tür ikinci doğum– gerekli hale gelirdi.

Suni Yırtıcılar: Birkaç milyon yıl önce atalarımız öfke nöbetleri geçirmek ve taşları gelişigüzel fırlatmak yerine, taşları parmaklarıyla yerden alıp belirli hedefler edinince ve taşları daha güçlü bir şekilde ve daha uzaklara –ve tükürüklerine göre hedefe daha yakın şekilde– fırlatmayı öğrenince zooloji ve insanmerkezcilik açısından yeryüzünde yeni bir çağ başladı. Soyumuzun erkekleri zaman içinde, tahta, kemik ve taştan suni "dişler" ve "pençeler"

imal ederek kendilerini suni yırtıcılar olarak baştan yarattılar. Gelişimin bu safhasında bilimsel cesaret ve deneysellik yöntemi öncelik kazandı. İnsanlar "ısırmayı," hatta kayda değer mesafelerden öldürmeyi öğrendi. Öğrenme süreci kademeli olarak gerçekleşti ve bazen insanlar sırf bir şeyi yapabileceklerini kendi kendilerine ispatlarken öğrendiler. Eğlenceleri avcılık mesleğine dönüştü, meslekleri de suni yırtıcılar olarak kimliklerini tanımladı. Kültürel açıdan bir miktar daha gelişince de *Homo sapiens* olduklarının bilincine vardılar.

— Kültür, insanın doğal düzene dayattıklarıdır, doğal düzen de "suni" yırtıcı *Homo sapiens*'in bilinçli bir şekilde oynadığı rol dışındaki her şeyi ve herkesi kapsar. İnsanoğlu nesneleri isimlendirerek, isimler üzerine düşünerek ve nesneleri suni olarak sınıflandırıp onlara amaçlar atfederek kendini doğal dünyadan uzaklaştırır. Bilimsel ve teknolojik ilerlemeler, bu suni yırtıcı türünün, iğne, diş, pençe ve çakmaktaşından bıçaklar gibi zarar vermek için ürettiği silahların bir parçasıdır. Günümüzde bile insan teknolojilerinin çoğu, suni yırtıcıların "doğa" halklarına ve birbirlerine karşı yürüttükleri ilkel silahlanma yarışının uzantılarıdır.

— Dalların, kemiklerin ve taşların modifiye edilmesiyle başlayan bu yarış, çakmaktaşı ve obsidiyen gibi daha sert kuvarsit yumrularının modifikasyonuyla devam eder. Daha sonra da bu silah teknolojisi ateşin ilave edilmesi, daha sonra çakmaktaşıyla kas gücünün yerini metallerin ve kimyasal patlayıcıların almasıyla giderek gelişir. Belki de çakma yoluyla ateşin icadı, çakmaktaşıyla iş yapmayı öğrenmenin –yanlışlıkla kıvılcım çıkartmanın– doğal ve mantıklı bir sonucuydu.

— Afrika'da su kaynaklarının yakınlarında üç milyon yıldan uzun bir süre önce bir araya getirilip boylarına göre düzenlenmiş taş yığınları bulunmuştur. Oraya su içmeye gelen ve bu taşların hedefi olan hayvanların hiçbiri üzerlerine gelen böyle bir

taş yağmuruna tahammül edemezdi. Bu taşlar tabii ki güvenilir mesafelerden saldırı amacıyla kullanılırdı. Daha yakın mesafeli karşılaşmalarda sopaların veya dikenli dalların kullanıldığını varsayabiliriz. Aslanlar bile, kendi mizaçları ihtiyatlı davranmalarına izin verdiği sürece, yüzlerine dikenli dallar yemekten kaçınacaktır.

— Afrika steplerinde şansı yaver giden bir dişi aslan bir antilobu öldürebilir, onu parçalayıp midesine indirmeye başlar. Ancak üç güçlü sırtlan dişi aslanı oradan kaçırmayı başarabilir. Tek bir sırtlanı da beş köpek kovabilir. Günümüzde bu rekabet düzeni, Afrika'nın savanlarında oluşan "beslenme döngü"lerinin düzenini –ve yırtıcıların yeme düzenini– belirlemeye devam eder.

— Bu senaryo tabii ki oldukça farazidir. Çoğu dişi aslan, aç akrabalarından ve yavrulardan oluşan sürülerinden destek alır, dolayısıyla leşçi sırtlanların aslanı kovması zor olacaktır. Sırtlanlar da genelde gruplar halinde gezip avlanırlar, dolayısıyla sıra leşçil köpeklere gelene kadar çoğu hayvan cesedinden geriye kemikten başka bir şey kalmayacaktır. Öte yandan belli bir anda belli bir bölgede daha az sayıda yırtıcının rekabet içinde olması da söz konusudur. Dolayısıyla "beslenme döngü"lerimiz teoride çeşitli farklı sonuçların tahmininde olasılık olmaktan öteye gidemez.

— İnsansı atalarımız ilk avlanma deneyimlerinde bu beslenme döngülerinin epey dışındaydı ve sıralarının gelmesini beklemek sorundaydı. Ama önce taş, sopa ve akıllıca stratejiler, sonra da meşalelerin yardımıyla zamanla itiş kakışın orta yerindeki hayvan cesetlerinden parçalar kapmaya başlarlar. Alet kullanan insanımsılar büyük bir avantaja sahipti. Başka yırtıcılar öldürülen hayvanların cesetlerine balıklama atlayıp önlerine geleni yutmak zorunda kalırken, silah ve bıçak sahibi insanımsılar bir yandan elleriyle parçalar koparırken diğer yandan tetikte kaldıkları için yaklaşan tehlikelerin farkına varabiliyordu. Etin tamamı bittikten sonra bile, elinde alet olan insansılar kemikleri çekiç taşı ile örs arasında ezerek içinden ilik çıkarabilirdi, üstelik çiğ kemikleri sivri uçlu silahlara dönüştürmeyi de öğreniyorlardı.

— İnsanımsı atalarımız büyük bir hevesle çalışma-sporu oyun-spora dönüştürdü, hatta bunu kendi türlerine karşı bile kullandılar. Klanlar ve kabileler arası rekabet savaşa dönüşünce oyunlarla ciddi rekabet arasındaki sınır ortadan kalktı. Spor, günümüzde kahramanlık ve "düzenli uygarlığın" bir parçası olarak algılayıp övmeyi öğrendiğimiz bir şeye dönüştü. Ancak bu kitapta uygarlık o kadar ideal olmayan bir şekilde "hiper-evcilleştirme" –yani zamanla aşırıya kaçan evcilleştirme– olarak baştan tanımlanacaktır. Günümüzde sporu, atalarımızdan devraldığımız kültürel şiddetin ve yırtıcılığın "zehir"ini zayıf düşürecek toplumsal bir "serum" sayarız.

Günah ve Suçluluk: İnsansı toplayıcılar, leşçiller ve avcılar, maymunlarla başlayan temel yaratıcılığı altı milyon yıl boyunca geliştirdiler. Dolayısıyla kültürün ve dinin evrimdeki rolünü tanımlarken, *Homo* cinsinin belli bir alt türünün ortaya çıkıp kaybolduğu, hassasiyetle tarihlendirilmiş sınırlar tespit etme konusunda endişe etmemize gerek yoktur. Alet kullanımı, *Homo sapiens*'ten epey önce başlamıştır. Burada dini davranışları, korku ve suçluluk kaynaklı dini inziva davranışları kategorisine dahil ederiz. *Homo sapiens*'in zihninde bilinçli silah imalatı yoluyla, öldürme ve avcıların genel suçluluğunun artan bilinci yoluyla oluşturulan nedensel bir bağlantı varsaymak mümkündür. Maymunlar ve köpekler suçluluk faktörüne önem verir. Köpekler, kendilerinden daha güçlü olan insan efendilerinden korkarlar ve onlara saygı duyarlar, bu korku da köpeklerin dini anlayışının temelini oluşturur.

— Batının felsefi "Aydınlanma" döneminde günah ve suçluluk duyguları genelde akıldışı faktörler –engelleyici fobiler veya kalıcı paranoyalar– olarak görülmüş ve görmezden gelinmiştir. Ancak ben, çok uzaklardaki atalarımızın –milyonlarca yıl önce– sürekli olarak insansılardan daha güçlü yırtıcılarla karşı karşıya kaldığını savunuyorum. Yeterli düzeyde akılcı, hayat kurtaran

dini bir korkuları olmasaydı, *Homo sapiens* çocuklar doğuracak kadar hayatta kalamazlardı. Toplumsal açıdan girift bir tür, ancak üyelerinin, duygusal tepkilerin bir felakete neden olabileceği anları hissedip gerçekçi bir şekilde diğerlerine aktarabileceği sürece hayatta kalabilir.

— Uzak atalarımızın akılcılığının ve dinlerinin en önemli yönlerinden birinin, en büyük korkularıyla yüzleşmek için başvurduğu, akılcılıkla birleşmiş stratejiler olduğuna inanıyorum. Atalarımız evrimlerinin bir noktasında güçlerinin sınırlarını ve korkularını ifade etme ihtiyacını hissetmiş olmalıdır. Kendilerini korkutan ve sınırlayan, kendilerinden güçlü gerçeklikleri simgeleyecek ve nesneleştirecek kelimelere ve isimlere ihtiyaçları vardı.

— Din alanındaki araştırmalarımız için hem *Homo sapiens*'in durumunu hem de *Homo sapiens*'in empati kurduğu tüm diğer memeli türlerini göz önüne almamız gerekir. En azından evcilleştirmeye veya ev hayvanı olarak edinmeye çalışırken hakkında bilgi sahibi olduğumuz tüm hayvanları göz önüne almaya hazırım. Bazılarımızın anlayış sahibi olduğuna veya insani duygular ifade edebildiğine inandığı, veya suçluluk ve korku temelli davranışlar öğrenebilen hayvanların sayısı oldukça yüksektir. Benim haşır neşir olduğum hayvanlar arasında dini duygulara en çok sahip olanların köpekler olduğuna şüphe yok. Köpeklerin çoğu insanları kendilerinden daha güçlü efendiler ve tanrılar olarak görür. Köpekler belki de on beş bin yıldır insanlara boyun eğiyorlar. Köpeklerin evcilleştirilmesi, "köpek dini" standartları doğrultusunda bir tür din değiştirme olarak görülebilir.

— İnsanlar tarafından imal edilen silahlar, kendileri farkına varmadan ekolojik dengeye faydası olmayan bir şekilde arttı. Av aletlerinin geliştirilmesi sonucunda av hayvanlarının sayısı azaldı ve et kıtlığı etin yerini alacak yiyecekleri bulma yöntemlerine başvurulmasını zorunlu kıldı. Kurtları, aslanları ve başka hayvanları aşmaya çalışan suni yırtıcıların elindeki ahşap, ke-

mik ve taş teknolojileri, insan nüfusunun gelişmesine yardımcı oldu. Bu teknoloji neolitik çağda bile yabani doğada, toynaklı hayvan fazlalığını ortadan kaldırmaya yetti.

— On bin yıldan uzun bir süre önce Bereketli Hilal'in üst kısmında insanların neden olduğu yabani hayvan kıtlığının yerleşik avcılar üzerinde etkili olduğunu sanıyorum. Bazı kurtların ve köpeklerin yaklaşmakta olan bu krizi insanlardan üç ila beş bin yıl önce hissedip hayatta kalabilmek için insanlarla dost olduğu, yeni çağdaki insan rakipleri açısından gerekli dini adaptasyonları yaptığı anlaşılmaktadır.

— Neolitik çağın sonlarında nihayet gezegendeki en iyi avcıya dönüşen insan, eline geçen yiyecek miktarını artırmak için iki şekilde çaba sarf etti: Bir yanda silah teknolojisini ve stratejilerini geliştirirken, diğer yanda yetişmiş avcı sayısını artırmaya çalıştı. Teknoloji ve strateji alanındaki gelişmeler bir süreliğine insan nüfusunun artmasına yardımcı oldu ve buna bağlı olarak avcılığın daha hızlı bir şekilde çökmesine katkıda bulundu. On bin yıldan uzun bir süre önce Bereketli Hilal'in kuzeyinde yaşayan insanlar arasında, Göbekli Tepe çakmaktaşı sanayinin öncülüğünü yaptığı bir "Bolluk Krizi" gelişmeye başladığını sanıyoruz. Bunun sonucunda aşırı düzeyde avlanma, buna bağlı olarak da av hayvanlarında kıtlık yaşanmaya başlandı. İnsanlar da et kıtlığını telafi etmek için daha çok yabani tahıl, sebze, yemiş ve meyve toplamaya başladı.

— Sıradan avcılar, etin yerini alacak başka şeyleri "avlamak" zorunda kaldı. On bin yıl kadar önce de öyle bir noktaya ulaştılar ki kültür bitkilerini çoğaltıp ve korumanın yollarını araştırmak zorunda kaldılar. Bu arada yabani genç hayvanlara "dadılık" yapacak kadar alçalmaları ve evcilleştirip yetiştirdikleri daha olgun hayvanlara "hizmetkârlık" etmeleri gerektiğini anladılar. Hayvanları besleme stratejileri geliştirmeleri, geriye kalan sürü hayvanlarını –yabani doğada dolaşan az sayıdaki hayvanı– yok olmaktan kurtarmaları gerekliydi. Bazı ileri görüşlü avcılar için-

de bulundukları zamanın gereklerini anladı, diğerleri eski tarz egoları, örf adetler ve sınırsız kaynaklara olan inançları doğrultusunda avlanmakta ısrar etti. İnsan zekâsı sınırlı sayıdaki kaynaklardan dolayı açlıkla karşı karşıya kalınca, basiretsiz akılsızlığı ve hırsı gizlemek için dindar ortodoksluğa karşı çıkıldı.

2.
Şamanların Yardımıyla Avlanmak

Avcı atalarımızın çoğunun totemi, atalarımızın örnek aldığı ve tanrı gözüyle gördüğü, insandan güçlü yırtıcılardı. Totem tanrıları hem hayvanların efendileri hem de avın sponsorları olarak görülürdü. Eskiden avcı erkeklerin dostane ilişkiler kurduğu efendi-sponsorlar anaerkil klanlarda bir tür "onursal ata" olarak kuşaktan kuşağa aktarılırdı. "İnsan öncesi dönüşüm" mistisizmi ve karşılıklı bağımlılık halinde insanlarla birlikte, hayvan ve tanrı olarak varlıklarını sürdürürlerdi. Şamanlar, avcı-toplayıcı toplumlarda entelektüel seçkin sınıfı oluştururdu; normal şartlarda birçok tanrı veya totemle temas halinde olurlardı. Hem sağlık sorunlarında hem de avcıların yiyecek arayışında şamanlara tanrılarla aracılık yapmaları için başvurulurdu.

Şamanlar Entelektüel Sınıfı Oluşturur: Göbekli Tepe kültü günümüzde araştırma alanında genelde bir arkeoloji harikası olarak algılanır. Bu kitabın konusunu insani ve tarihi bağlama yerleştirmek için zihinsel antenlerimizi dünyanın başka yerlerindeki benzer konulara çevirmemiz gerekebilir. İnsanlığın geçirdiği evrimin daha geniş bağlamı içerisinde avcı-toplayıcıların geçiş dönemi konusunda öğrenebildiklerimize başvurabilmeliyiz.

— Göbekli Tepe'deki yontma kireçtaşı dikilitaşların üzerindeki alçak kabartmalardan bir şeyler anlayabilmemiz için o heykeltıraşların totem algılarını, toplumsal ve dini arka planlarını anlamamız gerekir.[1] Totem imgelerinin taş devri ustalarının zihninde hiç yoktan doğmuş olmasına imkân olmadığı bellidir. Taşa oyulan şekiller, Doğu Anadolu'da daha eskiden beri var olan kültürel ve dini bir gelenekten kaynaklanmış olmalıdır.

***Eğilim:** "Totem" terimini nasıl anlatabilirim? Çocukluğumda koşarken arabanın motor sesini taklit ettiğim kısa bir dönemi çok iyi hatırlıyorum. Ben bu alışkanlıktan vazgeçtikten üç yıl sonra kardeşim ve bir komşumuzun oğlu da aynı şeyi yapmaya başlamıştı. Hepimiz gücümüzü bir arabadan alıp akranlarımızdan daha hızlı koşmayı başarırdık. Bu, geçici bir çocukluk totemizmiydi. Sonra, Kansas'ta geçen üniversite yıllarımda bir "Mavi Şahin"dim –yani mavi alakarga ile şahin arasındaki mitolojik karışımdım. Evrim açısından bakınca, kolej totemleri ilkel çağa özgü dini boyun eğmenin cüretkâr bir şeklini oluşturur. Günümüz öğrencileri uranyumu parçalamayı ve hidrojeni eritmeyi öğrenirken atalarının günümüzde zararsız görünen –ama top oyunlarını kazanmaya yardımcı olan– yırtıcı tanrılarla ilahi sponsorlara hesap veren, o kadar öldürücü olmayan Neolitik avcılar olduğu bir zamana giderler.*

— Taş devrine ait avcılık geleneğiyle –daha doğrusu son dönemiyle– ilk olarak 1971'de, Diné Amerika Yerlileri (Navajo Kızılderilileri) bölgesinde, başka yerlerdeki avcılık gelenekleriyle karşılaştırmalar gerektiren bir saha çalışması sırasında tanıştım. Daha sonra Amerika yerlilerinin avcılık, toplayıcılık, evcilleştirme ve iyileştirme gelenekleri alanlarında da bu tür tanışmalar gerçekleşmeye devam etti.[2]

1 "Dikilitaş" terimi bu kitapta, Kelt megalitik alanındaki araştırmalarda olduğu gibi "ayakta duran uzun taş" anlamında kullanılmıştır.

2 Bkz. Karl W. Luckert. *The Navajo Hunter Tradition*, University of Arizona Press, 1975; ayrıca *Coyoteway*..., 1979, ve Museum of Northern Arizona ve University of Nebraska tarafından yayınlanan, *American Tribal Religions* adlı, on iki ciltlik kitap dizim (1977-1987).

— Tabii ki dünyanın öteki ucundan ve on bin yıl sonrasından elde edilen karşılaştırmalı verilerle Göbekli Tepe arasında bazı farklılıklar söz konusu olacaktır. Ancak Göbekli Tepe kültünü anlamama yardımcı olan Diné Amerika Yerlilerinin gelenekleri benzer şartlarda, avcılık ve toplayıcılıktan evcilleştirmeye geçiş döneminde gelişmiştir. Yakın dönem kültürleri üzerinde yürütülen karşılaştırmalı araştırmalarda etnolojiden verilere de başvurulur, dolayısıyla daha modern döneme ait unsurların neden olduğu karışıklıklarla da karşılaşılır. Tarihi açıdan bağımsız olan modernleştirme eğiliminin daha erken döneme ait verileri karartıp çarpıtabileceği doğrudur. Ancak Göbekli Tepe'nin arka planı konusunda burada ifade ettiğim tahminlerin çoğu, taş devri avcı zihniyetiyle ve geçiş dönemiyle bağlantılı benzer sorunlarla baş etmeye çalışan şamanlarla olan deneyimlerimden kaynaklanmıştır.

— Taş devrinin avcı-toplayıcı toplumlarına özgü etkin şamanlar aynı zamanda entelektüel liderlerdi. Diğer avcılar gibi anaerkil klanlara ve durumsal avcı cemiyetlerine totem düzeyinde üyeydiler. Ama ilave totemlerle ve ilahi yardımcılarla da araları iyiydi. İnsanlardan daha güçlü olan boyutla dini "bağlantıları" vardı.

— Burada sunduğumuz açıklamalar, taş devri klanlarına veya kabilelerine bu kitapta olduğundan daha fazla yaklaşamayacak genel okurlara yöneliktir. Onlara daha fazla yaklaşmak, belirli yerel durumların ve farkların göz önüne alınmasını gerektirir. Dünyanın hiçbir yerinde toplumlar ve dinler mekanik olarak öngörülebilecek yasalarla yönetilmez. Gerçek hayatta ve birçok durumda değişkenlik ve istisnalar kaideyi oluşturur. *Homo sapiens*'in zihni, etkin bir şekilde işleyebilmek için yüksek düzeyde deneysel hoşgörü gerektirir. Ortalama tahminler genelde aşırı derecede basitleştirilmiş özetler olmaktan öteye gidemez ve sadece bazen, başlangıç varsayımları olarak işe yararlar.

— Geleneksel avcı-şamanların genel anlamda iki tür faaliyet göstermesi beklenirdi. Birincisi, hasta olan veya ölüm tehlikesiyle karşı karşıya olanlar onlardan belli bir düzeyde yardım beklerdi; ikincisi, şamanlardan av hayvanlarının yerini tahmin etmeleri de beklenirdi.

— Av hayvanlarının sayısının çok veya az olması bir şey değiştirmiyordu; iyileştirme açısından desteğe ihtiyaç vardı. Sağlam bir coğrafi yön duygusuna sahip olan avcılar, şamanlardan sağlık kaynaklarının –yakınlarda veya uzaklarda yaşayan tanrıların yetki sınırlarında bulunan otlar– nerede bulunabileceğini bilmesini beklerdi. Hem hayvanları avlamak için stratejik yöntemler hem de sağlıklı olmanın yolları, vecd temelli arayış yolculukları sonucunda öngörülmeliydi; sanki avlanmada ustalık, hem yiyecek hem de ilaç ve sağlık kaynaklarını bulmak için gerekli olan becerileri sağlıyordu.

— Batının bazı bilimsel kültürlerinde şamanlara "doğaüstü olaylarla" başa çıkma becerisi atfedilir. Ancak bundan on bin yıl önce yaşamış olan şamanların bizim seküler "doğa" kavramına benzer bir kavrama sahip olduğunu düşünmemiz için hiçbir neden yoktur. Dolayısıyla kadim avcılara genelde karalayıcı bir şekilde "doğaüstü bir şeylere inanç" etiketi atfederek dünya görüşlerini bilerek çarpıtmamamız gerekir. Uzak bir geçmişe ait kavramları açıklamaya çalışırken uzak bir geçmişte yaşamış insanların anlamasına imkân olmayan kavramlardan kaçınmaya çalışmamız gerekir. Yeryüzünde günümüze kadar var olmaya devam eden ve Batılı tarihçilerle bilimsel gözlemciler tarafından incelemeye tabi tutulan avcı toplumları vardır. Bu kitabın Üçüncü Bölümünde yapacağımız üzere, geçiş dönemindeki avcı toplumlardan geriye kalanları böyle gözlemcilerin rehberliğinde incelediğimiz ve yerli halkların kendilerini istedikleri gibi, kendi sözleriyle ifade etmeye teşvik edildiği anlara odaklandığımız zaman kuantum sıçramaları yoluyla Göbekli Tepe Neolitik avcılarının zihnine biraz daha yakın olabiliriz.

— Yüksek eğitim düzeyi nasıl modern toplumların ayrılmaz bir parçasıysa, şamanizm de avcıların hayatının toplumsal boyutunun ayrılmaz bir parçasıdır. İlk avcılar devasa hayvanlarla karşı karşıya kalınca mücadeleyi kazanmak için, hem güvenlik hem de yiyecek elde etmek amacıyla bir araya gelip daha büyük gruplar halinde çalışmak zorundaydı. Av hayvanları bol miktarda olduğu zaman şamana iz sürme açısından büyük bir ihtiyaç yoktu, ancak bir av seferine, birileri yaralandığı takdirde, iyileştirme alanında deneyim sahibi birisini dahil etmekte daima fayda vardı.

— Sonra da av hayvanlarının sayısı azalıp avcılar daha uzak mesafelerde iz sürmek zorunda kalınca, ellerinin altındaki en güçlü insanın zihninden yararlanmak mantıklıydı. Böylece toplumun en zeki, ama bazen en eksantrik erkeklerinden şaman olarak görev almaları istendi. Avcıların hepsi bazı şaman ritüellerini icra etmeyi bilirdi, ama herkes onları aynı derecede bilmezdi. Sesi güzel olan şamanlar daha çok rağbet görürdü. Ama Göbekli Tepe bölgesindeki hayvanların sayısı azalıp geriye kalanlar kuzeye, dağlara doğru çekilince, şamanların bu hayvanların yerini tahmin etmesi giderek zorlaştı.

— Avcı toplumlarda faaliyet gösteren şamanların ürkütücü bir yanı yoktu. Akılcı insanlardı ve tuhaflıkları genelde o kültüre ait insanların kendilerinden beklediği eksantrikliklerdi. Ayrıca kendi kültüründen kaynaklanan sorulara cevap veren herhangi bir akıllı insan, o toplumun dışındakiler tarafından tuhaf cevaplar veren biri olarak görülecektir. Başka bir kültürün dünya görüşünü ve mantıksal bağlamını anlamak, bu tür çevrelerde dopdolu zihinlerin sahip olduğu verileri anlamayı gerektirir.

Şamanizmin Batılı Algısına Doğru: 1950'lerde Mircea Eliade, Batı Avrupa, Hindistan ve Rusya'ya ait etnolojik kaynaklarda incelemeler yürüterek Sibirya'nın şamanizmini anlamaya çalışıyordu. Yaptığı keşifleri bir klasik haline gelen kitabında "ilkel

çağın vecit teknikleri" olarak açıkladı. Sunduğu akılcı açıklama, Batı psikolojisiyle aşina olan okurlarının konuyu anlamasına yardımcı oldu.[1] Öte yandan Eliade'nin anlatımındaki "teknik" metaforu, sonradan ilkel şamanları "vecit teknisyenleri" olarak gören Mark Levy ve başkaları tarafından benimsendi ve şamanların kendilerine özgü tuhaflıkları, modern sanat dehalarının normalliğine kefil olacak şekilde konumlandırıldı. Şamanların kendi adetleri ve teknikleri temelinde faaliyetlerini vurgulamak -yani herhangi bir konuşmacının yerel retorik tekniklerinden yararlanmasının mümkün olduğunu öne sürmek- meşru görünürken, "teknik" alana alışkın tüm ilkel şamanlardan teknisyen olarak söz etmek çok klişe olacaktır.[2]

— Diné Kızılderilileri arasındaki çalışmalarım sırasında Eliade'nin Sibirya şamanizmiyle ilgili söylediklerini Kızılderili törenlerine uygulamaya çalıştığım zaman bir sorunla karşı karşıya kaldım. İngilizce "*ecstasy*" [vecit] kelimesi Sibirya'daki şaman davranışlarını yüzeysel olarak açıklamak açısından faydalı olmaya devam ederse de, ciddi Diné (Navajo Kızılderilileri) rahip-şarkıcıların ve şamanların ifade ettiği duygular açısından müthiş bir abartı olduğunu gördüm.

— Bu arada Çin yoluyla Asya'daki şamanizmle tanışma fırsatım oldu. Orada da şamanların faaliyetleri oldukça mantıklı bir tutum sergiliyordu. Çin'de Şamanizm ontoloji, teoloji, kozmografi, iklim ve coğrafya alanları üzerinde kafa patlatan mantıklı -zihinsel jimnastikle meşgul olan akademik bir disiplinin olabileceği kadar mantıklı- ve alışılır bir davranış şekli olarak karşımıza çıkar.

— Her şeyden önce eski Navajo şamanizminde "ruh" diye bir kavram yoktur. "İnsan öncesi dönüşüm" durumundaki Diné

---

1 Mircea Eliade, *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*. New York. Bollingen Foundation, 1964.

2 Bkz. Mark Levy, *Technicians of Ecstasy: Shamanism and the Modern Artist*. Ruth-Inge Heinze Books, 1993.

bireyleri (bkz. Bölüm 14 ve 15) nerede bulunurlarsa bulunsunlar, dış görünümlerini değiştirmeyi başarırlar. Dolayısıyla normalde fani ruhlar insanların içine girmez, onları ele geçirmez veya terk etmez. Hızlı bir şekilde kuzeye doğru yönlendirilmesi gereken "yeni ölenlerin hayaletleri" dışında uzak yerlerden kurtarılması gereken kaybolmuş veya gezgin ruhlar söz konusu değildi.

— Asya konusunda referans olarak Ningxia'da kırsal kesimden Çinli bir anne ile olan karşılaşmamı anlatayım; bu anne bana hasta bir çocuğun veya bir aile üyesinin ruhunu nasıl kurtardığını anlattı. Bu işi, yabancılaşmış ruhu temsil eden, çocuk şeklinde, kâğıttan bir figürle ve ucuna koyun yününden tüylü bir ipliğin bağlandığı bir olta kamışıyla yapıyordu. İşin içinde hileler veya tehlikeli kancalar yoktu, yerde yatan ve o ruhu temsil eden kâğıttan imge üzerinde etkili olmak için bir tek bir annenin sabrı ve şefkati gerekliydi. Kadın onu yerden kaldırıp, bu gösteri sırasında, ısıtılabilir, kilden bir yatak olan "*kang*"da uzandığı varsayılan hastanın üzerine yerleştirdi. Vecit yoluyla faaliyet göstermeyen bir şaman olan anne, hastasının yattığı yatağın başından hiç ayrılmadı.

— Profesyonel bir şamanın referans olarak faydalandığı patoloji, bu annenin farazi bir çocukla yaptığı gösteri sırasında karşılaştıkları kadar basit olmayabilir. Asya'da engin alanlar ve çok soğuk iklim bölgeleri söz konusudur, kozmoloji ve psikoloji de bunlara bağlı olarak daha karmaşıktır. İşin içinde kişi başına üç ruh ve yedi tin –yani insanın kafatasında "açılan" her pencere için birer ruh– onları tek bir kişilik şeklinde bir arada tutmak ve onlara kılavuzluk etmek büyük bir zorluk teşkil eder. Hayatının herhangi bir anında evden kaçmayı düşünmüş olan biri, bir arada olmak ve geçinmek zorunda olan bu ruhları ve tinleri anlayacaktır. Çin kozmolojisinde uzay, yeryüzü ve yeraltına bölündüğü zaman içinde kaybolacak yerlerin sayısı arttı. Böyle sorunların

kaynağını muhtemelen insanların mağaralarda yaşadığı dönemde, Çin'in bazı yerlerinde günümüze kadar uzanan bir dönemde aramak gerekir.

— Dolayısıyla deneyimli ve profesyonel bir kurtarıcıdan, bir süper-avcıdan ve süper-şamandan yardım istemek son derece mantıklı bir şeydi. Sibirya'da etkili bir şamanın yolculuklarında, Sibirya'nın sayısız ruhunun kaybolduğu o buz kaplı mesafeleri aşması gerekliydi. O buz kaplı mesafelerden tedaviler elde edilmeye çalışılırken bu tedavi törenlerinin gözle görünür bir titreme gerçekleştirilmesi şaşkınlık yaratmamalıdır. Ayrıca bu kadar uzak mesafeler sembolik vecitsel veya sadece zihinsel yolculuklarla daha kolay aşılırdı.

— Sibiryalı şamanlar, yumuşak, ılık bir rüzgâr eserken bir ağacın gölgesinde formüle edilen Batının psikolojik kategorileri temelinde açıklanmaya çalışılmamalıdır. Şamanlarla kendi halklarının hizmeti, kendi coğrafyaları, iklimleri ve hayatta kalma çabaları bağlamında tanışmak daha doğru olacaktır. Amerikalı veya Avrupalı akademisyenler konusunda nasıl diğerlerinden ayırt edici bir patoloji yoksa "kutup deliliği" konusunda da muhtemelen hiçbir zaman tipik bir patoloji söz konusu olmadı. Tuhaflıklardan bazıları dikkat çekmek amacıyla vurgulanmış olabilir. Ama bunlar, üniversite hocalarımın bazılarının öğrencilerin dikkatini çekmek için geliştirdiği –ve genelde amaçlarını gerçekleştirmelerine yardımcı olan– tuhaflıklardan daha tuhaf değildi.

Göbekli Tepe'deki Şamanlar: Dünyanın dört bir yanındaki avcılar av hayvanlarının yerini nasıl tahmin etmeye çalıştıysa, Göbekli Tepe'deki şamanların da aynı yöntemlere başvurduğunu varsayabiliriz. Coğrafya, çevre şartları ve mevsimler, bölgesel bitkiler, hayvan izleri ve otlanma alışkanlıkları konusundaki genel bilgilerinden yararlanmışlar, zaman içinde kendini belli eden döngülere güvenmişlerdir. Yabani toynaklı hayvan sürülerinin

çoğu yaşadıkları bölgelere bağlıdır ve geniş daireler içerisinde hareket ederler. Bu genel bilgilerin bir kısmı, uzak bir geçmişin anılarını içeriyordu; bu anılar ilahi yardımla hatırlanıp düşünsel açıdan kabiliyetli insanlar tarafından muhafaza edilirdi.

— Tanıştığım çoğu günümüz şamanı, şaman olmak istedikleri için değil, komşularının kendilerine yardım başvurularını reddedemedikleri için şaman olmuş, böylece başkalarının varoluşsal endişelerinin sorumluluğu gibi genelde kimsenin takdir etmediği ilave bir yükü üstlenmeyi kabul etmişlerdir. İhtiyacı olan birisine yardımcı olmamak neredeyse düşünülemeyecek bir şeydir ve potansiyel olarak şaman yeteneklerine sahip olan birisinin ihtiyaç sahiplerinin acı çekmesini veya ölmesini istemesi şeklinde yorumlanabilir.

— Şamanların ilahi ilham sonucu avcılara tavsiyede bulunması, muhtemelen yabani hayvan nüfusunda azalma yaşanmaya başlanan kadar işe yaramıştır. Şaman ilk vecitsel şarkı söyleme ve dikkatli düşünme turu sonucunda ilk tahmininde yanılsa bile, kimseye zarar gelmezdi. Başka hiç kimse, tanrısal bir varlığın lütufta bulunduğu bir kişi kadar güzel şarkı söyleyemezdi. Ancak şamanın hem sorumluluk taşımamasını hem de şahsi güvenilirliğini garantilemek için tüm olası sonuçların şarkılarda hitap edilen tanrılara atfedilmesi önemliydi. Şamanın bir sonraki kehanet girişimi, olası coğrafi yönlerden birinin denenip elenmiş olmasıyla biraz kolaylaşmış olurdu. Zaten genelde derin bir vadide aralarından seçim yapılabilecek sadece iki yön vardır: nehrin yukarısı ve aşağısı.

— Şaman yeniden şarkı söyleyip ilahi yardımcılarına av hayvanlarının nereye kaçtığını sorabilir ve tanrılar bu sefer, kendi şarkıları söylendiğinde dikkatlerini ona verebilirdi. Böylece avcılar da taze bilgiler doğrultusunda yeni yollar izleyebilirdi. Av seferi er ya da geç taze izler bulurdu –veya hiçbir iz bulmazdı.

Bir şaman üst üste başarısızlığa uğrarsa, grup gidip kendilerine başka bir lider bulurdu ve bu kişi selefi gibi, yine komşularının taleplerini reddedemeyen biri olurdu.

— Kadim şamanlar, hayvanların özünün nereden geldiği ve sonunda nereye gideceği konusunda kendi içlerinde akıl yürütmüş olabilir. Ama halka hizmet verdikleri zaman belirli hayvanların nereye kaybolmuş olabileceği gibi daha acil bir sorunla baş etmek zorundaydılar. Göbekli Tepe yakınlarındaki şamanlar av hayvanlarının gerçekten giderek azaldığını anladığında bu sorun daha da büyük önem kazanmış olmalı. Çakmaktaşı madencilik kampındaki tapınak yapıları, tam zamanlı avcılığın son iki bin yılında, yabani hayvanların giderek azaldığı dönemde ortaya çıkmıştır. "Yokluk" tehlikesi giderek büyüyüp insanlar için bir tehdit haline gelince Neolitik avcı cemiyetleri bu duruma hem endüstriyel hem de dini açıdan tepki verdiler.

— Şamanlar kaçınılmaz olarak başarısızlığa uğradığında muhtemelen kesip yemek üzere avladıkları yabani hayvanların "özleri" konusunda düşünmeye başlarlardı. Öz konusu da beraberinde vicdan konusunu getirirdi. Hangi insanların veya hayvanların özleri, kimlerin özlerini kendi içine katabilirdi? Bu soru tersine çevrilirse cevap vermek çok daha kolay olur. Hangi bedenler başkalarını beslemek için vardır? Sorunun böyle formüle edilmesi beslenmenin gerekliliğinin kabul edilmesine izin verir.

— Aklın işlevini kaybettiği yerde şarkılar ve dualar bir süre daha yeterli olur. Bazen dans hareketleri ve şarkılar, insanın içinde gizlenen ve ruhunu rahatsız eden belirsizlikleri ve şüpheleri gizleme amacı görür. Çoğu insan neden karanlıkta ıslık çalındığını bilir. Çoğu şaman, şarkılarının nereden güç aldığını anlamaz. Eğer daha spesifik cevaplar vermeye zorlanırlarsa, kendilerinden güçlü ama tanımlanamaz tanrıların varlığına olan inançlarına başvurmak zorunda kalırlar.

— Özlerin kaynağı konusundaki bu felsefi seyri izleyen bazı kadim avcıların, yeryüzünün verimliliğini ve iyi niyetini genel

anlamda teşvik etmeyi amaçlayan ilk açık hava tapınaklarını Göbekli Tepe'de inşa etmeye karar vermiş olmaları muhtemeldir. Tören repertuarlarının gerçeklikle –hayvanların doğması ve insanların onları yiyip yaşaması için ölmesi gerektiğiyle– iletişimi için de gerekliydi. İnsanlar, avcıların kendilerinin hayvanların sayısını azalttığı bir dönemde hayvan dünyasının daha verimli olmasını istediğinden, yeryüzüne hayat veren toplu yumurtalıklar konusunda da akıl yürütmüş olmalıydılar. Böylece Göbekli Tepe'deki tapınağı inşa edenlerin olası düşünce düzeyine ulaşmış oluruz. Ancak inşa ettiklerinin ve sonradan inandıklarının büyük kısmının, faaliyetleri üzerinde akıl yürütüp onları geliştirirken ortaya çıktığı hemen hemen kesindir. Teoloji ve felsefe başlangıçta ağırlıklı olarak *a posteriori* idi, yani var olan şartları ve ihtiyaçları temel alırdı.

— Göbekli Tepe'nin avcı alemindeki yuvarlak tören platformlarının erkekler tarafından ve erkekler için inşa edildiğini söylemeye gerek yoktur. Çocukların ve kadınların böyle yerlere gelmesi için hiçbir neden yoktu. Bu, ataerkil yetişme tarzının veya teolojik cinsiyet ayrımının etkisinde kalmış olabilecek bir din tarihçisinin görüşü değildir, kadınlar tarafından kurulmuş olabilecek dinler konusunda kapsamlı araştırmalar yürütmüş olan bir tarihçinin görüşüdür. Birkaç istisna dışında dinler, avcılık, evcilleştirme ve hiper-evcilleştirmeden kaynaklanmış sorunlara cevap olarak kurulmuştur. Dinler genelde altı milyon yıl boyunca dini düzeltmeler gerektiren ölçüsüz şiddette parmağı olan erkekler tarafından kurulmuştur. Dinlerin en az şoven olanları bile, cinsiyetler arasında eşitliği kabul etmeye en yakın olanlar bile erkekler tarafından ya kurulmuş, ya da idare edilmiş ve erkek şiddetinin tanımladığı bir dünyaya egemen olmaları için uyarlanmıştır.

— Kültürleri, kabileleri ve uygarlıkları yutup yok eden büyük ihtilaflara ağırlıklı olarak erkekler neden olmuştur. Burada

"erkekler" derken, "avcıları, evcilleştiricileri, kasap rahipleri, hiper-evcilleştiricileri, cellatları, kralları, savaşçıları, zanaatkârları, tüccarları, bilim adamlarını ve teknisyenleri" kastediyorum. Aslında günümüz kutsal kitaplarından birinde yazılı olanlar sadece İngilizceye tercüme edildiğinde cinsiyete özel hale geliyor olabilir: "Ölüm bir adam aracılığıyla geldi" (1 Korintliler 15:21). Öldürme sanatı erkekler tarafından mükemmelleştirildiğinden, hayatın ve kurtuluşun, hayata engel teşkil eden erkekler tarafından geri getirilmesi veya en azından dönmelerine izin verilmesi gerekliydi.

— Böylece Göbekli Tepe'de, ilk dikilitaşların yontulduğu anla yirmi kadar tapınağın maden artıklarıyla ve molozla doldurulup örtülmesi konusunda dönemsel olarak karar alınması arasında bu insanlar daha kapsamlı bir gerçekle karşı karşıya kaldı. Hem daha alt düzeydeki av hayvanlarının özlerini hem kendi özlerini hem de totemlerle, yani insandan güçlü sponsorlarıyla olan ilişkilerini daha iyi anlamaları gerekliydi.

— Madencilerin ve yontucuların bu anıtların üzerinde tasvir ettiği hayvan totemlerinin (tanrısal hayvanlar ve sponsorlar) genelde –yontma işini üstlenen madenciler ve taş ocağı çalışanları gibi– erkek olduğu görülebilir. Bu totem modelleri onlar için insandan güçlü yırtıcıları simgelerdi ve silahlar icat ederek öldürme amaçlı aletlerini geliştiren avcılara ilham vermeye ve yetki bahşetmeye son derece uygundu. Zeki suni yırtıcılar ve kasaplar olan atalarımız anatomiden anlardı ve başta memeliler olmak üzere çoğu hayvanın üremesi konusunda bilgi sahibiydi. Ama rasyonel olarak evrilmiş ve suni olarak yetişmiş yırtıcılar "yiyeceği öldürme" ve "insan yetiştirme" gibi gizemlerin cinsel ikiliğini nasıl anlayabilirdi? İlk olarak yapmaları gerektiğine inandıkları şeyi yaparlardı, yani silahlarını geliştirirlerdi. Cevabını bulamadıkları soruları sonraya bırakırlardı. Avlanmaya hazırlanırlardı ve bunun için yırtıcı totemlerini bu işe dahil edip heyecan duymalarını sağlarlardı –bu arada iz süren köpekleri heyecanlanırdı.

— Ancak avcı-toplayıcı kültürünün tüm çelişkileri, Göbekli Tepe'nin silah imal edenleri arasında sorun yarattı. Bu faal zanaatkârların vicdanlarını rahatsız eden akıl ermez muğlaklıklar söz konusuydu. Taş ocağı çalışanları ile alet imal edenlerin bedenleri ve ruhları, ara sıra çekiçle parmaklarına vurup kendi kanlarının akmasına neden olduğunda acısını hissederdi. Kanları, silahlarıyla hayvanlarda açtıkları yaralardan akan kanla aynı renkti. Buna cevap olarak akıllarına gelen tek şey de daha iyi uçlar ve daha keskin bıçaklar imal etmekti. Yaptıklarından dolayı Ulu Ana'dan onay almak isterlerdi, çünkü Ulu Ana'nın kendilerine memnuniyetle daha fazla sayıda ve daha iyi çakmaktaşı yumruları tedarik etmesini ve avlamaları için daha fazla sayıda av hayvanı doğurmasını umarlardı. İlerleyen sayfalarda bu tanrıçayı daha iyi tanıyacağız, ama taş devri tanrılarının çoğunda olduğu üzere, o da kendini yavaş yavaş gösterecek.

— Öldürücü faaliyetler ne kadar geliştirilebilirse insanlar da avcılığı o kadar geliştirdi. Silah endüstrilerini ve avcılık yeteneklerini o kadar geliştirdiler ki av hayvanları üreme açısından onlara ayak uyduramadı. İnsanoğlunun faaliyetleri ve bilim dalları böyle nimetlere yol açar işte. İnsan dünyayı "kaynaklar"a ve "hammaddeler"e indirger. İnsanların yapaylığının büyük kısmı faydacı talep ve sınırsız kaynak mantığını temel alır. Ama Buddha'nın farklı bir açıdan da olsa, büyük bir bilgelikle dediği gibi, "bütün acılara arzular neden olur," dolayısıyla sebep "arz eksikliği" şeklindeki bir ekonomik faktör değil, "talep"in varlığıdır. Yırtıcılar açısından hiçbir zaman yeterli düzeyde arz veya av hayvanı olmayacaktır. Dolayısıyla dünyanın ilk endüstriyel etik savaşı Göbekli Tepe adı verilen, madencilik artıklarından oluşan o kutsal yığının üzerinde, bu madencilerin ve taş ocağı çalışanlarının tapınaklarında yaşandı ve kaybedildi. Burada hayvanların doğurganlığı konusunda endişenin ötesinde, avcıların ve silah imal edenlerin suçluluk duygusunu ve Toprak Anaya olan sorumluluk duygusunun ortaya çıktığını sezebiliyoruz.

— Sorumluluk ve suçluluk duygusu, günümüzde yemyeşil doğanın içinde gerçekleştirilen bir spor olan avcılık anlayışında pek de görülmeyen duygulardır. Bu mesele bu kitabın İkinci Bölümünde daha sistematik bir şekilde ele alınacaktır. Ama ilkel avcılık geleneklerini incelediğim yıllar boyunca suçluluk duygusunun ciddi bir rol oynamadığı bir geleneğe rastlamadığımı önceden belirtmeliyim.

— Tüm insanlar arasında günah ve suçluluk duygusu tabii ki –ciddi yaraları kapatmak veya korumak için nasıl bandaja başvurulursa– daima bilimsel, teorik bir çözümle veya dini açıdan aklamayla bağlantılı olarak ortaya çıkar. Bu anlamda ilkel avcı dininin –ve çeşitli bilimsel teorilerin– birincil işlevinin katillerin rahatsız vicdanlarını dengelemek ve yatıştırmak olduğu anlaşılmaktadır.

— Dini bir dengeleme sistemi veya bilimsel rasyonalizasyon anlamındaki modern çözümlerimiz gerçekten aklama rolü görebilseydi, o zaman günah ve suçluluk meselelerinden bir daha söz edilmesine gerek kalmazdı. Ancak öldürmenin ve yemenin "aklaması" dünya çapında duyarlı *Homo sapiens*'lerin davranışlarının en derin ve en gizli sorunlarından birini teşkil etmeye devam etmektedir. İnsanların yemeye, daha doğrusu pişmanlığını veya riyazetini asgari düzeyde tutup yemek amacıyla hayvanları öldürüp kesip biçmeye devam edebilmesini sağlayan, günah ve suçlulukla –veya Batının psikoloji teorilerine göre bu alanda "yanılsamalar"la– bağlantılı ıstırap, dinin işlevinin habercisidir.

— Yeryüzünde inceleyeceğimiz her türlü ilkel veya modern, teist veya ateist toplumda kan dökme, öldürme ve yeme meseleleri konusunda farklı davranış ve akıl yürütme tarzları görebiliriz. Tabu sayılan gıda kaynaklarını ve tabu sayılmalarının nedenlerini araştırabiliriz. Bu davranışların kaynaklarını, belli günlerde veya haftalarda belli gıdaların sınırlanmasını öngören kutsal takvimleri ve belirli sınıfların statüsüne ve kastlara

uygun sayılan sofra adabı ve kıyafet kurallarını inceleyebiliriz. Öldürme eylemleri kutsanıp günahlardan arındırılabilir. "Canlı et" koşer, helal veya hijyenik açıdan saf, "yenebilir et" ilan edilebilir. İnsanlardan daha güçlü olan bir varlığın başlangıçtaki aracılığı olmasaydı, akılcı insanımsılar "et"e sahip olmanın yolunu hiçbir zaman bulamazdı. Ritüel dualar, şükran, şarkılar, kutsal yemekler, kefaret amaçlı kurban kesme, topyekün oruç veya pervasızca ziyafet çekme gibi geleneklerin yanı sıra, sofra adabı ve çatal bıçağın doğru kullanımı da yemek yiyecek olan aç bir bireyle hayvanın öldürülmesi ve kesilmesi gibi tartışılabilir, nahoş veya kirli eylemler veya rutin yiyecek hazırlama süreçleri arasında uygun bir mesafe olmasını sağlamak amacıyla tasarlanmıştır.

3.
Endüstriyel Avcılar Tarafından İnşa Edilmiş Bir Tepe

Göbekli Tepe 12.000 ila 9500 yıl önce çakmaktaşı madencileri ve silah imal edenler tarafından maden artıkları ve moloz parçalarıyla inşa edilmiştir. Avcılık ve silah endüstrisi, hayvanların sayısı azalana kadar gelişti. Geç buzul interstadyal çağda hayvanların ve avcıların kuzeye, buzullaşmış Toros ve Zağros sıradağlarına yayılması yavaşladı. Buzullar eriyince hayvanlar daha serbest bir şekilde yayıldı ve avcılarla silah imal edenler onları izledi.

Mekân ve Adı: Berlin merkezli Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden (DAI) bir arkeolog olan Profesör Klaus Schmidt, Güneydoğu Anadolu'nun Şanlıurfa şehri yakınlarında, kireçtaşından bir platoda bulunan, insan yapımı bir tepede kazılar yürütmektedir.[1] Buranın adı Göbekli Tepe'dir. Profesör Schmidt bu ismi Almancaya *Bauch Berg* veya *Gebauchter Berg* olarak tercüme etmiştir,[2]

1 Klaus Schmidt 2014 yılında vefat etmiştir –çn.

2 Klaus Schmidt. *Sie bauten die ersten Tempel. Das rätselhafte Heiligtum der Steinzeit Jäger*. Sachbuch-Verlag C. H. Beck, Münih, 2008 (2006). Profesör Klaus Schmidt'in kazı raporu şu ana kadar İngilizce olarak yayımlanmadı. Profesör Schmidt'in İngilizce katalog terimleri konusundaki tercihlerini bilmek faydalı olurdu.

İngilizcede ise *Abdomen Hill*, *Tummy Hill* veya *Belly Hill* olarak bilinir.[1] İngilizce alternatiflerine göre anlamı daha geniş olan Almanca tercümesini tercih ediyorum, ama bu kitabı önce İngilizce yazdığım ve kendimi "toprağın çocuğu" olarak gördüğüm için hamile Toprak Anamızın göbeğinden *Tummy* veya laubali *Belly* terimi yerine *Abdomen* olarak söz etmenin daha saygılı olduğunu sanıyorum. "Göbekli Tepe" adıyla hiçbir zaman "bira göbeği" gibi bir şeyin ima edilmediğinden eminim. Böyle bir şeyin söz konusu olması için Çanak Çömleksiz taş devri taş ustalarının, kireçtaşından bir sürü kap içeren bir bira üretim yeri oluşturmuş olması gerekirdi.[2] Halbuki tapınak platformları inşa ettiler ve kireçtaşından dikilitaşlar diktiler ve bu dikilitaşların yüzeylerine çeşitli hayvan totemlerinin alçak kabartmalarını yaptılar.

— "Göbekli Tepe"nin bazı gazeteciler tarafından tercih edilen, *Nabel Berg* şeklindeki Almanca tercümesi ise iletişimde ciddi bir hatanın yer aldığına işaret etmektedir. Batılı akademisyenlerin dinler tarihinde merkezi bir kategori olarak gördükleri "göbek deliği" gibi örtmece nitelemeler onuruna yaktıkları "tütsü" ışığında Göbekli Tepe'ye "Göbek Deliği Tepesi" demek, bu tepeyi var edenlerin zihninden geçenlerin anlamını çarpıtmak anlamına gelecektir. Aslında buraya *Nabel Berg* demek, taş ustalarının zekâsına ve mesleğine hakaret niteliğinde olacaktır. Bazı Batılı akademisyenlerin rahimleri, vajinaları, fallusları, göbek deliklerini, turnaları ve leylekleri karıştırmaya eğilim gösteriyor olması, bundan on iki ila on bin yıl önce Göbekli Tepe'deki taş

1 Klaus Schmidt'in Göbekli Tepe konusunda yukarıda adı geçen "Sachbuch" adlı kitabı İngilizce olarak *Göbekli Tepe—A Stone Age Sanctuary in Southeastern Anatolia* adı altında, Aralık 2012'de, Exoriente (www.exoriente.org) tarafından yayınlanması planlanmaktadır.

2 Bu konuda vardığım sonuç, Profesör Josef H. Reichholf'a vermem gereken cevabı değil, Göbekli Tepe ile ilgili bazı temel verileri temel alır. Bkz. Jodef H. Reichholf, *Warum die Menschen sesshaft wurden—Das größte Rätsel unserer Geschichte. Fischer Taschenbuch Verlag.* Frankfurt a/M, 2010.

devri avcıları hayvan yavrularının nereden geldiğini bilmiyor anlamına gelmez. Avcı ve kasap oldukları için hayatları boyunca anatomi öğrencileri gibiydiler. Herhangi bir hayvanda –hatta yakından bakınca bir dağın üzerinde bile– göbek ile göbek deliği arasındaki farkı bilirlerdi. Hatta bütün bunlara ayrı ayrı adlar verdiklerinden de eminim.

— Arkeologların bir gün, avcı-toplayıcı kültürünün iki bin yıllık arayışlarını simgeleyen yirmiden fazla megalitik "tapınak" içeren bir yapı bütününü gün yüzüne çıkartacağı, Profesör Klaus Schmidt'in Göbekli Tepe'yi ilk olarak incelediği 1995'te bile akla hayale gelmezdi. Yeryüzünün ilk sanayicileri burada yirmiden fazla tapınak, ya da benim deyimimle, "avcılar ve çakmaktaşı yontucuları için ayrıcalıklı kült locaları" inşa ettiler. Bu insanlar, çakmaktaşı yumrusu madenciliği yapmak için buraya toplanmış avcılardı. Kuvarsit yumrularını parçalayıp yontarak kesici aletler ve silah uçları imal ettiler. Çakmaktaşı yumrularına ulaşmak için kireçtaşı katmanlarını kaldırıp kırdılar.

Anlamın Devamlılığı: Bu çalışmadaki ilk şaşırtıcı sorum, "Göbekli Tepe" adıyla ilgilidir. Bu mekânı diğerlerinden ayırt eden ikonografiyi inceleyince buranın adı büyük bir şaşkınlığa yol açar. Nasıl olur da bu tapınaklar bütününün törensel amacı, kültün kendisinden on bin yıl sonrasına kadar varlığını sürdürmüştür? Ve nasıl olur da 1995'te Kürt çiftçiler bu kadar doğru bir şekilde buraya Türkçe "Göbekli Tepe" adını vermiştir? Nasıl olur da buranın asıl anlamı on bin yılın dilsel saldırılarını atlatmıştır? Böyle bir tesadüfü mümkün kılabilecek tek şey, evcilleştirme süreci başladığından beri evcilleştirici nüfusun süregelen özüdür.

— Bu durumda neden birkaç yıl öncesine kadar sadece Türk-Kürt çiftçilerinin bildiği bir coğrafi adın tercümesi konusunda yaygara koparmakta bu kadar ısrarcıyım? Bu sorunun cevabı, megalitik ikonografiyle ilgilenirken defalarca şaşırmış olan beni

bile şaşırtmıştır. Bu tepenin üst kısmı insan yapımıdır. Kireçtaşı platonun üzerine yığılmış ve Toprak Ananın göbeğini oluşturmuştur.

— 21. yüzyılda yaşayan biri bu konuda ne bilebilir? Ama bilebilir, çünkü Göbekli Tepe'nin taş ustaları bu suni tepeye gerçekten Toprak Ananın göbeğiymiş gibi davranmışlar.[1] Ayağa dikilen her dikilitaş o inanışı doğrular. Taş ustaları düşüncelerini imgelerle, taş devri avcılarının coşkulu ergen diliyle ifade ettiler. Onlar, Toprak Anaya kefaret ödeme arayışında olan "suni avcılar"dı. Kazı kayıtlarına getirdiğim yorum sonuçta "Göbekli Tepe" adının burada öne sürdüğüm anlamını destekleyecektir.

— Göbekli Tepe kültünün tarihini platonun güneybatıdaki ucunda, bir yapının düzeltilmiş anakaya düzeyinin üzerinde, yine anakayadan oluşan iki "kaide"nin ayakta kaldığı yerden itibaren yeniden kurgulamak mümkündür (Resim 6). Kaide şeklindeki bu oluşumların T şeklinde iki dikilitaş için tasarlandığı anlaşılmaktadır. Günümüzde "Göbekli Tepe" olarak bilinen bu tepenin, birkaç madencinin çakmaktaşı çıkarmak için işe koyulduğu gün bile –yani bu platoya henüz el değmeden ve insanların çekiçleri ve keserleri değmeden önce– Göbekli Tepe olarak bilinmiş olması mümkündür.

— Profesör Schmidt'in arkeoloji alanındaki fiziksel çalışmalarının tersine, benim Göbekli Tepe'yi keşfedişim son derece sıradan, hatta basit bir şekilde gerçekleşmiştir. Ancak bu kitapta aktarılan açıklamaların etki alanı geniş olabileceğinden, bu mekâna benim kadar uzak birisinin neden kendini bu konuda ifade ettiğine dair ufak da olsa bir açıklamayı okurlara borçluyum. Bu alandaki bilincimizi, daha önce de söylediğim gibi, Şanlıurfa'da ve Berlin'de yaşayan Profesör Klaus Schmidt'e borç-

---

1 Kürtçe *Xerawreşk* adının dilbilimsel kökeni konusunda herhangi bir şey diyemem. Bkz. K. A. Kent, *Göbekli Tepe (Xerawreşk) Uygarlığı*, İstanbul 2012— Jens Notroff tarafından tavsiye edilmiştir.

luyuz. Profesör Schmidt, "tarih öncesi" dönemini birkaç bin yıl kısaltırken tapınak ustalarının tarihini genişletmiştir.

— Profesör Schmidt'in Doğu Anadolu'da bulunan Göbekli Tepe'de girişimlerine başladığı 1995'te ben Amerika yerlilerinin dinleri ve Orta Amerika, Afrika ve Çin'de ara sıra benzer konularda saha araştırmaları yürütmeye devam ediyordum. Akademik ilgi alanım geniş anlamda aynı evrim sürecini, yani *Homo sapiens*'in avcılık ve toplayıcılıktan evcilleştirmeye geçişini kapsar. Ancak 11 Ocak 2011'e kadar Klaus Schmidt'in çalışmalarından habersizdim. O tarihi asla unutmayacağım. O gün, 2008'de yayınladığı kitabının başlığını keşfettim: *Sie bauten die ersten Tempel*. Benim akademik alanım olan "dinler tarihi" veya *Religionswissenschaft*, Schmidt'in çalışmaları sayesinde aniden genişledi ve yeni bir şekil kazandı.

— Profesör Schmidt'in kitabını keşfetmem, benzer bir konuda, geçici olarak *"Dinin Evrimi"* adını verdiğim bir kitap yazıyordum. Göbekli Tepe'nin keşfinden dolayı, Profesör Schmidt'in verilerini okumadan önce yazdıklarımın büyük kısmının kitabın ileri kısımlarına itilip ikinci ve üçüncü bölümlere dönüştürülmesi gerekiyordu. Göbekli Tepe ve bize öğretebilecekleri, yeni bir coğrafi ve kronolojik referans noktası olarak öne çıkarılmayı hak ediyor. Bu kitapta "Dinin Evrimi" temamın tarih öncesinde yepyeni bir odak noktası oluşturan Göbekli Tepe'den başlaması gerekli.

— Öte yandan, Göbekli Tepe'deki arkeolojik buluntular *National Geographic* tarafından "Dinin Doğuşu" (Haziran 2011) olarak ilan edildiğine göre, bu abartıdan uzaklaşmak zorundayım. Çeşitli tapınaklar, localar ve yontulmuş dikilitaşlar, insanoğlunun dinine dair her şeyin tohumu anlamına gelmez, hele de "dinin kökeni" olarak asla yorumlanamaz. Akademik alanım olan "dinler tarihi"nin bütünlüğünü muhafaza edebilmek için bu noktada ısrarcı olmak zorundayım.

— Birinci bölümde insansı dininin son altı milyon yılının tarih öncesi dönemi konusunda kısa bir evrimsel bakışımı sundum. Ancak bu konuya daha geniş şekilde bakınca, dünyamızdaki dinlerin başlangıcının, "kökeni ve tarih öncesi"nin, atomaltı parçacıkların, elektronların, moleküllerin, virüslerin ve amiplerin en basit düzeydeki itaatkâr davranışlarıyla oluşmaya başladığını söyleyebilirim. Bu kitapta dini olgular ve davranışlar konusuna bu kadar ayrıntılı bir giriş yapmamıza imkân yok. Ancak bu itirazımız kayda geçtikten sonra, dini sembolizmin gelişimi konusunda bazı "yenilikleri" teslim etmemiz mümkündür. Göbekli Tepe'deki insanlar kireçtaşından "özgün" tören teçhizatı yontmuş, binlerce yıl boyunca farklı malzemelerden daha küçük objeler yaratırken edindikleri yeteneklerden yararlanmışlardır. Dolayısıyla Göbekli Tepe'de heyecan duymamızı gerektirecek daha birçok özgün şey söz konusudur.

— Bu kitabın birinci bölümünde Profesör Schmidt tarafından yayınlanan verilere öncelik vereceğim varsayılmalıdır. Dolayısıyla okurlara tavsiyem; 2008 yılında Almanca olarak yayınlanan *Sie bauten die ersten Tempel* adlı kitabının 2012'de yayınlanacak olan İngilizce baskısını göz önüne alarak benim anlattıklarımı okumalarıdır. Arkeoloji ve tarih alanında çalışan herkes, veri ile yorum arasında ayrım güdülmesi gerektiğini bilir. Zihinleri farklı, akademik yönelimleri farklı ve sordukları sorular farklı olan iki kişinin aynı hipotezleri öne sürüp aynı yorumları yapması imkânsızdır.

— *Sie bauten die ersten Tempel*'i ilk defa okuduktan sonra zihnimde iki bilmece oluştu: Göbekli Tepe'nin önemi ve *T-Pfeiler* olarak adlandırılan, T şeklinde dikilitaşların anlamı. İkinci okumamda Göbekli Tepe'nin oluştuğu tarihi süreç kısmen aydınlığa kavuştu. Üçüncü okumamda herhangi bir aydınlanma yaşamadıysam da, başlangıçta merakımı uyandıran bilmecenin temel

parçaları dördüncü okumamda bir araya geldi. Gerçek arkeologlar bu yaklaşımımı "koltuk arkeolojisi" diye niteleyeceklerdir ve haklılar da. İnsan bu yaşta çalışmak için oturduğu yerin yumuşak ve rahat olmasını ister.

— Bilmecenin parçaları, Amerika'nın taş devri avcı dinlerinin günümüze ulaşan izlerine ve dünyanın dört bir tarafında çeşitli evcilleştirme kültürlerinde görülen adaptasyon mücadelelerine tanık olduğum elli yılda edindiğim deneyimler temelinde bir araya geldi. Aslında ilk kitap için yazdığım hiçbir şeyin veya dünya çapında avcı ve toplayıcı kültürden evcilleştirmeye geçişle ilgili vardığım sonuçların hiçbiri Göbekli Tepe'de ortaya çıkan yeni verilerden dolayı geçerliliğini yitirmiyordu. İnsanlığın kültür ve din evrimi hâlâ tek parça ve Göbekli Tepe bu sürece son derece uygun.

— Evrimsel dönüşüm süreci, başka bir deyişle avcı ve toplayıcılıktan evcilleştirmeye ve ötesine geçiş dünyanın dört bir tarafında gerçekleşmektedir ve artık dünyanın neresinde ve insanlık tarihinin hangi döneminde başladığını biliyoruz. On iki bin yıl kadar önce Göbekli Tepe'de başladı ve bir o kadar yıldır Bereketli Hilal'in dışına da taşmış durumda. Günümüze kadar yayılmaya devam etti ve bu gezegenin hiçbir kıtasında durma noktasına gelmiş değil. Taş devri zihniyetinin izleri, modern uygarlığın ve ilerlemenin tüm alanlarında inatla varlığını hissettirmeye devam ediyor. Dinler tarihi alanındaki araştırmalar açısından değişen tek şey, "Çakmaktaşı Kültürü" ve "Kireçtaşı Dini" gibi bazı ilave kategorilerin kıyaslanıp daha ayrıntılı şekilde incelenmesi gerektiğidir.

— Profesör Schmidt'i etkileyen şey, insanlık tarihinde "katedralin şehirden daha eski olmasının ortaya çıkması" oldu. Ancak benim açımdan ne şehirler ne de katedraller öncelik sahibidir. Bu iki güzel mekânın bu kitabın daha sonraki bölümlerinde, avcılık ve toplayıcılıktan, hatta sıradan evcilleştirmeden oluşan

basit dünya görüşünden çok sonra ele alınması gerekir. Bu ilave kazanımlar sıradan evcilleştirmeden sonraki döneme –ve başka sorunlara daha– tanıklık eder. Bu bilgilerin bazılarını daha geniş evrim kategorilerine ve bağlamlarına yerleştirmek için bu kitabın ikinci ve üçüncü bölümlere kadar olan seyrini izlemek zorundayım.

Eğilim: *Profesör Schmidt'in, katedralin şehirden daha eski olduğuna dair vardığı genel sonuç –"katedral" ile toplumun dini törenleri için kullanılan bir tür mimari yapı kastediyorsak– hiç kuşkusuz doğrudur. Ama avcılık aşamasından yeni çıkmakta olan insanlar genelde evlerde yaşamaz ve yabani hayvanların göç ettiği yerlerde avcılar ve balıkçılar kamplarda yaşıyor olabilirler, ama henüz köylerde yaşamazlar. Ceram'daki işlevini yitirmiş avcıların inşa ettiği erkek locası, çaresiz insanlar için dini aklama ve egoyu kurtarma mekânıydı (bkz. Bölüm 13). Ama bu erkek locasının kafa kesmenin ve insanların kurban edilişinin planlandığı yer olması, "katedral" metaforunu bu derecede genelleştirmeden duraksamama neden oluyor. Benzer şekilde, Orta Amerika'daki piramitler de işlevini yitirmiş avcıların savaşçı rahiplere dönüştüğü megalitik tören merkezleridir. Bu piramitlerin çoğu ejderha başlarını veya sarmallarını temsil eder. Bu platformların zirvesindeki Yılan'ın ağzında, yüzlerce hatta binlerce insan kurban edilirdi. Bu piramitler kutsal sunakların – insanların kurban edildiği kasap tezgâhlarının– kaideleri gibiydi. Hıristiyan dünyasının en gizemli katedrali bir mysterium tremendum[1] unsuru içerebilirse de, bir katedrali, örgütlenmiş yurttaşların refahı açısından farklı veya en azından insanların kalbinin Yılan'a yedirildiği bu piramitlerden farklı olarak görürüm. Piramitler, savaşçılar ve kasap rahipler için güç merkezleriydi ve kült mekânları olarak ancak 20. yüzyıldaki imha merkezlerine benzetebilirim. Öte yandan Göbekli Tepe'deki temenos'ların[2] Toprak Ananın vajinasını temsil ettiğine inanıyorum. Bunlar insanların kefaret ödemesi ve hayatlarının düzeltilmesine yönelik yerlerdi. Bu mekânların şehirlerden önce inşa edildiği anlaşılmaktadır. Madenciler ve silah imal edenler dönem dönem yerleşik bir hayat sürerdi. Dolayısıyla*

1 Latincede "korku ve titremeye neden olan gizem" –çn.
2 Kutsal alan –çn.

Profesör Schmidt metaforik formülasyonunda son derece haklıyken, Göbekli Tepe'deki temenos'lar ne Ceram'daki "baileo" [toplantı evi] ne de Orta Amerika'daki piramitler veya dehşet sunakları gibiydi. Daha çok benim aşina olduğum Hopi Kızılderili erkek cemiyetlerinin kiva localarına benzerlerdi, ama onlar da dehşetten tamamıyla yoksun olmayabilirdi.

Toros-Zağros Dağları Buzdan bir Duvardı. Profesör Steven Mithen, çalışmalarına güvendiğim bir başka araştırmacıdır.[1] Klaus Schmidt'in kazıları bize mekân ve tarihsel zaman açısından taze veriler sağlarken Steven Mithen son buzul çağıyla ilgili olarak zamanın evrimsel akışı konusunda daha geniş bir bakış açısı sunmuştur. Geç buzul interstadyal çağ, buzul çağının son safhasını teşkil eder (MÖ y. 12.700-10.800). O dönemde küresel çapta ısı yine kayda değer düzeyde düşmüş ve Toros ile Zağros sıradağlarında oluşmaya başlayan buzullar bu dağların kuzeyiyle güneyi arasında buzdan bir duvar oluşturmuştur. Bu dönemi izleyen Genç Dryas döneminde (MÖ y. 10.800-y. 9.600) bu bölgedeki ortalama ısı, günümüzde olduğu düzeye ulaştı.

— Av hayvanlarının gidemediği yere yırtıcıların gitmesine gerek yoktur. Son yıllarda Bereketli Hilal boyunca yürütülmüş arkeolojik araştırmalar sonucunda buzul çağının son bin yılında avcıların hayat şartlarının giderek düzeldiği görülmüştür. Yukarıda sözü edilen geniş buzdan duvarın güney tarafında günümüzde de aşina olduğumuz çeşitli hayvan türleri –ayılar, yabani öküzler, geyikler, antiloplar, keçiler, koyunlar, sığırlar, domuzlar, eşekler, balıklar ve çok çeşitli kuşlar– yabani doğa şartlarında giderek çoğaldı.

— Bu av hayvanlarının yanı sıra aslanlar, kaplanlar, leoparlar, kurtlar, tilkiler, kartallar, akbabalar ve yılanlar gibi doğal yır-

1 Steven Mithen. *After the Ice, a Global History, 20,000 to 5,000 BC*. Cambridge: Harvard University Press, 2004, s. 10vd.

tıcılar da vardı. Bu yırtıcıların arasında, diğerlerinden uzak durmaya çalışan yeni bir avcı türü vardı ki, *Homo* türüne aitti. Kendi kendini yetiştirmiş, suni bir yırtıcıydı ve yeryüzünün gördüğü en taklitçi ve düzenbaz canlıydı. 500.000 yıl kadar önce büyük ihtimalle daha eski bir insanımsı türün yanında *Homo sapiens* de Afrika'da yırtıcılık yeteneklerini geliştirmekle meşguldü.[1] Daha eski insanımsı akrabaları da Avrupa'ya ve Asya'ya 250.000 yıl, hatta iki katı kadar bir süre önce gelmiştir. Bazı kaynaklara göre 250.000 yıl önceki *Homo sapiens* sayısı on bin kadardı, ama bunu tam olarak bilemiyoruz.

— Buzul çağında *Homo sapiens*'ler Afrika'dan kuzeye, Avrupa ve Asya'ya doğru göç ederken hayvanların izlerini sürmeye ve onları avlamaya devam ettiler. Birçoğu Toros ve Zağros dağlarının oluşturduğu buzdan duvarı geçemedi. Profesör Mithen'e göre o dönemde insan nüfusu bir milyon kadardı. Bu dağların güneyinde, yani Bereketli Hilal'in kuzey kısmında oldukça yoğun miktarlarda av hayvanı toplanmıştı.

— Atalarımız, birçoğu günümüzde de saygı duyduğumuz yırtıcılar olan diğer avcı türleriyle rekabet etmeyi öğrendi. Bu doğal avcılar, Afrika'daki gelecek vaat eden insansı atalarımıza kendi türlerinin üstün modelleri ve *de facto* tanrılar olarak gözükmüş olmalıdır. Bazılarının imgeleri günümüzde hâlâ bazı aristokrat ailelerin armalarında totem olarak yer alır. Kartal, aslan, ayı ve ejderha gibi yırtıcılar günümüzde, gururlu aristokrat avcıların ve kralların soyundan gelenlerin arka plana itildiği demokratik ülkelerde bile hâlâ ulusal simgeler olarak kullanılmaktadır.

— Zamanla *Homo sapiens*'e dönüşecek olan soy son altı milyon yılda kayda değer bir hızda değişmiştir. Maymunlardan leşçillere, onlardan da başarılı suni yırtıcılara dönüştüler. Bazıları Bereketli Hilal olarak bilinen bölgenin kuzey kısmında, burada-

1 En eski saplı mızrak uçları Kathu Pan 1, Güney Afrika'da bulunmuştur ve 500.000 yıllıktır. Jayne Wilkins ve diğerleri, www.sciencemag.org, 16 Kasım 2012.

ki hayvan bolluğu arasında avcılığı benimseyip aşağı yukarı yerleşik bir hayata geçtiler. Bu türün erkekleri yırtıcı oldu, yırtıcılar da genelde potansiyel av hayvanları nereye giderse onları takip ederler. Av hayvanları buzlarla kaplı sıradağlardan dolayı biraz yavaşlayınca avcılar da kamp kurdular ve hayvanlara sadece et kaynaklarına düzenli olarak erişmelerini ve rakiplerini uzak tutmalarını sağlayacak kadar yaklaştılar. Avcı insanlar tilkilerden, porsuk ve kunduzlardan ders aldı ve "avlanmak için evlerinden ayrılan insanlar" olduklarının bilincine vardılar.[1]

— Atalarımız her üreme sezonunda kuşların yuva yapmasını seyrederdi. Yiyecek kaynakları dayandığı sürece insanlar sığınaklarını daha kalıcı hale getirebiliyordu. Zamanla Bereketli Hilal boyunca daha büyük kamplar oluşturmayı ve bu kampları köylere hatta neredeyse kasabalara dönüştürmeyi başardılar. Avcılık yapan insanlar yerleşik hayvanları örnek alarak yaşadıkları yerleri inşa etmeye daha çok zaman ayırmaya ve çaba göstermeye başladılar. Bu adaptasyon sonucunda sayılarının arttığını ve ekolojik açıdan bölünmüş olan türlerinin birbirine daha bağlı hale geldiğini varsayabiliriz.

— Kadınların göçebelikleri sırasında taşımaya cesaret edebileceği bebek veya küçük çocuk sayısı, ailelerin boyutlarını belirleyen ana faktör olmaktan çıkınca, avcılardan oluşan yerleşik toplulukların sayısı bir yüzyıl içinde iki, hatta üç katına çıktı. Hiç kimse böyle bir gelişmenin sonucunu öngöremezdi. Ancak başarılı bir şekilde yerleşik hayata geçen bu avcı aileleri sadece birkaç kuşak sonra bazı sorunlarla karşı karşıya kalacaktı. Acaba nüfusları, gelecek kuşaklara kalacak av hayvanlarıyla makul bir oranda mı artacaktı? Malthus ve Darwin'in yiyecek ve nüfus oranları atalarımızı nasıl geride bırakmıştır? Bu, o dönemde hiç kimsenin soramayacağı –sorsa bile cevap vere-

1 "Avlanmak için evlerinden ayrılan insanlar, yerleşik hayata geçmek isteyen taş devri Diné Kızılderili avcılarının dahil olduğu bir kategoriydi.

meyeceği– bir soruydu. Geleceklerini öngörecek durumda bile olsalardı ve ihtiyatlı bir aile planlaması uygulasalardı yine de gelecekte yer alacak iklim ve demografi değişikliklerine adapte olamazlardı. Yaşadıkları yere yakın olan hayvanların sayısında azalma olunca erkekler –aslanlar ve kurtların yaptığı gibi– gruplar halinde bir araya gelip kamplardan uzaklaşan hayvan sürülerini takip ettiler. Doğal yırtıcılarla rekabet içinde olan ve onları zekâlarıyla alt edip yenmeyi başaran *Homo sapiens*'ler avlanma alanlarını kontrolleri altına almaya başladı ve onların hâkim olduğu bölgelerde diğer yırtıcılar kısıtlandı.

— Av hayvanı veya yırtıcı olsun, tüm hayvanlarla birlikte insanlar da havanın ve topografinin belirlediği ritimlere uymaya başladılar. Geriye dönüp bakınca insanoğlunun kaderinin iklim ve coğrafyaya ve yakın çevrelerindeki hayvanların bolluğuna bağlı olduğunu görebiliriz. Ancak kaderleri aynı zamanda kendi aralarında toplumsal hırslarını ne kadar dengeleyebildiklerine ve rakiplerinin av hayvanlarına ulaşmasını engellemekte başarılı olup olmadıklarına da bağlıydı.

— Avcı insanların, doğal yırtıcılara baskın gelip kurbanları karşısında etkili olabilmek için güvenilir aletler icat edip imal etmesi gerekliydi. Silahlarının doğal yırtıcıların dişlerinden, pençelerinden ve gagalarından daha iyi olması gerekliydi. Aslanları, ayıları, kurtları ve insanlardan belirli bir mesafede kalmayı öğrenmesi gereken diğer hayvanları yenmeleri gerekliydi. Ayrıca yabani öküz veya ayı gibi büyük hayvanları alt etmek veya aslan ve kaplan gibi hayvanlarla rekabet edebilmek için suni "çakmaktaşından dişleri"nin etkisini zehir yoluyla artırmaları gerekliydi.

— Her ne kadar kanıtlanmadıysa ve bundan sonra kanıtlanması da büyük ihtimalle imkânsızsa da, Göbekli Tepe'nin taş kabartmalarında gördüğümüz yılanlarla aşinalık, bu avcıların engerek yılanlarını, örümcekleri, akrepleri ve diğer zehirli hayvanları

yakalayıp zehirlerini "sağmayı" bildiklerini, hatta zehirli bitkilerden nasıl yararlanacaklarını bildiklerini akla getirir. Mızrak ve ok uçlarını zehre bulamak, yaraladıkları hayvanları takip edip bulma süresini ciddi düzeyde kısaltmış olmalıydı.

Buzlar Eriyince: Bundan yaklaşık 10.800 ila 9600 yıl önceki Genç Dryas döneminde oldukça hızlı bir ısınma trendi yaşandı. Toros ve Zağros sıradağlarının buzul kaplı vadileri açılmaya başlandı. Sürekli olarak buzlarla kaplı en yüksek zirvelerin arasındaki daha alçak sırtların bazılarındaki karlar ve buzlar dönem dönem eridiğinden daha çok sayıda av hayvanı kuzeye, dağlara doğru yayılır, küçülmüş olan Karadeniz'in etrafını dolaşıp uzun soğuk ve susuz dönemlerden sonra toparlanmakta olan otlaklara ulaşırdı.[1]

— Bu iklim değişikliği, Bereketli Hilal'in kuzey kısmında yaşayan yerleşik avcılar için bir ikilem oluşturdu. Avlanmadaki artış sonucunda sıradağların güneyinde yaşayan hayvan nüfusu azalmaya başladı ve giderek daha çok hayvan dağların kuzeyine göç etti. Yerleşik avcılar bu yeni şartlara tepki vermeye çok hazırlıklı değildi. Birçoğu muhtemelen "Hayvanlar ne zaman geri gelecek?" diye düşünmüştür.

— Ancak hayvanların bir süre boyunca buz kaplı dağların güneyinde toplanması, bazı avcıların Asya'ya ve Avrupa'ya doğru ilerlemeye devam etmediği anlamına gelmez. Bereketli Hilal, batıda Akdeniz kıyısına kadar uzanıyor ve nehirlerle doğuda ortaya çıkan körfez-göle ulaşıyordu. Dağlar ve keşif yürütülebilen sular, *Homo sapiens*'in ilerlemesini engellemedi. Av hayvanlarının yörünge benzeri izlerini süren avcılar için rotadan sapmaların bir önemi yoktu. Bu bölgeden ayrılmak isteyenler bunun bir yolunu bulabilirdi.

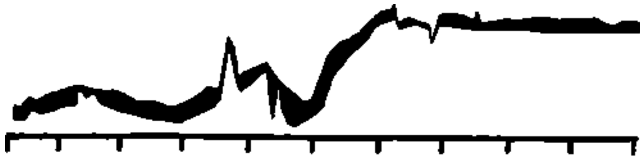
1 Bkz. Milutin Milankovitch'in Buzul ve Buzularası Skalası, NOAA *Paleoclimatology*, http://www.ncdc.noaagov/paleo, ve Steven Mithen. *After the Ice, a Global History, 20,000 to 5,000 BC*. Cambridge: Harvard U. Press. 2004, s. 12vd.

— Bir ara avcıların bazıları dağlara çıkarak kuzeye giden hayvanları izledi ve geri gelmediklerini, Karadeniz kıyılarına ve iç bölgelerdeki ot kaplı ovalara doğru devam ettiklerini fark etti. Bu avcıların bazıları güneyde, "Hilly Flanks"[1] bölgesinde bulunan köylerine dönüp bu haberleri naklettiler. Bazılarıda ailelerini ve klanlarını alıp hayvanları izleyerek dağların diğer tarafına geçmeye karar vermiş olmalıdır. Ama av hayvanlarını takip ederek göç eden avcılar kaç kişi olursa olsun, geride kalanlar bölgenin şartları doğrultusunda giderek çoğaldı. Geriye kalan hayvanları avladılar ve giderek zorlaşan hayat şartlarında sıkışıp kaldılar.

— Dünyanın başka yerlerinde de, ister aşırı avlanma, ister çevresel değişimler sonucunda olsun, büyükçe avcı toplulukları kıtlıklar yaşadığı zaman erkeklerin ilk tepkisi "birlik olmak" olurdu. Bu süreci 13. Bölümde, Ceram Adasındaki Wemale halkının itibarını yitirmiş avcılık tarihini incelerken daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağız. Taş devri avcıları yiyecek kıtlığıyla karşı karşıya kaldığında erkeklerin en tipik tepkileri, gizli cemiyetler oluşturmaktı. Av açısından hayal kırıklığına uğrayan erkeklerin güvence ve manevi destek için birbirine ihtiyacı vardı. Tek bir kişi başarısız veya ahmak sayılabilirdi –hiç kimse bu tehlikeden muaf değildi– ama bütün erkekler bir araya gelince geçim kaynağı bulmakta başarısız olmakla suçlanamazlardı. Erkeklerin, evlerinin baskı altındaki toplayıcıları olan ve erkeklerin ailelerinin hayatta kalabilmesi için sorumluluklarını artık yerine getirmemelerinden yakınan kadınlara karşı statülerini korumaları gerekliydi. Göbekli Tepe kardeşlik grupları arasındaki güçlü bağların zaman içinde doğal çevre trendlerinin ve krizlerinin olumsuz etkisi altında kaldığını varsayabiliriz.

---

1 Ürdün vadisiyle Fırat ve Dicle nehirlerini kapsayan bölgeye İngilizcede verilen ad –çn.

Resim 1. Son Buzul Maksimumundan sonra küresel ısı değişiklikleri.
Kaynak: Steven Mithen, *After the Ice*, 2004, s. 12.

— Neyse ki Bereketli Hilal'in kuzey kısmında, kadınların eskiden beri topladığı yabani tahıllar yetişiyordu. Et kıtlığını telafi edip çocukları besleyebilmek için kadınların daha çok tahıl toplaması gerekiyordu. Kadınlar toplayıcılığı arttırıp bu arada tohum ekmeyi icat ederken erkekler de avlanmak için kendi gibi düşünen kardeşleriyle daha uzak yerlere gitti. Toplu olarak daha etkin olmaya çalışıyorlardı. Bir araya gelince muhtemelen avcı olarak kaderleri konusunda dertleşiyorlardı. Ancak henüz tam zamanlı avcılığın yerini alabilecek herhangi bir alternatif yoktu. Böyle alternatiflerin ya keşfedilmesi, ya da icat edilmesi gerekiyordu. Erkekler kadınların topladığı tahıllarla yetinmek zorunda kalınca avcı olarak kimlikleri ve değerleri konusunda kendilerine güvenlerini kaybetmeye başladılar. Bu da taş devrinin işlevini yitirmiş avcıların avcı klanları için uzun süreli bir sorun oluşturmuştur.

Neolitik Devrim, Bir Bolluk Krizi miydi? Profesör Klaus Schmidt'in bu kitap için yazdığı Önsöz'den dolayı kendisine müteşekkirim. Profesör Schmidt'in, buzul çağının sonundaki Neolitik kültür döneminde olumlu bir iklim yaşandığına dair görüşüne katılıyorum. Klaus Schmidt, Gordon Childe'ın Bereketli Hilal boyunca evcilleştirme kültürüne geçiş baskısının iklim ve

ekonomi krizlerinden kaynaklandığına dair teorisine itiraz etti. Schmidt, buzul çağının sonunda çevre şartlarının hayvanlar için de, insanlar için de giderek düzeldiğine kuvvetle inanır.

— Bu "risksiz" gözlemin ötesine geçip, evcilleştirmeyi gerektiren "bir tür kriz" -ekonomi değil, din temelli bir kültür krizi- yaşanmış olabileceğini öne sürmek isterim. Bir dinler tarihçisi açısından bakınca krizler, varoluşsal dengenin kaybolduğu herhangi bir durumdan kaynaklanabilir. Bu örnekte insanlar arasındaki olağanüstü refah ve bolluk; buna bağlı olarak da aşırı tüketim ve aşırı nüfus artışı sonucunda ekolojik dengenin bozulmuş olması mümkündür. Hatta olumlu iklim şartları hayvanları canlandırarak et miktarını artırmış olabilir. Bu da doğrudan insanların sayısını artırınca av hayvanlarının sayısı da daha da azalmıştır.

— Göbekli Tepe'deki alet imal eden *Homo sapiens*'ler bu sorunu daha da ciddi hale getirdi. Bu insanlar çakmaktaşından silah imal etmekte çok başarılıydı. Onların açısından bakınca silahların fonksiyonu ancak olumlu olabilirdi. Geliştirdikleri yenilikçi avlanma yöntemleri insanların daha büyük miktarlarda et elde etmesini sağlıyordu. Sonuçta suni yırtıcılar olan insanlar giderek çoğaldı ve refaha erdi. Doğan bebeklerin yarısı erkekti ve potansiyel avcılardı. Silahlar sayesinde daha etkili olan katillerin sayısı, av hayvanlarının üremesinden daha hızlı bir şekilde arttı.

— İşin ironik yanı, bitki yetiştirmeye ve hayvan beslemeye geçmiş olan insanlar bile bu sorunun büyümesine katkıda bulundu. Onlar da nüfus artışına ve hayvanların azalışını hızlandıracak olan potansiyel avcıların sayısının artışına katkıda bulundu. Onlara ilave olarak bitki yetiştiricileri de, yine bitkilerle beslenen yabani hayvanlar için rakip haline geldi. İklim veya çevre şartlarındaki hiçbir düzelme *Homo sapiens* nüfusundaki müthiş bir artışa karşı bağışıklık sahibi değildir. Göbekli Tepe'de suçluluklarının bilincinde olan yırtıcılar pişman olup kefaretle-

rini ödemeyi denediler, ama tanrılardan daha büyük lütuflar elde etme umuduyla kefaret ödeme çabaları kendi aleyhlerine gelişti. Yeryüzünün güçlerini kendilerini daha doğurgan kılma konusunda teşvik etmek amacıyla nüfuslarını daha da artırdılar ve böylelikle kıtlık dönemleri için gerekli şartları yarattılar.

— Göbekli Tepe bölgesindeki kadim olayları iklimle bağdaştırmak için er ya da geç iklim tarihi konusunda araştırmalar yürütülecek ve daha hassas bir tarihlendirme mümkün olacaktır. Av hayvanlarının ortadan kalktığı her yerde evcilleştirme stratejileri de daha kırılgan hale geldi. Bir-iki susuz mevsim, bitki yetiştiricisi nüfuslarının yer değiştirmesine neden olabiliyordu. Önce hayvan yetiştiricileri, sonra da bitki yetiştiricileri, kumullardan etkilenip göç ederdi. Zaman ölçeklerimizde bu kadar kısa süreli felaketleri ayrıntılı bir şekilde kurgulayamıyoruz.

— Göbekli Tepe'nin iklim tarihini kurgulamak için ilk adım olarak (1) Buzul çağı buzullaşması ile çok az suyun aktığı kıtlık dönemlerini, (2) buzulların erimesini ve suyun aktığı dönemleri (3) buzullardan kaynaklanan su rezervlerinin bittiği dönemleri birbirinden ayırt edebilmeliyiz. Bu temel dönemselleştirmeye ağaç halkalarındaki yıllık değişiklikleri veya buna benzer ölçümlerin eklenmesi gerekir. Bu gibi veriler sayesinde kalıcı evcilleştirme girişimlerinin fizibilitesi konusunda tahminler yürütebiliriz. Buzullaşma ile sonrasının etkilerinin incelenmesi için başlangıç noktası olarak, Çin'de ziyaret ettiğim Tarım Havzasının kuzey kısmında yer alan birikinti yamaçları ve Uygur köyleri konusunda yürütülen paradigma araştırması gibi bir inceleme öneriyorum.

4.
Göbekli Tepe'de Kireçtaşı Dini

Göbekli Tepe'de çakmaktaşı alet imalatından kireçtaşı oymacılığına geçiş, kültürün din yoluyla yumuşaması anlamına geldi. Çakmaktaşı yumrularının Dağın ve Toprak Ananın embriyoları olarak algılandığını anlamak, Göbekli Tepe kefaret kültünün deşifre edilmesi açısından büyük bir ilerleme kaydedebilecek bir hipotezin temelini oluşturur. *Temenos* tapınakları, ilkel çağda çakmak taşından alet imalatının ve avcılığın ötesinde düşünceler geliştiren avcılar için ayrıcalıklı localar olarak görülebilir. Bu yapılar Büyük Ananın rahmine giriş tapınakları olarak da görülebilir. T şeklindeki dikilitaşlar, kireçtaşından fallusları temsil ediyor olabilir. Bunlar Toprak Anayı dölleme töreni için bu şekilde konumlandırılmış olabilir. Bu durumda giderek büyüyen Göbekli Tepe de Toprak Ananın hamileliğine işaret eder.

Yeryüzünün Gönlünü Almak için Tapınaklar: Göbekli Tepe'deki insanlar madenci ve alet imalatçısıydı; kendileri için çalışırlardı ve geçiş dönemindeki avcı-toplayıcı toplumuna hizmet ederlerdi. Avcıydılar, yani apaçık katiller, kasaplar, silah imal edenler ve sonradan yontuculara dönüşecek olan taş ocağı ça-

lışanlarıydı. Akılcı anlayışları olan ihtiyaçları, insanlardan çok daha güçlü, yaşayan bir anne olduğuna inandıkları yeryüzüne karşı daha açık olmalarını gerektiriyordu.

— İnsanlar çakmaktaşı yumruları -yani embriyolarını- çıkarıp ok ve mızrak uçları ile kesici aletler yapmak amacıyla Toprak Ananın yumurtalıklarını yağmaladıkları ve o aletleri yine Toprak Anayı yontmak için kullandıkları için ondan özür dilemek zorundaydılar. Burası, söz konusu olan karmaşık teknolojik ve dini meseleleri özetlemeye çalışmak için çok erkendir. Göbekli Tepe kültünü bir bütün olarak anlamaya başlayabilmek için önce birçok arkeolojik verinin münferit olarak ele alınması gereklidir.

— Dinlerin tarih öncesi dönemine ilgi duyan araştırmacıların aklına gelen ilk şey, mezar bulguları bulmaktır. Sorulması gereken bir sonraki soru da, "mezar hediyeleri"yle ilgili olacaktır ve maddi hediyelere yatırım yapan insanların öte dünyaya ciddi bir şekilde inandıkları varsayılacaktır. Ancak bu, din konusunda günümüz arkeolojik materyalizminin etkisinde kalmış, gereksiz derecede minimalist bir yaklaşımdır.

— Tüm canlıların ölüm anında, "tahterevalli tahtasının" sağ ucundan düştükleri anda (bu metafor Bölüm 10'da açıklanmıştır) dini teslimiyetlerinin zirvesine ulaştığı doğrudur. Aslında birisinin ölümle "nasıl" karşı karşıya kaldığı veya ölüm sürecinde "nasıl" boyun eğdiği çok ilginç bir konudur. Öte yandan, gerçek hayatta zıtların varlığını -yani kültürel saldırganlığın sınırlarını- kabul edersek, yaşayan insanların dinleri konusunda daha fazla bilgi sahibi olabiliriz. İnsanlar büyük bir hevesle kültürlerini geliştirirken bile, çevrelerini saran, kendilerinden güçlü sınırlara dini ödünler verirler. Göbekli Tepe'deki madenciler özellikle yontuculuk ve inşaat alanında giderek artan kendilerine güvenlerini sergiledikleri zaman çevrelerinde yer alan, insandan güçlü gerçekliğe karşı ilerleme sağlarlar.

— Göbekli Tepe gibi bir yerde bir dinler tarihçisinin kendi kendine sorması gereken ilk soru, madencilerin ilk dikilitaşı diktikleri anda zihinlerinden geçenlerle ilgili olabilir. O anda inatçı kavramsal sınırlarını, insanlardan daha güçlü bir gerçekliğin karşısına çıkardılar. Dikilitaşların insan zihni ve elleri tarafından oluşturulan şekli, toplu kültürel cesaretlerinin dış sınırını simgeliyordu. Ancak bu dış sınır aynı zamanda zorlamaya cüret ettikleri, insandan büyük boyutun en yakın eşiği anlamına da geliyordu.

— Göbekli Tepe'deki insanların elde ettiği kültürel kazanımlar, Toprak Ananın çakmaktaşı ve kireçtaşı kaynakları sayesinde elde ediliyordu. Bu insanların gelişmesi de yonttukları hayvan tanrı totemleri sayesinde gerçekleşiyordu. Bir yontucu tanrısal bir varlığı taşa oyup "taşlaştırdığı" zaman kendisi onun *de facto* efendisi olurdu. Ayrıca Göbekli Tepe'deki yontucuların kazanımları da, daha önceleri hayatlarında önemli bir rol oynamış olabilecek Gök Babanın geçersiz hale gelmesiyle mümkün oldu. Bu ikinci olgu, Bölüm 8'de, Hesiodos'un *Tanrıların Doğumu* eseriyle ilgili olarak daha iyi anlaşılacaktır.

— Peki bu avcılar ve çakmaktaşı madencileri ilk dikilitaşları yontup ayağa dikerken ne yaptıklarını kendi bakış açılarıyla nasıl ifade ettiler? Ürkek bir araştırmacı, aradan on bin yıl geçtikten sonra böyle bir soruya cevap vermenin mümkün olmadığını dogmatik olarak bilecek ve bunu açıkça söyleyecektir. Ama işin gerçeği şu ki; yukarıda sözü edilen asgari din kapsamı açısından böyle bir ürkeklik söz konusu olsaydı madencilerin düşüncelerini anlamak on iki ila on bin yıl önce de imkânsız olurdu. Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin birbiriyle iletişim kurabildiğini ve şahsi ontolojilerini (varlık teorisi) ortak sembolik imgeler –bazıları günümüzde de anlamlarını muhafaza etmiş olan imgeler– yoluyla ifade edebildiklerini varsayabiliriz.

— Genelde sınırsız deneysel çözümü onaylama eğilimi gösteren bilimsel zihinler tarafından bize anlatılan günümüz dün-

yasında din konusunun ya bir an tereddüt etmeden göz ardı edileceğini, ya da bir soruya dönüşebilecek kadar anlaşılmayacağını biliriz. Varoluşsal Tahterevalli skalalarının sadece sol yarısını kullanarak (bkz. yine Bölüm 10) düşünen bilim adamları açısından dini anlayış *a priori* değerlendirmelerden uzak sayılır. Ama akılcı din, akılcı bilim kadar akılcıdır. Her biri kendi orantısal boyutları ve varoluşsal odak noktaları doğrultusunda işler.

Tepe, Kireçtaşı ve Çakmaktaşı: Göbekli Tepe'deki insanların dini bakış açısıyla, geldikleri bu plato neydi? Bu tepe, kireçtaşı plakaları ve geliştirilmiş aletlerin imalatında kullanmak üzere çıkardıkları çakmaktaşı neydi? On iki bin yıl önce bu madencilerin hiçbiri jeoloji kitaplarımızı görmemişti. Bu da bu tür kitaplardan edindiğimiz tanımlamaların –örneğin kimyasallar, atomlar ve moleküller– bu tartışma açısından geçerli olmadığı anlamına gelir. Taş devri insanlarının yaptıkları işlere farklı bir bakış açısı vardı. Aletlerini ve iradelerini dayattıkları malzemeleri tanırlardı. Başarılarının bilincindeydiler, bir şeyi anlamadıkları zaman veya geri adım atmaları gerektiği zaman da bunun bilincinde olurlardı. Başka bir deyişle, ne zaman daha ihtiyatlı, yani daha dindar olmaları gerektiğini anlarlardı.

— Taş ocağı çalışanları ve yontucular, avcı totemlerinden oluşan, insanlardan büyük dünyayı temsil eden yaşayan hayvanların yuvarlak biçimlerinin nasıl tasvir edileceğini bilirdi. Bireysel totemler dünyasından daha geniş toplumsal düzene, oradan daha da büyük kozmik ilahi düzene geçebilmek için büyük, dörtgen dikilitaşlar (T şeklindeki dikilitaşlar) yarattılar ve soyut şekiller yonttular.

— Bilimsel bir araştırmacı alçak kabartmalara ve yüksek kabartmalara bakınca totem temsil etmesi gereken hayvanları tanımaya hazırdır. Ama totemler nedir? İnsanoğlunun atalarının kendilerini bazı hayvanlara göre ikinci derecede hissettiği veya onlara huşu duydukları bir döneme hâkim olan ilahlardır.

Bu totemlerden bazıları günümüzde de yüzmeye, uçmaya veya koşmaya devam eden hayvanları temsil ederdi. Modern zamanda bu kadim totemlerin çoğu değerini kaybetti ve bilimsel zoolojinin kategorize ettiği bir konuya indirgendi. On bir ila on iki bin yıl önce de, sanatsal soyutlamanın erken safhasında hayvan totemleri düzleştirilip alçak kabartmalara dönüştürülüyordu yani köşeli kireçtaşı plakalarına sığdırılıyordu.

— Göbekli Tepe'nin soyutlama düzeyiyle karşı karşıya kalan bilimsel bir zoolog, kireçtaşından, köşeli, T şeklindeki dikilitaşların sahip olabileceği ilave anlamlar konusunda çok az ipucu bulabilirdi. Kadim yontucular dikilitaşlarının köşelerini ve kenarlarını daha doğaya uygun bir şekilde yuvarlasalardı, modern gözlemciler temel biçimlerini ve biyolojik prototiplerini daha kolay anlayabilirdi. Ama yontucular o kenarları yuvarlasaydı, kireçtaşı üzerindeki iradelerini daha zayıf bir şekilde ifade etmiş olacaklardı. Dikilitaşları sadece sembol olarak yorumlayıp gerçeklikle ve insanlardan daha güçlü gerçekliklerin meydan okuduğu hayatla örtüşen yönlerinin farkında olmamak, giysilerin estetiğine bakıp altında sadece iskeletlerin olduğunu görmek gibidir. Hareketsiz duran kemikleri kazımakla hayatın hizmetinde nabzı atan anatomiye dokunmak arasındaki fark gibidir.

Hayaletlerin Göremediği Maddi Gerçeklikler: Steven Mithen, *After the Ice* [*Buzdan Sonra*] adlı kitabında tarih öncesi dönemin son on beş bin yılının harika bir arkeolojik özetini sunar. John Lubbock'un hayaletini, arkeolojik yerlere –bu yerlerin hayat dolu olduğu dönemlere– göndermek şeklinde bir edebi yönteme başvurur ve bu yöntem sayesinde gerçekleşmiş olması imkânsız olmayan farazi karşılaşmaları dramatize etmesine izin verir. Ama ne yazık ki böyle olaylar için artık somut kanıtlara sahip olmamıza imkân yok. Ancak tarihi bir şahsiyetin görünmez hayaleti tehlikeli veya ulaşılmaz yerleri ziyaret edebilir. Gölgele-

re saklanıp yamyamlardan ve başka tehlikelerden kaçabilir. Profesör Mithen ile hayalet arkadaşı Göbekli Tepe'ye geldiklerinde buradaki varlıkları fazla bir işe yaramadı. Bu kadim kültten geriye kalanlara, benzer bir görüşe sahip modern gözlerle baktılar. Sadece öğrenim görürlerken tanımlanan arkeolojik filtrelerinden geçenleri görebildiler. Bu konuda anlatılanlar şunlardı:

"Göbekli'deki hayvan resimlerinin ve sembolik imgelerin ne anlama geldiğini ve burada ne gibi ritüellerin yer aldığını keşfetmemiz çok zor. Bu imgeler klan totemleri veya Neolitik tanrıların tasvirleri olabilirdi ama Göbekli'de bir 'ana tanrıça' yoktu. Hayvanların hepsi erkekti ve burada yer alan kireçtaşından oyma, bir insan figürünün ereksiyon halindeki penisidir. Aslında hem Jerf el Ahmar hem de Göbekli'den ortaya çıkan dini temalar sağlık sembolü doğurganlık ve üremeden ziyade, yabani doğadan kaynaklanan korku ve tehlikelerdir."[1]

— Profesör Mithen, çok ilginç bir değerlendirmede bulunmuştur. Çok doğru bir şekilde yabani doğadan kaynaklanan tehlikeleri ve korku duygusunu hissetmiştir. Öte yandan avcılar tarafından inşa edilmiş tapınaklarda başka ne beklenebilir ki? Avcılar profesyonel katiller ve kasaplardır ve totemlerinin hem üstün erkekler hem de üstün yırtıcılar olması gerekiyordu. Hem çok sayıda heyecanlı erkeğin varlığının, yakınlarda bir dişi olduğuna işaret etmesi gerekmez mi? Totemler tabii ki tanrılara alternatif oluşturmazlar, çünkü kendileri birer tanrı gibidir. İlkel bir avcı tanrı görünür olmayı da, kamufle olup –hayalet John Lubbock gibi, ama daha maddi ve daha az "ruhsal" bir şekilde– neredeyse görünmez olmayı da seçebilirdi. Neolitik avcıların dinlerinde "ruhsallık" gibi daima görünmez olan bir şeyi kanıtlamak için bir kategoriye gerek yoktur. "Görünürlük, dönüşüm, görünürlük veya görünmezlik nüansları" gibi kavramlar yeterlidir.

---

1 Steven Mithen, *After the Ice*, 2003, s. 66 vd.

— Yırtıcı tanrıların varlığı insanlar dahil olmak üzere tüm potansiyel kurbanlarda tehlike duygusu ve korku uyandırırdı. Öte yandan, erkeklerin öldürücü güçlerini uygulaması beklenirken, avcı kültürlerinde kadınlara da hayat verme gücü bahşedilmişti. İnsansı avcı erkekler milyonlarca yıl boyunca çoğalmak amacıyla kadınlarla fiziksel beraberlikler oluşturmuştur. Ama avcı oldukları için en çok saygı duydukları yırtıcı türleriyle –yani yırtıcı tanrılarla– hem fiziksel güçlerini paylaşmak hem de öldürme güçlerinden dolayı ahlaki aklama olarak mistik ilişkiler kurmayı amaçlarlardı.

— Uzak bir geçmişte, insanların ataları henüz hayvanlar düzeyinde bir hayat sürerken tanrıları hayvan totemleriydi. Bunlar avcıları koruma, etkileme ve hem başarılı kılma hem de yardımlarını geri çekme kabiliyetine sahipti. Evcilleştirici insanlar daha sonra nasıl hayvanları kullanmaya ve onlara sahip olmaya başladıysa bu insanlar da tanrılar tarafından ele geçirilip mülkleri haline gelirdi. Erkekler avcılık yaptıklarında bu tanrı totemlerinin itaat edilmesi gereken güçlü tanrılar olduğuna inanırlardı. Tanrılar, korumaları altındaki insanların kaslarını ve silahlarını yönlendirirdi, dolayısıyla av hayvanlarının yakalanması onların sorumluluğuydu. Bundan yaklaşık 11.500 yıl önce Göbekli Tepe'de totem imgeleri tehlikesiz bir şekilde alçak kabartma şeklinde yontulduğunda bu ilahi hayvanların hepsi hâlâ insanlardan daha güçlü değildi. Yeterince planlı davrandıklarında erkekler bu tanrıların herhangi birini öldürebiliyor, hatta derilerini ve yüzlerini (maske şeklinde) ödünç alabiliyorlardı. Ancak avcı atalarımız onlara ilahi otoriteler ve kendilerinin bu tanrıların etkisi altında gerçekleştirdikleri her türlü sakıncalı eylemden dolayı sorumluluk alabilecek ortaklar olarak saygı duymaya devam ettiler. Öldürme gücüne sahip bu insanların mizaçları Göbekli Tepe'de ciddi şekilde libidoyla ve hayatla iç içe geçmişti. Göbekli Tepe kültürel ve dini reformu, zanaat alanında milyonlarca yıldır süren ilerlemeler ve katillerin günahları için tövbekârlık ve kefaret ödeme anlamına geliyordu.

— John Lubbock'un hayaleti Göbekli Tepe'deki "ana tanrıça"yı tespit edemedi. Onu tespit edememesinin nedeni, Göbekli Tepe'nin kendisinin fiziksel bir tanrıça olmasıydı. Onu tespit edebilmesi için tepenin ne kadarının ortaya çıkarılmış olması gerekiyordu? Günümüzün İngiliz "ruhsal" hayaletleri fiziksel bir tanrıyı tanıyabilir miydi?

— "Totemizm," "animizm," "çoktanrıcılık" ve "tektanrıcılık" gibi etiketler, insanlardan daha güçlü karakterlerle karşı karşıya kalmaktan kaçınmaya çalışan modern insanların zihinlerine yardımcı olmak için icat edilmiştir. Tanrıları adlandırmak, insanların onları etkileri altına almasının ilk yoludur. Numaralandırılmaları, kontrol altına alınmalarının ikinci adımıdır, çünkü sayı saymak mülkiyete işaret eder.

— John Lubbock'un arkadaşının Göbekli Tepe'de ana tanrıçanın göbeğinin ortaya çıkarılan kısımlarından bazılarını arkeolojik kazılar sırasında gördüğünü biliyoruz. Eğer taş devrinden geriye kalan geleneklerden bir-iki tanesiyle aşina olsaydı, Neolitik dinde "doğal nesneler" veya "doğal özellikler" diye bir şeyin var olmadığının farkında olsaydı, ana tanrıçayı tespit etmesinin ihtimali yüzde doksan artardı. Görmek ile gördüğünü anlamak farklı şeylerdir.

— İnsanların tanrıları, karşılarına çıkanlar arasında kendilerinden güçlü olan her şeydir veya Batılı dinlerimizden birinin kurucu ortaklarından birinin dediği gibidir: "O'nda yaşıyor ve hareket ediyoruz; O'nda varız." Bundan on iki bin yıl önce her yere yayılan Yeryüzü ve her yeri kapsayan Gökyüzü vardı ve Göbekli Tepe'deki insanlar hayatlarını bu ikisi arasında sürerdi. Güneydoğu Anadolu'da yeni ortaya çıkmakta olan yontucular Neolitik dönemde yeni sorular formüle etmeye başladığı zaman, karşılarına insanlardan daha güçlü olan bu iki gerçeklik çıktı.

— Taş devrinin hangi sanatçısı Yeryüzünün veya Gökyüzünün imgelerini tanınabilir şekilde kireçtaşına yontabilirdi? Ana

Tanrıça kültü, ağırbaşlı bir yontucunun tasvir edebileceğinden veya tasvir etmeye cesaret edebileceğinden daha fazlasını içerirdi, ki Göbekli Tepe yontucularının bundan daha aleni olması biraz zordu. O yontucuların gizemleri şimdi orada, gün yüzüne çıkarılmış halde, göz önünde bulunuyorlar ve arkasında gizlendikleri tek şey, soluduğumuz temiz hava.

Çakmaktaşından Embriyolar Çıkarmak: Göbekli Tepe tapınaklarını inşa edenler bu kireçtaşından platoya geldiklerinde birer avcı ve kasaptı. Madenciler ve alet imal edenler olarak burada işe koyulduklarında tek düşünceleri olabilecek en iyi çakmaktaşı yumrularını bulmaktı; bu kadarını ortaya çıkarılan kireçtaşı teraslardan ve bu insanların çalışma yerlerinde ardında bıraktığı çakmaktaşı ve kireçtaşı artıklarından anlayabiliriz. Bu insanlar aynı zamanda mesleklerinin kanıtı olan çakmaktaşından yapılmış çeşitli aletler de bıraktı.

— Göbekli Tepe konusundaki başlıca sorularımız, taş devri insanlarının burada inşa ettiği kült platformlarıyla ilgilidir. Bu avcılar, alet imal edenler ve madenciler burada neyle uğraştıklarına inanıyorlardı? Ne yaptıklarını genç çıraklarına nasıl açıklıyorlardı? Yarattıkları bu tepenin onlar için anlamı neydi? Çakmaktaşı yumruların ve çakmaktaşından aletlerin, dünya görüşlerindeki yeri neydi? Bütün bunlarla, avcılıkla ilgili umutları ve amaçları arasında nasıl bir bağlantı vardı? Bu insanların bu tepede gerçekleştirmeye çalıştıkları bağlamında bütün bunların ne anlamı vardı?

— Bu sorulara yeterli düzeyde cevaplar verebileceğime inanıyorum; ama aynı zamanda, Almanca ve İngilizcede Göbekli Tepe kültünün temel özelliklerini anlaşılır şekilde, anlamını klişelere indirgemeden ifade edecek sözcüklerin olmadığını biliyorum. Bundan dolayı kısa bir inceleme yazısıyla bu işi halledemem. Açıklamalarım daha geniş bir ilkel bağlam ve bütün bir kitap gerektiriyor.

— Yukarıdaki sorular, bu tapınak-locaların inşasının –ve sonradan üstlerinin kapanmasının– ardındaki dini görüşü anlayabilmemiz için temel bir önem taşır. Göbekli Tepe'ye gelen avcılar başlangıçta herhalde bu "Hilly Flanks" bölgesinin her tarafında ve özellikle dik kireçtaşı kayalıkların aşağısındaki aşınmış yarıklarda ortalıkta yatan ve yağmurla güneş ışınlarına maruz kalmış kuvarsit çakmaktaşı yumrularına rastlıyorlardı. Bu hammaddenin hasadı başlangıçta fazla kültürel saldırganlık gerektirmiyordu ve bu insanların faaliyetleri de dini inziva veya ciddi düzeyde başka bir zihinsel denge sağlama süreci gerektirmiyordu. Ama kolaylıkla erişilen bu çakmaktaşı yumrusu kaynağı, bu kadar yoğun bir hasat sonucunda on yıl içinde tükenebilirdi. Dolayısıyla madencilerin daha çok çakmaktaşı elde edebilmek için Havanın ve Zamanın işini daha hızlı ve daha yoğun bir şekilde uygulaması gerekliydi. Bunun için kireçtaşı plakalarını yerlerinden çıkarıp almaları ve çakmaktaşı yumrularını doğrudan Toprak Anadan alabilmeleri gerekiyordu.

— Peki çakmaktaşı yumruları ve kireçtaşı plakaları madenciler için ne anlama geliyordu? Bu sorunun cevabı çok önemlidir; bu insanların kireçtaşına, çakmaktaşına ve çakmaktaşından aletler veya silahlar kullanarak başka şeylere yaptıkları her şeyi anlayabilmek için bu cevaba ihtiyaç vardır.

— Dünyanın dört bir tarafında geleneksel avcılar sıklıkla av hayvanlarının ölümünden dolayı silahlarının imalatçılarını sorumlu tutarlar. Bu, avcıların kendi silahlarını sıfırdan imal etmediği durumlarda çok işe yarayan bir bahanedir. Örneğin Navajo Çakal Yolu törenini uygulayan bazı geleneksel Diné Kızılderilileri oklarının öldürücülüğünden, oklarının arkasına takılan kuyruk tüylerinin yönlendirilmesine "katkıda bulunan" "kuş insanları" sorumlu tutarlar. Göbekli Tepe'nin av eti karşılığında ok ucu alan avcılarının açık alanlarda veya "bir katilin başarıya ulaştığı kutsal yerde," çakmaktaşını çıkaranları veya bu başarılı ok uçlarını

yontup işleyenleri suçlamış olması mümkündür. Veya ok uçlarına sürülen zehre "katkıda bulunan" engerek yılanlarını suçlamış olabilirler. Suni yırtıcılar olan insanlar, ölümcül eylemlerinden kaynaklanan suçluluklarından kurtulmak için muhtemelen konuşma sanatını öğrenir öğrenmez böyle yalandan bahanelere başvurmaya başlamışlardır. Büyük ihtimalle gerçekleri konuşmayı öğrenmeden önce "ben yapmadım" gibi yalanlar söylemeyi ve inkâr etmeyi öğrenmişlerdir. Kim olsa gerçekleri görebilirdi. Eğer yalan söyleme niyeti olmasaydı, "hakikati" başka şekilde söylemek için kelimeler icat etmeye gerek olmazdı.

— Erken metalürjinin yazının başlangıcıyla örtüştüğü dönemde madenciler ve demirciler maden yumrularını ve cevher filizlerini Toprak Ananın embriyoları olarak görürler. Madenciler büyük ihtimalle ilk cevher filizlerini çakmaktaşı veya obsidiyen ararken bulmuştur.

Mircea Eliade ve Toprak Ana Konusundaki Düşünceleri: Bu bağlamda beş yıl boyunca büyük bir gururla öğrencisi olduğum Mircea Eliade'nin, 1960'larda Chicago'da verdiği ve benim de hazır bulunduğum konuşmalarından metalürji konusundaki söylediklerinden bir alıntı yapmak isterim.

"Mineral maddeler, Toprak Anayla bağlantılı kutsallığı paylaşırdı. En başlarda cevherlerin embriyolar gibi toprağın göbeğinde 'büyüdüğüne' dair bir kavram söz konusuydu. Böylece metalürji doğum biliminin niteliklerini edindi. Madenciler ve metal işleyenler, yeraltındaki embriyoloji sürecinde rol aldı; cevherlerin büyüme ritmini hızlandırdılar, Doğanın çalışmalarına katılıp daha hızlı doğum yapması için ona yardımcı oldular. Başka bir deyişle insan çeşitli yöntemlerle giderek Zamanın, emekleri de Zamanın çalışmalarının yerini aldı."[1]

1 Mircea Eliade. *The Forge and the Crucible*. Univ. of Chicago Press, 1962, s. 8.

— Her ne kadar Profesör Eliade spesifik olarak çakmaktaşı madenciliğinden söz etmediyse de, maden cevherleriyle ilgili söyledikleri bizim burada sorduğumuz sorular açısından önemlidir. Çakmaktaşı yumruları madenden çıkarıldıktan sonra kırma ve yontma teknikleriyle aletlere dönüştürülürdü. Eğer metalürji alanında ilk çalışanlar cevher filizlerini Toprak Ananın embriyoları olarak gördüyse o zaman çakmaktaşı madencileri de cevher filizlerini çıkarmadan önce kuvarsit çakmaktaşı ve obsidiyen yumrularına da aynı gözle bakmış olmalılar. Çakmaktaşı yumruları, sonradan çıkaracakları metal cevherlerine göre yumurtaya daha çok benzerdi. Ayrıca çakmaktaşı parçaları birbirine vurulunca bazen kıvılcımlar çıkarırdı, bunlar da metalürjiyi mümkün kılan ateşlerin yakılmasını kolaylaştırırdı. Bu durumda kaplumbağayı andıran, kabuklu Toprak ve Dağ Ana'nın yarattığı yontma çakmaktaşı aletler –kırılmış veya zorla "kabuklarından çıkarılmış" çakmaktaşı yumurtaların– kullanımı, metal cevherlerinin çıkarılıp eritilmesinden bir milyon yıl önce bile gerçekleşmiş olabilir.

— Benzer evrimsel çıkarımlar yoluyla çakmaktaşından "embriyolara" ve kireçtaşından "yumurtalıklara" ulaştıysak da bu tasvirden sadece genel bağlam açısından yararlanacağız. Göbekli Tepe madencilerinin çakmaktaşı yumruları embriyo gibi gördüğünü kabul etmek, bu arkeolojik sit alanının akla getirdiği paralel düşüncelerden sadece biridir. Bu düşünce, dikilitaşları ve yumurtadan yeni çıkmış civciv kabartmalarını daha anlamlı bir bağlama yerleştirmemize yardımcı olur. Bu madencilerin zihinlerindeki anlamlar, o dikilitaşların genel modelinde apaçık ve son derece vurgulu bir şekilde ifade edilmiştir. Getirdiğimiz bu yorumun gerçeği yansıtma olasılığı, daha büyük bilmeceye uyan parçaların sayısıyla birlikte artar. Çakmaktaşı yumrularını gerçekten embriyo gibi düşündüklerine dair herhangi bir yazılı belgeye sahip değiliz; çünkü o döneme ait Neolitik anıtlar deşifre edilebilecek metinsel yazıtlar içermez.

Resim 2. Göbekli Tepe: Çakmaktaşı parçaları içeren sayısız çalışma alanından biri. Küçük resim: Bir çakmaktaşı yumrusu. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

— Ama çakmaktaşı yumruları gerçekten Toprak Ananın embriyoları ise, o zaman bu embriyoların aralarında büyüdüğü kireçtaşı plakalar da Neolitik insanlara göre Toprak Ananın kabuk kaplı "yumurtalık"larıydı. Bu da Göbekli Tepe madencilerinin çalışmalarını izinsiz bir doğum bilimi olarak görüp akladıkları anlamına gelir. Onlar Toprak Ananın çakmaktaşı yumrularını daha hızlı bir şekilde yumurtlamasına yardımcı oluyorlardı ve bunun amacı tabii ki madencilerin Toprak Ananın çocuklarını –o ilahi yumurtaları ve silah uçlarını– daha hızlı bir şekilde "kabuklarından çıkartmalarını" sağlamaktı veya Eliade'nin dediği gibi, "emekleri de Zamanın çalışmalarının yerini aldı." Her halükârda, bu gibi farazi varsayımlar, T şeklindeki dikilitaşların işlevine ve anlamına erişme ihtimalimizi artırır.

Moh Skalası Doğrultusunda Kireçtaşı Dini: Bu ilkel madencilik metaforunun daha kısa bir bilimsel jargona tercüme

edilmesi için okurları hayvanların yumurtalıklarını düşünmeye davet ediyoruz. Yumurtalıklar, jeologların mineralleri sınıflandırmak için kullandığı Mohs Sertlik Skalası'nda sıfır düzeyindedir. Kireçtaşının ortalama sertliği olan üçü düşünürsek, analojimizi Toprak Ananın yumurtalıklarının sertlik düzeyine uyarlamış oluruz.

— Avcı-kasap-madenciler, Göbekli Tepe platosunu kaplayan kireçtaşı plakaların arasında Toprak Ananın yumurtalıklarından çakmaktaşı embriyoları çıkardılar. Hem kendi kullanacakları hem de takas edecekleri aletler yaratan insanlar, açısal çekiç darbeleri ve baskı yoluyla sert çakmaktaşı yumruları kırıp yonttular. Çakmaktaşından ok uçları, mızrak uçları, balta, keser, bıçak ve kazma üreten bu alet imalatçıları Mohs Skalası'nda ortalama 7 düzeyinde bir sertlik üzerinde çalışırlardı. Bu sertlikten dolayı bu alet imalatçılarının ara sıra parmaklarını kanattıklarını varsayabiliriz.

***Eğilim**: Mohs Skalası, Bölüm 10'da göreceğimiz dereceli Tahterevalli Skalası'na kolaylıkla uyarlanabilir, ama maddi yönde bir adım öteye gitmemize izin verebilir. Ama zaten ilkel dinler, bir düşler ülkesiyle ilgili "ruhsal" ideolojiler değildi, pençelerle dişlerin "sertlik"inden daha az "sert" olmayan, insanlardan daha güçlü gerçekliklerden uzaklaşma içerirdi. Dolayısıyla bir dinler tarihçisi, sadece maddi dünyadaki sertliklere ve dirençlere odaklanmak yerine, çok çeşitli insani bağlamlarda ve tepkilerde "saldırganlık gösterme" ve "geri çekilme" yoğunluğu konusunda tahminler yürütebilir. İnsan sadece çekiç taşlarının ve çakmaktaşı keskilerin ustası değildir ve bilincinde olduğu tek şey sadece ok veya mızrak fırlatan kasların gerilimi değildir. Aynı zamanda kendisinin dışındaki dünyada söz konusu olan dirençlerin ve karşılıklı güçlerin bilincindedir. Düşünce becerisine sahip olan zihni, bedeninin olduğu kadar vicdanı üzerindeki etkilerin de farkındadır. Çakmaktaşı, kireçtaşı, maden artıkları, kan, bir dostun dokunuşu arasında sertlik açısından farklılıklar hissedilir, ama diğer yandan insanların varoluşsal sorunlarını görmezden gelen kaçış kozmolojileri söz konusudur. Mohs Ska-*

lası temelinde bu tür varoluşsal farklılıklar somut olarak hissedilmese, on iki bin yıl önce yaşamış olan madencilerin gerçek hayat deneyimleri ve çabaları eskimiş teorilere, etkin fiillerden veya yaşayan insanlardan yoksun hikâyelere indirgenir.

— Bu insanların çakmaktaşı çıkarabilmesi için kireçtaşını işleme becerileri geliştirmesi gerekliydi. Madenciler kireçtaşı plakaları kırıp moloza çevirmek ve içindeki veya altındaki çakmaktaşı yumrularını ortaya çıkarmak için kuvvetli olmak zorundaydı. Neşeli yontma becerileri neredeyse verdikleri emeklerin bir karşılığı gibiydi. Anlatımsal yontma becerilerinin Göbekli Tepe'de geçirdikleri sürenin daha sonraki bir döneminde –muhtemelen bundan 11.500 yıl kadar önce– geliştiği sanılır. Bu da bu insanların sertliğin 7 düzeyinde olduğu –çakmaktaşı düzeyi– hallerde kültürlerini geliştirmek ve geçimlerini sağlamak için uğraş verdikleri anlamına gelir. Halbuki sertliğin (veya "yumuşaklığın") 3 düzeyinde olduğu hallerde, yani kireçtaşı üzerinde çalıştıkları zaman hem oyalanma imkânı buldular hem de içten ve pratik bir dini sembol sistemine, kefarete ve inziva haline eriştiler.

Göbekli Tepe, Hamile Tepe: Profesör Schmidt, Göbekli Tepe'yi ilk gördüğünde kireçtaşından oluşan o platoya böyle bir tepe konduracak herhangi bir doğa gücü olamayacağını düşünmüş. Bu, mantıklı bir görüştür. Eskiden altında kireçtaşı ve çakmaktaşı olan topraklarda deneysel olarak ağaç yetiştirmiş olan ben, Schmidt'in tepeyi çevreleyen çıplak kireçtaşından platoda çektiği fotoğraflara baktığım zaman ben de toprak tepeyi olduğu gibi bırakıp çevresindeki platonun tamamını anakayaya kadar aşındıracak bir doğa gücü düşünemedim. Profesör Schmidt'in jeolojik tahminine kendi tarımsal deneyimimi ekleyip buraya çakmaktaşı yumruları bulmak umuduyla gelen insanları hayal edince ben de bu suni tepenin maden artıklarından ve moloz parçalarından oluşturulmuş olması gerektiğini anladım.

— Profesör Schmidt yazılarında Göbekli Tepe'nin çakmaktaşı madenciliğiyle ortaya çıktığını açıkça ortaya koyar.[1] Özellikle madencilik konusunu ele almamın nedeni, buradaki kültün hâlâ açıklama bekleyen yönlerini açıklayabilmektir. Bu kitap büyük ölçüde Profesör Schmidt'in verilerine cevap niteliğinde olduğu için benim katkılarımın anlaşılabilmesi için önce onun kitabının göz önüne alınması gerektiğini varsayıyorum.

***Tereddütlü Bir Eğilim**: Avcı-toplayıcıların bu platoya sadece dikilitaşlar ve bir tapınak kültü içerecek bir tepe –kendilerinden önce var olmayan bir şeyi– inşa etmek için gelmiş olabilecekleri fikri pek olası görünmüyor. Müthiş şeyler bazen şans eseri gerçekleşir. Veya insanlardan daha güçlü bir gerçekliğin hakkını teslim etmemiz gerekirse, ilahi bir hüküm ve toplumun beklentileri doğrultusunda gerçekleşirler. Vahiyler, genelde insanların zaten baktığı yönde, insanların meraktan zaten sorular ürettiği yerlerde ortaya çıkar. Ben de bu tepenin çakmaktaşı çıkarma işlemlerinin zorunlu bir yan ürünü olabileceğini düşündüm. Madencilerin üstteki toprak katmanını kaldırıp kireçtaşı plakalarını kırması gerekliydi. Böylece maden artıklarından oluşan tepe de giderek büyüdü. Madenciler üzerinde tapınak inşa etsin veya etmesin, belki yine de büyürdü. Ayrıca eğer tapınaklar için yamaçta bir bölge ayrılması ve kült faaliyetleri sırasında bir "Moloz Dökülmez" bölgesinin belirlenmesi gerekmeseydi bu tepe daha düzgün bir huni gibi dururdu. Tepenin varlığını silah ve alet endüstrisinin bir yan ürünü olarak açıklamak aynı zamanda benim "ayrıcalıklı avcı locaları" olarak görmeyi tercih ettiğim "tapınaklar"ın inşasına da ışık tutacaktı. Bu locaların inşası ve bakımının büyük bir dini vizyonun sonucu olarak ortaya çıkmasına gerek yoktu. Taş ocağı çalışanları kendilerini oyalamak için karalamalar yaparken "yontma"yı icat etmiş de olabilirdi. Öte yandan bu tapınakların bu insanların varoluşsal "Tahterevallileri"nde dini bir boşluğu doldurduğuna şüphe yoktur (bkz. Bölüm 10). Ama iki bin yıl boyunca sürekli olarak inşa edilen bu kadar büyük sayıda "tapınağı" "karalamalar" olarak açıklayamayız. Merkezi bir dini vizyon söz konusu olmalıydı.*

---

1 Bkz. Klaus Schmidt, 2008, s. 15-17, fotoğraflar: s. 14.

— Burada itiraf ettiğim tereddütlü eğilim, Göbekli Tepe'ye ilk defa ayak bastığım 27 Eylül 2011'e kadar mantıklı göründü. 2 ve 6 Ekim'de tepeyi yeniden ziyaret ettim. Baştan itibaren ihtiyatlı olmaya ve dinle bir bağlantının söz konusu olduğunu *a priori* varsaymamaya çalışmıştım, ama sonuçta fazlasıyla ihtiyatlı davrandığımı anladım. Bu arkeolojik sit alanını ve taş ocağını ağır aksak da olsa birkaç defa dolaşınca, yıldız şeklindeki bu tabloda toprağın veya kireçtaşı artıklarının kenarlardaki uçurumlardan aşağı dökülmesinin yokuş yukarı taşınmasından çok daha kolay olacağı belli oldu. Bu plato tekdüze ve daha büyük olsaydı, bu tepeyi oluşturmanın elverişli bir şey olduğuna dair dünyanın diğer ucundan yaptığım varsayım geçerli olabilirdi.

Resim 3. Göbekli Tepe'nin kuzeydoğuya bakan güneybatı "dizindeki" kireçtaşı plakalar. Madencilerin buraya ilk yaklaştığı nokta olabilir. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

— Ancak bu insanlar yine de bu dağa çakmaktaşı çıkarmak için gelmiştir. Muhtemelen çatallı, sert tahtadan kazmalarla, düzensiz kireçtaşı plakalarından oluşan dik yamaçların altı-

nı kazdılar. Daha sonraları Avrupa'da çalışan madenciler geyik boynuzları kullandılar. Göbekli Tepe'dekilerin amacı kuvarsit "çakmaktaşı yumurtaları" bulmaktı. O plakaların altında buldukları çakmaktaşı yumrular çok küçüktü belki, ama kırılmamış kireçtaşı plakaların üzerinde, bu insanların faaliyetlerini açıklayan çok miktarda çakmaktaşı parçası vardır (Resim 2). Her halükârda, dağın güneybatı "diz"inde kireçtaşından büyük parçalar kırmış, ama daha sonra buraları olduğu gibi bırakmışlardır (Resim 3; Resim 6-A). Madenciler bu ilginç tepenin başka özelliklerine kendilerini kaptırmasalardı bu büyük plakaları kolaylıkla hatırı sayılır dikilitaşlara dönüştürebilirlerdi.

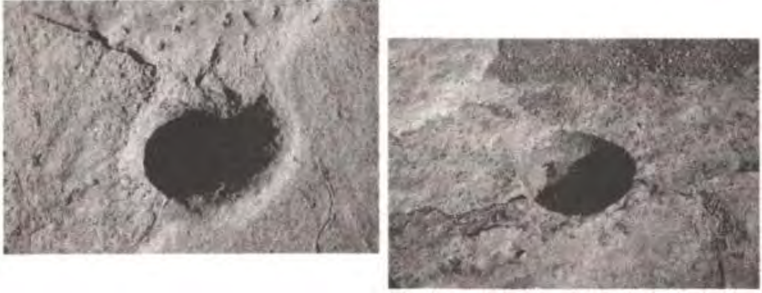
— Bu "diz"den biraz yukarıda, yumuşak jura veya kretase çağına ait ağaç gövdeleri tarafından önceden şekillendirildiği anlaşılan, aşağıya, anakayaya ulaşan birkaç yuvarlak delik bulundu (Resim 5; Resim 6-B1, B2). Bu delikler çakmaktaşı yumruları büyüklüğünde olduğundan, madenciler çakmaktaşı yumrularının eskiden buradan "yumurtlanmış" olduğunu düşünmüş olabilir. Madenciler aslında avcı ve kasap olduğu için bütün yumurtaların ve canlıların deliklerden çıktığını bilirdi. Profesör Schmidt, tapınağın kuzey kenarında bulunan en üst deliğin sit alanına bakan tarafta alçak kabartma şeklinde bir kenarın olduğuna dikkatimi çekti (Resim 5, solda). Tapınak da bu kabartmayla aynı hizadaydı.

— İlk kaya tapınakları, anakayaya, kenarı özel olarak yükseltilmiş o doğal deliklerin yanına inşa edildi ve zemine iki dişi kaide yapıldı (Resim 6'da "C"). Öte yandan, tapınağın planı üzerinde çalışmaya başlamadan önce de, belki de bir düzine kadar insanın durabileceğinden daha büyük iki çukur açmış olabilirlerdi. Bu çukurlardan birinde bir dikilitaş vardı ve yeri iki yumruk büyüklüğünde taşlarla sağlamlaştırılmıştı.

Resim 4. Göbekli Tepe'nin basitleştirilmiş topografik haritası. Arkeolojik bilgiler azaltılmış ve bu kitapta öne sürülmüş olan önerileri göstermek için topografi vurgulanmıştır. Orijinal fotoğraf: Klaus Schmidt, 2008, s. 101. — DAI'nin izniyle.

— Dolayısıyla "ikilik" ilkesi –tapınağı iki delik doğrultusunda planlamak, törenler için iki büyük çukur hazırlamak (Resim 6 ve 7) ve kayaya oyulmuş bir platformda taştan iki merkezi "kaide"ye yer vermek (muhtemelen, artık var olmayan iki tane yarı hareketli dikilitaş için)– daha ilk tapınak mekânından itibaren söz konusuydu. Bu ikilik ilkesi bu dağda iki bin yıl boyunca süren tapınak inşa süreci boyunca geçerli olmuştur. Ancak madenciler dağın topografisiyle daha aşina oldukça daha geniş bir peyzajın içinde yönlerini bulmaya başladılar.

Resim 5. Aralarında ilk tapınak yapısının yer aldığı, kuzey sınırında bulunan iki delik. Soldakinde yükseltilmiş bir kenar dikkat çeker. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

— Törene katılan, büyülenmiş madenciler bir ara Toprak Ana'nın bir dağ büyüklüğündeki tezahürünün deliklerle kaplı sağ üst bacağının üzerine yerleştiklerini keşfettiler. Çok sonradan buraya gelecek olan arkeologların tersine, bu öncü madenciler platoyu beş uçlu bir plato olarak görmediler (Resim 4). Onlar bu dağı, kollarını, bacaklarını açıp uzanmış bir kadın olarak gördüler. İki bacağı güneye doğru açık duruyordu, kollarıyla kuzeybatı ve kuzeydoğuya uzanıyordu, başı da kuzeye bakıyordu. Dolayısıyla kült faaliyetlerini doğu tarafına taşımaya ve Dağ Ana'nın kasık bölgesine yerleşmeleri gerektiğine karar verdiler.

— Madencilerin Göbekli Tepe'ye gelişinden on iki bin yıl sonra modern bir arkeoloji ekibi onların izlerini neredeyse adım adım takip etti. 1995'te, bu kitabın okurları olarak şu anda adım attığımız ilk Kaya Tapınağı'nı (*Felsentempel*) kazdılar. 1996'da bu bölgenin doğusuna geçtiler. Arkeologları buraya çeken şey Dağ Ana'nın dikkat çekici kasık bölgesi değil, büyük, T şeklinde bir dikilitaşın çıkıntılı, küp şeklinde başıydı. Burayı kazmaya başladılar ve zaman içinde, bildiğimiz kadarıyla yeryüzünde bulunan, Çanak Çömleksiz Neolitik'e ait kireçtaşı dikilitaşların en büyük ana damarını buldular.

***Eğilim:** Göbekli Tepe'de bu kitabın yazarı bir peyzaja bakarken bir canlıya baktığını anlama deneyimini hayatında ilk defa yaşamadı. Arizona'da Chinle Vadisi'nden Black Mesa'ya bakarken Diné taş devri öğretmenlerinden bazıları ona orada bir "Yılan"ın yattığını söylemişti. Daha doğuda, Arizona'nın kuzeybatı köşesinin ötesinde kendisine "Gökkuşağı Köprüsü" olarak bilinen, evlilik şeklinde birleşmiş ve taştan iki gökkuşağı gösterildi. Yakınlarda yer alan Navajo Dağı da "Yeryüzünün Başı"ydı veya en azından ilk Diné Kızılderililerinin bildiği Yeryüzünün Başıydı.*[1]

— Göbekli Tepe'deki madenciler de bu dönemde ilk dikilitaşlarını işleyip yonttular ve avcı ve madenci dinleri ana hatlarıyla ortaya çıkmaya başladı. Bu dinin Göbekli Tepe'deki en önemli sembolik temsilcileri, dikilitaşların kendileridir. T şeklindeki bu anıtların yaratılışı ve kullanımı zaman içinde bütün tören yapılarını tespit ve teyit etmemize yardımcı olacaktır. Dikilitaşlar, kireçtaşından yontulmuştur. Birçoğunun yüzeyinde klan totemi ve loca bağlantılarının yanı sıra, kendilerini yüceltme amaçlı totem niteliklerine de işaret eden hayvanların imgeleri vardır. Bu imgelerin yaşayan prototipleri arasında muhtemelen bazı göçebe tanrılar da vardı.

— Böyle bir gruba katılan herkesin ya klan üyeliklerinden dolayı o totemlerden biriyle zaten bağlantısı vardı, ya da bu gruba katılınca yeni bir totem kimliği elde etti. Madenciler çakmaktaşı çıkarmak için nereden gelmiş olursa olsun, Göbekli Tepe'de totem temelli anaerkil klan kardeşleri veya totem temelli avcılık cemiyeti kardeşleri bulmaları son derece muhtemeldi. Herkes buraya aletlerini ve silahlarını yenilemeye gelirdi. Bu da tüm avcı ve katillerin kültür temelli benzer hırslara ve benzer derecede vicdan azabına sahip oldukları anlamına gelir. Belirli kültürel saldırganlık şekilleri, belirli kefaret ödeme şekilleri gerektirir. Kültürel saldırganlık yollarının dengelenmesi için dini inziva yollarının onlara mantık ve oran açısından tekabül etmesi gerekir.

---

1 Karl W. Luckert. *Navajo Mountain and Rainbow Bridge Religion*. Museum of Northern Arizona Press, Flagstaff, 1977.

— Avcıların hayvanları öldürmekten dolayı hissettiği suçluluk, aynı insanların Göbekli Tepe'de Toprak Ananın kabuk kaplı yumurtalıkları olan kaya katmanlarına saldırmasıyla daha da şiddetleniyordu. Bir arada veya münferit olsun, avcılık ve madencilik şeklindeki bu iki kültürel saldırganlık günahı, tören yoluyla kefaret ödeme ve telafi etme süreçleri gerektiriyordu. Madenciler tapınak inşa etmekle kefaret ödemenin ve kendilerini affettirmenin –Toprak ve Dağ Anayla uzlaşmanın– bir yolunu buldular. Dolayısıyla bu törenlerdeki varlığı ve katılımıyla madencilerin şiddet temelli davranışlarını tamamıyla desteklemese bile en azından onları affettiğini varsayabilirlerdi.

Bilmece Üstüne Bilmece: Madencilerin ilk aşamada Göbekli Tepe'de inşa ettiği ve gün yüzüne çıkarılmış olan bütün belli başlı localarda zeminin merkez noktasının iki yanında iki dikilitaş vardı. Herhangi bir tapınak tasarlanmadan ve içine dikilitaşların dikilmesi planlanmadan böyle iki dikilitaşın işlenip yontulmuş olması mümkündür. Başka bir deyişle, iki merkezi dikilitaş kullanma ilkesi, iki dikilitaş zaten yontulduğu ve yontucuları onları bir arada ayağa dikmeyi kabul ettiği için belirlenmiş olabilir. Ama böyle bir nedensel açıklama fazlasıyla basit kaçacaktır.

— Kazı ekibini örnek aldım ve Güneydoğu Platosu'nun kenarında bulunan, *Felsentempel* dedikleri E Yapısı'nın ilk *temenos* olması ihtimalini kabul ettim (bkz. Klaus Schmidt, *Sie bauten...*, s. 107). Bu durumda iki dikilitaşın yerleştirilmesi için iki kaide içeren oval yer (resim 6), Göbekli Tepe'nin henüz bu bakir platoda kocaman bir tepe olarak ortaya çıkmadığı bir döneme ait olmalıdır. Bu durumda ilk iki dikilitaş kasık bölgesinin kültün asıl coğrafi odak noktası haline geldiğinde buraya taşınmış olmalıdır. Ancak ilk iki dikilitaşın, günümüzde bilinen veya henüz ortaya çıkarılmamış olan dikilitaşlardan hangileri olduğunu henüz bilmiyoruz.

Resim 6. E Yapısı—*Felsentempel*. Göbekli Tepe'nin güneybatı burnundan güneye bakış. Bkz. Schmidt, 2008, s. 107. Fotoğraf: — DAI'nin izniyle.

— Şu anda yorumlarımızı eksik verilere dayandırmak zorundayız. Eğer Göbekli Tepe'deki diğer platformların kazısında şu ana kadarki örüntü sürerse, toplamda iki yüz dikilitaşın gün yüzüne çıkması mümkündür. Ancak daha kuzeyde ve batıda bulunan, daha geç tarihlere ait yapıların o kadar süslü olmadığına dair emareler söz konusudur.[1] Örneğin kuzeyde bulunan bir oda dikilitaştan tamamıyla yoksundur.

— Dolayısıyla ikili dikilitaşların anlamı ilave bağlamlardan tahmin edilmelidir. Üzerinde çeşitli alçak kabartmalar ve yüksek kabartmalar bulunan dikilitaşların hepsi bir arada, bu localarda totemlere yapılan atıfları anlamamıza yardımcı olan başlıca ipuçlarını teşkil eder. Ancak locaların hangi sıralamayla oluşturulup terk edildiğini henüz bilmiyoruz.

Resim 7. Bir önceki fotoğrafa göre birkaç adım kuzeye doğru geri gidince daha büyük iki tören çukuruna rastlarız. Sol çukurda (doğudaki) bir dikilitaşın kırık ucu, kayalarla desteklenmiş halde bulunur. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

— Belki de bu bölümün tamamını kazılar tamamlandıktan sonra yazmak daha doğru olurdu. Öte yandan dikkatli bir şekilde ilerlersek ve önümüzdeki yıllarda ortaya çıkabilecek

1 Dünyanın diğer ucundan bir tahmin yürütmek zorunda kalırsam, ilk yapının sık sık yeniden şekillendirilmiş olan C Yapısı (Resim 25) olduğunu düşünürüm. Ancak tüm yapıların tamamıyla kazılmış halini ve bağlamlarını görmeden böyle bir tahmin yapmak anlamsız olacaktır. Güneybatı tepesinin altında hangi "ilk nokta"nın yattığını bilmiyoruz. Acaba Aslanlı Locaların en dibine kadar kazmak veya arkalarından altına kadar ulaşmak iyi bir fikir olmaz mı?

sürprizleri öngörürsek bir sakıncası olmayacaktır. Belki ileride bu bölümleri güncelleştirmek için fırsatlar olacaktır. Bu arada arkeologlar tarafından tasvir edildikleri halleriyle T şeklindeki dikilitaşlardan bazılarını konu almak isterim.

— İlk yontucular arasında iki klan arası alt grup ilişki söz konusu olmuş olabilir. Tilki ve turna şeklinde iki alt grup ihtimali de akla gelir. Ancak ilk iki dikilitaşın neye benzediğini bilmediğimiz için tahmin bile yürütemeyiz. Eğer ilk ikisini kesin olarak tespit edebilsek ve apayrı totem bağlantıları söz konusu olsa, o zaman bu tez daha sağlam bir temele dayanırdı. Ama her halükârda Göbekli Tepe'deki her kuşaktan tüm avcı ve madenci kardeşlik gruplarının kendi liderlerine sahip olduğunu varsaymaya eğimliyim. Bu liderler muhtemelen kendi totem cemiyetlerine üye toplardı. Bu liderlerin anlatımda becerikli, çakmaktaşı ve kireçtaşı yontuculuğunda usta ve karizmatik insanlar olduğunu da düşünüyorum.

— Loca tapınaklarında üyelerin oturması ve dikilitaşlar için çok az yer vardı. Bir loca aşırı düzeyde dolduğu zaman genişletilmesine veya yeni bir branşının açılmasına ihtiyaç olurdu. Çok totemli bağlantılar arasındaki üyelik oranları muhtemelen zaman içinde değişirdi. Dağlardaki buzullar erimeye başlayınca bazı klanlar kuzeye göç etti. Göbekli Tepe'nin özellikle ilk yıllarında, görkemli bir dikilitaşı yontan kişinin büyük bir itibar sahibi olduğu ve onun yanında, görünür bir yerde oturmaktan gurur duyacağı kesindi.

— Tapınakların merkezinde iki büyük dikilitaşın yer alması, başlangıçtan itibaren iki lider olduğu, her birini destekleyenlerinin ağırlıkları kaldırıp taşımaya yardım ettiği fikrini akla getirebilir. Çok totemli cemiyetlerde farklı bir totemle bağlantısı olan tüm yeni üyelerin hayvan totemi-tanrısal varlığı dikilitaşlardan birine yontulmuş olabilir. Bu ihtimal, bir üye bir kardeşlik grubundan ayrıldığı veya kovulduğu takdirde totem simgesinin silinip başkasınınkine yer açıldığı anlamına da gelebilir. Ancak her

silinişle birlikte kireçtaşı plakanın giderek inceleceği göz önüne alınınca, silme ve yerini başka bir simgeye bırakma işlemlerinin çok sık olmadığını varsayabiliriz. Totem gruplarını bir arada tutarak ve kardeşlik gruplarını genişleterek boş yerler yaratılmış olabilir. Silme işlemine gelince, bir sanatçının estetik tercihlerinin önemli bir faktör teşkil etmiş olacağını sanmam. Tanrı totemlerini silme işi sırf görünümlerinden hoşlanılmamasından kaynaklanamaz. Öte yandan sponsor totemleri kendi imgelerinin olduğu ve korumaları altındaki insanların toplandığı yerlerde bulunmaya eğilimliydi.

Bu Dikilitaşlar Nedir? Ben bu satırları yazarken *National Geographic*'in Haziran 2011 sayısı, Göbekli Tepe'deki kazıların en son özetini içeriyor. Makalenin yazarı Charles C. Mann s. 44'te şöyle bir retorik soru soruyor: "Dikilitaşlara yontulmuş olan stilize insan figürleri güçlü insanları mı, yoksa doğaüstü varlıkları mı temsil ederdi?" Bu soruya cevabımız "muhtemelen hiçbiri" olmak zorundadır. Yakında okurlarıma bundan daha iyi bir cevap verebileceğimi umuyorum. Peki ama neden genelde merkezde ve neden iki tane dikilitaş var?

— Bu soruya ilk cevabım, iki soyut antropomorfik varlığın olduğu bu toplantı yerinde bir tanesinin erkek, diğerinin dişi olduğu şeklindeydi. Pekiyi ama hangisi neydi? Ama sonradan bu sorunun gereksiz olduğunu anladım. Aslında bu soru ve ona verdiğim ilk cevap, gördüklerime henüz odaklanmadığım bir döneme aitti. Herkes gibi ben de dörtgen başlarıyla insan figürleri temsil eden dikilitaşlara baktığımızı sanıyordum. Diné Kızılderililerinin kum resimleri üzerinde yürüttüğüm çalışmalardan dolayı dörtgen başlı tanrılar görmeye alışıktım ve Diné dörtgen başları genelde dişi tanrılara işaret ederdi (bkz. Resim 15). Göbekli Tepe'de dikilitaşların bazılarında bulunan ellerin ve etollerin sol ve sağ, yukarı ve aşağı gibi yönleri gösterdikleri sanılır.

***Eğilim:** İlkokul birinci sınıfta öğretmenimiz bize telaffuz ve dil kontrolünü öğretmek için başvurduğu kısa şiir şöyle başlardı: "In Ulm und um Ulm und um Ulm herum..." Ulmlu ünlü öğrenci Albert Einstein'ın da bu alıştırmaya tabi tutulduğundan eminim. Sizi bu tekerlemenin geri kalanına maruz tutmayacağım. Ancak bu formül bize, günümüzde Meksika'nın Tabasco eyaletinde, La Venta'da bulunan kadim Olmek sit alanının ünlü "mozaik maskeleri"ni deşifre etmek için bir zamanlar başvurduğum mükemmel arkeolojik yönelim değişikliğini sağlar. Şiirdeki temel terimlerin Türkçesi "etrafında" ve "civarında"dır. La Venta'daki arkeolojik sit alanına gelince, mozaiklerin "etrafında" dolaştığım zaman seleflerimin bu eserlere tersten bakıp onları öyle yorumladığını hemen anladım. Dolayısıyla çıngıraklı yılanın yüzünü jaguar maskesi sanmışlardı.*[1]

Altı Bin Yıl Sonra, Mısır'da Teolojik Tersine Dönme: Bu gezegende baş aşağı olarak okunması gereken bir başka ünlü sembolik sistem daha vardır. Göbekli Tepe'deki T şekilli dikilitaşları deşifre etmeye yakın olduğumuza göre, sırada Eski Mısır dikilitaşlarının ve piramitlerin üzerindeki şekilleri ve Heliopolis'in teolojisinde "Atum" adlı yükselen tepeyi anlama zamanı gelmiştir. Göbekli Tepe'nin son derece eski dikilitaşlarının çok güneyinde de dünyaya baş aşağı durarak bakmayı öğrenmeliyiz. Mısır'da, Göbekli Tepe'den beş-altı bin yıl sonrasında dikilitaşları, piramitleri, Atum adlı yükselen tepeyi Eski Mısır evren anlayışı temelinde canlandırmalıyız. Peki bu neden gerekli? Çünkü Eski Mısırlılar için Yeryüzü, Geb Baba, Gökyüzü de Nut Anne'ydi. Nut Anne Tefnut'tan doğmuş ve altında yer alan İsis'i doğurmuştu. Ama tabii Heliopolis'in teolojisini genel anlamda anlayabilmek için önce uzaydan gelip tapınakları inşa edenler gibi hayal ürünlerini bir yana bırakmalı ve Mısır'ın kendi yeraltı Piramit ve Tabut metinlerini okumalıyız.

---

1 Bkz. Karl W. Luckert. *Olmec Religion, A Key to Middle America and Beyond*. University of Oklahoma Press, Civilization of the American Indian Dizisi 137, Norman, 1976.

— Eski Mısır dikilitaşlarının başlangıcı ve tarihi biraz muğlaktır, çünkü çoğu yabancı istilacılar tarafından anı olarak uzak yerlere sürüklenmişlerdir. Dikilitaşlar üzerindeki en eski hiyeroglif tasviri, Piramit Metni 1652'deki bir piktogramda yer alır. Burada ilksel tanrı Atum, ucu henüz keskin bir uç şeklinde soyutlanmayıp yuvarlak gibi duran, dikilitaş benzeri bir direk yoluyla gösterilmiştir. Bu yuvarlak "*pyramidion*" ucu gökyüzüne bakar.[1]

— Dikilitaşlarla piramitlerin geometrisi bir arada evrilmiş olabilir. Sembolik anlamlarının değişken olduğu anlaşılmaktadır. İlksel kaos denizi Nun'dan doğan tanrı Atum, hem ilksel Tepe, yani kraliyet piramidi hem de dikilitaşların ucu olan *pyramidion*'du. Piramitlerin öncüsü Firavun Sneferu (MÖ y. 2613-2589 –Büyük Piramit'i yaptıran Kufu'nun babası) bize incelememiz için birbirinden çok farklı üç prototip bırakmış, böylece düşüncelerinin nasıl geliştiğini izlememizi sağlamıştır. Kendine mezar olarak inşa ettirdiği ilk olağanüstü yer, Meidum'daki piramitti. Burada yedi tane fazlasıyla dik ve yüksek basamaktan oluşan bir yapı yaptırdı. Üst bölümünün büyük kısmı çökmüş olmasına rağmen, kalan yapının şekli temelinde en üst bölümünün kısa bir dikilitaşa benzemiş olması, hatta tepesinde bir *pyramidion* olmuş olması muhtemeldir.

— Neyse ki Sneferu'nun aklından nelerin geçtiğini biliyoruz, çünkü yaptırdığı ikinci anıt mezar –günümüzde Eğik Piramit olarak bilinir– bir bütün olarak sıkıştırılmış, tıknaz bir dikilitaş şeklinde inşa edilmişti. Dolayısıyla Firavun Sneferu'nun devasa bir dikilitaşın, yani Tanrı Atum'un içinde gömülmek istediğini biliyoruz. Ancak "Eğik Piramit"in bitmiş haline bakan Sneferu yine de memnun kalmadı. Şekli, Meidum'daki ilk girişimi kadar zarif değildi ve muhtemelen bunun da çökmesinden korkuyor-

1 Hans Bonnet. *Reallexikon der Ägyptischen Religionsgeschichte*, Berlin 1952, s. 539-542.

du. Dolayısıyla üçüncü bir yapı olan Kırmızı Piramit'i yaptırdı; burada dikilitaşı yerin altında gizlenmiş, görünmez olarak tasarladı ve *pyramidion* ucunun daha büyük bir versiyonunu inşa ettirmekle yetindi. Böylece Kırmızı Piramit, Mısır'da sonradan inşa edilecek olan diğer piramitler için ilk güçlü, standart modeli teşkil etti. Bu da, firavunların mezar yapılarını, Tanrı Atum'a dönecek şekilde uyarladıkları anlamına gelir; böylece ölünce yükselen Güneş ve Horus-Şahin olarak yeniden doğabilecek, tanrıça Tefnut/Nut/İsis'i ışıkla hamile bırakıp ilahi "Taht" İsis'ten doğabilecekti.

Tören Teçhizatı: Göbekli Tepe'de "Yeryüzü" Anne'ydi, böylece Gökyüzü'nün de Baba olması için hiçbir engel yoktu. Dolayısıyla Mısır'da fallik Atum'un neden yükselen bir tepe olduğu ve Mısır dikilitaşlarıyla piramit zirvelerinin neden Nut'a dönük olduğu apaçık değil midir? Eğer Göbekli Tepe'nin dikilitaşlarından birini baş aşağı çevirecek olsak, daha sonraki dönemde Eski Mısır'da dişi üst dünyaya giriş için çevrilmiş olan dikilitaşların özünü ve yönelimini anlardık.[1]

— Eski Mısır şahin-firavunları, gerçekten yükseklerde doğmuş gibi, "arkalarında şan ve şeref bulutları" ile dolaşmayı severdi (William Wordsworth gibi). Daha geç döneme ait olan Eski Mısır kozmolojisinin Göbekli Tepe'deki dikilitaşların saplandığı toprağa yönelik Ana kültüne bilinçaltında bir tepki olarak gelişmiş olması mümkündür.

— Göbekli Tepe'deki dikilitaşlardan bazılarının üzerindeki ellerin ve etollerin tören teçhizatının bir parçası olduğundan ve buranın kült gizemini temsil ettiklerinden eminim. Kasti olarak bilmece gibiydiler. Daha yakından bakarsanız, bu "dikilitaş baş-

1 Bkz. Karl W. Luckert. *Egyptian Light and Hebrew Fire...*, SUNY Press, 1991. Ayrıca Karl W. Luckert, "Out of Egypt an Other Son," indirilebilir video metni, 2002, www.historyofreligions.com/outofe.htm.

ların" hiçbirinde bir yüz, hatta bir burun bile yoktur. Başlar ya boş olarak tasvir edilmiştir, ya da gövdeleri de kaplayan hayvan figürleriyle doldurulmuştur. Baş olduğu tahmin edilen bölgede veya sadece gövde boyunca yontulmuş da olsalar, bu hayvanlar kayanın yüzeyinde alçak kabartma şeklinde yer alıyordu. Taşa pozitif kabartmalar yapmak, negatif oymalar yapmaktan çok daha zordu. Bu da çıkıntılı oldukları için bu figürlerin dikilitaşların "natüralist" özünün bir parçası olduğunu akla getirir. Bu alçak kabartmalar, yaşlı bir adamın ellerinin üzerindeki çıkıntılı damarlar gibi, alt tabakanın özelliklerini sergiler.

— Alçak kabartma olarak konumlandırılmış olan hayvanların hepsinin açıkça erkek olarak tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Bu özellikleri, yontucular ve taş ocağı çalışanları olan ortakları açısından önem taşıyor olmalıydı. Bu erkek totem hayvanının çoğunun birleşmeye hazır konumda resmedilmiş olması da ilginçtir. Birleşmeye hazır konumu yuvarlak biçimli yontulmuş totem direklerinin kalıntılarında da görülebilir (bkz. Schmidt s. 100, 110, 159). O kuş totemleri, avcıların mitolojik insan öncesi dönüşüm dünyasında her neyi döllüyorsa onlara tutunmaktadır. Çömelen köpek veya yabani domuz ve Göbekli Tepe'de tasvir edilmiş diğer yüksek kabartma hayvanlar birleşmeye hazırmış gibi resmedilmiştir. Erkekler bu kadar heyecanlı olduğuna göre dişiler uzakta olamaz. Bu süsleme tarzı, T şeklindeki dikilitaşların yüzlerden yoksun, küp şeklindeki üst kısımlarının soyut, dörtgen başlar değil de dörtgen –yani konuya yabancı olanların döngü dışında kalmasını sağlayacak derecede, köşeli hale getirilmiş– testisler olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Göbekli Tepe'deki Dağ Kadın bütün bu dikilitaşlarla döllendiği için göbeğinin giderek büyümesi gerekliydi.

— Kasti "soyutlama," Göbekli Tepe dikilitaşlarının köşeli şekilleri için çekici bir akademik isim gibi gelirse de, onu fazla büyütmemek gerekir. "Soyutlama" kasıtsız olarak gerçekleşmiş

olabilir. Dikilitaşların genişliği ve boyutlarının, taş ocağı çalışanlarının çıkarabildiği kireçtaşı plakaların boyutlarına göre değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu da potansiyel yontucu olan taş ocağı çalışanlarının kireçtaşı bloklarına güzel, tekdüze bir taş yüzeyi olarak baktığını düşündürür. Taşları parçalamak yerine, akıllarına gelen en önemli şeyi ana hatlarıyla tasvir ederlerdi. Hatta çizdikleri figürün bir kısmının doğal bir çatlak olarak karşılarına çıkmış olması ve bu alametin onlara bu kireçtaşı blokunun içerdiği figür konusunda ilham vermiş olması mümkündür. Ortaya çıkan hatlar T şeklinde bir fallusa benziyordu, yontucular da bu figürün geometrisi üzerinde çalışmaya devam etti. Kireçtaşı bloklarını ne kadar başarılı bir dikdörtgen şeklinde yontarsa, Toprak Ananın yumurtalıkları üzerinde o kadar büyük bir güç ve beceri de gösterebileceklerdi. On iki bin yıl sonra sanatsal soyutlama olarak tarif edilebilecek olan bu basit dörtgen yontma tekniği kireçtaşı blokunun düz yüzeyinden ve doğaçlama hatlarından kaynaklanmış olabilir. Belki de "sadeleştirme" gibi bir terimin kullanılması ve bu yöntemi, yontucunun kültürel bir kahraman olarak görünmek için başvurduğu bir "meydan okuma" olarak görmek gerekir.

5.
Etoller, Eller ve Totem Direkleri

Göbekli Tepe'deki dikilitaşların üzerinde alçak kabartma olarak resmedilmiş sayısız erkek totem hayvan figürü bulunur. Bazıları etkin yetişkinler, bazıları da yavru olarak tasvir edilmiştir. En büyük boydaki iki dikilitaşın üzerinde etoller ve eller vardır. Bunlar, totem direkleri, Nevali Çori'de bir kuş sütunu, yerel bir Aslanlı totem direği ve Şanlıurfa'da bulunmuş, daha sonraki bir döneme ait olan bir insan heykeliyle birlikte ele alınabilir. İmgeler ve bağlamlar, kireçtaşından dikilitaşların fallusları temsil ettiği ve çeşitli totem cemiyetleri tarafından ortaklaşa kullanıldığı hipotezini destekler.

Etoller mi eller mi?

Kasti "soyutlama" veya kasıtsız "dörtgen yontma" bir yana, o etoller ve o eller nedir? İlk olarak bu şekillerin yer değiştirebilir olduğunu gözlemliyoruz. Nesnel halleriyle bu etoller ve eller, nereye istenirse oraya konabilirdi. Ayrıca D Yapısı'nın merkezinde yer alan dikilitaşların üzerindeki "eller," nereden uzandığı belli olmayan çok ince ve uzun kolların ucunda yer alır. Bu kolların, bu dikilitaşların geniş "omuz" boyutlarına uygun olmadığı bellidir. Bu "kollar"ın etollerden bile daha ince olduğu düşünülebilir. Yoksa bu kollar aslında "etol"ler midir? Göbekli Tepe'deki ince

kollardan biri, "dirseğin" olabileceği yerde bir etol gibi kıvrılmıştır (Resim 8). O kıvrım sanki sonradan ve yanlış yerde yapılmıştır; sanki yontucunun elinde büküp örnek alabileceği bir etol yoktu. İlkokulda ezberden veya hayal gücümü çalıştırarak böyle kıvrımlar çizmeye çalıştığım zamanları hatırladım.

Eğilim: *1965 yılında bir ara Avrupa'daki megalitik dikilitaşlar konusunda okumalar yapıyordum. O dönemde el sembolünün oyma olarak yer aldığı çeşitli örnekler gördüm. Kısaca Ana Tanrıça'yı temsil ettiği söylenirdi. Peki ama o Ana'nın diğer eli neredeydi? 1991'de Egyptian Light and Hebrew Fire [Mısır Işığı ve Yahudi Ateşi] adlı bir kitap yayınladım ve onu yazarken Piramit ve Tabut Metinleri'nden Heliopolis'te Atum'un eliyle – ve Tefnut, Nut ve İsis'in onunla bağlantılarıyla– ilgili öğrenebileceğim her şeyi öğrendim. Hatta Heliopolis'in bu yaratıcı teolojisi konusunda animasyonlu bir video çektim. Şimdi ise Göbekli Tepe'de ve Nevali Çori'de, daha eski dönemlere ait olan bu ünlü, T şeklindeki dikilitaşların bazılarında ikili eller görüyoruz. İkinci el konusunda kırk yedi yıl önce sorduğum soruya burada bir cevap bulmak üzereyim.*

— D Yapısı'ndaki 18 numaralı direğin (Resim 8) üzerindeki ellerin ortaya çıkarılması, yapısal sağlamlıkla ilgili endişelerden dolayı geciktirildi. Kireçtaşından antropomorfik yapıların ayaklarının üstüne sağlam bastığına güvenilmiyordu. Kazıdaki bu gecikme bize alternatif anlamlar geliştirmemiz için zaman vermiş oldu. Acaba bu gevşek kollar veya etoller yer değiştirebilir nitelikler oluşturuyor olabilir miydi? İnsan bunları düşünüp başka örneklerle kıyasladıkça, acemilerin bu etoller yoluyla hatırlaması gereken bir kabul töreninden, belki de bir çiftleşme töreninden geriye kalanlar olabilecekleri izlenimini elde ediyor. Herhangi bir ilerleme sağlamak için elimizdeki tek yöntem, bu tür kıyaslamalardır.

Resim 8. 18 numaralı direk, D Yapısı, Tilki totemi ve kıvrılmış bir kurdele. Fotoğraf — DAI'nin izniyle.

Resim 9. Nevalı Çori Totem Direği—Klaus Schmidt tarafından yapılan taslak rekonstrüksiyon. — DAI'nin izniyle.

Nevalı Çori Totem Direği: Profesör Schmidt'in Nevalı Çori'deki bir totem direği için önerdiği rekonstrüksiyon (resim 9), sembolik etol ve el bileşimi şeklindeki totem çiftleşmesi ihtimaline apaçık bir ipucu oluşturur. Kireçtaşından olan bu totem direği avcıların "Kuzgunluk" totemini ilan eder gibidir. Burada üç düzeyde yer alan insanımsı ve yırtıcı kuş figürleriyle bağlantılı

olarak beş parmaklı etol görülebilir. Bu kavramı D Yapısı'ndaki 18 numaralı dikilitaşta görülen etole/kola uygulayacak olursak, benzer bir durumun söz konusu olduğunu görebiliriz. Bu gibi örneklerde etollerle parmaklar bir arada yer aldığı zaman, bu localarda söz konusu olan en temel, kutsal faaliyet anlamına gelen bir "fiile" işaret ettiklerini varsaymak mantıklı görünüyor.

— Bunları metaforik olarak, totem inancına sahip bu yerleşik avcıların çeşitli kuşaklarını etollerin püskülleri gibi bir araya getiren "kutsal eller" olduğunu öne sürebiliriz. İnsan öncesi dönüşüm mitolojisi için törensel bir sonuç oluştururlar (bkz. Bölüm 14 ve 15). Bu direk aşağıdan yukarıya şunu ilan etmektedir: "Ben bir Yırtıcı Kuşum! (Kuzgun-Kartal) Bir zamanlar bu iki kuş çiftleşti. İki insanın birleşmesi disfonksiyoneldi, birbirlerine sırtlarını döndüler. Ortadaki delik, savunmasız noktalarına işaret ediyor. Ortaya çıkan ve zirvede bulunan avcı, Yırtıcı Kuş atalarıyla gurur duyuyor."

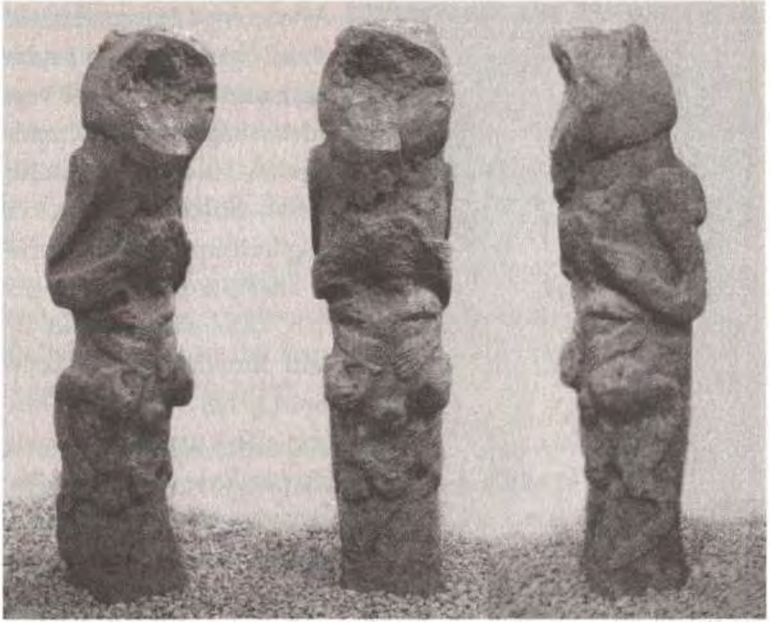
— Bu cümleleri eşsiz Shakespeare'in dramatik sentaksına çevirecek olursak –Nevalı Çori'deki totem direğini o düzeyde birinin yonttuğunu da varsayarsak– ortaya şöyle bir sonuç çıkabilir: "Bazıları yumurtadan Kuzgun çıkar. Bazıları Kuzgun doğar. Her iki türe de Kuzgunluk bahşedilmiştir." Yumurtadan çıksın, doğsun veya tanrısal bir varlık tarafından ele geçirilsin, sonuç aynıydı. Yavruların bu konuda tercih hakkı yoktu. Ama onun soyundan gelenler yine de onun totem-ilah statüsünü miras almaya çalışmış olmalıydı. Sponsor bir totem elde etmenin iki yolu vardı: (1) totemin etkisi altına girip kendine benzer, etki altına girmiş üyelerin grubuna katılmak ve (2) böyle bir statüyü ebeveynlerden veya klandan devralmak.

— Kuzey Amerika'nın kuzeybatı kıyısında çok çeşitli "Kuzgun" totem direkleri gördüm. Tabii ki bir gün birileri bu görkemli kuşların başka bir yırtıcı kuşu, hatta –Kansas Üniversi-

tesi'ndeyken benim olduğum Mavi Şahin gibi– "Kuzgun-Kartal" şeklinde bir melezi temsil ettiğine dair beni ikna ederse fazla hayal kırıklığına uğramayacağım. Yontucu bu kuşların ne olduğunu biliyordu. Totem direğini kıran ikonoklastın da bu kuşların ne olduğunu bildiği anlaşılıyor.

Soylu Bir Aslan için Bir Totem Direği: Göbekli Tepe'nin güneybatı tepesinde ortaya çıkarılan ve şimdi Şanlıurfa Müzesi'nde bulunan sıradışı totem direği burada üç açıdan gösterilmiştir (Resim 10). Bu totemde üç çift kol ve el bulunur; bunlar, çiftleştiği eşinin –artık yerinde olmayan– başını tutan etkin bir Aslan Adam'ın büyük elleridir. Dişi kendi elleriyle sırtını destekler gibi görünür, kalçaları ve bacakları ise erkeğin bacaklarına yılan gibi sarılmıştır. Bu figürdeki iki yılan, dişinin kalçalarıdır. Bu durum bir soruyu akla getirir. Dişi aslanın yılansı donanımı fallik bir yılan dünyasına "dönüşüm" geçişini temsil ediyor olabilir mi? Her halükârda, çiftleşme devam ederken dişi aslan, çömelen bir dişi ata aslan gibi görünen figürün başının üstüne bir insan-aslan yavrusu doğurmaktadır. Doğmakta olan aslan yavrusu küçük elleriyle ata aslanın gözlerini kapar. Aslan adamla eşinin başları, aslan karşıtı ikonoklastlar tarafından kırılmıştır. Daha yaşlı dişi aslanın başı ise muhtemelen yerin altında kaldığı için sağlam kalmıştır.

— Bu yaşlı dişi aslana bakıp onu dinlerseniz, günümüzde bile bu soylu büyükanne aslanın mırladığını duyabilirsiniz. Burada tasvir edilmiş olan "çiftleşme ve doğum" sahnesinde, Nevalı Çori'de bulunan ve yine insanın soylu totem soyunu gösteren kuş totemi direğindekileri andıran üç çift etol-el içerir. Aslan Adam'ın yüzünün tam da onu bu soylu kibirinden dolayı cezalandırmak amacıyla kırılmış olması mümkündür. Bu arada ikonoklastın kendisinin de usta bir yontucu olması gerekirdi, çünkü o yüzleri kaldırmak için keskiyi nasıl kullanması gerektiğini tam olarak biliyordu.

Resim 10. Göbekli Tepe'nin güneybatı tepesinde bulunmuş olan "Aslan Adam" totem direği. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — Şanlıurfa Müzesi'nin izniyle.

— Soylu aslanın yontucusu bu totem direğinde kendi yüzünü tasvir etmeden önce ve ederken büyük ihtimalle bir maskeyle ve gerçek bir aslandan –ilahi hayvan krallığındaki toteminden– "ödünç" aldığı deriyle bir törene, bir tür aslan şamanı veya şefi rolünde katılırdı. Göbekli Tepe'deki tüm grupların dansçılarının bir maske kültüne katılmış olduğunu varsayabiliriz. Profesör Schmidt'in kopyalarını çıkardığı kireçtaşından küçük maskeler de bir maske kültüne işaret eder (bkz. Schmidt, 2008, s. 81). Bu maskeler çakmaktaşı yumurtalardan çıkan yavrularla bağlantılı olabilir, yani insan çıraklar için totem yüzleri olabilirler.

— Şu ana kadar Göbekli Tepe'de bulunanlarla yedi bin yıl sonrasına ait olan Kitab-ı Mukaddes metinleri arasında –belki Yuda

Aslanı veya Mısır sfenkslerinin başlangıcı dışında– herhangi bir kültürel veya edebi bağlantının olmadığından oldukça eminim. Ama dinler konusundaki bilgilerimin çoğunu Semavi inançlardan öğrendiğim için, Göbekli Tepe'deki totem direklerinin heykellerinin genel duygusunu Musevilerin Kutsal Kitabı'ndan bir cümleyle özetlersem bağışlanacağımı umuyorum, çünkü Shakespeare'den de

Resim 11. Şanlıurfa'da bulunan ve daha sonraki döneme ait olan bu heykel, bir rahibi veya antropomorfik bir tanrısal varlığı temsil ediyor olabilir. Yeryüzünde bulunmuş en eski tam boy heykeldir. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir —Şanlıurfa Müzesi'nin izniyle.

öte, bu duruma en çok yakışan benzetme bu olacaktır. Bu *temenos* platformlarındaki totem heykellerinin ve dikilitaşların yüksek sesle ilan ettiği şey, insanoğlunun çağlarının hepsinde yankılanıp duran bir korodur. Musevilerin Kitabı Mukkades'inde Mezmurlar 2:7'yi Yüce Tanrı'nın ağzından her kim yazdıysa, muhtemelen Eski Mısır'da firavunların hiper-evcilleştirme teolojisinin etkisi altında bir araya toplanan Süleyman'ın rahipleri

destekliyordu. O rahiplerin etkisi İbrahim'in dini soyundan gelenleri mesihlere özgü bir formülle sürekli olarak rahatsız etmiştir: "Bana, 'Sen benim oğlumsun' dedi, 'Bugün ben sana baba oldum!' Yukarıdaki Resim 10'da bu nidayı Yeşaya 9:6'dan bir öngörü izliyor: "Çünkü bize bir çocuk doğacak, Bize bir oğul verilecek. ..." (devamı da şöyle olabilirdi: "ve bizim Aslan Reis'imiz, başarılı bir Avcı olacak"). Yeşaya'nın bundan sonraki devamı olan bölümün ("Yönetim onun omuzlarında olacak...") gerçekleşmesi için ise, hiper-evcilleştiricilerin sorunlar yaratacağı ve kraliyet üyesi sözde bir kurtarıcının insanları kurtaracağı zamanı beklemek gerekecekti.

Rahip mi Yoksa Antropomorfik Bir Tanrısal Varlık mı? Aslında etol giyen ve gerçek insan ellerine sahip bir rahibin neyse benzediğini biliyoruz (Resim 11). Şanlıurfa Müzesi'nde bulunan ve dünyanın en eski tam boy heykeli olup Göbekli Tepe'den sonraki döneme ait olan heykel bir rahibe ait olabilir. Veya Göbekli Tepe'de insanımsı rahiplerine yetki vermeye başlayan antropomorfik bir tanrısal varlık, ilk Tanrı-Baba olabilir. Antropomorfik figürlerin tam zamanlı avcılık döneminin son zamanlarında daha eski hayvan totemlerinin arasına dahil olmaya başladığı sanılır. Adamın ellerinin jenital bölgesine yakın olması, totem direklerindeki, D Yapısı'nın merkezi dikilitaşlarındaki ve Aslanlı Loca'nın duvarında yer alan bir dikilitaş parçasının üzerindeki beş püsküllü süslü etollerle beş parmaklı insan elleri arasındaki kutsal bağdaştırmayı destekler niteliktedir.

— Bu etoller katillerin kollarını ve ellerini temsil eder, ama kefaret ödemek için, yeni hayatlar yaratacak olan nazik sarılmalar ve okşamalar için kutsal bir bakış açısıyla inceltilmiş ve yumuşatılmıştır.

Küvetler ve Kaideler: Eril dikilitaşların içine yerleştirildiği küvet şeklindeki dişi temeller veya kılıflar, Göbekli Tepe'deki "diki-

litaşlar" konusundaki yorumumuzu revize etmemiz için bir başka ipucu oluşturur. Henüz yeterince sayıda dikilitaş, boylarının tamamı boyunca kazılmadığından anakayaya oyulmuş veya dolgu malzemesinden yapılmış hazneler henüz ortaya çıkmamıştır. Gelecekte kazılar daha derine indikçe muhtemelen bu dişi kılıflardan daha çok bulunacaktır. C ve D yapılarında ortaya çıkarılanları gördüm. Tabii bu konuda iki bin yıl boyunca tekdüzelik beklemeye imkân yoktur. Ama Göbekli Tepe'deki genel tertip, şu ana kadar gün yüzüne çıkarılan haliyle sembolik açıdan tutarlıdır, hatta bu "küvet"lerden daha çok olmasa bile tutarlıdır.

— Yukarıda adı geçen *National Geographic* makalesinin yazarı, bu sit alanındaki koruma mimarı olan Eduard Knoll'a merkezi dikilitaşların montaj sisteminin tasarımını sorduğunda (Haziran 2011, s. 41), mimar –muhtemelen şaka yollu–böyle bir sistem olmadığını cevap verdi. Knoll, "dikilitaşların ahşap direklerle... desteklenmiş olabileceğini" öne sürdü (bkz. Resim 12). Ahşap direklerin kullanılmış olabileceği önerisini kabul etmeye eğimliyim, ama eskilerin mühendislik alanında dikilitaşları ayağa dikecek kadar usta olmadığı imasını dikkate almayacağım. Ben o taş ocağı çalışanlarının kolaylıkla işlevsel kaideler veya döküm yapabileceğine inanıyorum, zaten *terrazzo* zeminler dökmekte veya sıkıştırmakta hiç zorluk çekmiyorlardı.

Dans Eden Dikilitaşlar mı? Bu dikilitaşlar belki de normal "direkler" gibi yere tamamıyla sabitlenmek üzere tasarlanmamıştı. Sırf onlara *T-Pfeiler* adını vermiş olmak, sabit direkler olmaları gerektiği anlamına gelmez. Onları inşa edenler, mimarın öne sürdüğü gibi destek direklerinden yararlanmış olabilir. Hatta belki de hareketlerini ve sallanmalarını kontrol edebilmek için hem direklerden hem de iplerden yararlanmışlardır. Veya belki de tören sırasında insanlardan bazıları dikilitaşların sembolik bir hareketle dengede durabilmesi için etolleriyle hareket-

ler yapmış olabilirler. Neden olmasın? Erkek totem hayvanların birleşmeye hazır şekilde gösterildiği ve insanların dar geçitlere ritmik adımlarla girdiği böyle bir sahnede, tapınağın baş aktörleri olan o merkezi dikilitaşların da bir miktar hareket ediyor olmasını hayal etmek imkânsız değildir.

Resim 12. D Yapısı'ndaki 18 ve 31 sayılı merkezi dikilitaşlar. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir—DAI'nin izniyle.

— Resim 27'de C Yapısı'nda yer almış olabilecek bir törenin oldukça basit bir rekonstrüksiyonunu sundum. Ama belki de iki merkezi direğin arasında gerçekten de birbirlerini desteklemelerini ve hareket etmelerini sağlayan ahşap kirişler vardı; örneğin "H" harfi, nasıl tasarlandığına bağlı olarak iki yana eğilebilir. Bu kitabın yazarı Hopi *katsina* şarkılarının öte dünya uğultusunu ve ahengini hatırlamaya devam ederken, okurlar da istedikleri ritim ve sesleri hayal edebilirler. Bir ileri bir geri sallanan on

altışar tonluk, kireçtaşından iki üyenin yanında, çakmaktaşı madencilerinden ve silah imal edenlerden oluşan kardeşlik grubuyla beraber dans etmek zevkli bir korku değilse de, gerçek anlamda heyecan veriyor olmalıydı. Bu "direklerin" bazılarının yuvarlatılmış uçlarında veya haznelerin içinde sallanma hareketinin izlerini ve yivlerini bulma ihtimalimiz yok mudur? Çünkü bu kaideler, sıradan "direk kaidelerinin" mimari standartlarına pek uygun değildir.

— Evrim açısından bakılınca, kadim çakmaktaşı madencilerinin, o dönemde emekleme evresinde olan insanımsı askeri endüstriyel tesisler için bir anlamda ön doğum günü kutlamaları yapmış olmaları mümkündür. Büyük Toprak Ana, üzerinde -daha doğrusu kayalık Göbekli Tepe'sinin üzerinde- yer alan bu büyük çaplı kargaşanın farkında olmalıydı. Acaba o dönemde MIT olsaydı, mühendislerden oluşan o ünlü kardeşlik gruplarından biri on altı tonluk dans eden dikilitaşların hareketini kolaylaştırmaya nasıl bir katkıda bulunabilirdi?[1]

Tilki Derileri: Dikilitaşların üzerine uçlarının çevresini saran tilki derileri tasvir edilmiştir (Resim 12). Bunlar etollerin ve parmaklı ellerin antropomorfizmini kanıtlamaz mı? Aslında örtme amaçlı bu derilerin varlığı, Göbekli Tepe madencilerinin mega boyuttaki cinsel organlarını -günümüzde farklı dilden birçok insanın daha küçük ölçekte de olsa, şakadan yaptığı gibi- antropomorfik olarak algılayabildiğini gösterir. Madenciler fallusları erkeklik özünün temsilcileri olarak görüyor olabilirlerdi. Ama verilere bağlı kalalım. Bu devlerden birinin ucuna bağlanan bir tilki derisi ne kadarını gizleyebilirdi ki? Böyle bir deri parçası -efsanevi "incir yaprağı" gibi- hiçbir bağnaz ahlak ilkesini tatmin edemezdi. Tam tersine, tilki derisinin buraya eklenmesinin üç amacı vardı: Birincisi o devasa kireçtaşı dikilitaşların gerçek boyunun

1 "MIT"— Massachusetts Institute of Technology, Cambridge.

anlaşılması için doğal boyutta bir ölçü sağlamak, ikincisi de insanoğlunun evriminde en eski giysi şakasını sürdürmek. Örtü olarak kullanılan tilki derileri ve damarlı incir yaprakları daima gizlediklerini iddia ettikleri şeylere dikkat çekmiştir. Dikilitaşın ucuna bu kadar yakın yerde gizlenmesi gereken şey neydi? Üçüncüsü, bu deriler insanların tilkileri –totem olarak tasvir ettikleri tilkileri– öldürmeye ve derilerini kullanmaya alışkın olduklarını gösterir. Yüksek otların arasında veya çalılık arazilerde koşarken korunmak için bu ilahi derileri kullanmaktan çekinmiyorlardı.

Katedral: Profesör Schmidt Göbekli Tepe'yi anlatırken tarihsel sıralamanın yanı sıra "katedral" arketipine de başvurmuştur. Profesör Schmidt D Yapısı'ndaki en yüksek dikilitaşlardan (Resim 12) yeryüzüne yeni inmiş *himmlische Wesen* (ilahi varlıklar) olarak söz ettiğinde ben de oradaydım. Gerçekten de çıplak eliyle bu ilahi diyapazonlardan birine vurduğu zaman o ahengi kendi kulaklarımla duydum. Yaşlanan kulaklarım, müzisyenliğe özenen hayal gücümün yardımıyla Göbekli Tepe'deki bu ilahi varlığın şarkısıyla bir katedralde, neredeyse ilahi bir koro tarafından söylenen *Magnificat* arasında çok az fark olduğunu sezebiliyordu.

— Göbekli Tepe'ye inmiş olan bu ilahi taş melekler, Geç Rönesans'a ait bir *Meryem'e Müjde* tablosunda rengârenk kanatlı bir meleğin yapacağı gibi titriyordu. Bu arada katedralde kadın ve erkek seslerinden oluşan karışık koro nihayet Meryem Ana'nın İubilum ilahisine geçti. J. S. Bach'ın *Magnificat* eserini her sene en az bir defa, Noel öncesindeki dönemde dinlemeye çalışırım.

Tilkiler, Turnalar ve Kazların Ortaklaşa Manevraları: Ama D Yapısı'ndaki tilki derilerinin dördüncü, daha ciddi bir anlamı söz konusuydu, o da tilki derileriyle kaplı bu fallusların til-

kiler tarafından manevra edildiğiydi. D Yapısı'ndaki iki merkezi dikilitaştan biri olan "18 numaralı dikilitaş"ın üzerinde, gövdesinin yan tarafında çıkıntı halinde bulunan erkek tilki kabartması titreyerek "İçeride Tilki var!" diye bağırıyor gibidir (Resim 8). Tilki figürü, etrafını çeviren etollerle meşruluk kazanmıştır. Bütün bu özellikler, kireçtaşından bu iki devasa dikilitaşın insan-tilki totemleri cemiyeti tarafından manevra edildiğini akla getirir. Ama hemen altlarında yumurtalarından çıkanlar da turna yavrularıydı! Biraz sabırlı olursanız bu tuhaflığın ardındaki akılcılık birazdan açıklanacaktır.

— Peki böyle bir şey nasıl olabilir? Tilkiler nasıl kaz veya turna doğursun ki? Akılcı şüphelerimizin tilkilerin baba olma ihtimalini reddetmesine izin vermeden önce yine D Yapısı'nın güney duvarında yer alan 33 numaralı dikilitaşı incelememiz gerekir (Resim 13). Bu dikilitaşın geniş yüzeylerine yontulmuş olan figürlerin ne olduğuna dair hiçbir şüphe yoktur. Bu fallik dikilitaş, tilki ve turna tarafından ortaklaşa manevra edilir. Testis düzeyinde de kazlar bulunur. Tilkiyle turnanın işbirliği, Birinci Düzey yapılarına hâkim olduğu anlaşılan ekümenizmi ifade eder. İki merkezi dikilitaşın (18 ve 31 numaralı dikilitaşlar) kaidelerinin yanları boyunca bu işbirliğinin sonuçlarını görürüz (Resim 12 ve 17). Bu iki dikilitaş iki civciv sürüsü doğurmuştur. Ben başlangıçta turna yavruları olduklarını düşündüm; arkeologlar "ördekler" (*Enten*) diye yazmış. Daha sonra rastgele çektiğim bir fotoğrafta 33 numaralı dikilitaşın testis düzeyinde kazların olduğu görülmektedir. Dolayısıyla onları ördek yavruları yerine iki kaz yavrusu sürüsü olarak görüyorum. Ancak her halükârda bu figürlerin varoluşsal sonuçları aynıdır. Tilkiler, hem turnaların hem de kaz ve ördeklerin "doğal" avcılarıdır.

Resim 13. D Yapısı'ndaki 33 numaralı Dikilitaş. Schmidt'in kitabında yer alan dört fotoğrafı temel alan, yazar tarafından çizilmiş eskiz, 2008, 182vd. Sağda: Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

— Her ne kadar yıllar önce, ben hayatı öğrenmeye çalışan üç yaşında bir çocukken, bir teyzem küçük kardeşimin "leylek" tarafından getirildiğine dair beni aydınlattıysa da, bundan on iki bin yıl önce Göbekli Tepe Turna Adamlarının ileride Avrupalı leyleklerin bebek getirme rolüne öncülük ettiklerine ve bu tapınağın olabilecek en geniş cinsiyet kutuplaşması bağlamında belgelediklerine dair kanıtlar keşfetmek çok güzel. Bu kutsal locada turnalar ve tilkiler totem kardeşler olarak sunulmuştu!

— Yontucular sanki burada "Turna doğurmanın ve avlamanın, Turna Adamlarla Tilki Adamların haklı uğraşları" olduğuna dair kendilerini temin etmektedir. Bu locada işbirliği yapan Turna, Kaz ve Tilki cemiyetleri tabii ki aynı zamanda avcı insanlardı. Dolayısıyla tilki totemleri ile turnalar ve kazlar aralarındaki anlaşmazlıkları halledebiliyorlarsa, insan müritleri de aynısını yapabilmelidir.

— 33 numaralı dikilitaşın "yüzünde" (Resim 13) yılanlar aşağıya doğru hareket eder. Sanki taş devri yontucuları bir gün

mikroskopla bakınca bir sperm hücresinin neye benzeyeceğini tahmin etmiştir. Zaten bu dikilitaşın iki yanında yer alan çeşitli yılan kabartmaları gerçekten fallusları temsil eder ve çoğalmaları daha yoğun tutku, nicelik ve hareketi ifade eder. "Dişi" örümcekler ise fallus benzeri yılanların aşağı doğru akımına karşı, yukarı doğru hareket ederler.

— Örümcek Kadın'ın Göbekli Tepe'de var olan tek yontulmuş dişi varlık totemi olması muhtemel olduğu gibi, Hopi Kızılderilileri arasında da aynı şey söz konusudur.[1] Ama akrepler dahil olmak üzere sokan ve ısıran hayvanların, yaralama becerisine sahip "erkekler" ve avcılarla bir arada sınıflandırılmış olması da mümkündür. Bu hayvanlar da, yılan-oklarıyla uzak mesafelerden bile en büyük hayvanları yaralayıp öldürebilen kadim avcı insanlar da muğlak varlıklardır.

— Madenciler dans ederken şarkı söylüyor ve ritimler üretiyor da olmalıydı. Bazı locaların törenlerini aynı anda düzenlemiş olabileceği göz önüne alınırsa, yan yana tapınaklarda farklı gruplar aynı anda dans edip şarkı söylemiş olabilir. İnsanlar ve dikilitaşlar bir arada dans ederken Göbekli Tepe ve ziyaretçi "ilahi varlıklar" hep birlikte titremiş olmalıdır. O devasa dikilitaşlar, çıplak ellerle vurulduğunda bile diyapazon gibi titreşirdi. Bu arada insanlar bazen tilki gibi hareket edip bazen de turnalar gibi dans ederdi. Her iki totem maskotu, insanların ritmik hareketler ve gösteri konusunda bilmesi gereken her şeyi biliyordu.

— Totemler ve insan müritleri böyle vesilelerde "ikisi bir arada" şeklinde mistik olarak dans ederlerdi. O anda insanlar mı, yoksa totemler mi dans ederdi diye sormak gereksiz olacaktır. Bir insanı etkisi altına alan ve avlanma şeklini etkileyebilen yırtıcı bir totem, özgür iradesiyle ona dans da ettirebilirdi. Totemin hem tanrısal varlığı hem de insan yönü tek kişiymiş gibi beraber

1 Buradaki Örümcek Kadın'ın başının şekliyle Aslanlı Loca'daki Toprak Ana oymasını (Resim 23) karşılaştıracak olursak, karşılaştırmalı etnoloji alanında daha geniş çaplı araştırmalar için bir ipucuyla karşılaşırız.

hareket ederdi. 33 numaralı dikilitaşın yontucusu, yontma yılanlarını çoğaltmayı ve dans ediyorlarmış gibi göstermeyi biliyordu. Tilkiler ve turnalar büyük ihtimalle böyle etkinliklerde önemli sponsor totemler olarak yer alırdı. Ancak tüm yılan alçak kabartmalarıyla ilgili olarak doğrudan totem temelli bir ilişki varsayılamaz. Yılanların bazıları sponsor totemler olabilirdi, bazıları da münferit fallusları temsil ediyor olabilirdi.

— Taş devri yontucuları, yılansı falluslar tasvir etme teknikleriyle sinema öncesi çoklu pozlama tekniğini icat etmiştir. Sağ tarafta bir tilkiden çıkan fallik yılanlar (Resim 13), kireçtaşından dikilitaşın üzerinde sıçrar ve aşağıya doğru hareket ederken yukarı doğru tırmanan ve sokmaya eğilimli olan Örümcek Kadın örnekleriyle yüz yüze gelen yılanlarla birleşerek onlara güç katar. Dikilitaşın diğer tarafındaki turna totemi de hareket ve çoğalma sihrini canlandırır. Ön yüzde, aşağı doğru hareket eden yılanlar tabii ki kireçtaşından hareketli fallik dikilitaşın kendini temsil eder. Hangi yöne doğru hareket etmesinin tasarlandığını biliyoruz.

— Turnaların genel statüsü, "doğal" kur dansı stiliyle bağlantılı olabilir. Profesör Schmidt'in de daha önce gözlemlediği gibi, başının ve boynunun şekli kabartma bir yılanı andırır. İlkel yılan imgeleri kolaylıkla başka canlıların vücut kısımlarına dönüştürülebilir. Resim 10'da dişi bir insanın bacaklarının bile yılanlara nasıl dönüşebileceğini gördük. Ancak ben, dikilitaşların sorumlularının insan olduğunun belli olmasına rağmen, Resim 13'teki gibi, totemlerin üzerinde dizleri öne doğru bükülen tüm kuş imgelerinin antropomorfik olarak sınıflandırılmasından yana değilim. Acemi bir yontucu, bir turnayı ilk defa resmettiyse, dizlerinin şeklini yanlış aktarmış olabilir. Bir turnayı avlayan avcılar canlı kuşun bacaklarını nasıl büktüğüyle ilgilenmemiş olabilir; kuşun gövdesini hedef alırlar ve çakmaktaşlarıyla tüylerinin arasına girmeye çalışırlar. Ayrıca, turna yavrularının genelde çömelmiş olmasına bakılırsa, bacaklarının ve "dizlerinin" genelde görmezden gelindiği sonucuna varabiliriz.

Eğilim: *Batılı zihinler, resimleri çoğaltma tekniği karşısında şaşırmış olabilir. Bu noktada Taoizm'de ve Mahayana Budizm'inde her şeyin sadece "daha küçük" veya "daha büyük" olmadığını göz önüne almamız gerekir. Bu iki din hem sayıya hem boya önem verir –örneğin Taoizm'de ilahi efendilerin sayısı önemlidir, Mahayana Budizm'inde de bodhisattvas'ın çoğulluğu akıllara durgunluk verir. Taoistlerin normalden büyük heykelleri yapılmıştır, Buda'nın bazı heykelleri ise devasa boydadır. Göbekli Tepe'de ya uyuşuk erkekliği ya da belki de Gök Baba'yı harekete geçirmek, totem aktivistlerinin ve ileri gelenlerin huzurunda hareket edip kendinden geçmelerini sağlamak amacıyla dikilitaşlarda sayıya da, çoğulluğa da önem verilmiştir.*

Daha kapsamlı bir evrim bağlamı içerisinde Göbekli Tepe'deki temenos*'ları işlevini yitirmiş avcılar için ayrıcalıklı erkek locaları olarak görüyorum. Erkek locaları ve dişi Toprak tapınakları şeklindeki tipik Hopi* kiva*'larıyla büyük benzerlik taşıdıklarını kabul ediyorum. Hopi* kiva*'ları Nevalı Çori ve Göbekli Tepe'deki bu "tapınak"ların genel anlamda –dikilitaşlar dışında tabii– yapısal karşılıklarıdır. Ancak Hopi* kiva*'larında dans eden bütün maskeli* katsina*'ları düşününce dikilitaşları eklemek gereksiz olurdu. Hem zaten Hopi erkeklerinin kireçtaşıyla arası pek yoktur. Hopi erkekleri etollere benzeyen törensel kuşaklar örnek için hâlâ* kiva*'lara giderken, Göbekli Tepe'deki kadim çakmaktaşı madencileri başlangıçta locaları yeme alanları olarak kullanmış olabilir, getirdikleri yemekleri burada saklayıp yemiş olabilir. Hatta bazılarının geceleri burada uyuduğuna inanıyorum. Belki de özel günlerde oraya dans etmeye de giderlerdi.*

Hopi klan mitolojisinden bir örümceğin Örümcek Kadın –dişi bir tanrısal varlık– olarak kavramsallaştırıldığını öğreniyoruz. Örümcek Kadın bazı bağlamlarda Toprak Anayı temsil eder. Aynı zamanda Yün Eğiren veya Dokumacı Kadındır, bu da Hopi erkek dokumacıların ilahi koruyucusu olduğu anlamına gelir. Göbekli Tepe'de ağ dokumacıları, Örümcek Klan'ıyla bağlantılı ilk avcılar olabilirdi, ama bütün bunlar spekülasyondan ibaretti. Öte yandan birilerinin tören etollerini dokuyor olması lazımdı. Ağlardan söz etmişken, Gö-

bekli Tepe'deki dikilitaşlarda resmedilmiş olan ağların göründükleri gibi olmadığını sanıyorum. Bazıları muhtemelen çıkıntılı alçak kabartmaları çevreleyen zemin düzeyini gösteren derinlik göstergeleri olabilirdi. Zemini düzeltme işi hiçbir zaman bitmezdi.

Yılan, Tilki ve Diğerleri: Göbekli Tepe'deki dikilitaşların üzerindeki totem hayvan sembollerinin çoğu, insanların ya rekabet ettiği, ya da rakip avcı olarak gördüğü yırtıcı canlılardı. Bu hayvanlara köpekgiller, yılanlar, kedigiller, yırtıcı kuşlar, örümcekler ve akrepler dahildir. Bunların yanı sıra tespit edebildiklerimiz bir boğa, bir koç, bir yabani domuz ve bir eşektir. Bunlar erkek olup can yakma becerilerinden veya kendi türlerinde sürü başları olmalarından dolayı avcıların onur listesine totem ataları olarak dahil edilmiş olabilir. Yılan ve tilki, Göbekli Tepe'de şu ana kadar en çok tasvir edilmiş olan hayvan totemleridir. Ama burada resmedilmiş olan totem kişiler, insan demografisinde totem klanı dağılımını temsil etmiyor olabilir. Yontma yılan sayısı muhtemelen yılanların münferit fallusları temsil etmesinden dolayı bu kadar yüksektir.

— Ayrıca hangi türden olursa olsun, tüm erkeklerin yanında bir yılan yer alır, halbuki hayvanlar âlemindeki erkek yılanların yanında iki tane yılan vardır – ve Göbekli Tepe'nin dini de tabii ki sadece erkeklere özgü, kadim avcı törenlerinden ibaretti. Yılanlar aynı zamanda *mysterium tremendum* etkilerini (korku ve titreme) kontrol altına almak açısından en elverişli sembollerdir, izleyicileri korkutup saygı uyandırmaya yararlar. Ayrıca çizilmesi, oyulması veya yontulması en kolay olan hayvanlardandır.

Canlı Yılanlardan Örülmüş Bir Battaniye: Resim 14, Yılan Adamlar kardeşlik grubunda el ve zihin koordinasyonunda iddialı bir zanaat eserini temsil ediyor olabilir. Böyle bir battaniyeyi örmek ve bu canlı şeritleri sabit tutmak için kaç insanın

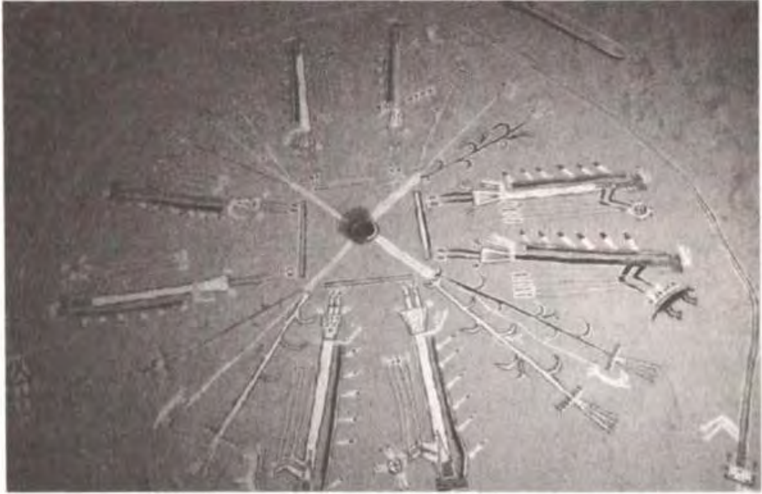

Resim 14. Yılanlardan örülmüş bir battaniye. 1 numaralı dikilitaş, A Yapısı. — DAI'nin izniyle.

eli gerekiyordu? Acaba kabul törenlerinde acemilerden bu battaniyenin üzerine uzanmaları mı isteniyordu? Bu kardeşlik grubu için hiçbir sınav fazla zor veya fazla tehlikeli değildi sanki. Böyle bir yetiştirme tarzının ardında ciddi bir pratik neden olabilirdi. Bu kadar canlı battaaniyeleri örmeyi öğrenen avcılar engerek yılanlarını "sağmayı" ve zehirlerini elde etmeyi de öğreniyorlardı. Yılanların zehirli tükürüğü ciddi ölçekte avcılık için ok uçlarına sürülürdü. O günlerde avcılık henüz bir "spor" değildi.

Kapılar ve Halkalar: Göbekli Tepe'deki kireçtaşından halkalar (*Kalkstein Ringe*), sembolik dişi "küvetlere" benzeyen nesnelerdir. Profesör Schmidt halkaları *Türlochsteine* (lumboz taşları, Schmidt 2008, s. 93f, 126) olarak kaydetmiştir. Uzaktan bakınca benim bu konudaki ilk yorumum, bu taş halkanın iç çapı bir insan bedenini alacak kadarsa, o zaman muhtemelen bir insan bedeni için yapılmış olduğudur. Olası bir motif olarak insanın aklına madencilerin ikinci doğumuna, bir kadından değil çakmaktaşı yumurtalar gibi taştan doğumuna dair bir tür tören geliyor. İlk Kaya Tapınağı'nın (Resim 5) kaya zemininde bulunan ve çürümüş ağaç gövdelerinden geriye kalan doğal deliklerin, Toprak Ananın çakmaktaşı yumurta bırakacak kadar büyük olduğunu, hatta bir insan bebeğinin sembolik doğum töreni için uygun olduğunu farazi olarak öne sürebiliriz. Tören zeminlerinde yer alan daha küçük boyda deliklere gelince,

Anasazi ve Hopi Kızılderili *kiva*'larında bulunan *sipapu* delikleri (sembolik çıkış delikleri) akla geliyor. Benzer bir Toprak Ana kültü benzer törensel sembollere ilham verebilir. Göbekli Tepe'deki bazı delikler, direklerin veya halatların sabitlendiği noktalar olabilirdi.

Resim 15. Navajo Çakal Yolu Töreni'ndeki dördüncü kum resmi. Doldurulmuş "çakal" derileri ve sepetler taşıyan antropoid Çakal tanrıları. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.

Tilkiler, Köpekler ve Kurtlar: Tilki, çakal, köpek ve kurtların tek bir türün üyeleri olarak sayılması açısından benzer etnolojik örnekler söz konusudur. 1974'te dokuz gece süren Diné (Navajo) "Çakal Yolu" iyileştirme törenini kaydettim. Bu törendeki kum resimlerinden birinde (Resim 15) sekiz tilki, köpek, çakal, kurt resmi yer alır.[1]

---

1 Karl W. Luckert, Johnny C. Cooke Navajo Çevirmeni, *Coyoteway, a Navajo Holyway Healing Ceremonial*. Museum of Northern Arizona Press ve University of Arizona Press, 1979.

— Çakalı temsil eden kişinin kullandığı doldurulmuş çakal aslında "güney yönünden" mavi, gri tilki derisidir. Tabii ki diğer yönlerde de koşturan "mavi" tilki, çakal, kurtlar bulmak mümkündür. Töreni yöneten şaman da, maske giyen iki dansçı da çakalları temsil ediyorlardı. Bu Diné töreninde hasta da bir Çakal Adam'dı (Resim 16).

Resim 16. Navajo Çakal Yolu İyileştirme Töreni'nden bir sahne. Soldan sağa: 1. Hasta. 2. Konuşan Tanrı. 3. Bir kadının canlandırdığı Maskeli Çakal Kız. 4. Maskeli Çakal, yani doldurulmuş bir Gri Tilki derisi taşıyan bir adam. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.

— Göbekli Tepe'deki tilki totemleri, tilki, kurt ve her tür köpeği içeren *Canidae* ailesinin alt türleri olabilirdi. Bu hayvanlar bir arada tek bir tür olarak görülmüş olabilir. Göbekli Tepe'de kabartma imgeler arasında tilkilerin çok sayıda olması, çukur kazan bu hayvanların madencilik açısından sembolik önemini yansıtıyor olabilir. Yılanlar da, tilkiler de toprağın altında yaşayan hayvanlar olduğundan bu durum müritlerinin birçoğunun madencilikle ve çakmaktaşından aletlerin imalatıyla uğraşmasını açıklayabilir.

6.

Bir Anneden Doğan Çocuklar

Göbekli Tepe'nin totemleri arasında sayısız turna ve tilki vardır. Baba figürlerini temsil eden bazı totemleri belirledikten sonra yavrularıyla ilgili ipuçları aramaya başlarız. Yırtıcılar ve av hayvanları bir arada, kardeş olarak yumurtadan çıkar veya doğar. Gerçek avcılık dünyasında bu rastlantı ihtilaflara yol açar. Karşılaştırmalı etnolojinin yardımıyla bu tür ihtilafların Göbekli Tepe'de nasıl çözümlendiğini farazi olarak incelemek mümkündür.

D Yapısı'ndaki Toprak Ananın "kaideleri"nin kenarlarında ilk bakışta turna yavruları gibi görünen alçak kabartma figürler yer alır. Bu figürlerin bu civarda yer alması, Toprak Ananın yumurtalarını buraya bıraktığı anlamına gelir. O yumurtaların babaları, hâlâ yerlerinde duran dikilitaşlardı. Bir önceki bölümde gördüğümüz, Kuzgun-Kartal ve Aslanlı totem direklerinde zamanın sıkıştırılmış olarak gösterildiği şekilde, üreme ve hayatın oluşumu, Göbekli Tepe'de sıklıkla bir arada tasvir edilmiştir. Burada da üreme ve yumurtlama, yumurtaların açılması veya doğum arasındaki uzun hamilelik dönemi yontulmuş ortamda tek bir an şeklinde dondurulmuştur. Kireçtaşından kaynaklanan sınırlamalardan dolayı yontucunun başvurmak zorunda kaldığı zamanın sanatsal sıkıştırılmış şekline alışkın olmayanlar ortaya çıkan sonucu şaşırtıcı bulabilir.

— Bazı dikilitaşların yan taraflarında da turna yavruları tasvir edilmiştir (Resim 18). Bağlamları göz önüne alındığında, yavru yılan dahil olmak üzere yumurtadan yeni çıkmış bütün bu yavruların oralara faal totemler olarak değil, totemlerin yavruları ve gelecek kuşağı olarak yontuldukları anlaşılır. Dikilitaş imgelerinin tamamı ortaya çıkarılıp kayıt altına alındıktan sonra "yetişkin dikilitaş sorumluları" ve "yavrular" şeklinde sınıflandırılabilirler. Yavruların, yoldan çekilmekte geciken dikilitaşların her tarafına –hatta kireçtaşından, miskin fallusların üzerine– yayıldığı görülür.

— Göbekli Tepe'de fazla oyalandıkları anlaşılan bu dikilitaşlardan epey vardır. Örneğin 43 numaralı dikilitaş üzerinde bizim tanıdık turna yavruları bulunur, 27 numaralı dikilitaş da yırtıcı bir yavru ile bir domuz yavrusu tarafından devralınmıştır (Resim 18-b). Yavrunun kuyruğuna bakılırsa tilki yavrusu olduğunu varsayabiliriz. Göbekli Tepe'deki tapınaklarda mizahın var olabileceği unutulmamalıdır. Fotoğrafçılar anlatılan hikâyenin farkında olmadıklarından bu dikilitaşların son derece utanç verici, şahsi hallerini yayınlamış olabilirler.

— 33 numaralı dikilitaşta (Resim 13) Tilki ile Kuzgun totemlerinin kireçtaşından dikilitaşı ahenk içinde manevra ettiğini gördük. D Yapısı'nda da birbiriyle bağlantılı varlıkların bileşimini görebiliriz: Merkezi dikilitaşlarda (18 ve 31 numaralı dikilitaşlar) tilkiyi temsil eden tilki derileri, 18 numaralı dikilitaşın yan tarafında bir erkek tilkinin alçak kabartması ve annelerinin çevresini saran, yumurtadan yeni çıkmış turna yavruları. Bütün bu hayvanların dikilitaşların "sorumluları" olan yetişkin turna ile tilkiyle akraba olması muhtemeldir. Öte yandan bu sit alanında bulunan kemiklerden turnaların düzenli olarak avlanıp yendiği anlaşılır. Dolayısıyla Göbekli Tepe'de işbirliği içinde olan turna ve tilki Adam'ların sorunlarına kardeşlik grupları arasın-

da kurban kesme temelli bir çözüm bulunduğu varsayılabilir. Törenlerinin "insan öncesi dönüşüm"ün totem dinini temel aldığı ve yaşamla ölüm arasındaki kutupsallığı işlediği anlaşılır.

Resim 17. D Yapısındaki 31 numaralı dikilitaş. Fotoğraf — DAI'nin izniyle.

— Avcı hayvanlarla av hayvanları aynı anneden doğunca tabii ki bir sorun söz konusu olur. Çocuklar er ya da geç av sahnesinde, ölüm kalım mücadelesinde karşı karşıya gelecektir. Bazıları kurban haline gelir, yiyeceğe dönüşecektir; diğerleri ise fena şekilde kefaret ödemeye ihtiyacı olan suçlu avcılar haline gelecektir.

İkilem ve Kefaret Ödeme: Taş devri avcılık geleneğini yakın geçmişe kadar sürdürenler, kardeşlerini öldürme sorununu din yoluyla, kardeş kurban etme yoluyla çözmeyi başarmıştır. Hayatlarını geyik avlayarak geçiren Zuni Kızılderili Geyik Klanı üyeleri bu duruma bir örnek oluşturur. Yeraltından erkek ergen geyikleri eğlence olsun diye avlarlardı. Yeraltının genç oğlanları geyik giysilerini giyip yerüstünde koşarlardı.[1] Bu kurbanlık ak-

1 Zuni mitolojisi konusunda bkz. Steward Culin ve Frank H. Cushing'in kitapları ve Luckert, *The Navajo Hunter Tradition*, s. 134, 140 vd, 221. Ayrıca bkz. Kuzey Arizona Müzesi arşivlerinde Rahip Berard Haile'in dosyaları.

rabalar, yerüstünde yaşayan Geyik klanına ait Zuni avcıları tarafından düzgün şekilde avlanıp törenle kesilir ve güneş batmadan yine yeraltına dönüp dirilip asıl hallerine dönerlerdi.

Resim 18. Yoldan çekilmekte geç kalan dikilitaşlar. 43 ve 27 numaralı dikilitaşların üzerindeki genç hayvanlar— Fotoğraf — DAI'nin izniyle.

— Göbekli Tepe'deki Turna ve Tilki kardeşlik grupları, Zuni Kızılderililerinin kurbanlık akrabalık düzenlemesine benzer bir inanca, aç kalan aile üyeleri adına fiziksel görünümlerini değiştirerek bir tür gönüllü kurbanlığa öncülük etmiş olabilirler. Ortak dikilitaşlar ve tören kıyafetleri, ortak ritüeller ve sanat faaliyetleri yoluyla bir araya gelen insanlarla tilki ve turna totemleri, turna ve tilki yavrularını beraber yaratıyorlardı.[1] Üyeliğe kabul edilmiş

1 33 numaralı dikilitaştaki tilki ve turna bileşimi, çağdaş bir yırtıcı-av hayvanı totem ittifakını akla getirir: Hopi Kızılderililerinin "Yılan ve Antilop" cemiyetleri günümüzde Arizona'da hâlâ törenlerde işbirliği yapar.

avcı insanlar daha sonra turnalar ve tilkiler, kendi hayvan yavrularına saldıracak ve hem et hem de giysi için onları avlayacaktır. Üremeden öldürmeye ve yemeye kadar uzanan törensel seyir boyunca aynı et ve giysiler için kefaret ödeyeceklerdir.

— Hayvan biçimindeki tilkiler, turnaların doğal avcılarıdır. Her iki hayvan prototipi Göbekli Tepe kültünde tanrısal totem ve üyeliğe kabul edilen insan kimlikleriyle yer almıştır. Totem hayvanları derilerini ve tüylerini ödünç verip, burada görev verilmiş insan-turnaları ve tilkileri aralarına kabul ederlerdi. Bu durumda her iki tip turnaları ve tilkileri beraber avlayabilirdi. Büyük ihtimalle törenlerde hem birbirlerine saygı gösterisi olarak hem de totem akrabalarını öldürmek üzere onlara tuzak kurup onları avladıklarında kamuflaj amacıyla birbirlerinin tüylerini ve derilerini giyerlerdi.

— Bütün bunlar karışık mı geliyor? Öyle zaten. Ama tüm yırtıcıların ve katillerin dinleri ve felsefeleri öyledir. Totem dini, insanımsı suni yırtıcıların kefareti ve aklanması için –avcılığın suçunu günümüzde "doğal" olarak nitelediğimiz yırtıcılara atmak veya kurbanların gönüllü katılımını takdir etmek için– özel olarak geliştirilmiştir.

Avcıların Karmaşık Dini: İnsanların kendi annelerinin çocuklarını, yani kardeşlerini avlıyor olma ve Toprağın kuvarsit embriyolarını –Toprak Ananın hem yumurtalıklarına hem de yabani yavrularına karşı kullanılacak– "yumurtalardan çıkan" silahların imalatında hammadde olarak kullanıyor olma sorunlarının yanı sıra, avcı ailelerinde dişi insanların doğal statüsü ve menstrüasyonu konusunda paralel bir muğlaklık söz konusuydu. Avcıların gözünde dişi insanlar, ay çevrimiyle senkron halinde olan doğal, kanayan bir yarayı temsil ediyor olmalıydı. Göbekli Tepe'deki rollerinden dolayı kefaret öderken sünnet veya subinsizyon yapıp yapmadıklarını bilmiyoruz.

— Dişi insanların bu evrensel muğlaklığı, avcı erkeklerin kimlik krizine neredeyse mükemmel bir şekilde uydu. Vajina kanayan bir yara, fallus da bir avcının doğal mızrağı ve silahı olarak görüldü. Ancak bu zoraki analojinin erkek tarafı açısından talihsiz sonucu, kadının, doğal halinden dolayı erkeğin kurbanı haline gelmesiydi. Bu bilince paleolitik çağdan itibaren erkeklerle kadınların kültürel olarak avcı ve toplayıcı olarak ayrılmış olduğu ve iki tarafın kültürel açıdan ayrı "alt türler" haline geldiği gerçeğini eklememiz gerekir. Ayrıca daha da eski zamanlarda, toplayıcıların ve otlayan hayvanların, insanımsı erkeklerin sonradan hayran olup taklit edeceği büyük yırtıcı totemlerine kurban olduğunu unutmamamız gerekir.

— Bu değerlendirmelerin ışığında, *Homo sapiens* türünün çelişkili akıl yürütme şekillerinden dolayı ne kadar bölündüğünü görebiliriz. Falluslar, yıldırımlar ve çakmaktaşından uçları olan okların hep "yılan" benzeri silahlar gibi tasvir edilmiş olması, avcı erkekler açısından muğlaklık dairesini tamamlar. Bazı okçuların oklarının ve mızraklarının uçlarına fallus görünümlü yılanların zehrini sürdüğüne neredeyse şüphe yoktur. Yılanlar ve çakmaktaşından uçlar hem doğal açıdan hem de işlem açısından benzerlik taşıyordu. İkisi de yumurtadan çıkıyordu. Yılan zehrine benzetilen sperm, bundan daha "kirli" veya daha tehlikeli bir şekilde tarif edilebilir miydi? "Saf ruh," "kirli madde"den ne kadar ayırt edilirse edilsin, hiçbir şey taş devri'nden miras aldığımız bu yırtıcı aksiyolojisini silmeyi başaramaz.

— Suni bir yırtıcının biyoloji dersinde çarpıtılabilecek tek şeyi bu değildir. Yukarıdan bakınca bir yılan serbest bir şekilde gezen bir fallusa benzerken, ağzı açık bir yılan Amerika'nın bazı eski yerli kültürlerinde –Göbekli Tepe'de, 33 numaralı dikilitaşın üzerindeki Örümcek'in ısırışından daha ciddi olduğu kesin olan– "dişli vajina" algısına yol açmıştır. Yılan ağzı karikatürü bazı Amerika yerlileri arasında erkeklerin kendi aralarında hâlâ bir espri olarak varlığını sürdürür.

— Bu durumda *Homo sapiens* türü kendi içerisinde cinsiyetler arası iletişimin, çeşitli çelişkilerin ve duygusal ihtilafların güçlü etkisi altında olduğu bellidir. Sigmund Freud tarih öncesi çağların bu yönleri konusunda bilgi sahibi olsaydı, günümüz psikoloji kitapları muhtemelen farklı olurdu. Dini gelenekler de göz önüne alınınca, kendilerine kasıtlı olarak canlıları öldüren, suni ve en üstün yırtıcılar olmayı isteme gibi bir "günah" seçen bir türün üyeleri için cennetin kapılarının açık olmasına imkân yoktu.

— Evrimin seyrine dönüp bakınca, bitkilerin veya hayvanların evcilleştirilmesi gibi basit bir maddi adaptasyonun yeterli olamayacağı görülür. Geçim kaynaklarındaki basit bir değişiklik, son birkaç milyon yıl boyunca avcılığın erkek suni yırtıcıların –veya toplayıcı- kurban rolünü üstlenmiş olan kadın partnerlerinin evrilen zihinlerine miras bıraktığı paradoksları asla dengeleyemezdi. Bu arada her iki cinsiyet etin tadını sevmeye başladı. Yenilikçi madencilerin ve silah imal edenlerin taşın ağırlığıyla ve biçimiyle mücadele ettiği Göbekli Tepe'de paradokslar giderek daha sembolik ve karmaşık bir hal aldı. Aradan on iki bin yıl geçtikten sonra artık her iki cinsiyet benzerliği andıran bir düzeye ulaşmış ve her ikisi de insan avcıları olarak askeri açıdan eşit haklara sahip hale gelmiştir.

Avcıların Kefaret Ödemesi İçin İki Yol: Suni yırtıcılar –*Homo sapiens*– için duygusal denge ve bir dereceye kadar olsa da akılcı bir gerekçelendirme sağlayacak iki temel yol söz konusuydu. İlk olarak, tüm hayvanları aynı özden insanlar olarak gören insan öncesi dönüşüm mistisizmi yoluyla kefaret ödeme vardı. Her şey biçimini ve görünümünü değiştirebilirdi ve öldürme ile yeme dahil, avcılarla kurbanlar arasındaki tüm işlemler eşitlikçi onay törenleri gerektiriyordu. Bu temel yiyecek-mistisizm kavramı Bölüm 14 ve 15'te daha ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.

— İkinci akılcı kefaret yolu, insandan güçlü varlıkların –günümüzde "doğal yırtıcılar" olarak sınıflandırılan tanrıların to-

temlerinin– bahşettiği lütuflarla veya şartlarla destekleniyordu. Totemler kadim tanrısal rolleriyle, ele geçirdikleri, sahip oldukları ve korudukları avcı insanların eylemleri için tam sorumluluk üstlenirdi. Böylece tanrılar tarafından korunan avcı insanlar kendi statülerinin yükseldiğine, kurbanlarının da değer kaybettiğine inanırlardı. Kefarete giden her iki yol da akılcı açıdan tutarsız ve ontolojik açıdan dürüst olmaktan uzaktı. Bu iki yoldan türeyen aksiyomlar ve çözümler uygulamada ya birbirine paraleldir, ya çelişirler, ya da birbirlerini desteklerler. Ama bu yolların hiçbirinin hukuki veya etik anlamda mutlak olarak yanlış olduğu söylenemez. Eğer insanların beslenip hayatta kalması için başka canlıları öldürmenin bir zorunluluk olduğunu kabul edersek, o zaman gerçek anlamda bir alternatif yok demektir.

— Benim kefaretle ilgili bu alternatif yolları yazarken sergilediğim tutarsızlığa da dikkat etmenizi isterim. Ortak dilsel açmazımızı paylaşarak avlama, öldürme ve hasat kaldırma gibi kelimeler arasında seçim yapmaya çalışıyorum, yazarken belli bir terminolojiyi seçiyorum veya reddediyorum.

— Bu gezegende kendilerini mistik "birlik" yoluna –yani mitolojik "insan öncesi dönüşüm" seçeneğine– adayanlar tüm canlılara derin bir saygı göstermeye çalışır. Başka canlılara çektirdikleri acılar Altın Kural doğrultusunda kendilerine döner ve vicdanlarına acı verir. Ebedi Annelerinden süt emen kardeşler gibidirler, masum otlayıcılar gibi davranırlar, ama türleri kardeş olmaktan uzun bir süre önce vazgeçmiştir. Cennete dair hayalleri, kardeşler arası rekabet, kıskançlık, kurban edilme, hatta bazı aşırı örneklerde ritüelleşmiş yamyamlıktan dolayı yok olacaktır. Göbeğe yönelik saf üreme, saf sevgi ve kendini feda etme yolundan ayrılmamaya çalışan toplayıcılar giderek zayıfladıkları için zamanla avlanıp tükenir. Hem avlayan hem de avlanan kendi kardeşlerine karşı av seferlerine dahil olurlar.

— İnsanoğlunun evrimi sırasında, sürekli olarak kardeş katli veya yamyamlık yükünü hissetmeden avcılığa izin veren, o kadar

mahrem olmayan etik bir yolun aranıp bulunmuş olması kimseyi şaşırtmamalıdır. Bu akılcı bakış avcıları kendi egolarını ve özlerinin değerini yükseltmeye teşvik ederken kurbanların değerini düşürmeye izin veriyordu. Bu ikinci yol zamanla hem bitkilerle hayvanların değerinin düşürülmesine ve evcilleştirilmesine hem de yeni bir ekonomi stilinin gelişmesine izin verecekti. Hayatlarının karşılığında kurban paylarının ödenmesine veya daha az değere sahip hayatlarla veya ürünlerle –insan emeğiyle mineraller âleminden alınmış sert ve parlak, değerli ürünlerle– tazmin edilmesine izin veriyordu. Bu yeni ekonomiyi aklamak için Neolitik avcıların insanlardan daha güçlü otorite sahipleri, yani varlıklarıyla yırtıcılığa katılımı aklayan tanrısal yırtıcılar bulması gerekliydi. Bu otorite sahiplerinin yiyecek karşılığında satın alınabilecek canlıların yaratıcıları ve sahipleri olması da gerekiyordu. Bu tanrısal yaratıcılar ve sahipler insanlar lehine yeni değer biçme skalaları geliştirecekti. Bu skalalar doğrultusunda "canlı et"in meşru olarak "yenebilir et"e dönüştürüleceği ve ihtiyaç oldukça bitkisel yiyeceklerin yerini almasına yardımcı olacak öldürme ve kesme yöntemlerine izin verilecekti. Yeni tanrısal otoriteler beraberlerinde yeni antlaşmalar getirecekti.

— Ancak yeterli kaynak temin etmeyi amaçlayan ikinci yol, savaşın meşrulaştırılmasına neden oldu. Hem avcıların kurbanlarının hem de rakip avcıların yaşayan "ruh"larının değerinin düşürülmesine izin verdi. Dengesiz ontolojik rasyonalizasyonlar, dengesiz statü ve ayrıcalıkları aklar.

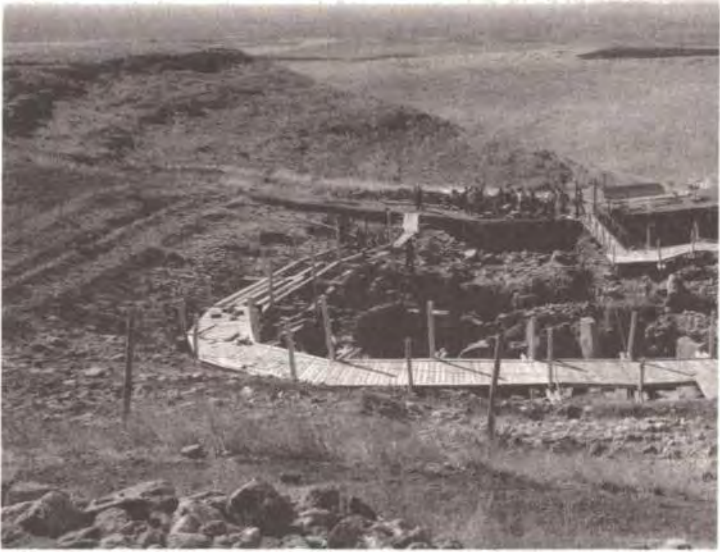
— Biyokimya, yiyecek organizmalarının değerinin düşürülmesini, kavramsal olarak, ahlaki meşrulaştırma amacıyla, bireysel olmayan kimyasal bileşimler olarak pazarlanan kimyasal maddelere indirgenmelerini kolaylaştıran modern bir bilimsel yöntemdir (başka deyişle bir ritüel). Bu "uygulamalı bilim dalı" bol miktarda erzağın, kişiliksizleştirilmiş yiyecek varlıklarının üretimini, edinilmesini ve etiketlenmesini zımni olarak meşrulaştırır.

— Bundan yüz elli yıl kadar önce Batılı bilimler, neredeyse birleşik bir Evrim Teorisine dönüşen fikirler kazandı. Bu teori biyoloji alanında bir devrim yarattı ve diğer doğa bilimlerinin de baştan düzenlenmesine neden oldu. Bu teori kısa vadede biyoloji alanında da Newton'un mekanik fiziğine dinamik bir düzelti oluşturdu. Uzun vadede ise taş devrinin "insan öncesi dönüşüm" mitolojisinden ve mistisizminden doğan bu teori "kefarete giden yol"un temelinde yatar. Mitolojik öncüsü gibi modern Evrim Teorisi de hayatın sürekliliğini ve birliğini öngörür. Kadim mitolojik "dönüşümler," yeniden formatlanıp "mutasyon" adını aldı. Dolayısıyla evrimsel düşüncenin, yiyecek amaçlı olarak kurban edilenlerin sömürülmesini aklayan pratik bir etik oluşturmak açısından fazla işe yaramadığını söylemeye gerek yoktur herhalde. Ancak biyokimya teorilerinin temel materyalist önermeleri sayesinde günümüz insanları artık "hayvan şahısların" cesetlerini yiyor olmaları konusunda endişe etmek veya öğütülmüş "buğday bebekleri" yediklerini itiraf etmek zorunda değiller. Bilim temelli modern kültürümüz kendi soteriyolojisini –başka bir deyişle eski zamanlardan kalma vicdan azabından kaçınmak için başvurulacak formülleri ve etiketleri– kendi yaratmıştır.

7.
Hayatın Ölüme Karşı Zaferi

Başlangıç noktasında Aslanlı Loca'nın bulunduğu alternatif bir coğrafi yönelim, avcı ve madencilerin totem kardeşlikleri arasında siyasi anlaşmazlıkların olduğuna dair ipuçları sunar. Aslanlı Loca'da yapılan büyük bir keşif sonucunda Toprak Ananın antropomorfik olarak tasvir edildiği bir oyma bulundu. Bu imgede, ikili haldeki dikilitaşların yorumlanmasına yardımcı olan iki tane dikilitaş da yer alır. Malekula kaynaklı etnolojik verilerle yapılacak kıyaslamalar faydalı olacaktır. Göbekli Tepe'de kefaret ödemek için yürütülen dini mücadelenin, hayatın ölüme karşı sembolik zaferle sonuçlandığı anlaşılır.

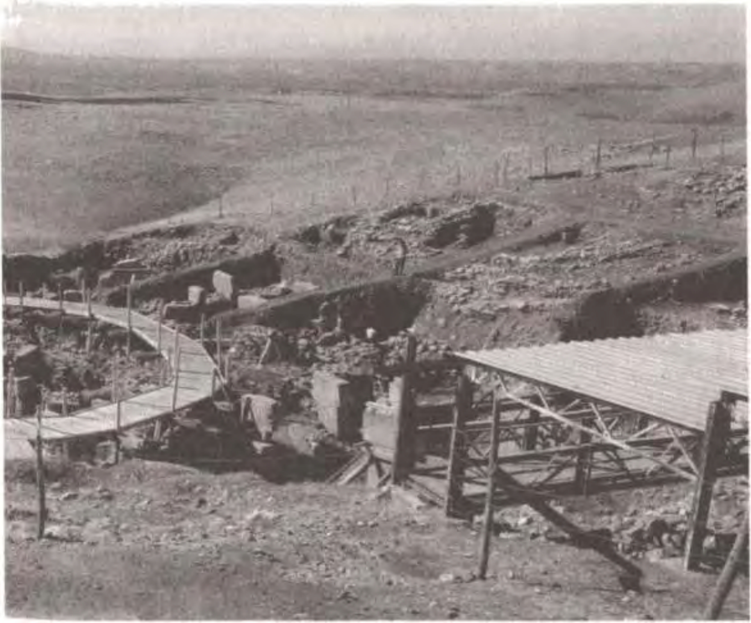
Adem'le Havva'nın göbek deliklerine sahip olup olmadıkları veya onları nasıl edindikleri, Sami ve Hıristiyan mitolojisinde eskiden beri büyük bir eğlence konusu olmuştur. Göbeği Göbekli Tepe olarak anılacak olan Dağ Kadının göbek deliğinin olup olmadığını, bu hassas konuda yazı yazmaya zaten başlamış olan gazetecilere bırakmamız daha iyi olacak. Ancak Göbekli Tepe'de arkeologların referans noktası olarak seçtiği ve tarihçilerin de göz önüne alması gereken, apaçık bir zirve vardır. Evrimsel yönelimimizi ve kıyaslamalarımızı bu zirvede sürdürmemiz gerekebilir. Güney yamacındaki localarla o tepeden batıya bakan localar arasında bazı farklılıklar söz konusudur.

Resim 19-a. Güneydoğu burnu—"sol diz." Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

— Güneydeki kasık bölgesindeki tapınaklarda bulunan ikili merkezi dikilitaşların, güneydeki yarıktan ve aralarından girişe izin verecek şekilde konumlandırıldığını gözlemleyebiliriz. Dağ Kadının güney bölgesinin büyük kısmını gösterebilmek için fotoğrafı yarıya böldüm (Resim 19-a ve 19-b). Sol taraftaki burun Dağ Kadının sol dizi, sağ yandaki burun da sağ dizidir. C Yapısı fotoğrafın daha çok sol yarısındadır, ama sağ yarısına doğru biraz uzanır.

— A Yapısı fotoğrafın sağ yarısında, sol tarafta, arkadadır. B Yapısı'nda iki merkezi dikilitaş açıkça görülebilir. D Yapısı'nın dikilitaşları sağ taraftaki resmin merkezindedir, iki tanesi desteklenmiştir ve Aslanlı Loca'yı koruyan çatıyla aynı doğrultudadır ama biraz ardında kalır. Sağ tarafta yukarıda görünen, etrafı çitle çevrili küçük yapı, Aslanlı totem direğinin (Resim 10) bulunduğu yerdir.

Resim 19-b. Güneybatı burnu—"sağ diz." Fotoğraf, yazar tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

Zirvedeki Soylu Aslanlar

Göbekli Tepe Kadını'nın hamile göbeğinin tepesinde durup sağa doğru doksan derece dönersek, artık koruma altına alınıp kapatılmış olan Aslanlı Loca'yı görürüz. Buradaki dikilitaşlar farklı şekilde konumlandırılmıştır. Bu taşların konumu (Resim 20) birkaç hafta sonra, Profesör Schmidt'in kitabından (2008; s. 228-239) en başta öğrenmem gerekeni –Aslanlı Loca'daki merkezi dikilitaşların güney değil, batı yönünde hizalı olduğunu– nihayet kavradığım zaman bir anlam kazandı. Dikilitaşların üzerine yontulmuş olan ve Profesör Schmidt'in kitabında resimleri bulunan Aslan toteminin ikonografisi bile Aslan kardeşlik grubunun dağın güneyindeki kasık bölgesinde, Aslanlı Loca'nın aşağısına hâkim olan totem ekümenizmiyle fazla ortak

yanlarının olmadığını gösterir. Aslanlı Yapı'da ortaya çıkarılmış olan merkezi dikilitaşların üzerindeki alçak kabartmalarda daha çok büyük kedigillerin profil resimleri bulunur. Aslanlı Loca'nın üyelerinin, kendilerini aklamak amacıyla kurbanlarının hayatlarına sistematik olarak az değer veren bir bakış açısıyla avlandığını sanıyorum. Burada insan öncesi dönüşüm mistisizmine dair fazla bir işaret yoktur.

— Peki ama buradaki dikilitaşlar neden batı-doğu doğrultusunda? Bu tuhaflığın yanı sıra, Aslan kardeşlik grubu Göbekli Tepe'nin en tepesinde ne arıyordu? Orada bulunmaları güneyde hayatı kutlayanlara nispet yapma amaçlı mıydı? Veya tilkiler, turnalar ve aslanlar farklı boyutlara, mizaçlara, alışkanlıklara ve tabii ki statülere sahip totemler olduğu için mi böyleydi? İnsanoğlunun tüm tanrıları eşit değildi ve insanlık tarihindeki dinlerin hiçbiri insanların birbirinin aynı olan hırslarına veya sorunlarına veya sorularına çözüm olarak doğmamıştır. Ama tüm dinler, ortak varoluşsal sorunlara benzer cevaplar içerir.

— C Yapısı'nın en güneydeki duvarında, eskiden yontulmuş aslanların muhafızlık yaptığı anlaşılan muğlak bir girişin kalıntıları vardır. Bu Aslanlı Kapı'nın bir ara kasti olarak yıkıldığı anlaşılmaktadır; buradan C Yapısı'nın merkezine ulaşan duvarlar da, kazıların süresiz olarak ertelenmesini gerektirecek kadar sorunlu görünmüştür. Bu durum en azından bir ara aslanların bu kapıya muhafızlık ettiğini akla getirir. Ayrıca aslanların da siyasi kaderinin bir ara değişime uğradığı anlaşılmaktadır. Soylu aslanlardan birinin ve eşinin yüzüne ciddi şekilde zarar verildiğini daha önce gördük (Resim 10). Böyle davranışlar, bir tür isyanın söz konusu olduğunu akla getirir. Bu da, Göbekli Tepe'nin tepesinde bulunan Aslanlı Loca'nın ilgimizi uyandırmış olmasının bir başka nedenidir.

Resim 20. Aslanlı Yapı'nın doğudan görüntüsü. Resmin alt yarısında bulunan kuzeydoğu tarafındaki dikilitaşın üzerinde Göbekli Tepe'nin Toprak Anasının kireçtaşından oyması bulunmuştur (Resim 23, aşağıda). Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

Batıya Doğru Doksan Derece: Göbekli Tepe'nin zirvesinden batıya doğru inersek buradaki yeni kazı alanında bazı umut veren ipuçları bulabiliriz. Buradaki kazılar yeni başladığından kesin sonuçlara varmak için biraz erken olabilir. Ancak yine de buradaki en büyük iki dikilitaşın Aslan Kardeşlik Grubunun büyük aslan ikonografisini içermesi ilginçtir. Hatta Alan alçak kabartmalarından biri (Resim 22, solda) tepede, Aslanlı Loca'da bulunanlarla büyük benzerlik gösterir.

Resim 21. Güneybatı ile kuzeybatı tepeleri arasında, batıdaki kasık bölgesinde bulunan Yeni Kazı Alanı. Fotoğraf, yazar tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

— Başka bir dikilitaşın üzerinde, turnaların av olduğu bir avcılık sahnesi tasvir edilmiştir (Resim 22, sağda). Merkezdeki akbabanın (veya kartalın) Aslan Kardeşlik Grubunun bir müttefikini temsil edip etmediğini bu münferit alçak kabartmadan anlamam mümkün değil. Burada resmedilmiş olan aslan sürüsü kendine yeterliymiş gibi gözükür. Bu münferit av sahnesinin buradaki varlığı şaşırtıcıdır, ama Aslan Kardeşlik Grubundaki elitizmle ilgili kuşkularımı destekleyici niteliktedir. Bu kedigil avcı kardeşlik grubunda şu ana kadar ne türler arası mistisizm ne de kefaret ödeme arzusuna dair bir ipucu gördüm. İlave kazılar tersini kanıtlayana kadar soylu aslanların diğer canlılara üstün olduklarına dair inançları temelinde avlandıkları anlaşılmakta-

dır. Bu Loca'nın zeminine yakın yerde bu aslanlı dikilitaşların sorumlularının kendilerini turna veya kaz yavrularının ataları sandıkları ortaya çıkarsa çok şaşıracağım. Öte yandan kazı ekibinin kazmaları böyle bir sürprizi ortaya çıkarırsa Göbekli Tepe'nin Aslanlı Loca'nın sunabileceği kanıtları bu bağlamda memnuniyetle gözden geçireceğim. Ama ister kuşkularım teyit edilsin, ister sonradan yeni veriler fikrimi değiştirmeme neden olsun, bu verilerin tamamı pozitif öğrenme sürecine katkıda bulunacaktır. Bizim yapmamız gereken şey daima "Neden?" diye sormaktır.

Resim 22. Batı Kazı Alanı'ndan ilk önemli buluntular, 2011. Fotoğraf, yazar tarafından çekilmiştir —DAI'nin izniyle.

— Göbekli Tepe'yle ilgili ilk sorumuza dönecek olursak, şöyledir: "Aslanlar ayrıcalıklı localarını tilkiler, turnalar ve diğer totem koleksiyonunun daha yukarısına inşa ettikleri zaman nasıl bir oyun oynamayı planlıyorlardı? Belli ki hayvanların kralı aslanın totemi o zamanlar bile diğer yırtıcılardan üstündü. Soyluların alicenaplığının ve monarşik kibirinin Göbekli Tepe'de bile etkili olduğu anlaşılmaktadır. Sahip olduğumuz bilgiler ışığında dönüp geriye baktığımızda Göbekli Tepe bölgesinde evcilleştirme seçeneğine kısa bir süre kaldığını biliyoruz, ama o dönemde

sorun, hangi avcı grubunun durumu kabullenip evcilleştirmeye önce geçeceğiydi. Kim silahlarını önce bırakıp evcilleştirilmiş hayvanların mütevazı dostu, kölesi ve üvey akrabası olmayı kabul edecekti?

— Bu arada 2010'da güneybatı tepesinde yapılan kazılarda daha bireysel ve "soylu" bir totem şekline eğilim olduğuna dair kanıtlar ortaya çıkarıldı. Bu eğilim aslanların sponsorluğu veya etkisi altında başlamış olabilir. Aslan totem direği (Resim 10) güneybatı tepesinin doğu yamacında bulunmuştur.

Antropomorfik Toprak Ana

Göbekli Tepe'nin son döneminde insanların o ikili merkezi dikilitaşlar konusunda belirsizlik hissetmeye ve sorular sormaya başladığı anlaşılmaktadır. Bir dinin evrim sürecinde genelde olduğu üzere, başlangıçtaki vizyon zayıfladığı zaman düşünceler daha doğrudan ve açık şekilde açıklanır. Dolayısıyla "Göbekli Tepe localarındaki serbest duran dikilitaşların anlamı nedir?" şeklindeki temel soru karşısında meçhul bir Aslan Kardeşlik Grubunun en kıdemli üyesi olan bir oymacı, cevabı oymuştur ve belli ki cevabı kendisi ve kardeşlik grubundaki kardeşlerini memnun etmiştir. Oyma, locanın doğu tarafında, en önemli iki aslanlı dikilitaşın arasındaki taştan bir bankta, açıkça görünür şekilde sergilenmiştir. O platformda herkesin görebileceği, inceleyebileceği, hatta üzerinde sırayla oturabileceği şekilde yer alıyordu. Ve belli ki herkes burada kendilerine sunulan yorumu ve açıklamaları anladı, kabul etti, hatta takdir etti.

— Bu oyma bir grafiti değildir. Göbekli Tepe'de madencilerin kültü konusundaki en önemli soruya en doğru cevabı sağlayan, antropografik teolojiydi. Bu locaların sıradan üyeleri locanın en kıdemli üyesinin böyle temel soruları cevaplandırmasını beklerdi. Bu sorular sayesinde Aslanlı Loca'daki oymacının Göbekli Tepe'nin Toprak Anasını nasıl algıladığını görebiliriz. Oymacı, ki-

reçtaşından ikili dikilitaşların insani boyutlara indirgenince nasıl göründüğünü göstermiştir. Bu oyma, Göbekli Tepe'nin Toprak Anasının Aslan Kardeşlik Grubu açısından nasıl görüldüğünü gösterir. Bu dikdörtgen localar batı-doğu doğrultusunda olduğundan giriş muhtemelen duvarın üzerinden, batı tarafındandı.

— Asıl oyma günümüzde Şanlıurfa Müzesi'ndedir. Burada sunduğumuz fotoğraf, Klaus Schmidt'in 2008 yılında yayınlanan kitabında yer alan, yerinde çekilmiş fotoğraftır (s. 238). Her iki durumda ana yönler belirtilmemiştir, çünkü başta grafiti gibi görünen bir eser için bunlar önemsiz sayılmış olmalıdır, ama bu bilgiler ileride bir gün gerekirse DAI fotoğraf arşivinden kolaylıkla elde edilebilir.

— Bu oymanın yönünün muhtemelen ne olduğunu şartlar temelinde kendim belirlemek durumundayım. Eser, kuzeydoğu tarafından dikilitaşın hemen güneyindeki yüksek bir bankın üzerinde yer alır (Resim 20). Bu da oymacının muhtemelen diz çökerek çalıştığını ve doğuya baktığını gösterir. Bu durumda kadının bacakları batıya doğru açık durur, bu da Aslan Kardeşlik Grubunun Dağ Ana'ın batı tarafındaki alternatif "hakiki kasık bölgesi"ne yönelik olduğuna dair tezimi destekler. Bu meseleyi çözebilmek için batıdaki yeni kazı alanında merkezi dikilitaşların tamamıyla ortaya çıkarılmasını beklememiz gerekecek.

— Birilerinin tanrısal bir hanımı döllemek için sihirli bir fallus yaratabileceği kavramı Eski Mısır mitolojisinden itibaren, İsis ve Osiris'le ilgili olarak söz konusuydu. Göbekli Tepe'deki taş ocağı işçileri bu işlemi, Mısırlı bir hikâye anlatıcısı bildiklerini anlatmadan binlerce yıl önce gerçekleştirmeyi biliyordu.[1]

1 Plutarkhos'un eserinin sadece daha geç bir versiyonu günümüze ulaşmıştır: Plutarkhos, *Isis and Osiris*, Loeb Classical Library serisi, Cilt V., 1936.

Resim 23. Aslanlı Loca'da doğu tarafındaki serbest duran dikilitaşlar arasında bağlantı sağlayan ve onları destekleyen bir bank üzerinde yer alan Göbekli Tepe'nin Toprak Anası. Fotoğraf Dieter Johannes tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

— Temel noktalardan bazılarını gözden geçirmemiz gerekirse, Resim 5'ten itibaren, E Yapısı olarak bilinen kaya tapınağının içindeki merkezi dikilitaşın ikiliğinin, dişi "kaide" olarak nitelendirebileceğimiz iki doğal, yuvarlak çukurda ve daha büyük iki çukurda tekrarlandığını gördük. Ayrıca Göbekli Tepe'nin topografisinde Toprak Ananın uzuvlarını tespit edebileceğimize inanıyoruz (Resim 4). Şimdi de dikilitaş benzeri iki nesne içeren

Toprak Ananın antropomorfik bir oymasını bulduk. Daha sonra bu veri listesine C Yapısı'ndaki "pelvis mimarisi" konusunda bir hipotez ekleyeceğiz. Ancak bu büyüleyici *temenos*'u ziyaret edip muhtemelen yine megalitik bir "labirent"le karşılaşmadan önce, Pasifik Okyanusu'nda Yeni Hebridlere kısa bir etnolojik geziye çıkmayı öneriyorum. Orada, kısa süre öncesine kadar capcanlı olan ve işleyen, megalitik bir şey bulacağız.

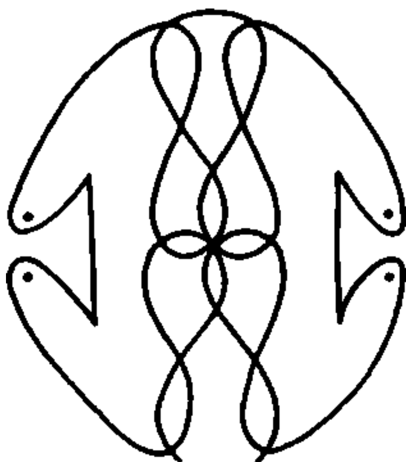
Yeni Hebridlere Etnolojik Bir Gezi

Göbekli Tepe'deki oyma kadın figürünün yuvarlak baş kısmı ve iki deliği, dünyanın başka bir yerinde Toprak Ananın taş devrinin yeraltı dünyasına girişinde çizilmiş eskizlerini andırır. Yeni Hebrides adalarının Malekula Adasında megalitik bir erkek kültü 20. yüzyıla kadar ulaşmıştır. Bu çizimlere göre yeraltı dünyasına giriş, insanoğlunun başlangıçta doğduğu yerdi. Evlerine dönen hayaletler için farklı giriftlik derecelerinde labirent çizimleri verilmişti. Bu labirentler, bu girişi kontrolü altında tutan dişi Yeraltı Muhafızı Temes Savsap'ın şekliyle bağdaştırılır. Temes Savsap kendi şeklini çizerken aynı zamanda Toprak Anayı temsil ediyordu. Dolayısıyla yeraltı dünyasına girişte, yerde bulunan çizim, Toprak Ananın şekliydi.

— Genel anlamda megalitik labirentlerde olduğu üzere Malekula çizimleri de –belki de avcılar ve kasaplar tarafından algılandıkları şekliyle– Yeryüzünün içini temsil eder. Yeraltından ayrılan bir hayalet Temes Savsap'a yaklaştığında yere çizilen resmin yarısını silerdi. Gerektiği gibi üyeliğe kabul edilmiş bir insan labirentten geçiş yolunu –özellikle içerideki en önemli kesişme noktalarını– önceden öğrenmiş olurdu. A. B. Deacon'ın çizimlerinden gördüğümüz üzere, Malekula'da labirentin farklı zorluk düzeylerinde çizimleri söz konusuydu.[1] Hayattayken ya-

1 Bu hikâyenin mitolojik anlatım ile hafızaya kaydedilmiş ritüel temelli adet kaynaklı imgeler arasında salınıyor olması ilginçtir. Bkz. A. B. Deacon. *Malekula,*

rısı silinmiş çizimler üzerinde alıştırma yapmış, bilgi edinmiş bir hayalet, çizimi nasıl tamamlayacağını bilip onu hayata ulaştıracak doğru yolu bulmayı bilirdi.

Resim 24. Malekula'da yeraltı dünyasının muhafızı olan Temes Savsap tarafından çizildiği haliyle üyeliğe kabul edilenler için Ölüler Yolu. A. B. Deacon tarafından çizilmiştir, 1934, s. 127vd.

— Bunun anlamı, gezgin hayaletin Toprak Ananın iki deliğinden birinden içeri girdiğidir. Kaybolup kendini yanlış yerde bulmadan Toprak Ananın labirentinde yolunu bulmayı başarırsa yeniden doğacak ve var olmaya devam edecektir. Labirentin içinde yollarını bulamayanlar kaybolurlar. Temes Savsap için "kaybolanları yutar" denir. Tanrıçanın içerisinde, gizemli sindirim veya üreme sisteminin içinde yolunu kaybedenlerin yutulduğu ve ikinci delikten dışkı şeklinde çıkacakları varsayılır. Burada yaşamla ölüm arasında bir karşıtlık söz konusudur.

---

a Vanishing People in the New Hebrides, ed. Camilla H. Wedgwood. London: G. Routledge and Sons, 1934, s. 552-556. Ayrıca A. B. Deacon, "Geometrical Drawings from Malekula and other Islands of the New Hebrides," ed. Camilla H. Wedgwood. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, LXIV. London, 1934, s. 129-147.

Hayatın Ölüme Karşı Zaferi

— Malekula'da gördüğümüz, tanrının anatomisi konusundaki bilgiler aracılığıyla kurtuluşa erişme olgusuna benzer bir olgu, Göbekli Tepe'nin localarında da söz konusu olmuş olabilir. Toprak Ananın tapınaklarında da muhtemelen bu gibi sırlar fısıldanıyordu.

— İki tane büyük varoluş gizemi vardır: Yaşam ve Ölüm. Bunlar insanlar dahil olmak üzere bütün memelilerde en altta veya en arkada bulunan iki delikle temsil edilir. Deliklerden birinden ölü atıklar çıkarılır. Dişiler de erkekler de ölüm deliğine sahiptir. Diğer gizemli donanıma gelince; erkekler için fallus, yaşam silahıdır, kadınların vajinası da delinmesi veya döllenmesi gereken yaradır, aynı zamanda yeni yaşamı dünyaya getirir. Dolayısıyla bir delik, yaşayan yiyecek varlıklar için yolun sonu demekken, diğeri yeni bir başlangıç, yaşamın devamı ve yavrular anlamına gelir.

— Dağ Kadın oyması (Resim 23), Göbekli Tepe kültünde iki deliğe benzer gözle bakıldığını gösterir. Ayrıca çeşitli tapınaklarda bulunan ikili, yontulmuş dikilitaşlarla da sembolik bir paralellik görüldüğü anlaşılmaktadır. Her tapınakta en az iki fallik dikilitaş yaşam yaratırdı. Biri dünyaya yaşamı getiren, diğeri de normalde ölümü getiren iki deliği doldurabilmeleri için sayılarının iki olması gerekliydi. Her iki deliğe falluslar yerleştirilince menfur delik bile mucizevi olarak doğal rakibine dönüşüp onun gibi bir yaşam kaynağı işlevini üstleniyordu. Dolayısıyla da hayat ölüme karşı zafer kazanıyordu.

— On iki ila on bin yıl sonra yaşayan bir yazar bunları nereden bilebilir? Fallusların, tarla olarak algılanan vajinalara tohum ekmesi, Batı uygarlığında günümüzde bile anlaşılabilecek bir kavramdır. D Yapısı'nda Göbekli Tepe'deki gizemlerin anlamına dair apaçık kanıtlar vardır. Benzer türden kireçtaşı falluslar, iki

deliğe benzer türden tohumlar ekerdi. D Yapısı'ndaki iki merkezi dikilitaş ve dişi kaideleri, birbirinin aynı olan kaz yavrularıyla çevrilidir. Her iki delikten –Yaşam Pınarı'ndan ve Ölüm Çukuru'ndan– aynı türden verimli yumurtalar bırakılmıştır. Ve bu yumurtalardan aynı tür kuşlar çıkmıştır.

— Modern arkeologlar veya din tarihçileri olarak, biz kim oluyoruz da Göbekli Tepe'deki kadim insanların Paskalya'larını nasıl kutlamaları veya kutlamamaları gerektiğini söyleyebiliyoruz! Bu avcılar, totem modelleri taklitçileri, hayvan katilleri ve kasapları, madenciler ve silah imal edenler, cinayet planlarken bir yandan da varoluşsal çelişkilerin ve vicdanlarının yükü altında ezilirlerdi. Yaşıyor, öldürüyor, yiyor ve ölüyorlardı. Ancak Göbekli Tepe'deki tapınaklarda bir süreliğine de olsa ritüeller yoluyla ölümü göz ardı etmeyi ve yenmeyi başarıyorlardı. Sahip oldukları beceriler, kendilerine ölümsüzlük edinmeleri için yeterli değildi. Ama bu, her şeyin bittiği anlamına gelmiyordu. Törenlerinde devam ettirdikleri eğitim ve yaşam hevesi zamanla bazılarının canlıları yetiştirme stratejisini benimsemesini sağladı. Böylece evcilleştirmeyi öğrendiler ve hem kendilerinin hem yavrularının refaha ermesini sağladılar. Burada, evrimsel zaman içinde, kısa bir anlığına insanların zihinlerinin ve ellerinin neolitik çağın kendi kendini oluşturan krizini çözmeye başlamasına yardımcı olan dini sezgiyi görebiliriz.

— Göbekli Tepe'deki iki delik gizemi kabul edilince, sonradan yeni evcilleştiricilerin ahır gübresine bakışı, pratik hayvan yetiştiriciliği ve tarım algısı şeklinde kabul edilip gerekçelendirilmiştir.

C Yapısına Karşılaştırma Amaçlı Ziyaret

C Yapısının karmaşık planına ikili giriş, sorularımızı cevaplandırmakta bir adım ilerlemenin bir yolunu teşkil edebilir. Bu yeni soruların ve hipotezlerin sonucunda önümüzdeki yıllarda ilave kazılar ve arkeolojik kayıtların yeniden incelenmesi gerekli olacaktır.

— Alman Arkeoloji Enstitüsü'ne ait bir internet sitesinde B, C ve D yapılarının üç boyutlu bilgisayar rekonstrüksiyonları görülebilir. Bu bağlamda burada sadece C Yapısının rekonstrüksiyonunu sunacağım.

— C Yapısının labirent benzeri, ikili ve üçlü duvarları ciddi bir zorluk teşkil eder. Profesör Schmidt'in haklı olarak dediği gibi, burada büyük ölçekli bir gösteri sahnelenirdi. Ben tüm localarda olduğu üzere burada da merkezi dairenin fallik dikilitaşlı bir vajina tapınağı oluşturduğuna inanıyorum. Ancak DAI tarafından yayınlanan fotoğrafta da, rekonstrüksiyonda da yorumumuz açısından en önemli yer olan C Yapısının ikili girişinin ötesi yoktur. (Resim 25, 26).

— Kazı verilerinin kendileri de çeşitli belirsizlikler sunar. Göbekli Tepe'de totemler arası ihtilaflarda bazı yapıların kasıtlı olarak yıkıldığı anlaşılmaktadır. İlk kazı haritasında iki giriş "duvarı" belirlenmişti. Ancak Dağ Kadın oymasından dolayı (Resim 23) yeni bir soru sorabilecek durumdayız: Acaba bu iki giriş duvarı, eskiden bu ikili girişlere işaret eden iki tane "yatay olarak yerleştirilmiş dikilitaşa" mı tekabül ediyordu?

— Merkezi vajina tapınağını çevreleyen yatay plan, yapıya Ananın pelvisinin enine kesidinin yandan görünümünü ekleyen sanatsal bir derleme gibi bir şey olabilir miydi? Dansçıların ön ve arka, sağ ve sol olmak üzere iki girişten içeri girmesini sağlayan giriş duvarları, bir kasabın bakış açısıyla "labirent"in yandan görünümü olabilir miydi?

— Tam zamanlı avcıların hayatları boyunca kasaplık yaptığını ve anatomi öğrencileri olarak nitelenebileceklerini unutmamalıyız. Toprak Ana konusunda böyle algılara sahip olmaları zor bir şey değildi. Kestikleri tüm dişi memeliler, iki delikli bu yapıya sahipti. Bu üç boyutun bileşiminin –merkezdeki dikey yönelimle çevresindeki labirentte pelvisin iki boyutlu enine kesiti– "ilkel" bir kompozisyonda bulunması şaşırtıcı gelmemelidir.

Resim 25. Zemin düzeyine kadar kazılmış olan C Yapısının üstten görünümü. — DAI'nin izniyle.

— Ancak daha önce söz edilen, *National Geographic*'te yayınlanan makaledeki resimde Göbekli Tepe'deki labirent mimarisindeki girişler konusunda daha geleneksel bir rekonstrüksiyon fikrinin sunulmuş olması, bu sorunun anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Bu tür bir düşünceyi anlayabilirim ve sanatsallığını takdir edebilirim, ama benim görüşüm hatalıysa bile, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün modeline yaklaşmayı tercih ederim.[1]

— 2 Ekim 2011'de Profesör Schmidt'le birlikte güney tarafında, harabe halindeki "Aslanlı Kapı" ile C Yapısının potansiyel ikili girişi arasındaki kazılmamış bölüme baktık. Böylece bazı soruları yerinde sorma imkânım oldu. O dönemde birkaç metrelik bu bölüm henüz tamamıyla kazılmadığı için her iki rekonstrüksiyon –bir veya iki girişli– mümkün olmaya devam etmektedir.

1 Charles C. Mann'ın makalesindeki rekonstrüksiyonla karşılaştırma yapabilmek için bkz. *National Geographic*, Haziran 2011, s. 44vd.

Bir Dikilitaşla İki Dikilitaş Arasındaki Ayrım

Göbekli Tepe'de ortodoksluğun tapınak başına iki merkezi dikilitaş gerektirdiğine şüphe yok. Tepenin zirvesindeki Aslan Kardeşlik Grubunun localarında iki çift dikilitaşa yer vermiş olması, kedigiller arası siyasi bir taviz olmuş olabilir. Bütün büyük kedigiller birbirlerine kardeş değildi – bazıları kaplan, leopar veya başka akrabalar olabilirdi. Henüz elimizde bilmecenin tamamını ele alabilmek için yeterli veri yoktur. Hem zaten göz önüne alınması gereken başka şeyler de var.

— Göbekli Tepe'de her *temenos*'un merkezine iki tane T şeklinde dikilitaş dikilmesini öngören hâkim ortodoksluğun yanında, totem direği türünden münferit heykeller şeklinde geleneklere dair önemli kanıtlar da bulunmuştur.[1] Bu konuyu kapsamlı bir şekilde inceleyebilmek için yeterli düzeyde veri olmamasına rağmen, Göbekli Tepe'de ikonoklazm anlamında saldırılara daha çok münferit türden totem direklerinin maruz kaldığı şeklinde bir ön izlenim edindim.

— Bir tapınağın merkezine iki devasa dikilitaşı dikmek ve törenlere dahil etmek, çok geniş kapsamlı bir toplumsal işbirliği gerektiriyordu. Öte yandan yaratıcı bir bireyin, soyunu yüceltmek amacıyla bir totem direğini yontup dikmesi, başkalarından az miktarda yardımla tek bir yontucu tarafından yapılabilirdi. Göbekli Tepe'deki totem direği anıtlarının çoğunun bir ara yüzlerinden ve başka yerlerinden yoksun bıraktığı anlaşılmaktadır.

— Göbekli Tepe'deki madencilerin büyük kısmı potansiyel zorbaları ayırt etmekte zorlanmamış olmalıdır. Soylu bireylerin kişi kültüne destek vermeye niyetleri yoktu. Böyle bir bireysellik, ikili dikilitaşlar dikmenin sosyal işleviyle çelişkili olurdu.

---

1 Bu noktanın yeniden ele alınması gereklidir. 2012'de yürütülen kazılarda kuşların istilasına uğramış daha çok sayıda baş bulunduğunu anlıyoruz.

Grupların bir araya gelip çıkıntılık yapan bireyleri ortadan kaldırmış olması mümkündür. Soylu aslanlar üretebilen toplumsal bir sistem, ilham kaynakları devrimci veya "kehanet temelli" olan isyancı yontucuları da teşvik edebilir.

Resim 26. C Yapısı — DAI rekonstrüksiyonu, http://www.urgeschichte.org/DieBeweise/Gobekli Tepe/gobeklitepe.htm

— Bu kutsal dağdaki en yaratıcı dahilerden biri, totem aslan soyunun (Resim 10) oldukça eksantrik yontucusuydu. Bu adamın aslan maskesi günümüze ulaşmadı, çünkü muhtemelen kırılıp un ufak oldu. Ama bu adamın kendini bir aslan totemiyle özdeşleştirdiğini biliyoruz. Totem sponsoru maskesinin iki kedi kulağı hâlâ yerlerindedir. İkonoklastlar dişinin shakti pozisyonu veya üreme ile doğumun aynı anda oluyormuş gibi tasvir edilmiş olmasını nahoş bulmayıp sadece aslan adamın ve dişisinin "kedi başı"nı hakaret olarak görmüştür. Rakip yontucu-rahipleri kızdırıp çakmaktaşı baltalarını kullanmalarına neden olan şeyin, aslanın kibirli kimliği ve o yüzlerdeki soylu kedi sırıtışları olduğu anlaşılmaktadır. Tabii ki bu mesafeden burada ileri sürülen hipotezlerin, Göbekli Tepe'deki kazılar tamamlandığında gözden geçirilmesi gerekecektir.

Resim 27. C Yapısı — Yazarın DAI rekonstrüksiyonuna (http://www.urgeschichte.org/DieBeweise/Gobekli Tepe/gobeklitepe.htm) dayalı çizimi

8.
Ahır Hayvanları

Yakın zamanda kuzey batı tepesinde bulunan "ikili lumboz" yapısı bize nihayet Göbekli Tepe çakmaktaşı madencilerinin zamana ayak uydurduğunu kanıtlamıştır. Bağımsız araştırmalara göre gernik buğdayının evcilleştirilmesi Göbekli Tepe kültünün çöküşe geçtiği dönemde bu bölgede gerçekleşmiştir. Bu rastlantı, avcıların bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesine geçişini incelemek açısından cesaret verici bir hareket noktası oluşturur. Ama tabii ki kültün bu gibi yönlerinin açıkça ortaya konabilmesi için daha kapsamlı kazıların tamamlanması gereklidir.

Boğa: Bugüne kadar Göbekli Tepe'de sadece iki veya üç boğa imgesi gördüm. Yontucular imgelerinin boyutlarını ellerinin altındaki kaya yüzeyine uyarlamak zorunda kaldığı için bazen boğaları koçlardan ayırt etmek zordur. Ayrıca toynaklı bir hayvan olduğundan boğa, avcılar için etkin bir totem sponsor olarak nitelenemez. Boğanın "eril avcı totemi" olarak onurlandırılmış olması muhtemelen erkek olmasından ve öldürücü olabilen hayvanların sürü lideri olmasından –veya belki de Göbekli Tepe'deki madencilerin genel anlamda büyükbaş hayvanların, yani

boğaların liderliğindeki sığırların çoğalması konusunda endişeleniyor olmasından– kaynaklanıyordu.

— Totem mantığı hiçbir yerde kesin olarak tanımlanmış bir bilim dalı değildir. Göbekli Tepe'nin totem hayvan koleksiyonu içerisinde turna, bir koç, bazı yabani domuzlar, bir ceylan ve bir eşek vardır. Taş devri taksonomistleri istedikleri zaman avcı cemiyetlerine herhangi bir türün erkeklerinden getirebilirdi. Yine de, ne kadar açık fikirli olurlarsa olsunlar, tilkilerin locasında tek başına bir turna olmak istemezdim. Bence turna sürekli alay konusu olurdu. Ancak Göbekli Tepe kültünde turnalarla tilkilerin iyi geçindiğine –Aslanlarla olduğundan çok daha iyi geçindiklerine– dair çeşitli kanıtlar söz konusudur.

— Boğalar, binlerce yıl sonra Knossos'ta bir tanesinin megalitik bir labirentte –yeryüzünün gizemli iç kısımlarına muhafızlık etmek iddiasıyla– saklandığına inanılana kadar muğlaklıklarını muhafaza etmiştir. Boğa, zorlu kabul törenlerinin sınavlarını atlatıp atlatamayacaklarını bilmemeleri gerekenler için üstün bir katil ve bir öcüydü. Knossos'taki gizemlere dair günümüzde bile anlatılmaya devam edilen Girit ve Atina kaynaklı mitlerden dolayı gizli cemiyet ve kabul töreni bileşenleri basit bir aşk hikâyesine indirgenmiştir. Beşeri kültürün evriminde her çarpıtmanın karşısında –belki ilahi lütuf sayesinde– bir dereceye kadar denge ve yeni bir umut sağlayabilecek bir karşıtı söz konusudur.

— Daha sonraki döneme ait olan Helenik *taurobolium* (boğanın kurban edilmesi) ve daha da sonrasına ait olan İspanya'daki boğa güreşleri, Knossos'taki canavar boğayı, kahramanlık sergilenen katliamlara uygun, atanmış bir av olarak avcılık nişine geri itmiştir. Büyükbaş hayvanların boyutları ve yüksek statüsü, *taurobolium*'u ve bu hayvanlara değer verilmesini, Knossos labirent kültünü bıraktığı yerden devam ettirir. Bu yeni trend zaman içinde evcilleştiricilerin sığır türünü kontrol altına alıp

öldürüp kesme işlemlerini aklamıştır – zaten böyle bir şey Minotauros gizemlerinin bağlamında soylular için kabul edilebilir bir tema olamazdı. Sıradan köylüler boğalarla başa çıkmayı ve onları evcilleştirmeyi başarınca Minotauros da inanılırlığını kaybetti. Dolayısıyla soylu avcıların sığır türüne karşı daha dramatik ve "kahramanca," *mysterium tremendum*'u halka yansıtacak görkemli bir şey gerçekleştirmesi gerekliydi. Boğanın kurban edilmesi ve boğa güreşleri bu amaca hizmet etti.

— Paleolitik çağdan neolitik çağa insan türünün erkekleri yırtıcılık yaparken dişiler de giderek büyüyen ailelerini daha az riskli toplayıcılık faaliyeti yoluyla dengelemiştir. Erkek insansılar, genel yırtıcı kategorisi içerisinde başlangıçta doğaları itibarıyla alt düzey avcılardı. Ama avcı olarak, daha güçlü yırtıcıların soyundan gelmeyi arzularlardı. Ama tabii bir canlı ne ebeveynlerini ne de tanrılarını seçebilir. Tanrılar, insanların hayat süreci boyunca yaratılmamış, keşfedilmiştir. Etkin totemler veya tanrılar insandan güçlü olduklarından, sürülerine ve totem kardeşlik gruplarına katılmak ve onları "taklit etmek" isteyen acemi insanları kabul etme gücüne sahipti.

— Bu durumda tanrılar tarafından seçilmiş olan *Homo sapiens*'e, tanrısal totem statüsünü halkın gözünde kabul ettirecek akla yatkın bir hikâye –veya en azından ilginç bir hipotez– yaratmak düşüyordu.

Evcilleştirme Ufkun Az Ötesinde: Göbekli Tepe erkekleri, hayvanların evcilleştirilmesine akılcı bir aklama yolu bulmak için farklı totemler –insanımsı müritlerini sürekli olarak yırtıcılık ikilemlerine veya vicdan azabına sürüklemeyen tanrılar– tarafından seçilip yönlendirilmeye gereksinim duyuyordu. Bazı çoğalma faaliyetlerini törenler yoluyla teşvik etme arzuları, zihinlerini evrilmeye devam etmekte olan kültürel durumlara hazırlamıştır. Böylece saldırganlık, öldürme ve et yeme konusunda altı milyon yıllık saplantı zaman içinde değişmiştir.

— Erkeklerin av hayvanlarının daha çok üremesini sağlamak ve kireçtaşından yumurtalıkların arasındaki çakmaktaşı yumurtaların açılmasını hızlandırmak şeklindeki arzuları, onları kültürel gelişmelere teşvik etti. İnsanlar evcilleştirmeye geçmeden önce, beslenmelerini ve iştahlarını hayvanlara ve bitkilere bahşetmeye hazır oldukları statü düzeyleri doğrultusunda gerekçelendirmelerine yardımcı olacak, kapsamlı bir şekilde düşünülüp geliştirilmiş bir din bulmak zorundaydılar. İnsanoğlunun günümüz dinleri bölük pörçük olmaya devam etmektedir. Bilim dalları ve endüstri alanları gelişigüzel zaferlere ve fırsatçı piyasalara odaklanmaya devam ettiği sürece dinlerin parçalanmamasına imkân yoktur. Kefaret ödeme, bir kültürün şu andaki saldırgan günahlarının toplamının gerektirdiğinden daha dağınık bir biçimde elde edilemez. Bir düzine kültürel saldırganlık biçimleri, bir düzine farklı dini inziva stilleri gerektirir.

—Hayatın birliği, üreme, ölüm ve dönüşümle bağlantılı olarak insan öncesi dönüşüm mitolojisi kavramını göz önüne almak, kadim insanları yumuşatmış ve hayvanları beslemek gibi yeni bir göreve hazırlamıştır. Ancak evcilleştirmenin, henüz keşfedilmemiş olan tanrısal sponsorların vesayeti altında geliştirilmesi gerekliydi. Dolayısıyla Profesör Schmidt'in Neolitik Devrimin dini bir oluşum olduğuna dair görüşü gelişimsel açıdan sağlamdır.

— Göbekli Tepe'deki madencilik endüstrisi ve kültü ile hayat ve kefaret sembollerine duydukları apaçık ilgi, temel açlık, şiddet ve yiyecek kavramlarının ötesine ulaşan bir kültürel yaratıcılık dürtüsü doğurmuştur. Tapınaklarını kireçtaşından dikilitaşlarla dolduran kült, erkekler tarafından yetiştirilen tohum fikrini, Toprakın verimliliği ve büyümesi kavramını geliştirmiştir. Göbekli Tepe avcıları arasında bu yönelim değişikliğinin etkin hale gelmesi için Toprak Ana-Dağ Kadının hamile bırakılması ve göbeğinin erkeklerin özverisinin yardımıyla görünür derecede

büyümesi gerekliydi. Ve bu ibretlik örneğin hayatın devam etmesine izin veren kefaret bahanesiyle öldürmeyi adet edinmiş katiller tarafından sahnelenmesi gerekliydi. Göbekli Tepe kültü, miras alınan katil kültürünün evcilleştirme ve yetiştirmeyi benimseyebilmek için ne derecede dengelenmeye ihtiyaç duyduğunu gösterir.

— Evcilleştirmeye doğru yol alanların zamanla tüm yırtıcı avcı tanrılarından vazgeçmesi gerekliydi. Kurban kesmeyi meşru kılan yeni yöntemler yoluyla bitki ve canlı sahibi olmalarını sağlayacak ve onları kutsayacak daha da güçlü tanrıları bulup onlara boyun eğmeleri gerekliydi. Bu genel yönelim ve din değiştirme sürecine katılım göstermeyen, adil evcilleştirme, kurban kesme ve takas olgularını reddeden avcılar, evcilleştiriciler için daima bir sorun teşkil ettiler, sonuçta da militarizm ve hiper-evcilleştirmenin soylu tedarikçilerine dönüştüler.

— Bereketli Hilal'in kuzey bölgesinde ilk evcilleştirilen hayvanlardan biri olan keçinin kısa bir süre öncesine kadar Göbekli Tepe'deki alçak kabartmalarda hiç tasvir edilmediği sanılıyordu.[1] Bunun nedeni, bu hayvanın artık avcıların meşru dünyasında görünmemesi miydi? Kazı sürecinde keçileri "kötü" bir türe indirgemek için çok erkendir. Hem zaten taş devri avcıları arasında "iyi" ve "kötü"nün anlamı, daha sonraki dönemde yaşamış olan evcilleştiricilere göre oldukça farklıydı. Dünyadaki iyi

1 Hitit olsun İsrailli olsun, keçileri kötü olarak gören Kitab-ı Mukaddes'teki "günah keçisi" kavramının daha sonraki döneme ait tarihsel bağlamlarla ilgili genel bir yanlış anlamadan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bölüm 20'de bu meseleye alternatif bir bakış açısı anlatacağım. Tepe Giyan'da bulunmuş olan keçi figürlü mühürlerle ilgili benzer bir tedirginliğin söz konusu olduğunu sanıyorum (Schmidt, 2008, s. 215). Bir keçi sürüsünün sahibinin iş anlaşmalarında "şeytani keçi" imgesini içeren bir mühür seçeceğine inanmakta güçlük çekerim. Bu örneklerin hepsinde, keçilerin olumlu bir konuma sahip olduğu daha önceki bir dinle ilgili varsayımların bu sorulara daha iyi cevaplar sağlayacağına inanıyorum.

ve kötü şartlar, şeytana ve yüce Tanrı'ya atfedilmeden önce kötü bir tür var idiyse, o da suni yırtıcı ve entrikacı olan avcı insanların kendileriydi.

Eğilim: *1971'de Johnny Cooke'la birlikte bir Diné Kızılderili kadınının bizim kayıt faaliyetlerimizden korktuğunu ve yüzünün solduğunu gördüğüm zaman ilkel avcı geleneklerinde Yaşam ile Ölüm güçleri (İyi ile Kötü) arasındaki şiddetli ihtilafın farkına vardım. Kadın, kayıt altına aldıklarımızın birbirlerinin yerine kullanılabilen isimleriyle Konuşan Tanrı Töreni, Kurt Töreni veya Geyik Avlama Töreninden kelimeler olduğunu biliyordu. Ona göre biz, ölüm dünyasından aldığımız güç kelimeleriyle bir şeyler çeviriyorduk. Kadının korkusunun karşıt noktasında ise avcı-şamanın bir kadının salgılarının –yaşam gücünün– kendisinin avcılık becerilerini etkisiz hale getirip yok edebileceği endişesi vardı. Dolayısıyla avcı-şamanın ölüm bahşetme gücü, Kurt totemi-tanrısal varlığa mistik olarak dönüşümüyle koruma ve kontrol altına alınıyordu. Avlanma tamamlandıktan sonra ise aynı dönüşümsel buhar kulübesi ortamında yeniden güvenilir, insan-kocaya dönüşmesi gerekliydi. Yani kadınların yaşadığı, çocukların oyun oynadığı ve büyüdüğü yaşam alanında faaliyet gösterebilmesi gerekliydi.*

Kutsal Ahır: Bu kitapta Resim 4'ten itibaren Göbekli Tepe'deki ikilik ilkesinden söz etmeye başladım. Bu bölümde aynı konuya dönüp, daha geniş bir bakış açısından önemli bir ekleme yapmak isterim. 2010'da Profesör Schmidt, kuzey batı tepesinde yürütülen yeni kazılar konusunda açıklamalarda bulundu ve birkaç metre boyunda, insan yapımı bir üründen söz etti (Resim 28). Bu ürünün mükemmellik derecesi, Göbekli Tepe'nin Birinci Düzeyi'nde, Güneydoğu merkezindeki süslemeli dikilitaşlarla benzerlikler sergiler.[1] Ancak bu nesneye odaklanmadan önce Resim 23'e yeniden bakmak tarihi süreci farklı bir şekilde görmemize katkıda bulunabilir. Güneydoğu tepesindeki Aslanlı

1 Klaus Schmidt, "Göbekli Tepe—the Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with special focus on sculptures and high reliefs." *Documenta Praehistorica* XXXVII (2010), s. 239-256.

Loca'da bulunan bu antropomorfik görünümlü oyma grafitiyi Göbekli Tepe teolojisini açıklayan grafik bir yorum olarak görüyorum. Neolitik Devrimin başlamasıyla insanların hayat şartları değişip daha sonraki kuşaklarda dini tepkiler gelişirken daha önceki inanç temelli konumlar, kültürel değişiklikler doğrultusunda önem kaybetmeye başladı. Dolayısıyla kült içerisindeki geleceğin öğretmenlerinin daha açık sözlü olması gerekliydi. Eski sorunların yeni sorunlar açısından da geçerli olabileceğini yeni şekillerde göstermeleri gerekliydi. Şimdi göreceğimiz bu grafik "teolojik yorum" da Göbekli Tepe'de Neolitik Devrimin zaten başladığını gösteren yeni bir düşünce şekline işaret eder.

— Kireçtaşından oluşan bu parça, içinden toprağa ulaşılan, birbirine paralel iki dörtgen delik içerir. Bu tür ürünler arkeologlar tarafından *Türlochsteine* (lumboz taşları) olarak kaydedilmiştir. Bu ikili delikler, C ve D yapılarının tamamıyla kazılmış halinde göreceğimiz türden ortodoks *temenos* yapılarının, ikili kaide ve hazne içeren zemin planının daha küçük bir versiyonu olabileceklerini akla getirir. Ama kuzeybatı tepesinde ortaya çıkarılan bu yeni buluntuyla bağlantılı T şekilli dikilitaşlar bulunmadı.

— Ancak bu "lumboz"ların dörtgen yapısı, bunlara uyacak dörtgen dikilitaşların bu tasarımı belirlemiş olması gerektiğini akla getirir. Ama tapınaklarınkinin daha küçük bir versiyonunu andıran bu ikili modelde dikilitaşlar yoktur. Ayrıca genel anlamda batı yönünde olmaları bu tapınak tasarımının Aslan Kardeşlik Grubunun etkisi altında olduğunu gösteriyor olabilir. Ancak Profesör Schmidt, buraya daha önce dikilitaş sokulduğuna dair herhangi bir ize rastlanmadığını belirtti.

— Bu durumda söz konusu "ikili lumboz" yapısı, onu yaratan sanatçı için dikilitaş içeren eski doğurganlık töreninin artık geçerli olmadığı anlamına gelebilir. Yontucu artık bir doğum sahnesi tasarlamıyordu ve Ananın sonradan gelişecek hamileliğini göstermesi gerekli değildi. Burada bir tepeye gerek yoktu. Ama

bütün bu tanıdık kavramlar tabii ki varsayım olmaktan ileriye gitmez. Ama bu yontucu-rahip, yeni ilgi alanlarıyla bağlantılı olarak Ananın doğum yaptıktan sonraki halini göstermeyi seçti.

— Bu durumda tapınak modelinde değişen nedir? Döllemeden doğuma (veya yumurtlamaya ve yumurtaların açılmasına) kadar geçen süre artık bazı totem direklerinde gösterildiği veya D Yapısı'ndaki devasa dikilitaşların altındaki alçak kabartma turna yavrularıyla ima edildiği şekilde (bkz Resim 12 ve 17; ayrıca Klaus Schmidt, 2008'de 12, 27 ve 43 numaralı dikilitaşlar) tek bir sahne şeklinde gösterilmemektedir. Orada yumurtalardan yeni çıkan veya yeni doğan yavrular, fazla zaman kaybetmiş olan fallusların üzerine tırmanır.

— Dikilitaşlarla bağlantılı bu örneklerde yontucular büyük ihtimalle kültlerinin en kutsal konularıyla ilgili olarak komik sahneler yaratmaya değil, gerçekleşecek mutlu sonuçları önceden göstererek kehanette bulunmaya ve iyimser olmaya çalışıyorlardı. Kefaret kültünün amacı, çoğalma ve hayatın devam etmesiydi. Dağ Kadının hamileliğinin ve büyümesinin en akla yatkın sonucu olarak algılanıyordu. Bu Neolitik kültürün henüz insanların cinselliğini kötülemediği sonucuna varabiliriz. Aşırı insan nüfusu henüz sonradan olacağı üzere cerahatli bir yaraya dönüşmemişti.

— Bu yeni tapınak modelinde üreme, hamilelik, hatta doğum zaten gerçekleşmiş durumda. Yavruların ortaya çıkması için gerekli olan bu aşamaların hepsinin doğrusal bir dizi şeklinde yer aldığı kabul görür. Artık ahırı idare etme zamanı gelmiştir. Bu güncelleştirilmiş tapınak modelinde artık sabit bir şekilde yerleştirilmiş fallik dikilitaşların varlığına gerek yoktu. Hayvanların doğumu veya yılanların (belki de balıkların?) yumurtadan çıkışı gerçekleşmişti. Burada yavrular sanki süt emmek için sıraya girmiş gibidir.

— Bu tapınağın yontucusu, Göbekli Tepe kültünün avcılık ve toplayıcılıktan evcilleştirmeye geçişle ilgili sorularımıza kesin bir cevap vermiştir. Artık bu geçişin, bu tapınak modelinin inşa edildiği dönemde gerçekleşmekte olduğunu anlıyoruz.

— Bu yontucu-rahip tek bir sahnede bize ne mi gösterdi? Hayır, henüz hayvanların ve kutsal bir insan ailesinin olduğu bir ahır sahnesi değil, ama "kutsal bir ahır"ı andıran bir sahne gösterdi.

Resim 28. Kutsal Ahır. Göbekli Tepe'de son zamanlarda bulunan yontma bir "lumboz taşı." Kuzeybatı tepesi. Buna benzer bir fotoğraf ilk olarak Klaus Schmidt, 2010, s. 252'de yayınlandı. — DAI'nin izniyle.

Yılan mı, balık mı? Yılan mı, balık mı olduğu anlaşılmayan figürün olduğu sahne, Göbekli Tepe'de genel anlamda yılan imgelerinin rolünü akla getirir. Bu kitabın başlarında bir erkek yılanın ikili cinsel donanımını tespit ettikten sonra bu düşünceyi kenara koydum. Göbekli Tepe'de insanların ikili anatomik dünya görüşünün ardında, yılanlara olan hayranlıkları yatıyor olabilir mi?

— Çoğu insan yılanların ve kertenkelelerin dillerinin bir noktadan itibaren uzunlamasına ikiye ayrıldığını bilir; ancak erkek yılanların ve bazı kertenkelelerin *hemi-penes*, yani iki fallusa sahip olduğu pek bilinmez. Belli ki bazı kıskanç zoologlar bir ara bunları "*hemi*" veya "yarı" olarak kayıt altına almışlar. Göbekli Tepe'nin insanlarının kaplumbağa benzeri Toprak Ana-Dağ Kadını iki delikli olarak algılamasının ardında bu iki falluslu erkek yılanlar mı vardır? Bu insanlar yılanları çok iyi tanırdı. Muhtemelen zehirlerini "sağıp" onları deri ve etleri için keserlerdi. Yoksa yılanların iki delikleri olduğunu ergenlikte, dişi insanların anatomisine ilgi duymaya başladıkları zaman mı fark ettiler? Göbekli Tepe'nin alçak kabartmalarında sürünen bu kadar çok yılan olunca, bu soruya cevap bulmak için araştırmamızın ilerleyen safhalarını beklemek gerekecek. Bu soruyu burada tekrar ortaya attıysam da yine bir süreliğine cevapsız kalmasına izin veriyorum.[1]

---

1 1976 yılında yayınladığım *Olmec Dini...* kitabımla Orta Amerika'nın kadim dinine genel bakışın yerini yaygın bir Yılan kültü algısı aldı. La Venta'da bulunan ve o güne kadar jaguar yüzleri olduğu sanılan "mozaik maskeler"in aslında Crotalus durissus durissus'u tasvir ettiğini tespit ettim. Göbekli Tepe'deki Yılan sembolizmini bir milimetre bile abartacak olsam kolaylıkla alay konusu olabilirim. Göbekli Tepe'de şu ana kadar açık yılan ağızlarının bulunmamış olması, bu inceleme dalının fazla verimli olmamasına neden olur. Bu zorluğu bütün cömertliğimle, şimdilik başka araştırmacılara bırakacağım. 1976'da bu konuda akademik alanda şiddetli bir dirençle karşılaştım. Ancak aradan otuz dört yıl geçtikten sonra çalışmalarım doğrulandı: René Dehnhardt, *Die Religion der Olmeken von La Venta: eine religionsarchäologische Analyse.* Doktora tezi, Philosophische Facultät der Rheinischen Friedrich Wilhelm Universität, Bonn, 2010.

— Toprak Ananın bu tapınakta doğurduğu memelilerin, sığırlar, bir keçi ve bir yırtıcının soyundan gelen bir hayvandan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu son hayvan, insanların evlerine aldıkları ilk evcilleştirilmiş hayvan olan köpek olabilir. Eğer bu hayvan bir köpekse, "sürüngen" hayvanın bir balık veya böcek avlayan bir yılan olduğu anlaşılırsa, o zaman bu, evcilleştiricilerin ilk mini-tapınağı olabilir. Belki de çağdaşları batıdaki yeni kazılan alanda bulunan aslanlı dikilitaşları hızla örterken kullanılmaya başlanmıştır.

— Göbekli Tepe'nin kuzey batı tepesinde bulunan bu tapınak modeli on bin yıl kadar önce silah imal eden ve kireçtaşı yontucusu bir rahip tarafından inşa edilip faaliyet göstermiş olabilir. Toprak Ana onuruna bir sunak olarak, çocukları çoban ve çiftçi olmayı düşünen avcılar ve toplayıcılar için de kutsal bir yer olabilirdi. Bu küçük yerin rahibinin hayatı boyunca totem sponsorlu bir avcı ve çakmaktaşı alet imalatçısı olarak kalmış olması muhtemeldir. Ama onun döneminde çobanların ve çiftçilerin de çakmaktaşı aletlere ihtiyacı vardı.

Keçinin Varlığının Kabul Edilmesi: Göbekli Tepe repertuarında nihayet ilk keçi imgesinin yer almasına çok sevindim. Keçinin buradaki varlığı, eskiden beri düşündüğüm gibi, avcılık çağında hiçbir hayvana kendiliğinden kötü gözle bakılmadığını gösterir. İnsan türünün erkekleri mistik olarak en tehlikeli yırtıcılara boyun eğdiğine ve onları totem sponsorları ve efendileri olarak gördüğüne göre, atalarımız neden bir hayvanı kötü olarak algılasın ki?

— Eğer yeryüzünün bilinçli ve kasti olarak en haşarı, entrikacı veya kötü varlığı –ne yaptığını tam olarak bilen– hangisi diye sorulacak olursa, insandır. Alet yapma, başka canlıları öldürüp kesme adetleri, kasıtlı seri cinayetler anlamına gelir. Bu

tür bir yaklaşım, o dönemde insanların kötü bir tür diye keçilerden kaçınmayacağını akla getirir. O kadar kötü bir şöhretleri olsaydı evcilleştirilen ilk toynaklı tür keçiler olmazdı sanırım... Göbekli Tepe'deki kemik sayımı tamamlandığında bu konuya açıklık getirmemiz kolaylaşacaktır.

— Göbekli Tepe'deki bu tek keçi yontmasının varlığı şimdilik, daha önce yazıp da Bölüm 20'de yerleştirdiklerimi desteklemektedir. Orada keçilerin evcilleştirilmesi konusunda daha güncel bir görüş ve Azazel/Günah keçisi denkleminin teolojik olduğu, hatta modern sosyo-bilimsel bir yanlış anlama olduğu fikrini göz ardı etmemin nedenlerini sunacağım. Bu konuyu hafife almıyorum. Keçiler konusunda revize ettiğim anlatımım Bölüm 20'de, Eski İsrail'de Kefaret Günü olan Yom Kippur'la başlayacaktır.

— Göbekli Tepe tapınaklarında evcilleştirilmiş hayvanlar yontulurken, yapısı değişen toplum için yeni bir tanrısal varlık tipine hizmet eden yeni bir rahip-insan türü doğdu. Bu kutsal tepedeki rahiplerin hepsi törenleri temel bir totem sembolü repertuarı temelinde yönetirdi. Başlangıçta muhtemel sadece deriden giysiler giyip maskeler takarlardı, sonradan bunlara etoller de eklendi. Beşeri ve tanrısal faaliyetleri –hem simgesel olarak görünür hem de görünmeyen sembolik boyutlara uzanan ilahi eller, kollar ve cinsel organ olarak algılamayı bilirlerdi; bunlar "Tüm canlı varlıklar onun kucağında yaşar!" gibi bir temanın kapsamında işleniyor olabilirdi. Bu rahipler insanların yaratıcılığı için– hem çakmaktaşı yumrularına şiddetli bir baskı uygulayarak çakmaktaşından parçalar elde etme hem de bu başarılı çakmaktaşı silah endüstrisinin sonucunda giderek azalmakta olan türlerin ikmali ve devamı için –sorumluluk almaya başladılar. İnsanların evlerine daha yakın yerlerde yaşamaya uygun olan hayvan türlerine ilgi duydular.

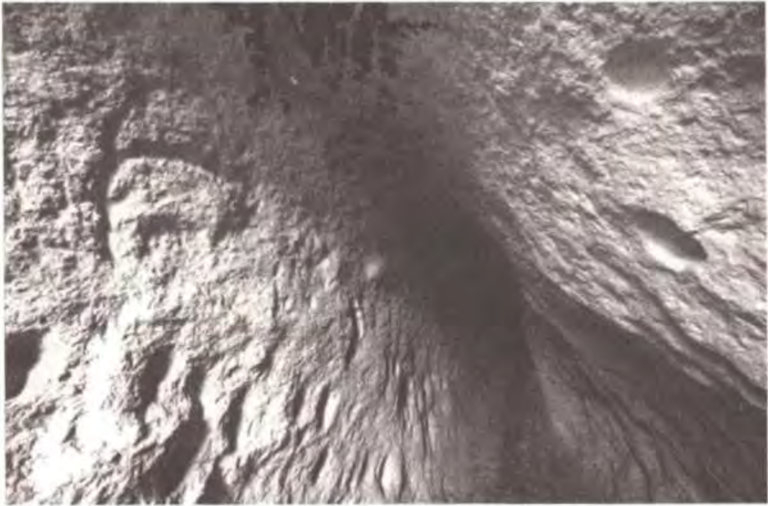
— Göbekli Tepe'de bu tür rahiplerin teolojik bakış açısı muhtemelen totem temelli olmaya devam etmiştir. Zihnen

hâlâ avlanma ve yakalamaya, fiziksel olarak da avcı totemlerini "yassılaştırıp" alçak kabartmalara dönüştürmeye devam ediyor olabilirlerdi; ama bu yontucu-rahipler insan olarak kendi becerilerini, kendi aletlerini ve teçhizatlarını, giysi olarak kullanılan derileri ve etollerini takdir etmeyi öğrendiler; bütün bunlar, güç ve statü duygularını güçlendirme amaçlıydı. Eski kuşak tanrı totemleri sanatsal dayatmalar yoluyla yassılaştırılırken, onların yerini alacak, insanların yeni hırslarını meşru kılacak daha güçlü tanrılara ihtiyaç duyuldu. Rahipler Dağ Kadın-Toprak Anayı fiziksel açıdan mümkün olduğu kadar uyarlarken, kireçtaşı ocaklarında çalışan işçiler olarak alışkanlıkları onları teoloji alanında yeni düşünceler üretmeye itti. Evrimsel zaman içindeki konumları onları zihinsel olarak "Tabiat Ana" ile veya sırf uzak bir gelecekte –bu kitabın yazılacağı dönemde– bilineceği isimle "Doğa" ile karşı karşıya kalmaya hazırlanmaya teşvik etti.

— Yakınlardaki bir kayanın üzerinde, büyükbaş bir hayvanın vajinasına benzeyen doğal bir kaya oluğunun hemen yanında ve daha sonraki döneme ait olan bir kaya oyması bir ineği (veya buzağıyı) andırır (Resim 29). Bu küçük hayvan figürünün üzerindeki eliptik yay, sağ tarafında yer alan oluğa ve doğum sürecine işaret ediyor olabilir. Kayanın kireçtaşı yüzeyine bazıları oval, bazıları yuvarlak olan çeşitli girintiler oyulmuştur. Bu girintiler, Resim 30'da olduğu üzere başka yerler de oyularak elde edilen kireçtaşı toz "ilacı"nın hem insanoğlu hem de hayvanların iyileştirilmesinde kullanılmış olabileceğini akla getirir. Bu doğaçlama çareler, birleşik bir hayat teorisine, evcilleştirme konusunda uygulanabilir önkabullere işaret eder.

— Bu Toprak Ana, Gökyüzünü veya Gök Babayı "biliyor muydu"? Biz günümüzde nasıl düşünüyorsak, Göbekli Tepe'nin yontucu-rahipleri de kavramsallaştırmalarını benzerliklere ve karşıtlıklara dayandırırlardı. Hayatın ve Ölümün tamamını sadece kayalık Toprak Ana yoluyla açıklamaya imkân yoktu. Silah

imalatı ve genel anlamda hayatın devamı için sürdürülen erkek kültü, sadece annelik duygularıyla dengelenemezdi. Dolayısıyla, Toprak Anaya kefaret odaklı olmalarıyla çelişkili görünse de, Göbekli Tepe rahipleri yeni bir dini keşif yolcuğuna başladı ve sonuçta Gök Babayı kabul etti. Bu tanrısal babanın onlara dayattığı vicdan temelli soru muhtemelen şöyleydi: "Siz avcılar ve madenciler hangi yetkiyle Toprak Anaya kaba kuvvet uyguluyorsunuz?"

Resim 29. Büyükbaş bir hayvanın vajinasını andıran doğal bir kaya oluğunun yanında yer alan inek oyması. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

Göbekli Tepe'nin Hesiodos'un *Tanrıların Doğuşu* Eserindeki Yankıları: Bu dönemden yedi bin yıl sonra yaşamış olan Yunan şair Hesiodos, tam olarak aynı konuyu işlemiştir. Ancak o tüm engellerden –yoldan çekilmekte başarısız olan tüm soyutlaşmış falluslardan– dolayı Toprak Analarına dikilitaşları saplayan kireçtaşı yontucuları değil, yaşayan Gök Babanın kendini suçlamıştır. Hesiodos ayrıca Titan Kronos'u çakmaktaşından bir

"orak"la (yani bir proto-çiftçi olarak) Gökyüzü tanrısını hadım etmekle suçlamış, böylece sanki suçu evcilleştiricilere atmış ve Gök Babayı bütün bu "kesik" temsili kireçtaşından teçhizatının varlığından dolayı cezalandırmıştır:

Yeryüzü ile Gökyüzünün çocuklarının en korkuncu Titan'lardı ve Gök Baba en başından beri onlardan nefret ederdi. Her biri doğdukça onları Yeryüzünün gizli yerlerine sakladı, gün ışığına çıkmalarına izin vermedi. Devasa Yeryüzü acıdan inledi, sonra da gri renkteki çakmaktaşını yarattı ve ondan bir orak yaparak planını Titan çocuklarına anlattı:

Korkunç bir babadan doğurduğum çocuklarım! Bana itaat ederseniz, babanızı neden olduğu zorbalıktan dolayı cezalandıracağız. Korkunç şeyler yapmayı düşünen ilk o oldu. Kronos, o kurnaz entrikacı, Annesinin Gökyüzünden intikam alma isteğini yerine getirmeye gönüllü oldu. Sonra Yeryüzü onu pusu kurması için gizledi. Eline dişli orağı verdi ve ona planını anlattı. Derken... Gökyüzü, Yeryüzüyle sevişme arzusuyla geldi ve yanında geceyi getirdi. Yeryüzünün üzerine yattı, tamamını kapladı. Oğlu da pusu kurduğu yerden sol elini uzattı ve sağ eline dişli kocaman orağı alarak babasının cinsel organını hızla kesip arkasına attı.[1]

— Birkaç bin yıl sonra şair Hesiodos'a Göbekli Tepe mitolojisinin sadece çarpıtılmış yankılarının ulaştığı anlaşılmaktadır. Hesiodos'un anlattığı hikâye madencilerle çakmaktaşı silah imalatçılarını suçlamalardan muaf tuttu ve Toprak Ana ile oraklı çiftçileri sonsuza kadar Gök Babaya muhalif kılmaya çalıştı. Aslında Göbekli Tepe dini, madenci-rahip ve dikilitaş yontucularının henüz anlamadığı yeni soruların ve sorunların ortaya atılmasına neden oldu. Ama evcilleştiriciler zamanla daha erkeksi –ve Hesiodos'un hayal edebileceğinden daha yaratıcı– bir Gök Babayı benimsediler.

1 Hesiodos, *"Tanrıların Doğuşu," Hesiod, the Homeric Hymns and Homerica*, çev. H. G. Evelyn-White (Cambridge, Mass., 1977), s. 87-93. Metnin çevirisi değiştirilmiştir.

— Göbekli Tepe'deki kült üyeleri zımni olarak, tören teçhizatını, sembolik potansiyelini tam olarak anlamadan, Gök Babayı benimsemeye ve onunla yeniden barışmaya hazırlandılar. Gök Tanrı bulutların üzerindeki yüksek konumundan kızgın yıldırımlarını yeryüzüne fırlatmaya ve gök gürültüsü çıkaran kaya bloklarını yuvarlamaya devam etti. Gök Babanın üreme donanımını kireçtaşından, hareketsiz dikilitaşlar şeklinde sembollere dönüştürme sanatında ustalaşmış olan Göbekli Tepe'deki insanlar, erişilmez olmaya devam eden dinamiklerin sahibi olan yukarıdaki tanrıyı merak etmekten kendini alamıyordu. Derken Gök Babanın, kendi hareketsiz dikilitaşlarının zıddı olduğunu, bir aslandan çok bir boğa gibi davrandığını anladılar ve bunun üzerine fallus yontmak şeklindeki gençlik alışkanlıklarından vazgeçtiler.

— Kireçtaşından teçhizatın hem Toprak Ananın huzuru hem de Gök Babanın itibarı açısından gözden ırak hale getirilmesi lazımdı. Yükseklerde yaşayan Tanrının karısına yeniden yaklaşması hem o'nun hem de Toprak Ananın doğasına uygundu. Ona yaklaşırken acemi yontucular tarafından yontulmuş ve uzuvları kesilmiş haliyle gelmeyecekti. O köşeli, T şeklinde falluslar bir süre sonra bu yaşayan Tanrının gözünde çoluk çocuk gibi gözükmüş olmalıydı. Karısının üzerine yığılmış olan –binlerce yıl sonra bile hâlâ gururla "oğul sahibi olmak" isteyen kendisiyle dalga geçer gibi görünen– kireçtaşından taklitleri tabii ki fark etmişti.

— Göbekli Tepe yontucu-rahipleri, insanların hayvanlarla daha dostane geçineceği bir geleceğe hazırlandılar. Elleriyle ve aletleriyle Toprak Ananın malzemesinden hayvan imgeleri şekillendiren yontucular zamanla imgelerini kendi evlatları ve özel mülkiyetleri olarak görmeye başladılar. Artık yırtıcıların totemlerinin yavrularına fazla önem vermedikleri için onları yontup yassılaştırdılar. Sevmeyi ve saymayı öğrendikleri av hayvanlarına giderek daha çok önem vermeye başladılar. O ana kadar

bildikleri tek şey avlanmak, öldürmek ve avladıkları hayvanları kesmekti. Şimdi imge yontmayı dindar yaratıcılıktan çok farklı olmayan, yarattıkları çoluk çocuğa âşık olmaya benzeyen bir eylem olarak hissetmeye başladılar. İnsan, o ilk sanatsal üretimin ne derece empati üzerine kurulu olduğunu merak etmeden edemiyor.

— Yontucular bu imgeleri yarattıktan kısa bir süre sonra, tasvir ettikleri hayvanların canlı örneklerini evcilleştirilecek üvey evlatlar olarak görüp sahiplenmeye başladılar. Avcılar ve madenciler iki bin yıl boyunca çakmaktaşını ve kireçtaşını işlerken parmaklarını kanattıktan sonra ağıllarında doğan herhangi bir yabani hayvanın derisi o taşlardan çok daha yumuşak gelmiş olmalıydı. Ancak eski sponsor totemleriyle ters bir savunma bir ilişki geliştirmeleri gerekliydi. Av hayvanlarını evcilleştirme amacıyla sahiplenen insanlar olarak, evcilleştirdikleri hayvanlara düşmanca davranan yırtıcı totemlerden kurtulmak zorunda kaldılar. Dolayısıyla tanrı totemleri yeni bir değerlendirmeye tabi tutulup iblis ve hırsız olarak görülmeye başlandı. Bazı inatçı avcılar yırtıcıları tanrısal olarak görmeye devam etse bile hem evcil hayvanlara hem de yabani yırtıcılara aynı anda anne sevgisi ve merhamet göstermeye imkân yoktu.

Yaratma, Yontma ve Mülkiyet: Diné Kızılderililerinin geçiş döneminin Av Hayvanlarının Efendisi ve Bakıcısı olan Kara-Tanrı (Kuzgun), hayvan sürülerini gütme ve onlara bakma gücüne sahipti, çünkü çiftlikevlerinde o hayvanların değerli taşlardan yontulmuş, takım halinde prototiplerini bulundururdu.[1] Göbekli Tepe'deki yontucu-rahiplerin de üç boyutlu canlı imgeleri yonttukları zaman bu canlılar üzerinde yaratıcı kontrol ve ebeveyn hakkı edindiklerini hissettiklerini düşünebiliriz. İster evcilleştirme ve sayılarını artırma amaçlı olarak otlayan hayvan-

1 Bkz. Karl W. Luckert, *The Navajo Hunter Tradition*, 1975, s. 125vd.

lar yontsunlar, ister yırtıcı tanrıların totemlerini taşın büyülü hareketsizliğine ve tutsaklığına mahkûm etsinler, yetkileri giderek artıyordu.

— İmgeleme gücü konusundaki bu düşünceler, Göbekli Tepe'nin sanatsal repertuarında sade insan figürlerinin belirgin yokluğunu açıklar. Aynı zamanda, o münferit antropomorflaştırılmış totem direklerine yönelik düşmanlığı da açıklar. Kendi şahsi imgesini yontan veya oluşturan herkes kendini savunmasız hale getirirdi. İnsan eliyle yapılmış ilk imgeler, benzedikleri şey her neyse onun bir parçası gibi görülürdü.

— Heykel haline getirilip zaptedilen bireyler modifiye edilip kontrol altına alınabilir, mülke çevrilebilir veya yok edilebilirdi. Böyle bir düşünce şekli, evcilleştirme veya aklanmış kasaplık amaçlı mülkiyet iddialarına kolaylıkla uygulanabilirdi. Bu düşünce aynı zamanda daha sonra dinler tarihinde, insanların veya tanrıların imgelerinin kullanılmasına dayatılan yasaklamaları da açıklar. "İnsanların veya tanrıların yontma imgelerini yapmayacaksanız" demek, "İnsanlara veya tanrılara yontulmuş modeller yoluyla sahip olmaya çalışmayacaksınız" demenin başka bir yoluydu.

9.
Hayatın Sırrının Gizlenmesi

Göbekli Tepe'deki kazılar tamamlandığında geriye son bir soru kalacak: Neden tapınakların ve içeriklerinin üstü en sonunda maden artıklarıyla ve moloz parçalarıyla kapatıldı? Bu örtme işlemi her şeyden önce, dikilitaş temelli kült faaliyetleri sona erdikten sonra bile çakmaktaşı madenciliğinin devam ettiği anlamına gelir. Aynı zamanda Toprak Ananın göbeğinin büyümeye devam edebilmesi için bazı yerlerin büyümeye devam etmesi gerektiğini de akla getirir. Gebe kalma anından itibaren bu yerleri örtmek, en uygun eylem gibi görünmüş olmalıydı, çünkü kültün en önemli meselesi –hayatın yaratılışına yardımcı olarak katillerin şiddeti için kefaret ödeme– elde edilmişti.

Göbekli Tepe kültü zirvesine ulaştığı zaman bazı aileler, hatta bazı klanların tamamı, dağların ötesine, kuzeye doğru göç eden av hayvanlarını takip etmek için bu bölgeden ayrılmak zorunda kaldı. Belli totemlere bağlı olan ve temsili dikilitaşlarla bağdaştırılan gruplar için ısmarlama yapılan tapınaklar terk edilince, kendi klan çizgilerinin hâkimiyetini ve totem yönelimini sürdürmek isteyenlerin göz zevkini bozacaktı. Buradan ayrılanlar bundan dolayı gitmeden önce kendilerine özel olan localarının üzerini örtme ihtiyacı hissetmiş olabilir.

— Güneydoğu tepesinin zirvesine inşa edilen Aslanlı Loca diğerlerine göre daha mı uzun ömürlü olmuştur? Kültün tamamını batıya doğu çevirmeye, dolayısıyla da güneydeki kasık bölgesinde bulunan yapıları yok etmeye mi karar verdiler? Bu gibi sorulara verilecek cevaplar, sorunun geri kalanını çözmemize yardımcı olmaz. Eğer durum buysa, batı tarafındaki yapıların üstünü kim kapattı?

— Göbekli Tepe'de madencilik yapmaya devam edenler, faaliyetlerinin önemine inanmak zorundaydı. Soylularla daha alt sınıflardan avcılar arasında, rekabet ve totem bağlantıları temelinde gelişen hizipçilik, tüm münferit kültlerin kısa süreli olmasına neden oluyordu. Kutsal dağın idaresi iki bin yıl boyunca defalarca el değiştirdi. Sonraki kuşakların genç erkekleri, daha önceki kuşakların dini açıdan yüceltilmiş cinselliğine ne dereceye kadar duygusal bir katılım gösterebilirdi? Her kuşak kendi gelgitleriyle bağlantılı sorunlar yaşardı. Tapınakları ve dikilitaşlarıyla Göbekli Tepe, hayatın yaratılışına odaklanan bir yerdi. Ölüm, tamamıyla yenilgiye uğratılmış sayılmasa bile kaçınılan bir şeydi. İnsanlar Dağ Ananın göbeğinin büyümesine yardımcı olmaya hazır olduğu sürece bu yönelim olduğu gibi devam edebilirdi. Bölgeden ayrılanlar ise, nereye giderlerse gitsinler Dağ Anadan kaynaklanan taze hayatın kendilerine eşlik edeceğini ve yetki kazandıracağını umuyordu.

— Yeryüzündeki her şeyin bir zamanı ve bir mevsimi vardır. Göbekli Tepede Toprak Ananın ortaya çıkarıldığı bir dönem oldu, sonra da bir başka benzer nedenle yeniden örtülmesi gereken bir dönem oldu. Bu durumda örtülmesi gereken kutsal boşlukları, Toprak Ananın göbeğini büyütmek için bütün bu süredir kullanılan sepetler dolusu maden artığıyla ve molozla doldurulmasından daha kolay ne olabilirdi ki?

— Bu, din anlamında ve genel bütün olarak megalitik avcı inanışlarının da gömüldüğü anlamına gelmez. Madencilerin ve

silah imal edenlerin Göbekli Tepe'ye çakmaktaşı işlemeye geldiği dönemin büyük kısmı boyunca geri kalan kültler tepenin yamacında –arkeologlar tarafından "İkinci Düzey" olarak tanımlanan yerde– bir arada var olmaya devam etmiş olabilir. Tepe, hamilelik halinden bekleneceği üzere, fiziksel olarak büyümeye devam ederken, bu kutsal locaların kült merkezi olarak faaliyetleri, evrimlerinin bir noktasında sona ermiş olmalıdır. Bu tepenin bütün boşlukları kapanana kadar çevredeki ahırlarda bazı hayvanlar doğmaya başlamış olmalıdır. Hem kültürel hem de dini değer tespitlerinde bir değişiklik yer almıştı. Dolgu toprak bir süreliğine kireçtaşından teçhizatın görünür olmasından daha büyük önem kazandı. Zaten neden böyle olmasın ki? Yeni yaşamın hamilelik dönemi devam ediyordu ve Toprak Ananın göbeği giderek büyüyecekti. Zaten iki bin yıl boyunca yer alan tüm madenciliğin, yontmacılığın ve törenlerin tek umudu, onun büyüdüğünü görmekti.

— Eski tapınakların tamamıyla yıkılmasına gerek yoktu. Üstlerini örtmek, onları yıkmaktan daha kolaydı. Dikilitaşların temsil ettikleri, rakiplerine yer açmak için yerle bir edilmesi gereken ilkel tanrılar değildi, artık bir zamanlar kullanıldıkları şekilde kullanılamayacak kadar eskimiş, kutsal "organik" teçhizattılar. İki bin yıl boyunca Büyük Dağ Ana defalarca döllenmiş, sembolik dölleme işlemini icat edip idare eden, korkunç şekilde şişmiş egolara sahip erkekler tarafından teşvik edilmişti. Ama suni yırtıcı olarak insan artık kendini suni bir dölleyici olarak da yeniden icat ediyordu. Dağ Ananın döllenmesi mutlaka heyecanın giderek artıp doruğa ulaştığı ritüeller gerektiriyordu, ama göbeği çok yavaş büyüyordu, dolayısıyla madencilerin kireçtaşından görkemli eserleri zamanla ihmal edilmiş olmalıydı.

— Dikilitaşların çoğunun tepesine yontulmuş olan çanak şeklindeki sayısız girinti, Göbekli Tepe tapınaklarının evriminin çok ağır olduğuna ve üstlerinin kapanmasının da kademeli

olarak gerçekleştiğine işaret eder. Localar doldurulurken dikilitaşların "başları"nın uzunca bir süre boyunca dolgu malzemesinin üzerinde kalmasına izin verildi. Localar artık işler durumda olmasa bile dikilitaşların testislerinin üzerindeki girintilerden, muhtemelen cinsel gücü artırıcı özel bir boya veya doğurganlık ilacı olarak kullanılmak üzere kireçtaşı tozunun kazılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Ve tapınaklar doldurulmuş olmasına rağmen, insanların dikilitaşların malzemesinin ve anaç destek yapısının etkinliğine olan inançlarının devam ettiği bellidir.

— Batı Kelt bölgelerinde 12. yüzyıla kadar dikilitaşlardan kazılan tozların benzer şekilde kullanıldığı belgelenmiştir. Orada böyle tozlar gebe kalmayı ve doğurganlığı artırmak amacıyla suya konup içilirdi.[1] Göbekli Tepe'de ortaya çıkan haliyle dikilitaş ideolojisinin profilinden, dikilitaşlardan kazılan tozların da benzer bir amaçla toplanmış olması mümkündür. Eğer Göbekli Tepe'ye getirdiğim yorum genel anlamda doğru ise, o zaman burası ileride Kelt adetlerinin ve inanışlarının kaynağı olarak kabul edilecektir.

Cinsiyetler Arası Eşitleme: Dikilitaş kültü giderek zayıflarken tapınaklar da madencilerin artıklarıyla kasti olarak dolduruldu. Böylece Toprak Ananın kasık bölgesi örtülmüş oldu. Toprak Anaya böylece biraz mahremiyet tanınırken cinsiyetler arası bir eşitleme süreci de yaşandı. Bu durum taşların üzerine oyulmuş ilginç şekillerden de görülebilir. Boşluklar doldurulduğunda bir süreliğine dikilitaşların başlarının dolgu olarak kullanılan maden artıklarının üzerinden çıkıntı yapmasına izin verilmiştir. Böylece insanlar dikilitaşların testislerinin üzerinde çanak şeklinde girintiler açıp, ilaç olarak kullanılan tozu kazımaya devam edebiliyordu. (Resim 30).

---

1 İlave kaynaklar için bkz. Mircea Eliade. *Patterns in Comparative Religion*. New York and Scarborough, 1958, s. 216-238.

Resim 30. Üzerlerinde kazılmış girintiler olan dikilitaşlar. B Yapısı. Kaynak: Klaus Schmidt, 2010, Fotoğraf Irmgard Wagner tarafından çekilmiştir — DAI'nin izniyle.

— Ancak bölünme sonrasına ait dişi tapınağın (Resim 28) kireçtaşı yüzeyinin kenarında da benzer girintilerin kazıldığı görülür. Bu da Göbekli Tepe'de eril dikilitaşların yanında dişi yaşam özlerinin de hayat veren maddeler olarak görüldüğü bir dönem olduğunu gösterir. Tek bir yontucu-rahip eril dikilitaşların olmadığı küçük bir tapınak oluşturunca, insanların zihni dişilerin kendilerine yetebileceği fikrini kabul etmeye başladı. Dişi bir sunak mitolojik olasılıklar için, hatta ileride bir gün "bakir doğum" kavramının geliştirilmesi için somut bir temel oluşturdu.

— Kireçtaşından dikilitaşlar her halükârda Dağ Ananın kireçtaşı yumurtalıklarından çıkarılan bir maddeden yapılırdı. Taş ocağı işlevi gören plato boyunca dolaşırken ham kireçtaşı yüzey-

lere çanak şeklinde sayısız girintinin oyulduğunu gördüm; bunlar apaçık bir şekilde bütün o eril dikilitaşların kesilip alındığı Toprak Ananın ham yumurtalıklarını oluşturuyordu. Çanak şeklindeki bu girintilerin sistematik bir şekilde hem köşeli dikilitaş testislerinin hem de Toprak Ananın sunağının (Resim 28) üzerinde yer alıyor olması, bu kültün kesilmemiş kireçtaşı yumurtalıklara bile ilave bir kutsallık bahşetmeyi başardığını gösterir.

— İnsanoğlunun evrimi veya tarihi boyunca tabii ki hiçbir din bir "yırtıcı" toplumunu daimi olarak dengelemeyi başaramamıştır. Ama sık sık tekrarlanan başarısızlıklara rağmen, on iki bin yıl önce kireçtaşından bu ilginç doğaçlamalar yapılmamış olsaydı cinsiyetler arası ilişkilerimiz bundan daha da kötü olabilir miydi diye sorulabilir.

***Eğilim**: Göbekli Tepe'deki bu yuvarlak tapınaklar diz boyuna kadar kazıldıkça duvarlar boyunca ortaya çıkacak olan banklar, buralara oturtulan grupların büyüklüğü konusunda bize fikir verecektir. Bu odaların bana ne kadar aşina göründüğünü fark edince bu iş* önce *hoşuma gitti, sonra da neredeyse şoka uğradım. Böyle odaları daha önce de gördüm ve içlerinde oturdum. Amerika Birleşik Devletleri'nin güneybatısında Anasazi sit alanları ve içinde insanların yaşamaya devam ettiği Hopi Kızılderili köyleri ziyaret ettim. Hatta Meksika'da bile (Malinalco'da) Aztek döneminden kalma böyle tapınaklar buldum. Hopi köylerinde sayısız dans törenlerinde misafir edildim. Shungopovi'de bir* kiva*'da oturdum ve başka* kiva*'lardan gelen maskeli* katsina*'ların çatıdaki bir delikten bir merdiven yardımıyla* kiva*'ya girdiğini gördüm. Dizlerimin yanı başında dans ettiklerini gördüm. Bütün bu anılar, Göbekli Tepe ile aralarında binlerce yıl olmasına ve bu gezegenin iki ayrı ucunda bulunmuş olmalarına rağmen, Orta Amerika, Anasazi ve Pueblo kültürlerinin de evrimsel zamanın benzer dönemlerinde yaşadıklarını büyük bir heyecanla fark etmemi sağladı. Bu törenler, yerleşik bir hayat sürmelerine rağmen, artık kaybolmakta olan taş devri avcılık-toplayıcılık dinlerine takılıp kalmış insanlar tarafından gerçekleştirilmeye devam ediliyordu.*

Dikilitaş kavramı Avrupa yoluyla Amerika'nın içlerine kadar bile ulaşmıştır. Güney Dakota'da, etrafta kilometreler boyunca başka taş olmamasına

rağmen, Galler'den göç etmiş insanların soyundan gelen bir ailenin çiftliğinde bir dikilitaş buldum. Bu taşın nasıl kullanıldığını sorduğumda, Metodist Hıristiyan geleneği doğrultusunda iki kuşağın nikâhlarının burada yapıldığını öğrendim.

— Böyle rastlantılar, evrim ve yayılma süreçlerinin baştan ele alınmasını gerektirir. Bir din tarihçisi olarak kariyerimin şu anına kadar, daha çok Güneybatı ve Meksika başta olmak üzere Amerika'da çok çeşitli yerli geleneğini inceledim. Adetlerinin Asya boyunca nasıl yayıldığını veya Amerika'ya nasıl ulaştıklarını sorgulamak benim için çok önemli değildi. İnsanların faaliyetleriyle coğrafi ve kültürel şartlar arasında muhtemel bir ilişki olduğunu keşfetmek benim için yeterliydi. Böyle ilişkileri gözlemleyip incelemek mümkündü. Ama şimdi, Göbekli Tepe'nin keşfiyle bu kitabın yazarının zihni bir miktar karıştı. Olmeklerin Anadolu'dan etkilenmek için yaklaşık yedi bin yılları, Anasazi ve Pueblo Kızılderililerin de sekiz bin yılları oldu. Peki ama tam olarak ne oldu? Ne zaman, nerede ve nasıl gerçekleşti? Bu tür sorular, ufkumuzu genişletecektir. Öte yandan ufkumuz genişlerken bu kitabın obez hale gelme tehlikesi de var.

— Göbekli Tepe'deki insanların dini, Batı'da din alanındaki araştırmalarda yaygın olarak ve aşağılayıcı olarak kullanıldığı şekliyle sadece ahlaksız bir "doğurganlık kültü" değildi. Bu insanlar, evrilmesi milyonlarca yıl sürmüş olan bir avcı-toplayıcı kültürü, bizleri şiddet yanlısı *Homo sapiens*'lere ve yürüyen bilmecelere dönüştürmüş olan şiddet dolu bir hayatta kalma stratejisiyle birlikte bir yük devralmıştı. Çağdaş özbilincimizde nesnellik ve daha geniş evrim süreci konusunda bir perspektif neredeyse hiç yoktur. Sosyo kozmolojik zekâmız günümüzde -hayat, ölüm ve silahlar konusunda- bir krizle karşılaştığında hâlâ rastlantısal, hatta çocuksu tepkiler verir.

— Günümüzde *Homo faber* (imal eden insan) evriminde büyük sıçramalarla ilerleyerek *Homo sapiens*'i (düşünen insan)

sollamıştır. İmal eden insan artık yaşamın yaratılışına, uzun vadede akıllıca olmayabilecek –ve muhtemelen olmayacak– çok çeşitli şekillerde müdahale edebilir. Düşünen insan henüz düşüncelerinin ardındaki asıl konuyu anlamaz ve düşünmenin yardımcı olacağı –veya en azından tutkuların yaptığından daha fazla zarar vermeyeceği– konuları nasıl belirleyeceğini de anlamaz.

— Atalarımız akıllarını kullanmaya başladığı zaman kendilerini "doğal" yırtıcıları taklit ederken buldular.[1] Çünkü yırtıcılar, yeni gelenlerden daha iyi avcıydılar. Ama atalarımız üstün taklitçiler –üstün maymunlar– olduğu için kudretli yırtıcıları totem modelleri, tanrısal vasiler, hatta onursal ataları olarak kabul ederek onların müritleri haline geldiler. Böylece atalarımız milyonlarca yıl boyunca bu şekilde yaşayarak gezegendeki en etkili yırtıcılar ve en büyük baş belası olmayı öğrendi.

— Göbekli Tepe'deki erkek cemiyetlerinin pişmanlık-kefaret kültleriyle yüceltmeye çalıştıkları fallik aletler ve yaşam sembolleri, bu insanların şiddete başvurması ve genel silah kullanımından dolayı yine de kötü ün salmıştı. Dolayısıyla "yaşam"la ilgili kadim sembolizmden arta kalan bazı şeyler artık makul söylemin dışında bırakılmıştır. Ancak silah ve ölüm endüstrilerinin kanlı şanı, modern propaganda, eğlence medyası ve oyuncak pazarlamacıları tarafından kayda değer bir kâr amacıyla olumlu olarak görülür. Öldürmek o kadar teşvik edilmiştir ki ölümün ve çürümenin suçu bazen yaşamın doğal aletlerine atılır. Ama tabii arada bir tür akılcı bağlantı vardır, çünkü yaşam, ölüm için gerekli bir şarttır.

Askeri Endüstriyel Tesis: İkinci Bölüm'de askeri endüstriyel tesisten söz ettim. Yakındoğu'daki en eski krallıkların ve im-

1 Bu tartışmanın başka safhalarında "doğal, doğaüstü, doğa" gibi terimlerden kaçındım, çünkü Göbekli Tepe'deki insanların "doğa" algısı bizimki gibi olamazdı. Benim burada "doğal" terimiyle kastettiğim, "insanlar tarafından dayatılmamış" olandır.

paratorlukların ok ve mızrak uçları için çakmaktaşı elde etmek amacıyla Doğu Anadolu'daki çakmaktaşı tepelerine işçiler gönderdiği anlaşılmaktadır.[1] Bu malzeme Yakındoğu uygarlıklarını şekillendiren ilk orduları donatmak için kullanılmıştır. Sonraki bin yıllarda gerçekleştirilecek olan abartılı askeri maceraların tohumlarının on iki bin yıl önce Göbekli Tepe'de silah imal edenlerin oluşturduğu abartılı dini kültler tarafından ekilmiş olması mümkündür. Göbekli Tepe, yeryüzünde şiddetle dinin, aşırı uçların birbirlerini aklayıp teşvik etmesi için bir arada ele alındığı tek yer değildi. Ayrıca dini çözümler, özellikle özünde taklitçi, yırtıcı, savaşçı ve avcı olan insanlar tarafından denendiğinde denge sağlama çabalarında daima başarılı olmaz.

— On bin yıl önce Göbekli Tepe'deki insanlar uranyumun ne olduğunu bilmezdi. Ancak silah endüstrilerinin evrimindeki "ilerlemeleri" incelediğim zaman daha yakın geçmişteki bir geçiş süreciyle bağlantılı başka bir eğilimi itiraf etme nedenini hissettim. Eski tarz kefaret sorunları günümüzde bile geçerlidir.

Eğilim: *1953'ün sonlarında Tennessee'de bir yolculuğa çıktım ve Hiroshima ile Nagasaki'ye atılan bombaların yapıldığı –en azından bana böyle söylendi– Oak Ridge fabrikasının fotoğrafını çektim. Daha sonra Oak Ridge'de o dönemde hem en yüksek oranda doktora dereceli insanın hem de bu akademik dereceye sahip insanlar arasında en yüksek oranda Kitab-ı Mukaddes okuyan –yani Kıyamet konusunda ve kendilerinin bu İlahi Dram'daki rolü konusundaki kehanetleri ciddiye alma eğilimli– insanın yaşadığını öğrendim. Göbekli Tepe'deki çakmaktaşı silah endüstrisi bana nedense Oak Ridge'le ilgili o eski söylentileri hatırlattı. Silah endüstrileri, fan kulüpleri (örneğin Ulusal Okçuluk Dernekleri) ve onları aklayacak olan organize dinin on iki bin sene öncesinden beri dans partnerleri olduğu anlaşılmaktadır.*

---

1 Hafızam beni yanıltmıyorsa birkaç yıl önce, Hitit krallarına ait metinlerin tercümelerini okurken –muhtemelen Göbekli Tepe çakmaktaşı tepeleri bölgesinde– çakmaktaşı uçların imalatını ve alımını düzenleyen bir kraliyet emirnamesine rastlamıştım. Bu tercüme şu anda elimin altında değil, ama var olduğundan eminim.

— **Hayatlar, Bıçaklar ve Evcilleştirme:** Avcılar çakmaktaşı çıkarmak için Göbekli Tepe bölgesine geldiğinde muhtemelen aşağı kısımlardan çıkardıkları çakmaktaşı yumrularını tepeye taşımışlar, bu hammaddeyi burada kırıp yontarak alet ve silahlar imal etmişlerdir. Avcılar av eti karşılığında silah almak için buraya gelirdi. Bu dağdaki çakmaktaşı endüstrisi, taş devri avcı-toplayıcı kültürünün en ileri düzeyiydi ve bu kültür önce gelişti, sonra da maden artıklarından oluşan o tepenin yamaçlarında kıvranmaya başladı ve son nefesini verdi. Burası on iki bin ila dokuz bin beş yüz yıl önce avcıların, madencilerin ve silah imal edenlerin oluşturduğu kutsal bir tepeydi. Avcı-toplayıcı kültürü burada bulunan ve insanların Toprak Anaya kefaret amaçlı gösteriler düzenlediği kaya tapınaklarında -yani ayrıcalıklı avcı localarında- son nefesini verdi. Suni yırtıcı *Homo sapiens*, avcılık, madencilik ve silah imalatı alanlarında uyguladığı şiddetten dolayı kefaret ödemek istiyordu.

— Göbekli Tepe madencileri sistematik olarak kırıp ezdikleri kireçtaşı katmanlarının altında çakmaktaşı yumurtalar bulduklarında kırık parçalarını kesme, kazıma ve delme işlemlerinde kullanabileceklerini düşündüler. Çakmaktaşından keskiler, baltalar, mızrak ve ok uçları yaptılar. Pratik zekâlı bu avcılar ne zaman bir av hayvanı görse akıllarına ilk olarak mızrak, ok ve bıçak gelirdi.

Eğilim: *Sıradan avcıların öngörmüş olmasına imkân olmayan Göbekli Tepe'deki kültürel geçiş süreci benim aklıma iyi bir dostum olan ve Yeni Gine'ye ilk defa sığır götürmüş olan Hansjakob Wiederhold'un çalışmalarını getiriyor. Wiederhold'un uğruna bu çabayı gösterdiği yerliler* özünde *avcıydı. Aralarında çiftçi olmak isteyenlere eğitim ve birer inek verilmişti. Bu ineğin karşılığında ilk buzağıyı başkalarına dağıtılması* için çiftliğe *vermeleri gerekiyordu. Daha sonraki buzağılar ve ineğin kendisi çiftçiye kalacaktı.* Çiftliğe *verilen buzağı da yetişince başka bir çiftçi adayına verilecekti. Plan böyleydi. Yıllar sonra arkadaşıma Yeni Gine'de karşılaştığı en büyük engeli*

sordum. O da hiç unutmayacağım bir şey anlattı: "Hayvan yetiştirmeyi öğrettiğim o yerliler hep özünde *avcı kaldı. Bir inek gördüklerinde akıllarına gelen ilk şey buzağı değil, bıçaktı."*

— Geçimlerini hayvanları öldürerek, madencilik yaparak ve silah imal ederek kazanan Göbekli Tepe çakmaktaşı kültürünün insanları daha yumuşak olan kireçtaşı dini yoluyla kefaret elde etmeye çalışırdı. Sekiz veya yedi bin yıl sonra Çin'e gidebilseydik bilge Lao Tzu bize sertlik ve yumuşaklık, Yang ve Yin – Gökyüzü ve Yeryüzü arasındaki denge konusunda bilmek istediğimiz her şeyi anlatırdı. Bunu çakmaktaşı kültürüne veya kireçtaşı dinine somut olarak atıfta bulunmadan, soyut bir şekilde yapabilirdi. Ve neden söz ettiğimizi çok iyi anlardı.

— Bölüm 19'da Çin'e, bilge Lao Tzu'dan birkaç yüzyıl öncesine gideceğiz. Bronz metalürjisine geçişte çakmaktaşı kültürünü kapsamlı bir şekilde ele alacağız. Bu şiddet kültürü zamanla Lao Tzu'nun ve diğer klasik hocaların özellikle imparatorluğun "sertlik" açısından aşırı tutumuna karşı tepkilerini çekecekti. Oraya yeni ulaşmakta olan avcı/savaşçı kültürü Çin'i "uygarlaştırmaya" çalışıyordu. Yang şiddetinin büyük kısmı "Yin" –başka bir anlamı olan eşsesli bir sözcük, tabii ki– adlı Shang başkentinde yer aldı.

2. Bölüm

EVRİM, KÜLTÜR VE DİN

10.
Kültür Nedir? Din Nedir?

Kültür, insanların kabul ettirdiği egoların toplamı, insanoğlunun doğaya dayattığını düşündüğü şeydir. Din, insandan güçlü gibi görünen gerçeklik biçimlerine verilen tepki, böyle biçimlerin insanoğluna dayattıklarının bilincidir. "Kültür tarihi" ile "dinler tarihi" arasındaki fark, dinin ışığında kültür değişimi ve kültür ışığında din değişimidir. "Tarih" ile "evrim" arasındaki fark, göz önüne alınan değişimin süresidir. Bu kitap sadece din tarihçileri için yazılsaydı, Bölüm 10 giriş olarak kullanılabilirdi. Ama Göbekli Tepe'ye ilgi duyan çoğu okur, evrim ve arkeoloji konusundaki sorularına cevap arar. Bu bölüm yazarın Göbekli Tepe'nin dinini anlamak için geçtiği teorik köprüyü özetler.

Evrimsel Din Teorisine Doğru

Hocalarımdan bazıları –ama hepsi değil– "dinin kökeni ve evrimi" konusundaki soruların dinler tarihinin (*Religionswissenschaft*) kapsamına ait olmadığını söylediğinden beri, insanoğlunun hafızasının yumuşak loblarının arasına neredeyse yarım yüzyıl gizlendi. Bu insanlar öğrencilerine "Kökenler konusundaki tüm sorular metafizik alanına bırakılmalıdır" diye tavsiyelerde bulunurdu. Dini konularda "kökenlere" ve "evrime"

dair sorulardan uzak durmayı önerirlerdi. Bu konuda daha önce denenmiş evrimsel yaklaşımları başarısız olarak görürlerdi. Muhtemelen dönemin din tarihçilerinin büyük kısmı onlarla aynı fikirdeydi, hatta günümüzde bazı okullardaki tarihçiler de onlarla aynı fikirdedir.

— Bütün bu uyarılar göz önüne alınca o zaman bile akademik disiplinimizin sınırlarının gereksiz derecede katı olduğunu düşünmüştüm. "Tarihi değişim" ifadesi genel "gelişim" veya "evrim" başlıkları altında ele alınsa ne olurdu ki? Peki sıradan evrimsel değişim süreçleri göz ardı edilse tarih araştırmalarından geriye ne kalır ki? Öte yandan kelimelerin farklı insanlar için farklı anlamları vardır.[1] Ben hocalarım üzerinde etkili olan literatürü de, zaman içinde sorunlu hale gelen dini evrim teorilerini geliştirenlerin yazılarını da okudum.

— Kültürel ve dini evrim konusunda geliştirilen ilk teorilerin sonradan istikrarsız olduğunun anlaşılması şaşırtıcı gelmemelidir. Bu teorileri yazanlar, muğlak evrimsel dizilerin arasından soyut konular bulmaya çalışıyorlardı. Sorun şuydu: Meseleye din konusunun niteliksel tanımlamalarıyla –örneğin teizm işin içindeki tanrı sayısı temelinde tanımlandığında– veya ruh, *anima*, *mana* veya kutsal olan gibi kavramlarla başlandığında, deneysel temelli verilerle bağlantı kurmak kolay değildi. Bu tür kavramları tarih öncesi çağlara –niteliksel anlamda "vahşi" veya "barbarlık" olarak nitelenmiş olan erken kültür katmanlarına– yansıtmaya çalışmak ilave tutarsızlıklara neden oluyordu. Bu tür girişimler, paleontolog, arkeolog, antropolog veya zoologların bu alanda biriktirdiği fiziksel verilerle sadece üstünkörü şekilde ilgilenmemize izin vermiştir. Bu tür teorik girişimler, önerilen

1 O zaman bile bu kitabın yazarına "evrim" konusundaki tartışma, bir bardak "İngiliz suyunda" koparılmış bir fırtına gibi gelmişti. Bu konularda Almanca akıl yürüttüğü zaman sorun ortadan kalkıyordu. Ancak o çalışmalarını İngilizce yürütmekte ısrar etti.

"din evrimi" modellerine şüpheyle bakılmasına neden olmuştur. Niteliksel ve soyut odak noktalarına dayalı evrimsel yaklaşımlar bundan daha kesin sonuçlara ulaşmamızı sağlayamaz.

— Resim 32'deki "deneyim-tepki" sıralamam, deneysel verilerle dini davranışlar konusunda genel bilgileri birbirine yaklaştırmak için tasarlanmıştır.[1] Ama hocalarımın meydan okumasına cevabımı o dönemden ancak beş yıl sonra, 1969 yılının sonbaharında formüle ettim ve yayınlanması 1991'i buldu.

— Birbirini izleyen dönemlerde her düzeyin, yerini bir sonraki, daha sofistike düzeye bıraktığı düşüncesi, "dinin evrimi" konusundaki en yaygın yanlış algılardan birini teşkil eder. Örneğin Lewis Henry Morgan (1818-1881), çığır açan arkeoloji anlayışıyla avcı-toplayıcı aşamasını belirleyip "vahşilik" olarak niteler.[2] Sonra evcilleştirme, tarım ve metal işçiliğinden "barbarlık" dönemi olarak söz eder. Son olarak da yazı yazma sanatını "uygarlık"ın işareti olarak tarif eder. Morgan'ın doğrusal evrimsel ilerleme süreci Karl Marx ve Friedrich Engels'a ardışık yapıları için bir temel ve kendi teorilerinin "sınıflar arası mücadelelerini" yerleştirebilecekleri boşluklar sağlamıştır. Komünizmin kurucuları genel diyalektik ve tarihi maddi süreç içerisinde ilerleme modeli üzerine proleter devrimi gerektiren ve hak eden bir dünya modeli inşa etmişlerdir.

— Amerikan kültürel antropolojisinin öncüsü Lewis Henry Morgan aptal değildi, ama eski toplumların işleyişine dair öne sürdükleri uygulanabilir alan teorileri değildi. Özellikle öncülerin evrimsel hipotezlerini başarısızlığa uğramış girişimler olarak görüp reddetmeyeceğim. Onun yerine 1991'de yayınlanan, birbirini izleyen beş kültürel adaptasyon düzeyine dair sıralamamın neredeyse aynısını burada da sunacağım. İnsanların tüm

1 Bkz. "Deneyim ve Tepkiler Tahterevallisi," başlıklı bölüm ve Resim 31.

2 Lewis Henry Morgan. *Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism to Civilization.* 1877.

kültürel adaptasyon düzeylerinin, en parlak devirlerinde -hem düşünce bağlamında hem de fiziksel davranış açısından- benzer dini tepkilerle bağdaştırılması ve dengelenmesi gerekliydi.[1]

y. 300 yıl önce: Demokratik başkaldırı ideolojileri———
y. 3,000 yıl önce: Evrensel kurtuluş protestoları————
y. 5,000 yıl önce: Savaşçılar eliyle hiper-evcilleştirme————
y. 10,000 yıl önce—Çobanlar ve bitki yetiştiricileri eliyle evcilleştirme—
y. 6 milyon yıl önce—Toplayıcılık, leşçilik, avcılık————————

Resim 31. Beş Kültürel Uyum Düzeyinin Birikimi

— Beş kültür ve "adaptasyon" düzeyinin sadece zaman içindeki başlangıçları açısından "birbirini izlediğini" ve başka bir şeyin yerini almadıklarını belirtmek gerekir. Öne sürdüğüm bu beş kültürel giriftlik ve onlara eşlik eden din düzeyleri günümüzde de geçerlidir. Ben beşinde birden faaliyet gösterdim. Hiçbiri diğerinin yerini almadı. Bu da Morgan'ın doğrusal "ilerleme" fikrinin benim öğretim dağarcığımda yerinin olmadığı anlamına gelir. Daha karmaşık yaşam tarzları doğal sınırlamalarla karşılaştıkça daha basit düzeylere dönüş, gerekli, hatta cazip hale gelebilir.

— Aslında olağanüstü başarılı olan birçok modern insan, modern tarzda çalışmanın ve modern yeteneklerinin karşılığı olarak elde ettikleri serbest zamanda, avcılık, balık tutma, toplayıcılık, bahçıvanlık, el sanatları ve yürüyüş gibi daha erken veya daha basit adaptasyon düzeylerine, yani tarih öncesine dönerler ve bu dönüşü bireysel "yeniden yaratılışları" olarak adlandırırlar. "Yeniden doğuş" ve "yeniden yaratılış," mitoloji ve din alanına ait kavramlardır.

---

1 Evrimsel birikimler şeklindeki "beş adaptasyon düzeyi" *Egyptian Light and Hebrew Fire*'ın "Giriş"inde yayınlandı. Karl W. Luckert. Albany, State University of New York Press, 1991, s. 21-27.

— Morgan, Marx, Engels ve başka birçok sosyal bilimci gibi ben de insan kültürünü, insanların hayatta kalmak için başvurdukları maddi adaptasyonlar temelinde sınıflandırırım. Kültürle din arasında apaçık bir bağlantı söz konusudur. Kültür türleri, bir halkın hem saldırı hem de suçluluk hissetme biçimlerini ve bunlara eşlik eden inziva amaçlı davranış biçimlerini tanımlar. Suçluluk biçimleri dini deneyimleri şekillendirir ve bir bütün olarak davranışları etkiler. Dolayısıyla "dinlerin evrimi ve tarihi" modelimi insanların varoluşsal, düşünsel ve maddi katılımlarıyla bağdaştırmaya çalışacağım.

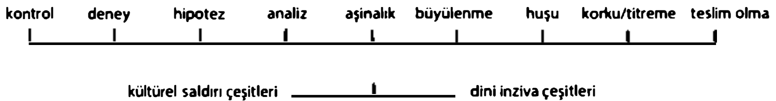
Deneyim ve Tepkiler Tahterevallisi

Öğrenme konusundaki şahsi varsayımlarımın büyük ölçüde bilincindeysem de, dinler konusunda eğitim vermeye yaklaşımım, bilimsel materyalizmin etkisi altında kalmıştır. Bu itirafım bazı dostlarıma şaşırtıcı gelecektir.[1] Öğrencileriyle güçlü bir iletişim kurmak isteyen hocalar kaçınılmaz olarak öğrencilerinin daha kolaylıkla anlayacağı kelimeleri kullanırlar. İngiliz endüstri devriminin uygulamalı bilimlerinin ve teknolojilerinin İngiliz dilini, deneyselliğe ve bilimsel materyalizme yakın olmasını sağlayacak şekilde değiştirdiğini de fark ettim. Ama bu, Marx ile Engels'in İngiliz dilini etkilediği değil, ikisinin de İngiliz deneyselliğinin labirentinde refaha erdiği anlamına gelir. Marx ile Engels anadilleri olan Almancanın iç içe geçmiş dallarından –*dem Schlingen Gewächs*– uzaklaşmak için uğraştılar ve İngilizce deneysel kategorilere olumlu tepki verdiler. Marx en önemli eserlerini etrafında Londra'nın gürültüsü varken yazdı.

1 Bu bölümde Marx ve bilimsel materyalizme atıflar, bu kitabın ikinci ve üçüncü bölümlerinin Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki araştırmacıların talebi üzerine yazılmış olmasından kaynaklanır. Öte yandan bu rastlantı Batı konusundaki diyaloga da taze bir katkıda bulunabilir.

Öte yandan ana dili olan Almanca, İngilizce tam karşılıkları olmayan *Geist* veya *Geisteswissenschaften* gibi kategorilerin deneysel bilime uygulanmasına izin vermiyordu.[1]

— Tereddüt ve şaşkınlık dolu bir dönemden sonra, kişisel din teorimin gelişimi konusunda bilimsel deneysellik ve materyalizm konusundaki İngilizce kelime dağarcığına çok şey borçlu olduğumu kabul etmek zorunda kaldım. 1968'de üniversite düzeyinde dinler tarihi konusuna ilk giriş dersini verdiğimde, iletişimde bazı sorunlarla karşılaştıktan sonra öğrencilerimin ham İngilizce çoğulculuk ve Maksist materyalizm doğrultusunda düşünmeyi öğrendiğini fark ettim. Böylece elime tebeşiri alıp karatahtada dini deneyimler konusundaki açıklamalarımı ham ölçülebilir kategorilere adapte ettim ve aktardım. O anda Marksist materyalizmin yanı sıra ateist psikolojinin de sistematik bir sorununu çözdüğümü fark etmedim. Bunların yanı sıra, Tahterevalli skalası teizmle ateizm arasında kuramsal bir köprü olarak da kullanılabilir.

Resim 32. Deneyim ve Tepkilerin Tahterevallisi

— Bu arada "kutsal" gibi nitelikleri tanımlayan niteliksel kelimeler de gerçektir ve anlamlıdır. Dilsel "yazılım"ın farklı opsiyonları söz konusudur. Eğer iletişim için gerekliyse, insan niteliklerden niceliksel skalalar yoluyla da söz edebilir –yani şu veya bu özelliği daha çok veya daha az içeren niteliklerden söz

1 İngilizce, bilimsel kategoriler üretmek için mükemmel bir dildir. Sigmund Freud'un *Das Ich und das Es*'te [*Ben ve İd*] (1923) sunduğu psikoanalitik teori bile, *es* yanlışlıkla İngilizceye *id* olarak tercüme edilene kadar kulağa bilimsel gelmedi. O andan itibaren *Es-Bezogenheit* belirli ve saygın bir şey şeklini aldı ve bilimsel olarak incelenmeye başlandı.

edebilir. Bunun için yapılması gereken tek şey, deneyim yoğunluğu skalasını (Tahterevalli skalası, Resim 32) bilimsel deneylerden dini boyutlara kadar uzatmak ve skalanın kültür kısmı ile en sağdaki din kısmı arasında bir köprü oluşturmaktır. Bu iki boyut bir arada, insan deneyiminin farklı derecelerine yer verebilen bir süreç oluşturur. Din ile bilimi birbirinden ayırt etmek için insanın "ruh"tan veya "madde"den söz etmesi zorunlu değildir. Gerekli olan tek şey, insanın farkındalığının sınırlı olduğunun bilincinde olmaktır.

— Hayatımız boyunca (1) bizden küçük gerçeklik biçimleri, (2) bizden büyük olan gerçeklik biçimleri ve (3) potansiyel olarak bizimle eşit olan gerçeklik biçimleriyle çevrili olduğumuzu, onlarla karşılaşıp onları deneyimleyebileceğimizi kabul etmek zorundayız. Skalanın merkezinde yer alan son kategorinin kapsamı oldukça küçüktür ve sadece saldırı ve dini inzivanın eşitlikçi iletişim ve uyumlu bir arada var oluş ile dengelendiği zaman dayanak noktasında yer alır.

— Din, insandan güçlü olarak algılanan ve deneyimlenen durumlara ve gerçeklik biçimlerine insanlar tarafından verilen tepkidir. Dini deneyimler, deneyim yoğunluk skalasının sağ tarafındaki (1) eşitlikçi "aşinalık" noktasından başlar. (2) Dini deneyimin en ılımlı şekli "büyülenme" olarak nitelenebilir. (3) Bir bütün olarak deneyim skalasının sağ yarısında kalan dini deneyimin orta noktası "huşu" olarak nitelenebilir. Örneğin Hazreti Muhammed'in meleği gördüğü zaman böyle bir duyguya kapıldığı söylenir: Huşu içinde donup kaldığı ve "ne ileri ne de geri gidemediği" ifade edilir.[1] (4) Bir sonraki yoğun dini deneyim,

1 İbn İshak'ı (?-768 CE) alıntılayan: Thor Andrae, *Mohammed, the Man and His Faith*. New York, Harper Torchbooks, 1960, s. 44. "Aziz Matta'nın "Başkalaşım" anlatımında Aziz Petrus da "huşu"ya bir örnek sunar: "Burada bulunmamız ne iyi oldu! İstersen burada üç çardak kurayım...." Daha yükseklere tırmanmaya veya vadiye dönmeye gerek yoktu.

"korku ve titreme" olarak tarif edilebilir. (5) En üst derecede dini deneyim yoğunluğu da benliğin "teslim olması" anlamına gelir.

— Skalanın orta noktasındaki eşitlikçi "aşinalık" düzeyinde akılcı bireylerin Tahterevalli deneyiminin tam dengede olması gerekir. Bu noktada potansiyel eşitler iletişimdedir ve paylaşımda bulunurlar. Orada çoğalıp gelişirler. Tüm türler bu orta noktada beslenip hayatta kalır.

— Burada sunulan skala aynı zamanda Buda'nın öğretilerini açıklamaya da yarar; bu durumda skalanın sağ tarafındaki dört kısmın her birini ikiye bölmek gerekir, böylece Sekiz Aşamalı Yol'u oluşturan sekiz adım gösterilmiş olunur. İnsan ailesi de skalaya iyi bir örnek oluşturur; bir çocuk doğduktan sonra ailesi sınırlı bir süre boyunca çocuk üzerinde fiili olarak "tanrısal otorite" sahibi olur. Din için verdiğimiz tanımlama, insanların yanı sıra başka türleri kapsayacak şekilde genişletilebilir. Tek yapmamız gereken, o türün skalasının orta noktasına başka bir türün ortalama dengeli davranışını yerleştirmektir. Örneğin bir köpek, köpeklerden güçlü olan insan efendileriyle geliştirdikleri dini bağlılık ilişkisi konusunda bir aydınlanma yaşayabilir.

— İnsan, "Doğa" olamayacak kadar küçüktür, "doğaüstü" boyutunun nerede başladığını iddia edemez. "Doğal" olanı diğer her şeyden ayırt etmekte daha da büyük zorluklar çekeriz. Dolayısıyla Tahterevalli skalamız doğaüstü boyutu gerçeklikten ayırt etmemize yardımcı olmaz. Bu kitabın yazarı, Lévy-Brühl'ün "ilkelleri"nden biri olarak sınırlarının bazılarının bilincinde olan bir insan olduğunu ve kendisi için insandan güçlü, insanüstü boyutun nerede başladığını bilir.[1]

---

1 Bkz. Lucien Lévy-Brühl. *How Natives Think* (1910). Lévy-Brühl, "İlkel" ve "Batılı" olmak üzere belli başlı iki zihniyeti birbirinden ayırt eder ve ilkellerin zihinsel faaliyetlerini "mistik katılım" olarak tanımlar. Ayrıca bkz. dipnot 19, s 170.

— İnsan aklı hem bilimsel hem dini hem de teolojik olarak düşünür. Herhangi bir konuya insandan güçlü bir gerçeklik gözüyle baktığımızda teolojik olarak düşünmüş oluruz. Bir konuya insandan daha alt düzey bir şey olarak yaklaşıp onu incelemeye, analize veya kontrole tabi tutarsak o zaman bilimsel olarak düşünürüz. Ender olarak skalanın orta noktasında, potansiyel eşitler arasında "insani" düşünceler yoluyla denge sağlarız. İster madde zihinden üstün olsun, ister zihin maddeden üstün sayılsın ve Hegel ile Marx ister kabul edilsin, ister reddedilsin, deneyim skalası daima uygulanabilir. Akılcı bir iletişim kurmak için bu yoğunluk skalası üzerinde, ölçülebilir olgular arasında hareket edebiliriz. Buna göre Marx ve Engels "din"in bir gün yitip gideceğini öngörür. Ancak tüm insanların karşısına dikilecek olan insandan güçlü sınırı göz önüne almayı unuttular. İnsan güçlü boyut, insanların kendilerinin her şeye gücü yetmediği sürece ortadan kalkmayacaktır, o zaman da dindar olmaya imkân olmayacaktır.

— Tabii insanlar "din" gibi bir kelimeyi hedef alıp onu bir daha kullanmamaya yemin edip sonradan "din" ve insandan güçlü boyut tamamıyla ortadan kalkmış numarası yapacak kadar güçlüdür. Bu, Marx ile Engels için oldukça basit bir öngörü gibi görünmüştür. Dillerin evriminde tüm kelimeler zaman içinde ortadan kalkar. Ama bu ortadan kalkma süreci kelimelerin yüzeysel kimlik saptama ve iletişim açısından değişmesine neden olur. Siyasi açıdan elverişsiz hale gelen her kelime-sembolün yerini alacak yeni kelimeler icat edilir. O zaman da sıradan kullanım için aralarından bir tanesinin seçilmesi fazla sürmez. Hatta halk ayaklanmaları dönemlerinde korkutucu kelimeler baskın hale gelebilir. O zaman tarihçiler "devrim," "savaş ve barış" veya "terör" konusunda kitaplar yazarak bir süreliğine kariyer sahibi olup, üstüne ve ünlü de olabilirler.

— İnsandan güçlü gerçeklikler onları algıladığımız gibi olabilir de, olmayabilir de. Benzer şekilde, popüler bilimsel argümanlar sunanlar da deneysel bilimsel nesnelerin –insanlardan daha alt düzeydeki gerçeklik birimlerinin– gerçekten onların olduğunu sandığı şeyler olup olmadıklarını bilemezler. Sadece bir süreliğine o gerçeklikleri manipüle edebileceğimize inandığımız anlamına gelir. Günümüzde bilim adamları herkes kadar korkar, çünkü 20. yüzyılda meslektaşları uranyum atomunu küçük birimlere bölmeyi başardılar. Bilim adamlarının korkuları varoluşsal türdendir, yani gözle görülmeyen, ama yine de korku uyandıran, belki de cahil idari politikalardan dolayı "zenginleştirilmiş," dolayısıyla da "insandan güçlü" atomaltı parçacıklara gösterilen dini tepkilerdir. İnsanoğlunun evrimi sırasında tanrılar çeşitli sayılarda ve boylarda olduklarını göstermişlerdir. Biraz şans, biraz da çabayla küçücük bir virüs bile çok güçlü bir kahramanı –hatta bir orduyu– yenebilir. Virüsün yapması gereken tek şey, potansiyel eşitler arasında çoğalmak.

— Deneyim skalasının sağ ucuna doğru ilerlerken kesin tanımlamalar yapma gereksinimi giderek artar. Skalanın orta noktasına yakın yerlerde hayatlarını dengelemeye çalışanlar için ana mesele, deneyimleri paylaşıp paylaşmamak veya "nasıl" paylaşılabilecekleri, yani potansiyel eşitler arasında paylaşımdır.

Bir Denge Süreci ve Arayışı Olarak Din

Deneyim skalasını ilk öğretmeye başladığım günden itibaren onu Tahterevalli'nin tahtası olarak gördüm. Bu metafor, dinler tarihine giriş derslerimde çok işime yaramıştır. Bu kuramsal modeli bir oyun alanının demirbaşı olarak görmek, insan hayatının tüm gelişim aşamaları için geçerli olabileceğini akla getirir. Skalanın ortasına bir mil yerleştirmek, denge gereksinimimizi gösterecektir. Milli Tahterevalli skalası ve denge gereksinimi, çocuklar büyüyüp yetişkin olduğu zaman bile sona ermez. Ancak

çocuklar yetişkinlerin dünyasında gelişip başarılı oldukça sürekli olarak güç ve kazanç temelli yeni dengesizlikler oluşturmak zorunda kalırlar. Ancak insanoğlu hayatta kalma isteğine bağlı olarak enerjisini işbirliğine dayalı denge arayışına da ayırmalıdır.

— Yeryüzündeki tüm hayatın hareket içinde olması ve çok çeşitli dini ve bilimsel tepkiler göstermesi, ölüme nihai teslimiyet anlamına gelir. Bütün organizmaların hayatında yorulma ve dinlenme ile uyku gibi döngüler ölümün habercisidir. Nefes alır ve yemek yeriz, ama er ya da geç aldıklarımızı teslim etmek zorunda kalırız. Ritüel temelli yollar müritlerine hayattayken ritüeller yoluyla "boyun eğmeyi veya egonun teslim olmasını" tavsiye eder. İnsanoğlunun tüm dinlerine göre şu veya bu şekilde bilgi alanında kademeli teslimiyet veya öğrenme düzeyleri söz konusudur. Yoğunluğu daha az olan geçici teslimiyet şekilleri, insanın ölüm anında egosunu kayıtsız şartsız teslim etmesinin kesinliğinden farklı, değişebilir bir bilinç hali olarak görülüp ayrı tutulur.

— Bir toplum ne kadar büyükse yarattığı dengesizlikler de o kadar büyük olur –dolayısıyla da bu dengesizlikleri uyumlu hale getirme amaçlı dini çabalar da o kadar organize olmalıdır. Ama dinler belirledikleri hedefleri yerine getiremezlerse, kafası karışan bazı müritler umutsuzluğa kapılabilir ve kendi kültürel başarısızlıklarından dolayı dini suçlayabilir. Akıldışı mücadelelerden akılcı geri çekilme, savaşı kaybetmenin sebebini oluşturabilir. İnsanlar arası mücadelelerde uzlaştırmacı işlevi görenler, mücadele taraflarının kendi başlarına açtığı –ve uzlaştırmacılardan dolayı ortaya çıkarılan– can sıkıcı ikilemlerden dolayı suçlanır.

— Uyanık reformcular zayıf bir dini geleneği diriltmeye çalışabilir veya belirli bir yoldan umut vermediği için vazgeçebilir. Böylece bazı dinler yeniden değer kazanan teolojiler ve revize edilmiş kurtuluş kavramları yoluyla reforma tabi tutulurken başkaları da tutucu ateistler veya fanatik teistler tarafından

ayaklar altına alınır. Öte yandan insan aklı hiçbir zaman kendini sıfırdan tekrar yaratamadığına göre, taze bir başlangıç eski sorunları eldeki çözümler temelinde yeniden yorumlayarak işe başlamalıdır. Gerçek hayatta yeni sorunlar ve çözümler, eski sorunlardan ve çözümlerden türer. İlk olarak, eski zamanlarda eski sorunları çözmüş olan eski çözümleri kavramak gerekir.

— Günümüzde kendilerini kaotik durumlarda bulan insanlar "Eski Zamanların Dini"ni daha hakiki, daha basit ve daha saf olarak görebilir. Eski çözümler muhafaza edilip ritüeller yoluyla uygulandıkça bir Yol'un sadık destekçileri nostalji hissedip, eski dini çözümleri yeniden geçerli hale getirmek amacıyla eski, işlevini yitirmiş kültür düzeylerini geri getirmeye çalışabilir. Bunun için bu çözümleri gerektiren eski sorunları da yeniden ortaya atarlar. Ancak bazı eski dini çözümler, insanların günümüzdeki tüm sorunlarına cevap verebilecek durumda değildir. Ama eski kültür ve dinden unsurlar, akılcı tarihi perspektifler elde etmek açısından daima önemli olacaktır.

— Farklı kültür düzeylerindeki sorunlar ve çözümleri insan aklının müdahalesi sonucunda zaman içinde giderek daha girift bir hal alır. Göbekli Tepe'de bulunan, muhtemelen zehir yılanı sürülmüş çakınaktaşı ok uçları giderek büyüdü ve nükleer füzelerle zehirli gaz kapsüllerinin boyutlarına ulaştı. Bireysel deneyim Tahterevalli'lerimize Yeni Teknolojiler ve malzemeler yüklendi. Eski, daha basit zamanlara dönmeye izin veren dini inziva varoluşsal skalalarımızda daha az ağırlığa neden olabilir, ama modern zamanın tüm dengesizliklerine çare olamaz.

— Bir öğün yemenin beslenme donanımımızın tek bir ucunu ilgilendirmesi gibi, bilimsel deneyimler de insan deneyiminin sadece bir kategorisiyle, yani saldırgan bir tavra en uygun olan kısmıyla ilgilidir. Bilimsel deneyimler skalamızın sol tarafıyla bağlantılı olarak (1) olgularla aşina olmayı, (2) olguları kavramsal açıdan güvenli ve idare edilebilir kısımlara indirgeyerek

analiz etmeyi (3) bilinen olguların ötesine ulaşabilecek bir hipotez önermeyi (4) ölçülebilir benzerlikler ve farklılıklar elde etmek amacıyla kontrollü deneyler yürütmeyi ve (5) yeni elde edilen bilgilerden yararlanarak yeni deneyler için hareket noktaları belirlemeyi kapsar. Dolayısıyla deneyim skalamızın bilimsel kısmı orta noktadan sola doğru uzanarak aşinalık, analiz, farazi baştan düzenleme, deneyler ve fetih ile kontrol alanının tamamını kapsar.

— Bilimsel deneyimler sadece insandan daha alt düzey olan gerçeklik biçimlerini incelemeye ve anlamaya uygundur. Bunun nedeni, deneysel bilimin insandan daha alt düzey olduğuna *a priori* karar verilmiş olan, dolayısıyla da deney yoluyla kontrol altında tutulabilen gerçeklikleri anlamakla sınırlanmış olmasıdır. Potansiyel eşitler arasındaki deneysel yüzleşmeler doğal olarak bir yandan bireyler arası mücadelelere, diğer yandan adaptasyon, uzlaşma ve muhtemelen eşitlikçi etkileşime neden olacaktır. Her iki durumda bilimin asıl hedefleri gölgede kalacaktır. İnsandan güçlü gerçekliklerle yüzleşme sırasıyla büyülenme, ruhani derinlik ve dini korkuyla titremeye ve en sonunda egonun teslim edilmesine neden olabilir.

— Mecazi anlamda ele alınınca, skalanın sağ tarafında bilime eğilimli, manipülasyon becerisine sahip insanın kendi bir deney objesi, başka bir deyişle insandan güçlü gerçekliğin kontrolündeki bir "objeye" dönüşür –tabii insandan güçlü bir gerçeklik bizim bilimsel kurcalamalarımız düzeyimize inecek olursa. Skalanın bir ucundaki bilimsel kontrol, tüm faaliyetlerin dini teslimiyete dönüştüğü skalanın diğer ucunda varoluşsal olarak yok olur. Bilimsel deneylerin de, dini deneyimin de hareket noktası skalanın orta noktasındaki "aşinalık"tır. Burası bu skala boyunca insan aklının tarafsız ve önyargısız olarak gözlemde bulunma özgürlüğüne sahip olduğu tek yerdir.

— "Aşinalık" adı verilen bu orta noktada muhtemel eşitler, Altın Kural –eşitlikçi ilişkileri düzenleyen evrensel etik kuralı– doğrultusunda eşitlikçi paylaşımda bulunurlar. Bilimsel konu-

ların incelenmesine Altın Kural uygulanacak olsa, bu konuların statüsü eşitlenir, o zaman da deneyler yapılamaz ve bilim ya oyuna, ya da fetihe dönüşür. Bir insanın bir "yönünün" veya bir kısmının geçici olarak daha önemsiz bir konu sayılması ve bilimsel araştırma veya tıbbi tedaviye tabi tutulması mümkündür. Ancak bu adım, bir kişinin o küçük kısmının ancak ego bilincine sahip olan kişinin geri kalan kısmından analitik olarak ayırt edildiği takdirde etik açıdan mümkündür. İnsanın temel ego kısmı –bütünlüğü– bilimsel deneylere tabi tutulamaz ve tutulmamalıdır.

— Skalanın orta noktasındaki eşitlikçi "deneyler" afacanlıktan başka bir şey olmayabilir. Orta noktadan itibaren potansiyel partnerlerin arasındaki ilişkiler de benzer şekilde, partnerlerden birinin diğerini bilimsel olarak bir deney nesnesi olarak kullanması veya onu eşit olarak görmemesi durumunda stresin etkisinde kalabilir. Afacanlık orta noktasından skalanın sağına doğru kaydığımızda potansiyel eşitleri idolleştirme durumuna da gelebiliriz.

— Dini yoğunluğu veya zayıflığı hissetmenin kademeli basamakları büyülenme, huşu, korku ve titreme ve teslim olmadır. Fetihten teslim olmaya kadar, deneyim skalasının tamamı boyunca, bilimsel materyalizmin dili skalanın sadece sol yarısını yorumlamaya uygundur. İnsandan güçlü gerçekliklerle ilişkiler farklı bir kelime dağarcığı ve tavır gerektirir. Bilimsel materyalizm insanların doğdukları günden öldükleri güne kadar mürit veya yoldaş olarak deneyimlediği kapsamın yarısından fazlasını açıklayamaz. Yüzde elli uyumlu, yüzde elli uyumsuz olan bir dünya görüşü olası insan deneyimlerinin sadece yarısını anlayabilir. Bu yönelime sahip olanların diğer insanları anlama ihtimali yarıdan biraz fazla olabilir.

"Din" Türleri ve "Dinler"

Evrensel/tekil anlamda "din," kültür kaynaklı saldırıyı dengeleme eğilimli bir davranış modeli anlamına gelen bir isimdir. Eğer dini inziva, yani saldırıları dengeleme çabaları zayıf kalırsa veya mücadele kaybedilirse organize din, oluşmasını engellemeye çalıştığı durumlardan dolayı suçlanır. Din bir kültüre gösterdiği tepki temelinde, müdahalelerinin yardımcı olduğu veya olamadığı şeylerden dolayı suçlanır. Doğrusunu söylemek gerekirse, dini zafer diye bir şey yoktur. En iyi ihtimalle barışçıl dini inziva, yenilgiler veya kaçınılmış zaferler söz konusudur. Dinler tarihinde insan davranışlarını dengeleme çabaları bazen ihtilafı engellemeyi ve şiddeti ertelemeyi başarmıştır. Bazen huzurlu dönemler sağlanabilmiştir. Ancak huzur, mitolojik "aklama" güvenceleri yoluyla sürdürülmek zorunda kalındığı sürece, dinde teselli bulan bir kültür, intikam için harekete geçip dini aklamayı yeni sorumluluklar doğrultusunda çarpıttığı takdirde sonuçta dini aklama doktrinleri sorumlu tutulacaktır.

— Herhangi bir şeye veya kimseye saldıran ve ara sıra geri çekilen herhangi bir canlı, din doğrultusunda hareket eder. Yiyecek arayan, hayvanları yakalayan, ürünleri toplayan, ısıran, yutan ve özümseyen canlılar dinlenmek için "inzivaya çekilir" böylece dindarlıkları tezahür eder. İnzivaya çekilenler veya dengeleyenler hayvanlar ise, davranışlarını "hayvan dini" olarak niteleriz. Ancak bu bölümü anlamak için okurun hayvanların dininin varlığını anlamak kadar geriye gitmesine gerek yoktur. Burada sadece insanoğlunun dinlerini ele alacağız. Eğer sıradan halk büyük kitleler halinde davranışsal bir dengeye ulaşmayı başarırsa, buna "halk dini" adını verebiliriz. Eğer kültür düzeyleri basit ve ilkel görünürse, bunun "ilkel din" olduğunu söyleyebiliriz. Genel anlamda tüm dini çözümler, kültürün "ilkellik düzeyine" adapte edilir. Tüm cevaplar, ortaya atılan soruların giriftlik derecesine aşağı yukarı tekabül etmelidir. Öte yandan bütün cevap-

ların bir kültürün "giriftlik" düzeyine uygun olması gerekir. Dini bir yeniliğin geçerli hale gelmesi için uygun düzeyde –ne çok az ne çok fazla– akılcı olmalıdır. Ritüellerin şamanlar tarafından gerçekleştirilmesi halinde "şamanizm" söz konusudur. Eğer bir birey inziva davranışı yoluyla şahsi bir denge haline kavuşursa "bireysel din" söz konusudur. Ve tabii kadınlar ve erkekler milyonlarca yıl boyunca farklı hedefler için farklı düzeylerde uğraştığına göre kadınlara ve erkeklere özgü dindarlık türlerini de birbirinden ayırt etmek mantıklı olacaktır – ama daima tavsiye edilmez.

— Küçük kabile toplumları halinde yaşayan insanların dinleri "kabile dini" veya küçük ölçekli" olarak sınıflandırılabilir. Ancak dinleri nasıl adlandırırsak adlandıralım, nitelediğimiz, dindarlığın kendisi değildir, dindarlığı, tanımlanması daha kolay olan toplumsal veya kültürel özelliklerle bağdaştırırız. Dini tepkilerin çözmesi beklenen dengesizlik türleri genelde kültürel giriftlik düzeyleri ve nüfus boyutları tarafından belirlenir. Daha büyük nüfus kitlelerinde sınıf katmanlarıyla uluslar arasında rekabetin yanı sıra, tarihsel süreçlerde görünürlük kazanmış olan uygarlık kümelerine rastlarız. Bu doğrultuda "ulusal dinler" veya büyük "dünya dinleri" söz konusudur.

— Ateizm insanların dinsiz olmasını gerektirmez. Kutlu Buda, aydınlığa giden yol şeklinde ateist bir doktrin öğretmiş ve dünyanın büyük dinlerinden birinin kurucusu haline gelmiştir. İnsandan güçlü gerçeklik insan egosunun üzerinde olduğu için skalanın her iki boyutuna uzanabilir ve kendisine hem "olumlu" hem de "olumsuz" değerler atfedilebilir. Açıklanamaz "olumlu düşler" (örneğin cennet) ve açıklanamaz "olumsuz ışıklar" (örneğin nirvana) insan zihni aşağı yukarı eşit yoğunlukta etki yaratabilir. İnsandan güçlü boyuta yaklaştığımızın bir göstergesi olarak açıklanamazlığın kendisi yeterlidir.

— Marx ile Engels, yazdıklarının ve söylediklerinin tersine, insandan güçlü, maddi tarih sürecine boyun eğmiştir. Çin'de

daha yakın bir geçmişte, ateist bir lider olan Başkan Mao Tse Tung onuruna inşa edilmiş bir tapınak, bu iki kişinin dini anlamını destekler niteliktedir. O da şüphesiz kendi isteği dışında bir çeşit tanrı olarak görülmüştür. Çin'de Tanrı'ya değil, Allah'a inanan bir teist de benzer bir kaderi paylaşmıştır. İlk Ming imparatoruna hizmet eden Müslüman bir general olan Hu Dahai Nanjing'de gömülmüştür. Ayrıca Gansu'daki bir sınır tapınağında da bir tanrı olarak oturduğu tahttan Tibet halkının olduğu yöne doğru müşfik bir edayla bakar. Ben mezarını da, tapınağını da üçer defa ziyaret ettim. Kültür Devriminden otuz yıl sonra Tibetli "Budistler" Han sınır tapınağının yeniden inşa edilmesi için ahşap bağışında bulunmuştur.

— Tahterevalli skalasının kademeli deneyim ontolojisiyle aynı fikirde olmadığını belirten okurlar varsa, iletişim çabamda başarısızlığa uğradığımı kabul edeceğim. Ancak bu okurların ölüme teslim olma anında skalamı benimseyeceğine ve aynı fikirde olacağımıza hiçbir şüphem yok. O anda –böyle kutsal ve mahrem bir anda– tabii ki biraz zaman ayırıp bu kitapta sunduğum argümana cevap vermelerini istemeyeceğim. Eğer bu okurlar dindar Müslümanlarsa, deneyim skalasını anlamakta hiçbir güçlük çekmeyeceklerdir. Günde beş defa namaz kılmaları nihai teslimiyetlerini öngörür. Öte yandan kendilerini bilimsel materyalizme adadılarsa, kendilerini daima maddi bir varlık olarak görüyor olmaları şahsi teslimiyetlerinin etkisini hafifletebilir. Egoyu maddeye yayılmış olarak görme şeklindeki zihinsel disiplin, dini teslimiyetin ateist hazırlık aşamasını oluşturur. Bu okurların özünün fazla değişmesine gerek olmayacaktır; çünkü daha hakiki bir kümeye katılacaklardır.

11.
Avcılıktan Evcilleştirmeye

Avcılıktan evcilleştirmeye evrimsel geçiş birçokları tarafından "Neolitik Devrim" olarak adlandırılmıştır. Bu geçiş sürecine dini tepkileri ele almadan önce çeşitli maddi ve stratejik sonuçlarını göz önüne almalıyız. Bu bölümde başlayan diyalog, avcılıktan doğrudan "hiper-evcilleştirme" gibi abartılı bir aşamaya geçiş şeklindeki alternatif geçiş yolunun işlendiği Bölüm 12'de devam edecektir.

Göçebelerin ve Yerleşimcilerin Kaderi

Şu ana kadar yürütülen kazılardan anlaşıldığı kadarıyla Göbekli Tepe'deki avcı ve madenci dini, tarımsal veya biyolojik bir devrime doğru kendinden emin bir adımdan çok, büyük ölçüde avcı-toplayıcı kültürünü kurtarma amaçlı bir geri adımdı. Törenlerde kefaret ritüelleri gerçekleştiren insanlar dini inziva tavrı sergilerler. Tövbe ederler ve kültürel açıdan en savunmacı veya itaatkâr düzeyde yer alırlar. Aynı zamanda silah imal eden bu avcılar, Avcılık ile Çakmaktaşı kültürü arasında tereddüt ederken Kireçtaşı dinine sığındılar. Ama Göbekli Tepe'deki tapınaklarda insanların ilerlemelerin sınırlarıyla ilgili yaşadığı pişmanlıklar konusunda söylediklerimizden sonra, evrilmesi milyonlarca yıl süren yırtıcı zihinlerin dönüşümünün çok ağır

olduğunu göz önüne almalıyız. Atılması gereken fiziksel adımların yanı sıra, zihinsel açıdan yeniden yönlendirme ve düşünsel keşiflerin gerçekleşmesi gerekiyordu. Bunların sayısız aksiyomatik tohum fikri şeklinde insanların zihnine kök saldırılması ve geliştirilmesi gerekiyordu.

— Göbekli Tepe'nin güneybatı tepesinde, İkinci Düzey'in yamaçlarında ve kuzeybatı tepesinde yer alan kazılarda evcilleştirme yönünde değişime dair taze kanıtlar gün yüzüne çıkarılmıştır. Daha geniş kapsamlı kefaret ve dini uyanma eğilimine dahil olan, totemlerin etkisi altındaki ortodoks avcıların avcılığı temel alan hayatlarını dengelemek için bu sisteme dahil olduklarını varsaymak zorundayız. Bu insanların çoğu bu bölgeden ayrıldığında muhtemelen hâlâ avcılık yapıyordu. Kuzeye, dağlara doğru yöneldiler ve Avrupa'yla Asya'ya yerleştiler. Doğuya, Asya'ya doğru gidenler buzul çağı halklarının ve ilk göçmenlerin kendilerinden önce kara yoluyla Amerika kıtasına geçmesini teşvik etmiş olabilir ve onları izlemiş olmalıdırlar. Güneydoğu Asya'ya göç eden bir grup sonradan Endonezya'ya ve Pasifik bölgesine megalitik adetler götüren insanlarla kaynaşmış olabilir.

— Bütün bunlar, Göbekli Tepe'de iki bin yıl boyunca gerçekleşen gelişime ve iyimser havaya katılan insanların o uzak yerlere kendilerinin göç ettiği anlamına gelmez. Ancak sonradan Avrupa'da Kelt bölgelerinde ve Amerika kıtasında biraz farklı versiyonlarına rastlanan Neolitik kült mekânlarına dair izlerin Asya'da da –hatta yine kireçtaşı platolar ve çakmaktaşı madenlerinin yanında– gün yüzüne çıkarılmayı bekliyor olması mümkündür.

— Her halükârda dört ila beş bin yıl önce megalitik modanın Orta Amerika'ya ulaştığı anlaşılmaktadır. Orada dolanıp duran göçebe insanlar Kuzey Amerika'dan Güney Amerika'ya doğru hareketler için doğal, coğrafi bir huni oluşturan kanalı geçişe kapadılar. Ancak sürüklenerek bir araya gelen kitleler o ince toprak şeridinde avcılık ve toplayıcılıkla hayatta kalamazdı. Yerleşik bitki yetiştiricilerine dönüşmeleri gerekliydi, dolayısıyla birleşip

siyasi topluluklar ve hiper-evcilleştirme sistemleri oluşturmak zorunda kaldılar. Amerika'da evcilleştirilen en önemli bitkiler Meksika'da mısır, Peru'da da patatesti. Her iki kültür bitkisinin burada on ila yedi bin yıl önce yetiştirildiği anlaşılmaktadır.

— Orta Amerika'da yaşayan ve tarım kültürüne sahip olan Höyük Yapanlar, nüfus baskısının da etkisiyle Kuzey Amerika'nın güneybatı bölgelerine ve oradan Mississippi ve Missouri nehirlerinin havzalarına doğru yayıldılar. Orta Amerikalı Höyük Yapanların Kuzey Amerika'daki etkileri, Kolomb öncesi dönemde mısırla patatesin dikildiği her yere ulaştı.

— Bundan on bin yıl önce Bereketli Hilal bölgesinde ve Anadolu'da yaşamaya devam eden insanlar evcilleştirme alanında çeşitli girişimlere öncülük ettiler. Bereketli Hilal'in kuzey bölgesinde ilk evcilleştirilen hayvanların keçi, koyun, domuz ve sığır olduğu konusunda protohistoryacılar arasında genel anlamda fikir birliği söz konusudur. Bu bölgeyle ilgili daha büyük bir tabloyu ele almak için Göbekli Tepe'nin biraz ötesinde, Çatalhöyük'te yapılan kazıları da göz önüne almalıyız. Sığırların evcilleştirilmesi açısından Hindistan ve Afrika da ayrı olarak öne çıkmaktadır. Çobanlık ve hayvan yetiştiriciliği Bereketli Hilal'in kuzey bölgelerinden güneye, Mezopotamya nehirlerine doğru yayılmış olabilir. Ancak evcilleştirici insanların bu bölgedeki kurduğu yerleşimler zaman içinde alüvyon kumları altında kalmış olabilir.

— Evcilleştirme adetleri Bereketli Hilal'den Avrupa'ya yedi bin yıl kadar önce yayıldı. Çin'deki ilk Neolitik yerleşim yerleri, Sarı Nehir'de gelişen Yangshao kültürüyle yaklaşık aynı dönemde ortaya çıktı. Shandong bölgesinde yaşayan Dawenkolar da aynı döneme aittir. Longshanlar da sonradan Shang hanedanının yerleşeceği bölgeye 4500 yıl kadar önce yerleşmeye başladı.[1]

1 Bu konuda genel bilgiler için bkz. Patricia Buckley Ebrey, derleme yazarı. Http://depts.washington.edu/chinaiv/index.htm.

— Hiper-evcilleştirme anlamına gelen şehir temelli "uygarlık" Mısır'da, Mezopotamya'da ve İndus vadisinde, bundan beş bini aşkın yıldan önce, neredeyse aynı dönemde başlamıştır. Çin'de organize hiper-evcilleştirme en azından üç bin altı yüz yıl önce, Shang hanedanı altında gelişmeye başladı. Anyang'da üç yüzyıl sonra bu uygarlığa bronz metalürjisi ve tekerlekli arabaların yanı sıra yazı sanatı eklendi.

— Eğer insanoğlunun mücadelesinin ardındaki temel faktörün düzenli gıda kaynağı arayışı olduğunu varsayarsak, "evcilleştirme" ilk başlarda, avcılık ile toplayıcılığın yeterli olduğu "eski güzel günlere" göre geriye doğru bir adım olarak görülmüş olmalıdır. Ama büyük ölçüde insanların planladığı bir şey değildi; coğrafya, iklim ve bölgesel nüfus sayılarındaki beklenmedik hızlı artışlar, göçlere neden olacak olan büyük ölçekli sorunlara yol açmıştır.

— Avcı grupları, gittikleri yerlerde karşı karşıya kaldıkları ilk yiyecek kıtlıklarına ekipler halinde bir araya gelerek tepki vermeye eğilimliydi. Daha kapsamlı av seferleri yürüttüler ve hayvanları derme çatma yapılara sokup orada tutmak için yöntemler geliştirdiler. O dönemde et kıtlığı muhtemelen avcı insanların sayısındaki artışa bağlı olarak yabani hayvan nüfuslarındaki genel azalmadan kaynaklandığı için, silahların teknolojik açıdan geliştirilmesi ve avcılık faaliyetlerindeki genel artış aslında uzun vadede kendi kendine zarar verecekti.

— Avcılık dönemi boyunca insanların göçleri av hayvanlarının varlığına bağlı olmuştur. Yabani hayvanlar nereye giderse avcılar da onları izlemek zorundaydı. Avcıların silah teknolojisinin adım adım da olsa geliştirilebileceği anlaşılınca göç sürecine yeni bir iyimserlikle aşılandı. Evrimsel süreç içerisinde Göbekli Tepe'nin iki bin yıl boyunca parlamasına izin veren boyut buydu.

— İnsanların yiyecek arayış sürecinde bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmeye başlanması, dünya çapında kaçınılmaz bir

çözüm haline geldi. Yabani hayvanların az veya çok azaldığı ve yabani tahıl, sebze ve meyvelerin gıda kaynaklarındaki eksikliği telafi edemediği her yerde uyarlamaların yapılması gerekli oldu. En kolay ele geçirilen av hayvanı türlerinden ve en uysal hayvanlardan evcil sürüler oluşturuldu. İlk tercih edilen türlerin başında keçiler ve koyunlar yer alıyordu. Yabani büyükbaş hayvanların sayısı azalınca sürülere sığırlar da eklendi.

Eğilim: *"Yabani" hayvanları katledip uysal olanları yetiştirmek sağduyulu bir harekettir. Bu kitabın yazarı küçükken böyle bir seçici yetiştirmeye neden olmuştur. Babası demir sabanı sürerken, yedi yaşındaki oğlunun sağ elindeki iple ve sol elindeki sopayla güdebilmesi* için ineklerinin uysal olmasını isterdi. *Sağ taraftaki ineğin uysal olması, sol taraftaki ineğin de istikrarlı olup sabanın izinde* yürüyebilmek için biraz daha yüksek olması gerekliydi. *Sağ tarafta güttüğüm, çok sevdiğim kızıl (pas renkli) bir inek vardı. Toplamda ahırda beş ineğimiz vardı. Sevdiğim kızıl inek, buzağı olarak alındıktan sekiz yıl sonra kasaba satıldığında yerine üç kızı geçmişti.*

— Sebze bahçelerine en güçlü ve en yenebilen kültür bitkileri ekildi. Bu acil önlemler, insan gruplarını yerleşik hayata geçmeye iten bir hayatta kalma tarzına dönüştü. Ender bulunur hayvanları kovalamak artık pratik bir şey olmaktan çıkmıştı. Ama insanlar aniden hayvan ve bitki evcilleştiriciliğine geçemezdi, önce kendi, daha az saldırgan "toplayıcı" doğalarını geri kazanmaları gerekliydi. Büyük hayvanların avlandığı dönemde cinsiyet temelinde kültürel olarak iki ayrı gruba bölünen *Homo sapiens* türünün yeniden bir arada yaşamayı öğrenmesi, yerleşik hayata geçmeyi ve beraberce geçim kaynakları bulmayı öğrenmesi gerekiyordu.

— İnsan gruplarıyla evcilleştirilmiş hayvan sürüleri arasında giderek gelişen karşılıklı bağımlılık ilişkileri, insanların karakterini etkileyecek kadar güçlüydü. İnsanlar yerleşik hayata geçerken, bazı evcil hayvanları nasıl bir araya getirip kontrolleri altına aldılarsa kendileri de toplumlar oluşturdular. Sahip oldukları

sürüler gündüzleri insan bekçileriyle ve sahipleriyle iç içe yaşardı. Hep bir arada oldukları zaman, eski tarz hayatlarından ve avlanmaktan vazgeçmeyen avcıların daha kolay hedefi haline geliyorlardı. En güçlü kuvvetli avcılar keşif gezilerine çıkmaya devam ettikleri gibi yabani ile evcil hayvanlar arasında ayrım gütmeye alışkın değillerdi.

— Başka yerlerde avlanmaya devam etmek için Göbekli Tepe'den ayrılan klanlar gelecekte başka yerlere yerleşmek üzere seçeneklerini açık tuttular. Umutları ve alışkanlıkları kendilerinkiyle benzerlik gösteren başka maceraperest avcılarla bir araya geldiler. Göçebe avcıların oluşturduğu bu gruplar zamanla çeteler, hatta büyük topluluklar şeklinde bir araya geldi. Güçlerini birleştiren bu insanlar, daha önceden, artık hareket edemeyecek kadar zayıf düşmüş insanların yerleştiği topraklara yayılıp buralara iradelerini dayattılar. Avlanmakta ısrar edenlerin hedeflerine yerleşimciler de dahil olmaya başladı. Göçebe avcıların yabani hayvanları yakalamak için başvurduğu tuzaklar, evcil hayvanlara, hatta sahipleri olan insanlara daha da kolaylıkla uygulanabilirdi.

— Savaşmaya elverişli olmayan aletlere sahip olup doğru dürüst silahları olmayan çobanlar ve çiftçiler küçük gruplar halinde bir arada yaşayıp giderdi. Genelde zayıf bireyler oldukları için eski tarz et elde etmek isteyen hırsız çetelerinin önünde pek bir engel teşkil etmezlerdi. Dolayısıyla savunma amaçlı işbirliği yapmak için çok sayıda yetiştirici ve göçebe çobanın bir araya gelmesi gerekliydi. Gıda üretiminde artış elde etme amacı gibi ekonomik bir faktörden çok korkudan kaynaklanan bu zorunluluk, insan nüfusunun ve yerleşimlerin artışının ardında yatan asıl dinamikti. Eğer evcilleştirici bir erkek; ailesini, klanını ve mülklerini koruyamayacağını hisseder ve fazlasıyla zayıf olduğunu düşünürse, kendisini ve diğer yerleşimcileri korumasına yardımcı olacak daha çok erkek çocuk sahibi olmak isterdi.

— Zaman içinde bazı göçebe çeteler bir araya gelip savaşçı toplulukları oluşturunca daha önce yerleşik hayata geçmiş olanlar giderek tehdit altında kaldılar. Sonuçta yerleşik toplulukların kendilerini korumak için bir araya gelmeleri ve duvarlarla çevrili köylere ve şehirlere çekilmesi gerekli oldu. Öte yandan insanlar kerpiç, ahşap ve taşın arkasına sığınırken, şehirlerin kendileri de hedef haline gelmeye başladı. Organize savaşçılar şehirleri fethedip kontrolleri altına aldıkları gibi, kendilerini rakiplerinden nasıl korumaları gerektiğini ve saldırıları nasıl engelleyebileceklerini biliyorlardı. Savaş beylerinin eline geçen köyler ve şehirler, zafer kazanan istilacıların kendi saldırılarını başlattığı kalelere dönüştü. Böylelikle evcilleştiricilerin kendilerini savunma amacıyla oluşturduğu barışçıl yerleşim yerleri savaş beylerinin hizmetine sunulmuş oldu.

Evcilleştirme Kaynaklı Bireysel Değişiklikler

Tarım ve bitkilerle hayvanların evcilleştirilmesi, insanları yakalayıp tutsak eden bir ekonomi anlamına geldi. Yerleşik bir hayat sürmek insanların daha fazla çocuk yetiştirmesine izin verdi ve daha büyük kitleler göçebeliği ve dürüst avcılığı daha zor hale getirdi. Yerleşimcilerin avcılığı özlemeye devam ettiği ve ara sıra heyecan verici av takibi hayatına dönebildikleri anlaşılmaktadır. Ancak yerleşimci aileler genel anlamda kendi ilerlemelerinin tutsağı haline geldiler; çünkü onlar evcilleştirme alanında başarılı oldukça yabani doğada yaşayan hayvanların sayısı azaldı.

— Avcılıktan evcilleştirmeye geçiş sürecinde avcıların kendine güveni açısından elzem olan bazı şeylerin yerleşimciler açısından önemini kaybettiği görülür. Avcılıkla daha sonraki evcilleştirme, yetiştirme ve katletme adetleri arasında yapılacak sistematik bir kıyaslama sonucunda avcıların kendilerine güven kaynaklarının ne olduğu ortaya çıkarılabilir. Dolayısıyla "avcılık" ile sonraki muadili "yetiştirme ve kasaplık" arasında bir

kıyaslama yürüteceğiz ve her ikisi için gösterilmesi gereken çabalar üzerinde duracağız. Bu amaçla bu faaliyetleri motivasyon, hazırlık, kovalama, çatışma, öldürme, parçalara ayırma ve taşıma açısından karşılaştıracağız. Bu çabaları toplumsal meşrulaştırma –yani varoluşsal tavır ve denge– elde etmek için muhafaza edilen dini gerekçelendirmelerle bağlantıları temelinde de göz önüne alacağız.

Motivasyon: İlkel avcıların ana motivasyonunun yiyecek ihtiyacı olduğu apaçıktır. Düzenli ve doğal olarak tekrar eden açlık hissi bu durumu teyit eder. Vasatın üstünde avcılar için, avcılık faaliyetleri sırasında sıradışı cesaret ve beceri sergileyerek statü kazanmak, ilave bir motivasyon sağlıyor olabilirdi. Öte yandan tarımla ilgilenenler ve çobanlık yapanlar, gelecekteki ihtiyaçları göz önüne alırlardı. Evcilleştirme süreci özellikle yiyeceklerin saklanması açısından uzun vadeli stratejiler ve yaratıcılık gerektirdiği için anlık açlık hissi gündelik çalışma sırasında fazla belirleyici değildir. Onun yerine faaliyetlerin kolaylaştırılması için stratejilerin, çalışma rutinlerinin ve metodik dizilerin benimsenmesi gereklidir. Anlık tatmin duygusu, planlama, yöntem ve çalışma rutinlerine göre arka planda yer alır.

Hazırlık: Avcıların alet kitinin basit ve taşınabilir olması gereklidir. Yanlarında taşıdıkları yiyeceklerin de kuru ve hafif olması gerekir. Evcilleştiriciler ise, avcıların tam tersine büyük miktarlarda ekipman ve yiyecek biriktirebilir, hatta karmaşık imalat yöntemleri geliştirebilir ve düzenli bakım ve onarım rutinleri oluşturabilirdi. Tuhaf bir tanımlamayla kültür ve uygarlık, ihtiyaç fazlası ürünlerin stoklanmasıyla, daha doğrusu biriken ürünlerin taşınamayacak miktarlara ulaşmasıyla başlamıştır. Stokçuların yerleşik hayata geçmesi gerekli oldu – sanki hırsızların yollarına devam edebilmesi için yüklerini hafifletmesi gerekliydi.

Takip: Avcıların en büyük gayret gösterdiği alanlar iz sürme, kovalama, pusu ve tuzak kurmaydı. Evcilleştiriciler ise sıcak takibi asgariye indirdiler. Yiyecek arayışlarını daimi tuzak ve dostluk stratejileri yoluyla önceden organize ettiler. Yetiştirme, hapsetme, yetiştirme, ehlileştirme ve dostluk yoluyla hayvan davranışlarını değiştirdiler. Öte yandan yırtıcı hemcinslerine, yani avcı atalarının tanrısal totem modelleri olarak görüp bir zamanlar saygı duyduğu ve taklit ettiği rakiplerine daha çok dikkat etmek zorunda kaldılar. Avcıların sıcak takip içindeyken hissettiği heyecanın yerini önce sistematik ve ritüelleşmiş faaliyetler, sonra da sıkıntı giderme amaçlı görkemli kurban kesme şölenleri aldı. Davet edilen insanlara veya tanrısal misafirlere veya elde edilebilecek törensel statüye bağlı olarak toplu yerleşim yerlerindeki sade kasaplık etkinlikleri büyütülüp devasa katliamlara veya potlaç şölenlerine[1] dönüşebiliyordu.

Çatışma ve Öldürme: Öldürme anı genelde yorucu kovalamacalar sonucunda bir zirve anı şeklinde yaşanırdı. Avcılar "hakikat anlarını" heyecan ve fazlasıyla hak edilmiş dinlenmeye geçiş anları olarak yaşardı. Evcilleştiriciler ise çatışmalara metodik bir şekilde hazırlanırdı. Evcilleştiriciler kahramanlık duygusunun ve coşkunun desteği olmadan ve avcıların hakiki zafer sevincinin tersine, hayvanları öldürmeyi ve kesmeyi umut kırıcı ve korkakça eylemler şeklinde yaşarlardı. Böyle duygular, yukarıda tasvir edilen kurban kesme şölenleri veya potlaç vesileleriyle tam bir tezat oluşturuyordu.

Kasaplık ve Ulaşım: Avcılar kesip parçalara ayırdıkları eti eve taşımak gibi zahmetli bir işi yerine getirmek zorundaydı. Ailelerin, hayvanların öldürüldüğü mekâna götürülmesinin daha kolay olduğu durumlarda kampların taşınıp yeniden inşası

1 Amerikan Kızılderili toplumlarında armağanların değiş tokuş edildiği bayram –çn.

için büyük emek harcanırdı. Evcilleştiricilerin gerçekleştirdiği katliamlarda ise hayvanlar da, töreni düzenleyenler de aynı mekândaydı. Bu durumda resmi öğünlere ve ortak şölenler dahil olmak üzere karmaşık ritüellere daha fazla emek harcayabilirlerdi.

Normalizasyon: Avcıların kendilerini aklama amaçlı, ritüel temelli yöntemleri, hayvanları öldürmekten kaynaklanan suçluluğu hafifletmeyi ve ortak öğünler yoluyla katliamları aklamayı amaçlardı. Tanrılar tarafından şekillenerek onaylanmış bir entrikacılık olarak görülen avcılık, tanrılar tarafından sağlanan ve insanlar tarafından hedef alınan kurbanlara uygulanırdı. Evcilleştiricilerin kasaplık faaliyetleri açısından ise tören yoluyla aklanma yerini, canlı hayvanların ve genel anlamda mülkün tanrılar tarafından garantilenen mülkiyet iddiaları aldı. Hayvanları öldürmekten ve yemekten kaynaklanan suçluluk evcilleştiriciler arasında, tanrılar tarafından bahşedilen statü ve mülkiyet haklarına dayanan, kült ve kültür yoluyla tanımlanmış bir ekonomi sorununa dönüştü.

Kurban Kesimi ve Ekonomi: Evcilleştiriciler arasında mülkiyet, tanrılara ön pay olarak kurbanlar sunularak ve tanrılarla insanlar arasında sözleşmeler hazırlanarak kanıtlanırdı. Çobanlığa dayalı ilk kültürlerde bütün bir sürünün meşru olarak satın alınması için sürünün ilk tanrısal sahibine bütün halinde bir hayvanın sunulması gerekliydi. Tanrılara ödenmesi gereken ücret sıklıkla yoksul insanların ödeyemeyeceği kadar yüksekti. Bu durumda tanrısal bir varlığın huzurunda dini olarak aklanan bir statü, dengesiz bir toplumsal düzeni aklayıp pekiştirebilirdi. İlk besi hayvanlarının mülkiyetinin tam pay ödemeleri yoluyla meşru kılınmasının sebebi tanrısal varlıkların gerçek anlamda yiyeceklerin bir payına ihtiyaç duyması değil, insanlar arasında mülkiyet haklarının olabildiği kadar düzenli bir şekilde belirlen-

mesiydi. Bu durum teolojik açıdan tanrıların insanlar arasında ekonominin, ticaretin ve takasların başlayabilmesi için ritüellerine ayak uydurmayı kabul etmesi olarak görülebilir.

— Dolayısıyla günümüzde akademik çevrelerde kadim kurban kesme adetlerinin hor görülmesi, üstün bir uygarlık anlayışından çok, ilk evcilleştiricilerin ve mülk sahiplerinin oluşturduğu toplumu dengeleme amaçlı adetler konusundaki cehaletin göstergesidir. İlk sorunları daha iyi kavrayabilmek için avcılık dönemi sonrasındaki büyük kitleleri hayal etmek yeterli olacaktır; bu toplumlarda erkeklerin çoğu avcı ve kasap olarak yetişmiştir, ama çoğu, erkek egolarına küçük düşürücü gelecek işlerden başka bir şey yapamayan, başarısız avcılardır. Veya insanların hayvan sahibi olmak veya et satmak için herhangi bir düzene sahip olmadığı bir ekonomiyi yönetmeye çalıştığını hayal etmeye çalışabiliriz.

— Kurbanlık hayvanların öldürülmesinde evcilleştiricilerin uyguladığı törenler her şeyden önce pragmatik toplumsal yenilikler -Immanuel Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi* eserinin felsefe sepetine yakışan türden şeyler– olarak görülmelidir. Kurban kesme şölenleri toplumsal açıdan avcılıkla uğraşan erkeklerin doğal macera ve heyecan duygusunun yerini alır. Toplayıcılık ve avcılık bir zamanlar, sonradan evcilleştirmeyle ilgili angaryalarla bağdaştırılan yaşam tarzından muhtemelen daha zevkli olan bir yaşam tarzı sunardı. Avcılık genel anlamda gübre küremekten veya ot yolmaktan daha onurlu görünürdü. Avcılık daha "soylu" idi; çünkü hem sonradan soylulara dönüşecek olan avcıların yaşam tarzını belirlerdi hem de sürekli olarak evcilleştirilmiş –ve bağırsaklarını kontrol altına almak için hiçbir çaba sarf etmeyen– hayvanlara hizmet etmekten daha tatmin ediciydi.

Aşağılama Anlamında Evcilleştirme: Biraz farklı bir açıdan bakınca, *Homo sapiens* birkaç milyon yıl boyunca kasıtlı teknolojik cinayet sanatında ilerlemeler sağladıkça egosu o kadar

yıprandı ki kendini tövbekâr bir kurban –kefaret ödemek için evcilleştirmede emek harcamaya mahkûm biri– olarak görmeye başladı. Sonu gelmez ihtiyaçlarıyla aptal hayvanlar insanların efendileri haline gelmiş ve insanlar hayvanlara hizmet etmeye boyun eğmiş gibiydi. İnsanın kendini çiftçiliğe, hatta süt sağma amaçlı tek bir inek sahibi olmaya adaması, sürekli emek gerektiriyordu ve bir gün bile tatil yapmaya imkân yoktu. Günümüzde birçok yerde soylular, hatta devlet memurları bile, ya gönüllü olarak, ya da doğuştan gübre küremek zorunda olan ve daha üstü düzey meslekler için yeterince kalifiye olmayan çiftçilerin statüsünü hâlâ aşağılarlar.

— Büyük yabani hayvanlar ve bol miktarda av eti, ava çıkan erkekler için ender hale gelince, aileleri kampları yakınlarında ne mümkünse bularak durumu telafi etmeye çalıştılar. Toplanan tohumların kamp mekânında yanlışlıkla toprağa dökülmesi veya bitkisel atıkların filiz vermesi, ekim ve dikimin icat edilmesine yol açmış olabilir. Basit bir şekilde başlayan dikim süreci, özellikle toplayıcı kadınlar tarafından bitki yetiştiriciliğinde öncü deneylerin yürütülmesine kadar götürmüş olabilir. Böyle bir olaylar dizisi ve evrim, özellikle sulak bölgelerde gerçekleşmiş olabilir.

— "Evcilleştirme" olarak bilinen kültürel uyarlama aşamasında, normalde büyük coşku ve kahramanlık sergileyen suni yırtıcıların uysal toplayıcılık gibi düşük bir rolü, sonra da sincaplarla akrabaymışlar gibi dikim yapmayı öğrenmesi gerekliydi. Sadece birkaç kuşak içinde bazılarının yırtıcılıktan toplayıcılığa geçmesi gerekli oldu. Bunun yanı sıra, aslında öldürülmesi çok daha kolay olan hayvanları ehlileştirmeyi öğrenmek zorunda kaldılar. Bu da yok etme dürtülerinin yerini, kendilerinin köleleştirilmesine yol açacak olan anaç stratejilere bırakması anlamına geldi. İnsan türü yeryüzünde en kolay adapte olan tür olabilir, ama tanrıların onayladığı kendinden emin yırtıcılığın zirvelerinden

toplayıcılığın en ilkel angaryalarına stratejik dönüşümün ve zihinsel pişmanlığın hızı, hayal edilemeyecek kadar zorlu bir süreçti. Gururlu erkeklerin, sepet taşımaya alışkın kadınların daha başarılı olduğu basit toplayıcılık becerilerini yeniden öğrenmesi gerekliydi.

— Aşırı avlanmadan evcilleştirmeye geçişte yaşanan ekonomik ikilem kulağa oldukça basit gelebilir. Ama modern zihinlerin geriye dönüp baktığında düşünebileceğinden daha sorunlu bir süreçti. Altı milyon yıl boyunca evrim geçirmiş olan insansı avcı erkek baştan yapılanmaya zorlandı. İnsandan güçlü (tanrısal) hayvanlarla mücadele gibi her tür tehlikeye ve zorluklara dayanmak için eğitilmiş ve alışılmıştı. Avcılar yoldaşlarını ve ailelerini korumak ve kurtarmak için gerektiğinde kendi hayatlarını feda etmeye hazırdı. Ancak silah mühendisliği, aşırı avlanma ve aşırı nüfus artışı yoluyla kendilerinin neden oldukları çevre dengesizliklerine hızla adapte olma becerisini gösteremediler. Akılcı olarak evrilme –*Homo sapiens* olma– ve faaliyetlerinin dengeleyip aklama ihtiyacı, günümüzde insanımsılara atfedilebilecek herhangi bir yüzeysel pragmatizmden çok daha zorlu olmalıydı.

— Gururlu bir Neolitik avcı için evine yeterli miktarda et getirememekten daha kötü olan bir şey varsa o da muhtemelen erkek bir aslan olarak doğmuş olup, savanın kısa otları arasında görünür hale gelip, kendinden küçük dişi aslanların gerisinde kalmaktır. Savanın otları artık daha kısa olduğuna göre erkek aslanlar "başkalarına bağımlı" bebek katilleri midir? Erkek insanların ara sıra savaşma içgüdüsü hissetmesi, bundan uzun bir süre önce çakmaktaşını yontmayı öğrenmiş olmaları, kadınlarının daha çok çocuk sahibi olması ve avlanacak av hayvanlarının sayısının azalmış olması mıdır? Dişi insanlar, erkeklerinin savaşta kahramanlar gibi, makinelerle mücadele ederek ölmesinden gerçekten gurur mu duyar? Bu hikâyenin sonu mutlu değildir.

— İnsanlığın çektiği apaçık evrimsel eziyeti incelemeye devam etmeliyiz. Aradan birkaç milyon yıl geçtikten sonra insa-

nımsı suni yırtıcılarla anaç toplayıcıların farklı evlilik partnerleri, farklı aile babaları ve yavaş yavaş göçebelikten vazgeçen, daha az önemli insanlar olmayı öğrenmesi gerekliydi.[1] On bin yıl sonra, yani günümüzde, gezegenin tamamı erkeklerin bu geçiş krizinin sonuçlarını yaşamaya devam etmektedir. Bu kimlik krizi, büyük Neolitik Devrimden geriye kalan en kalıcı yara izini oluşturur.

Tanrıları Beslemek için Kurban Kesimi

İlk avcı atalarımızın insandan güçlü yırtıcı tanrılara yiyecek adağı sunduğundan emin olabilir miyiz? Tabii ki olabiliriz. Çünkü öyle yaptılar. Milyonlarca yıl önce maymun selefleri de öyle yaptı. Ara sıra koruyamadıkları bir kurbanlarının cesedini kendilerinden üstün ve aç bir rakiplerine bırakmasalar hayatta kalamazlardı. Et parçalara ayrıldıktan sonra bir kısmını alıp kaçmaya çalışırlardı. Bazı kısımlarını alamasalar bile yürekleri ağızlarında kaçmayı başardıkları için kendilerini şanslı sayarlardı. Böyle şartlar altında bazılarının hayatını kaybetmesi olasılığı yüksekti. Tanrılar istedikleri zaman insansı kurbanlar alırlardı. Böyle olayları "kurban kesimi" olarak görmek, insanoğlunun itibarını kurtarmaya yarayan bir taktikti. İnsanın kendini feda etmesi genelde gönüllü olarak seçilen bir şey değildi. İnsansı avcılar genelde ancak kurtuluş stratejileri ve entrikaları işe yaramadığı veya şansları yaver gitmediği zaman –ve tabii tanrıların kayıtsızlığı veya "hayret uyandıran merhameti" sonucunda– ölürlerdi.

Eğilim: *Bunlar, bu kitabın yazarının da şahsen tanıklık ettiği, yırtıcıların hayatının ham gerçekleridir. İlkel çocukluk yıllarında ve kırsal bölgedeki bir köyde büyürken yazarın bazen okula giderken öğle yemeğini yabani bir köpeğe, daha doğrusu insanlarla yaşayıp beslenen ama evcilleştirme amaçlı ilave bir disipline tabi tutulmadığı anlaşılan safkan bir kurda bırakması*

1 Bkz. Kroeber, Clifton, Bernard L. Fontana. *Massacre at the Gila*. Tucson, 1986. Ayrıca Luckert, Karl W. "The Geographization of Death in Melanesia," in *Numen—International Review for the History of Religions 18*. Leiden, 1971.

gerekmiştir. Zayıf bir çocuğun gelişmekte olan zekâsı bu gezegende yüz milyonuncu defa kurban kesimi yoluyla varoluşsal teslimiyet olmasa da kurtuluşu baştan keşfetti. Okul yemeğinden feragat etmek zorunda kalmak insanı küçük düşüren bir deneyimdi. Çocuk bu sırrını anne ve babasına hiçbir zaman anlatmadı. Savaşa giren bir ülkede köylülerin sinirlerinin fazla gerilmemesi lazımdı. Babadan yardım almak genelde durumu daha da zorlaştırırdı. Hayatın bu gerçeğini en iyi çocuklar anlardı.

— İnsansı atalarımız hayatta kalmak için gerekli olan böyle entrikaları toplayıcı ve leşçil kariyerlerinin başında öğrenmiş olmalıdır. Kendileri de kendi altlarındaki canlılardan veya kendilerinden üstün olan, ama açıkgözlülük düzeyi beklenenden düşük olan yırtıcılardan yiyecek çalarlardı. Bütün tanrısal rakiplerinin üstün statüsünü sınar ve onlara meydan okurlardı. Bu tür deneysel bir rekabet, maymunların en yatkın olduğu şeydir. Hatta rekabetin böyle gelişmiş olduğuna dair kanıtlara sahibiz; çünkü bazı kadim yırtıcı tanrıların türü tükenmiştir, hayatta kalan bazıları ise tahttan indirilmiştir. Günümüzde soylu aslanlar ve kaplanlar bile hayvan parklarında, silahlı muhafızların koruması ve disiplini altında onur kırıcı, yarı evcilleştirilmiş statülerini kabul etmek zorunda kalmaktadır.

— J. Häckel 1959'da avcılık ritüelleri konusunda yayınladığı, önemli bir örnek teşkil eden yazıda, avlanan hayvanların reenkarnasyonuna olan inançla bağlantılı olarak kafatası, kemik, deri, mesane ve küçük figürlerden oluşan depozitlerden söz eder. "Kurban kesme" terimini kullanmadan önce, hayvanların muhtemelen iyi niyet mesajları iletmek amacıyla tanrısal efendilerinin yanına yollandığını anlatır. Sonra da, bazı depozitlerden "adak" –yani avcıların kendilerinden üstün tanrılara sunduğu hediyeler– olarak söz ederek farklı kurban kategorileri ortaya atar. Avcıların "ilk ürün adağı" sunduğu görülmüştür (*Primitalopfer*).[1]

1 Bkz. J. Häckel, "Herr der Tiere," *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, Vol. III, Tübingen, 1959, 511-513.

— Bir kurbanın eti, yenmek üzere avcılar arasında paylaşılmadan önce, genelde hayati bir organı olmak üzere küçük bir kısmı bir yana konup yakılırdı. Häckel Samoyedlerin rengeyiklerinin kafataslarını ve uzun kemiklerini gömme adetinden de söz eder ve bu adetin "benzer" bir düşünce tarzını yansıttığını öne sürer. Ancak Häckel'in "ilk ürün adağı"ndan kemik depozitlerine, oradan da "benzer" adaklara geçişi ikna edici değildir.

— İlkel avcıların avlarının ilk kısmını kendilerinden üstün avcı totemlerine sunma adeti onları avın tanrısal sponsorları olarak gördüğünü gösteriyordu.[1] Adaklık pay sunma adeti hayvanlara kadar ve leşçilikle toplumsal paylaşma adetlerine kadar uzanıyor olmalıdır.

— Atalarımız olan insanlar avlarının büyük bir kısmını kendilerinden güçlü yırtıcılara bırakmak zorunda oldukları için yakınırken, Altın Kural'ı uygulayarak atalarımıza boyun eğmek zorunda kalan bir alt yırtıcı türünü ele alabiliriz. Evrim tarihimizin başlarında doğal avcılık becerilerinin daha iyi olması nedeniyle insanlardan üstün sayılan ve daha sonra törenlerde tanrısal aklayıcı rolünü üstlenen ilk avcı kurtların ve köpeklerin şikâyet etmek için bizden fazla nedeni olmalıydı. İnsanlar efendileri haline geldiği zaman kurtlar, insanların ortak yaşam konusundaki cimri tutumlarından dolayı çok daha büyük bir aşağılamayı kabullenmek zorunda kaldı. Avladıktan sonra insan efendilerine bıraktıkları av hayvanlarının en kötü parçalarını yeme ayrıcalığını kazandılar.

— Tanrısal bir haminin korumasında avlanmak, giderek bilinçlenen hayvan katillerinin edinilmiş suçluluk duygusu sorununu çözmek için başvurulan teolojik bir çözümdü. "Alet imal eden yırtıcı" olmak, avcı atalarımızın *homo sapiens* yolunda çıraklık aşamasıydı. Silah yapma faaliyetlerini etik açıdan aklamak zordu, ama onları reddetmek daha da zordu. Alet üreten-

1 Häckel, avcı insanların aklanma ihtiyacı konusunda farkındalık göstermez.

lerin elindeki, önceden imal edilmiş, kanlı bir alet, onu elinde tutan kişiye karşı tanıklık ettiği gibi, kişinin kendi gözünde de kendini suçlu kılardı. Avcılar "kasıtlı cinayet" suçu işliyordu.

— İlkel avcılar suçluluk duygusundan kurtulmak için çeşitli zeki bahanelere, aklama dalaveresine ve kurban kesimi açısından çeşitlendirmeye başvururdu. Bu yöntemler arasında pay ödemeleri muhtemelen dini açıdan en dürüst olanıydı. Kurban alanındaki bu doğaçlamalar gelecekte insan ekonomilerinin en temel adetleri haline gelecekti. Kurban kesimi canlı hayvan ve mülkiyet değerinin belirlenmesini sağlardı. Bu arada kurban kesenlerden bazılarının anlaşmaya vardıkları tanrılardan azami avantajlar elde etmeyi başkalarına göre daha hızlı öğrenmesi kaçınılmazdı.

— "Alfa-omega adağı" adını verdiğim adaklık pay türü, öldürülen hayvanların kesilmiş ekstremitelerinden oluşurdu. Bunlar hayvanların zıt uçlarından –"alfa-omega" tanımlamam bundandır– burun, kuyruk, boynuz, gözler, anüs ve deri parçaları içerirdi. Tanrısal sponsor, hayvanı ana hatlarıyla kabul ederken, avcı insanlar etleri alıyordu, bunları yiyince de güçlenip *homo sapiens*'e dönüşüyorlardı.[1]

— Adaklık paylar, yakınlarda olan bir koruyucu sponsora sunulabilir veya uzaklarda olan birine gönderilebilirdi. Tanrılar âlemi söz konusuysa, coğrafi mesafelerin bir önemi yoktur. Tanrısal bir varlık, hayvan katili bir insanın tövbe amaçlı hareketlerini kabul ettiği zaman kurbanın ölümünün sorumluluğunu üstlenmiş olur. Dolayısıyla sıradan avcılıkta adaklık pay kabul eden tanrısal bir varlık, aslında avcının ortak öğününü ve suçluluk duygusunu –yani beraber avlanmanın sonuçlarını– paylaşmış olur. Tanrı-insan arasındaki bu kefaret bağı, bu öğünde yer alarak kurbanın ölümünü paylaşan diğer misafirleri

1 Eğitici bir filmde Zaire'deki pigmelerle ilgili – başarılı bir fil avı dahil – kısa ama ilginç bilgiler anlatılır. Kevin Duffy, *Children of the Forest* (28 dakika). Pyramid Film & Video, 800-421-2304.

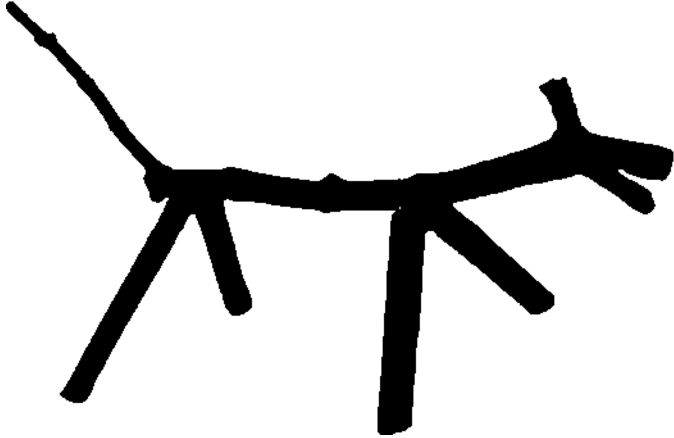
de kapsar. Misafirlerin kefareti, varlığıyla tüm suçları arındıracak sorumluluğu üstlenen tanrısal sponsorun öğüne katılımıyla onaylanır. Törene katılan herkes avcının kefaretlerini ödemiş olan kan kardeşleri haline gelir. İnsanların repertuarındaki en etkili kaynaşma ritüelleri arasında kurbanlar veya katiller olarak ölüme yakın deneyimleri beraber geçirmek, beraber kan kaybetmek ve suçluluk duygusunu veya merhameti beraber kabul etmek vardır.

— Bir avcı, yüzeysel hareketler yetersiz olduğu takdirde, vicdanı üzerindeki yükü hafifletmek için insandan güçlü bir yırtıcı totemine varoluşsal olarak teslim olabilir ve o tanrıyla ortak avcı haline gelip onun mülkiyetine girerdi.[1] Bu teolojik çözümün ritüelleştirilip kurbanlık paylarının miktarını azaltmak için değiştirmiş olması mümkündür. Aynı ödemeler başlangıçta hayvan katillerinin vicdanları için dini bir çözüm olarak sunulurdu. Sonradan, Kitab-ı Mukaddes geleneğindeki sürü sahipleri örneğinde olduğu gibi, ilk doğan hayvanın tamamını kapsayacak şekilde genişletildi. Sürüler karşılığında kurbanlık payların verilmesi, zamanla, ilk mülkiyet hakkının katma değerli kurbanlık pay ödemeleri karşılığında satın alınmasını öngören modern ekonomi sistemimize dönüşmüştür. Atalarımız sürü ve ekin sahibi olabilmek için ilk canlı hayvanlarını ve tohumlarını meşru tanrısal sahiplerinden, yani onları yaratan, dolayısıyla da ilk sahipleri olan tanrılardan satın almak zorundaydı. Hayvanlarla tohumlar sonradan insanlar arasında emtia olarak takas edilebilir, "kurbanlık pay muadilleri" karşılığında satın alınabilirdi.

— Kelepir kurbanlık paylardan daha ucuz adaklar da söz konusuydu. Geleneksel bir Navajo (Diné) avcısı bana bunun nasıl yapıldığını gösterdi. Yaralı veya ölü bir hayvanın yerini almak

1 Luckert. *The Navajo Hunter Tradition*, 1975, s. 17vd.

ve onun bedelini ödemek için el büyüklüğünde, çubuktan bir heykelcik yaptı (Resim 33). Bu çubuktan heykelcikler, örneğin bir insan kendini korumak için bir dağ aslanı gibi tanrısal bir yırtıcıyı öldürdüğünde lazım oluyordu.[1]

Resim 33. Yırtıcı hemcinslerin kurban olarak kesilmesinin yerini alan çubuk heykelcik. Yazarın fotoğrafı, Claus Chee Sonny'nin izniyle.

— Bu Diné avcısı asla böyle bir tanrısal varlığı –yani avın koruyucu tanrısı olarak işlev görebilecek bir canlıyı– bir yiyecek olarak görüp öldürüp kesmeye cüret etmezdi. Bu da alfa-omega parçalarını kesmeyi de düşünemeyeceği anlamına gelir. Böyle parçaları ortak bir öğünde meze payları olarak nasıl sunabilirdi ki? Böyle bir eylem, tanrısal bir "avcı meslektaş" veya avcılığın potansiyel sponsor totemine karşı yamyamca bir hakaret olarak algılanırdı. Ama kurbanın yerini alan böyle bir heykelcik tanrının lütfuyla kabul edildiği zaman kendini korumak için bir hayvan öldüren avcının borcu ödenmiş sayılırdı.

1 Luckert, *A Navajo Bringing-Home Ceremony*. 1978, s. 193-195.

— Adaklık payların ve kurban kesme yerine sunulan adakların değeri, sadakat ve neşe ifade eden şarkılar, ritimler ve dans adımları, övgüler ve minnettarlık ifade eden konuşmalar yoluyla artırılabilirdi. "Doğal" bir ortak avcı olan tanrı totemine boyun eğerek yiyecek elde etmek amacıyla öldürmekten kaynaklanan suçluluk duygusunu hafifletme kavramı, daha sonraları, avcılar evcilleştirici haline gelince daha geniş kapsamlı sonuçlara yol açacak, daha alt düzeydeki insanların niteliksel olarak üstün olan hiper-evcilleştiricilere boyun eğmesi gereken köleliğin temelini hazırlayacaktır.

— Tüm ürkek avcı veya evcilleştiriciler hayvan katili veya kasap olmakla suçlanabilirdi. Avcılık döneminden sonra bile, "şaman" tarzı bir suçlayıcıya, yani kendisinin törensel olarak kefaret ödediğine inanan birine rastlama olasılığı oldukça yüksekti. Böyle bir suçlayıcı, kendi başta olmak üzere herkes için insan üstü bağışlanmayı nasıl elde edeceğini bilirdi. İnsanların aptalca bir şekilde kendi suçluluklarını sürdürdüklerini de bilirdi. Bu durumda sunduğu bağışlanma formülünü kabul eden insanların fiili vasisi haline gelirdi ve insanların eski suçluluk duygusunun anısı temelinde onlarla birleşirdi. Niteliksel olarak "daha iyi" olan soylu üst sınıfların ardından, kefaret ödeyen avcılarla suçluluk duygusuna sahip alt düzeydeki insanlar arasındaki ayrım yatar.

— İnsan kendi içine dönük zekâsıyla ve daha etkili silahlar yapma arzusuyla hareket edince, suçluluk duygusunda artış yaşanması olasılığı da, daha uygun kefaret ödeme ve dini aklama yolları bulma ihtiyacı da arttı. Daha etkili kültürel saldırganlık numaralarının icadında sınır olmadığı gibi, potansiyel dini kefaret yöntemlerinde de sınır yoktu.

— Acı çektiğini gösteren, anatomik açıdan benzerlikler sergileyen ve kırmızı kana sahip olan, hayatta kalma mücadelesinde belirli bir düzeyde zekâ gösteren bir hayvanı öldürüp kesen

bir avcı bütün bu tepkilere dikkat etmek zorundaydı; çünkü aynı zamanda kendi egosunun yapıtaşlarını da oluştururdu. Yavruların beraber oynayıp birbiriyle güreştiği bütün hayvan türlerinde, bir düzeye kadar öğrenilmiş adaletin söz konusu olduğu varsayılabilir. Türümüzün ruhlarını tanımlayan özellikler de bu tür bilgi kırpıntılarından, taklit etme, deney yapma ve yenilik üretme becerisinden kaynaklanmıştır. Kültürel saldırganlık için harekete geçirilen zekâ, denge sağlama anlamında aynı zamanda dini inziva için de harekete geçirilir.

— Zekâ, kültür ve saldırganlığın hizmetinde olduğu zaman dışarıya yöneliktir. Genel anlamda dış saldırganlığın zihinsel şekli sayılan "karşı-bilim" -deneysel "bilim"in yönüne "karşı" veya "ters" anlamında- söz konusu olunca içeriye yöneliktir. Avcılık, entrikacılıktır; sonuca ulaşan avcılık, entrikanın başarılı olması demektir. En eski zamanlardan beri atalarımızın hem korktuğu hem de hayran olduğu insanımsılardan güçlü yırtıcılar da başarılı entrikacılar olduklarını göstermişler, atalarımız için modeller ve sponsor totemleri teşkil etmişlerdir. Varlıklarıyla insanların avcılığını aklarlar ve hem övgü alır hem de suçu üstlenirlerdi.

— Efsane repertuarımızdaki avcı tanrılardan bazılarının günümüzde entrikacı veya şaklaban düzeyine indirgenmiş olması -örneğin Amerika'daki çakalın bazen sakar birine veya bir cadıya indirgenmesi- evrimin ilk döneminde onlara daha yüksek bir statünün atfedilmediği anlamına gelmez.[1] Günü-

1 *Coyoteway, a Navajo Holyway Healing Ceremonial*, University of Arizona and Museum of Northern Arizona presses (Tucson and Flagstaff, 1979), için yaptığım saha araştırmalarında bu ilahi yolu bağlamında Amerikan çayır kurdu çakalın hâlâ tanrı totemi işlevi gördüğünü keşfettim. Ancak genel Navajo inancında hem çakal hem de kurt, statü kaybetmiştir. Çakal sakar ve entrikacı olarak görülüp alay konusu olur ve ikisi de sıklıkla cadı olarak algılanıp onlardan korkulur. "Tilki Renard" efsanelerinin de tilki totemi mitolojisinin benzer bir yozlaşmayı yansıttığı anlaşılır. Göbekli Tepe, tilki toteminin evrimsel kırılma noktasını teşkil etmiş olabilir.

müzde insanoğlu kendini, ilk dönemdeki tanrılara gülecek kadar güçlü hisseder. Bir tanrıyı bir fıkraya konu etmek, onu aşağılamanın bir yoludur ve lanetlemek kadar tehlikeli değildir. Lanet okumak, nesnenin hâlâ güçlü olduğu ve korkutulması gerektiği anlamına gelir. Diné söyleminde saygısız bir gülüşle alaycı bir lanet arasındaki ayrım; tanrı çakal ile cadı ve sakar karakterindeki farklılıkta yatar.

— Geçtiğimiz on bin yıl içinde evcilleştirme kültürü açısından bakınca kadim avcılara ve tanrı totemlerine artık güven duymaya imkân yoktu. Kim olsa bir hayvanı çalıp avcı bir tanrıya alfa-omega adakları sunabilirdi. İlkel avcıların dini aklama yöntemi artık evcilleştiriciler için koruma sağlayamazdı. Avcıların ilk koruyucu sponsorları, genelde evcilleştiriciler tarafından yeniden keşfedilip iblis veya şeytan olarak tanımlanırdı.[1]

— Ortaçağ Avrupa'sında Hıristiyanlık dünyasında "Şeytan"ın tipik görünümünü ele alalım. Yırtıcılar dünyasından alınmış parçalardan oluşan bir kolaja benzer –insan yapımı, suni üç çatallı mızrak dahil olmak üzere– insan öncesi dönüşümün mitolojik şartlarından doğmuştur. Kendilerini evcilleştirmeye adayan insanların sürü hayvanları, bitkiler, tarlalar ve başka özel mülkiyeti meşru olarak edinmelerine izin veren, insandan güçlü yaratıcı bir tanrı aramaktan başka bir seçeneği yoktu. Avcılıktan evcilleştirmeye geçiş, toplumsal dini reform süreci olmadan gerçekleşemezdi.

Dirilişe Karşı Reenkarnasyon

Kadim avcılardan geriye kalan "kafatası ve kemik depozitleri" kesin şekilde "adak" olarak yorumlanamaz. Benzer şekil-

1 Son yüzyıllardaki siyasi devrimlerde kadim tanrı totemlerinin veya hanedan armalarının karalanması da gerekli hale gelmiştir. Totem armalarıyla temsil edilen hanedanlara karşı savaşan askerler, genelde kadim avcıların totem dininden geriye kalanları ortadan kaldırdıklarının farkında olmazlardı. Eski zamanlarda din ile siyaset asla birbirinden apayrı olmamıştır.

de, "reenkarnasyon" süreci "Hayvanların Efendisi"ne sadakati içermez ve reenkarnasyon süreçleri kurban kesimi gerektirmez. Eve ne ağırlıkta et götürebileceği sorunuyla karşı karşıya kalan bir avcı için hayvanın yenmeyen kısımlarını avlanma mekânında bırakmak pratik bir zorunluluktu. Dolayısıyla hayvan iskeletleri depozitlerini kurbanlık hayvanlardan ayırt etmek gerekir. Hem insan hem de hayvan kemikleri konusunda diriliş umudu beslenip ifade edilmiş olabilir, ama böyle olmak zorunda değildir.

— Diné Kızılderili avlanma mekânlarındaki kemik depozitleri, Häckel'in "reenkarnasyon" diye nitelendirdiği şeyden çok diriliş umuduna işaret eder. 1971'de böyle ritüellerin Diné avcılık geleneğinin bir parçası olduğunu öğrendim. Navajo avcılarının kemiklere yaptığı veda konuşmasının ana amacı, hayvanları öldürmekten kaynaklanan suçluluk duygusunu hafifletmekti. Avcılar, eylemlerinin ciddiyetini minimize etmeye çalışırlardı. Ruh zarar görmeden kemiklerde kaldığından, avcının kurbanı ileride yeniden avlanmak üzere hayatta kalırdı. Kemiklerin yeniden dirilmesi beklenirdi, böylelikle avcının öldürme eylemi geçersiz hale gelirdi. Burada ruhun yeni bir bedene girmek üzere bir yerde beklediğine dair "reenkarnasyon" inancına bir ima yoktur. Ruhu oluşturan kemikler, üzerlerine yeni et ve kasların gelmesiyle canlanacaklardır. Ölü hayvan canlanıp yeniden koşmaya başlayacaktır. Ruhun reenkarnasyonu ile bedenin dirilişi arasındaki klasik ayrım budur. Geri dönüştürülen kemiklerin dirilişe tabi olması beklenirdi.[1]

— Sir Edward B. Tylor'un "animizm" teorisine cevap olarak Batı antropolojik düşüncesine kayda değer düzeyde karışıklık

1 Bkz. Luckert. *The Navajo Hunter Tradition*, 1975, s. 36, 206vd. Kemiklerin diriliş ihtimali ile bağdaştırılması, Kitab-ı Mukaddes'le bağlantılı geleneklerde (Ezekiel'in "kemiklerle dolu bir ova" düşü, Ezekiel 37) ve Nasıralı İsa'nın çarmıha gerilişinin anlatımında (Yuhanna 19.32) yankılanır. Anlatıma göre dirilişin daha akla yatkın olması amacıyla kemikler kırılmamıştır.

nüfuz etmiştir. Eski Yunan düalizmine yatkın olan birçok Batılı okur, hayatı ve ölümü ruhların işgal edip terk ettiği bedenler şeklinde yorumlamaya çalışmıştır. İnsan "ölüm anında giden nedir?" diye sormak yerine, bu soruyu etkisizleştirip daha az önyargıyla "değişen nedir?" diye sorabilir. Arka planda avcıların insan öncesi dönüşüm mitolojisinin yankılandığı her yerde "dönüşüm" ve "diriliş" kavramları, "cisimleşme" ve reenkarnasyon kavramlarıyla kastedilen Hint-Avrupa düalizminden çok asıl anlamına yakındır.

— "Diriliş" ve "ölümden sonra hayat" konuları biraz daha incelenmeyi gerektirir. Genel tarihi değerlendirmeler temelinde, avcıların kurbanları açısından "diriliş" ve "ölümden sonra yaşam" kavramlarını geliştirdiği sanılır. Ölümden sonra yaşama inanç, insanın ölüm karşısında kendi kaderini iyileştirme umudundan çok, avcıların hayvan öldürmekten kaynaklanan suçluluk duygusunu hafifletmekle bağlantılı olabilirdi. Ben bu sonuca kırk yıl önce, bazı saha araştırmaları yaparken vardım. Benim açımdan çok şaşırtıcı bir keşifti, ama evrimsel anlamda son derece mantıklıydı. Hayvanları öldürerek geçimini sağlayan bir *Homo sapiens* avcısı, hayatına başka bir büyük kudret tarafından son verildiği zaman bundan fazla yakınamaz. Ölüm, yiyecek yoluyla geçici bir süre hayatta kalmanın adil bedeli gibi görülebilir.

Yüce Tanrılar ve Hayvanların Efendileri

İlkel dinlerin tartışıldığı akademik çevrelerde "evrimci" olarak nitelenme endişesi günümüzde bile kendini hâlâ hissettirir. Ancak 1898'de Andrew Lang ve 1912-1954 arasında Wilhelm Schmidt büyük bir cesaretle dünya çapında çeşitli kültürlerde tek bir üstün tanrıya inanç konusunda daha ilkel bir katman bulmak için araştırmalar yürütmüştür. Lang ve Schmidt'e karşılık vermek isteyenlerin dinin evrimi meselesinden tamamıyla kaçınması zordu. Bazı araştırmacılar, muhtemelen "ilkel tektan-

rıcılık" teorisi lehine veya aleyhine gösterilen devasa çabalara göreceli bir açı katmak veya Üstün İyilik kavramının evrenselliğine şüphe çekmek amacıyla, avcı dinlerinde Hayvanların Efendisi tiplerine odaklanmaya başladı. İlkel tektanrıcılık teorisini desteklemek amacıyla ortaya atılan, avcılar-toplayıcılar arasında Hayvanların Efendisine inancın tarihte örnekleri var mıdır? Veya evrimsel süreci içerisinde Hayvanların Efendilerinin rolleri, günümüzün dinlerini anlamak açısından önemli midir?

— Sanki "yüce" tanrılara atfedilen mekânsal yükseklik ve en ilkel insanlar arasında böyle bir inanca dair en eski izler bir arada insandan güçlü boyut konusunda herhangi bir şeyin lehine veya aleyhine kanıt sunabilirmiş gibi, her tür ilkel kültür katmanlarından Yüce Tanrı ve Hayvanların Efendisi tipleri kıyaslama amacıyla bir araya getirildi. Romantik altın çağ mitolojisi bu akademik araştırmayı olumlu veya olumsuz anlamda ne kadar etkilemiştir? Psikolojik anlamda ilkel dinlerin kökenine ulaşmaya çalışan başka araştırmacılar da olmuş, dini düşünceleri kolaylaştırması veya gerekli kıldığı iddiasıyla özel bir ilkel zihniyet geliştirmişlerdir.[1]

— "İlkel tektanrıcılık" tartışması aslında dinle değil de daha çok metafiziksel aritmetik ve sayı saymanın başlangıcıyla ilgili gibi görünür. Bir çocuk veya ilkel insanlar, "Bir"i "İki"den veya "Çok"tan ayırt etmeyi öğrenmeden önce "Bir"i kavramsallaştırmayı mı öğrenir?

---

1 Bkz. Lucien Lévy-Brühl. *How Natives Think* (1910). Lévy-Brühl iki temel zihniyeti birbirinden ayırt eder: "İlkel" ve "Batılı." İlkel olanlar doğaüstü olanı gerçeklikten ayırt edemezler. Lévy-Brühl ilkellerin zihinsel faaliyetlerini "mistik katılım" olarak tanımlar. Lévy-Brühl'ün kategorilerine göre bu kitabın yazarının ilkel olduğu kesindir, çünkü Tahterevalli skalası (Bölüm 10) "doğal" olanı "doğaüstü" olandan ayırt etmez ve suni yırtıcıların sahip olup işlettiği analitik saldırgan insan zihinlerinin var olduğunu varsayar. Ölümlü bir insan olan bu kitabın yazarı, "insan güçlü" olanın, kendi etkisinin bittiği yerde başladığını bilir, ama "doğa"nın dış sınırının nerede olduğunu bilmediği için "doğaüstü"nün ne anlama geldiğini bilmez.

— Batılı araştırmacıların ilkel avcıların dini konusundaki tartışmada göz ardı ettiği şey, avcılığın ana konusuydu. Bu kitabın yazarı ilkel avcıların avlanma sırasında dini kurallar doğrultusunda davranmaya çalışmasının en önemli nedeninin, avcılık ve kasaplık faaliyetleri sırasında dökülen kan olduğuna inanır.

Eğilim: *"İlkel" terimini aşağılayıcı bir anlamda kullanmakla suçlanmadan önce, açıklamamı burada yazılı olarak sunmak isterim. İçinde yetiştiğim çiftçilik kültürünün oldukça ilkel olduğuna inanıyorum. Aile kültüründe hep çiftlik hayvanlarıyla konuşurduk. Böylelikle hem çalışmaya daha kolay ikna edilirlerdi hem de biz çocuklar rahatlardık, çünkü sopalarla yönlendirmek zorunda kaldığımız hayvanların bizimle empati yapabildiğini ve* çocuklar olarak karşı karşıya kaldığımız *ikilemleri anladıklarını bilirdik veya varsayardık. Dinler tarihi alanında gerçek durumları anlama becerimizi engelleyen, öğrencilerin ya ilkel tektanrıcılık teorisini destekleyen tarihi kanıtlarla karşılaşmayı ummaları, ya da arkalarına bakıp* babalarının dinlerinin kendilerini takip edip kurtarmaya çalıştığını görürken *seküler ruhları* için ıstırap çekip *her tür teizmden kaçınmaya çalışmalarıdır. Öte yandan krallık öncesi dönemin tanrıları, tahtlarının yüksekliği doğrultusunda anlamlı bir şekilde sınıflandırılamaz. Bir avcı tanrısının bir tahtta oturduğunu hiçbir zaman ne gördüm ne de duydum. Hepsi benim gibi dağ taş geziyordu veya ata biniyordu – tabii bir ağaç gibi hareketsiz durmadıkları veya bir dağ gibi hareketsiz oturmadıkları sürece. Ama dağ taş gezmeyen bir tanrı bile asla Yüce Tanrı gibi tahtta oturmazdı.*

— Bazıları, Bölüm 10'da olduğu üzere, insandan güçlü görünen gerçekliklerle karşılaşanlara uygun bir deneyim/tepki sıralaması hazırlayabilir. Dinler tarihçileri için tanrılar birer isimden veya sıfattan fazlasıdır. Tanrılar, insanlarla birlikte yaptıkları ve yapmaya devam ettikleridir. Tanrıların ne yaptığını belirlemek için de yaptıklarının koruması altındaki insanların kendi yaptıklarına inandıklarından ayırt edilmesi gerekir. İlkel dinler eşanlamlı bir kelime veya sıfat derlemesi yoluyla açıklanamaz, isimlere ve her şeyden önce fiillere ihtiyaçları vardır.

— Aynı araştırma yöntemini New York şehrinin sokaklarında uygulayıp insanlara Hıristiyanlığın Teslis kavramını sormayı deneyin. Hatta istediğiniz kiliseye gidip Hıristiyanlığın birde üç olan tanrısı hakkında bilgi isteyin. İlk denemenizde bu doktrini tarihi açıdan anlatabilecek, görmüş geçirmiş bir teologa rastlama şansınızın çok düşük olacağını düşünüyorum. Teoloji ve tarih konusunda bütüncül bilgiye sahip olan insanlara açık fikirlerle ve açık sorularla yaklaşmak gereklidir.

— Bu arada ben de tektanrıcılıkla çoktanrıcılık arasında kendi etnolojik tariflerimi geliştirdim. Tanrıların sayısı konusundaki sorulara hiçbir zaman güvenmediğim için genel kural olarak böyle sorular sormam. 1971'de ve sonraki yıllarda, Diné Geyik Avı Yolu'nda öğretmenim olan Claus Chee Sonny'ye de böyle sorular sormadım. Onun akıllı olduğunu ve ona "Yüce Ruh"tan söz edersem oracıkta bir "Yüce Ruh" teolojisi geliştirebileceğini biliyordum. Ama Claus Chee Sonny kendiliğinden böyle bir tanrıdan söz etmedi.

— Ancak Konuşan Tanrı'nın genel gizemlerine kabul anında, "tanrıların büyükbabası"nın bir anda evrensel bir tektanrıcı statü sergileyebileceği anlaşıldı. Ama böyle bir şey yapmaya gerek yoktu, çünkü böyle olması hem akademisyenler hem de Diné halkı arasında her türlü şüpheye yol açacaktı. Batılı anlamda, *yeii* törenlerinin bazılarında görünen maskeli figürler göz önüne alınınca böyle bir evrensel tanrıyı anlatmak zor olurdu. Dolayısıyla tanrıların insanlar karşısında olabilecek en düşük profili sergilediği yerlerde insan müritleri de onları daha kolay bir şekilde anlayacak, onlara daha kolay yaklaşacak ve dayanacaktır.

— Geleneksel bir Diné avcı-şamanıyla çalışarak ve onunla birkaç defa ava çıkınca hem dini söz dağarcığının "Yüce Ruh" –hatta "ruh"– kelimesini içermediğine hem de avlandığı yerin "Mutlu Av Sahası" olmadığı sonucuna vardım. Avlanma faaliyeti ister istemez onda suçluluk duygusu yaratıyordu, üstüne üstlük

tanrıların misilleme yapma riski de söz konusuydu. Avlanma veya kasaplık faaliyetleri sırasında yöntem açısından bir hata yaptığı takdirde, tanrısal hayvan-kişilerle ilişkilerini normal ve dengeli bir duruma geri getirmek için ritüele dayalı bir uzlaşma yöntemine başvurması gerekliydi. Bu tür törensel ilk yardım – yani kefaret– yöntemlerine, hayvanları takip etmek, öldürmek veya kesip parçalara ayırmak için gerekli olan fiziksel becerilerden daha çok değer veriyordu.[1]

— Tüm Diné "kutsal yol" törenleri gibi, 1974 yılında kayıt altına aldığım Navajo Çakal Yolu töreni de insanlarla Kutsal İnsanlar, yani tanrılar arasında uzlaşma sağlamaya yönelikti. Bu iyileştirme töreni gerçekleşirken ve kayıt altına alınırken çoktanrıcılık konusunda sorular sormaktan kaçındım. Tören ve kayıt işlemi sona erdikten sonra Johnny Cooke'la birlikte ilave sorular sormak ve yanlış anlamış olabileceğimiz bölümleri baştan duymak için şamanın yanına döndük. Son seansımızın sonunda, ihtiyacımız olan her şeyi elde ettiğimizden emin olduktan sonra, dini aritmetik konusunda bir soru sormayı denemeye karar verdim ve büyük bir ihtiyatla şöyle bir soru sordum:

— "Dokuz gece devam eden bu tören sırasında dualar okuduk ve on altı Çakal-tanrısına, Konuşan-tanrıya ve çağıran-tanrıya adaklar sunduk. Bütün bu tanrılar aslında tek tanrı olabilir mi?" Çakal Yolu Ustası hiç durup düşünmeden "Olabilir" dedi. Cevabında söylemediği şeyler apaçık olan şeylerdi. Değişik yerlerde sunulan duaların, şarkıların ve adakların hepsi tek bir tanrıya yönelikti. Ama bu durum, Çakal Yolu töreninin içeriği açısından herhangi bir farklılık anlamına gelmez.

---

1 Bundan emin değilim –ve bu meseleyi araştırmayı zaman kaybı olarak görüyorum– ama çok gerekliyse, "Mutlu Avlanma Sahası" eskatolojisini geleneksel Amerikan yerlisi avcıları arasında değil, James F. Cooper'in 1826'da yazdığı *Mohikanların Sonuncusu* adlı romanda arardım. Bu arada tarihte "son Mohikan" diye biri olmadı.

***Eğilim**: Luke Cook'un Diné çiftlikevindeki ikinci günümü hatırlayınca bir miktar mahcubiyet hissetmeden edemiyorum. O gün Luke'un ve oğullarından ikisinin, kulaklarına mühürlü küpe takmaları için genç buzağıları yakalamasına yardımcı oldum. Almanya'da yetişmiş bir çiftçi çocuğuydum ve Kansas'ta da çiftlik işlerine tanıklık etmiştim, dolayısıyla o hayvanlara davranış şeklim, Navajo dostlarımın davranışından daha kararlıydı. Hayvanları tutup yere yatırdım. Sığırlara olan zaafımı göstermemeye çalışıyordum ve Navajo dostlarımın bu buzağılara birer "kişi" gözüyle baktığını fark etmem biraz zamanımı aldı.*

Günah ve Suçluluk Meselesi

Antropologların genelde ilkel avcı dinleri konusunda sorduğu araştırma soruları genelde kan dökülmesi, buna bağlı suçluluk ve tanrılarla veya kendileriyle aynı cinsten hayvan-kişilerle uzlaşma konularıyla ilgili soruları apaçık bir şekilde içermez. Araştırmacıların hepsinin, eskiden veya hâlâ Doğa'yla uyum içinde olan ideal ilkel avcı toplumları –yani suçluluk duygularının söz konusu olmadığı örnekler– arayıp bulmakla uğraştığı anlaşılmaktadır.

— Günah, suçluluk, bağışlanma veya aklanma konularındaki soruların doğrudan sorulmaması gerektiğini söylemeye gerek bile yoktur; tüm toplumlarda suçluluk inkâr edilir ve suçluluk meselesi bilinçli olarak kabul edilmeden çok önce bu inkâr için nedenleri, hatta genel saldırganlığı aklayan nedenler öne sürülür. Günah veya suçluluğun bilinci sadece güven tekin eden bağlamlarda ve güven duyulan insanlarla paylaşılabilir.

— Hayır! Amerikan yerlileri bir "saf ruh" tanrısı altında Batı tarzında romantik bir doğa ütopyasında yaşamıyorlardı. Bu avcılar "kendileriyle aynı cinsten hayvan-kişiler" öldürdüklerini biliyorlardı ve onları birer "kişi" olarak görüyorlardı. Bu hayvan-kişilerin çoğu tanrısal sayılıyordu ve insan klanlarıyla kabilelerde, çok sayıda üyesi olan erkek cemiyetlerinde totem akrabaları

vardı. Üyeler günümüzde bile, dünyaca ünlü "hayal arayışlarında" çevrelerini saran tanrısal varlıklara alıştırılırlar. Kabilelerin erkek cemiyetleri bu tür gelenekleri geliştirir.

— Modern akademisyenler, kendi kültürlerinin hayvanların öldürülmesi konusundaki geleneklerini hukuk, politika, biyokimya ve spor anlamında gerekçelendirmeyi öğrenmiştir. Batının avcılık ve balık tutma kültü, yabani hayvanların da "*game*" [oyun] hayvanları olarak görülmesi adetini destekler.[1] Bu bağlamda ticari avcılık ve balık tutma, evcilleştiricilerin söz dağarcığıyla "hasat kaldırma" olarak tanımlanır. "İlkel" avcılarla ilgili yanlış algılarımız bütün bu modern kavramlarla desteklenmiştir. Helenik çağda insan bedeniyle manevi ruh arasında güdülen ayrım ve hayvanların hakiki ruhtan yoksun canlı bedenler olduğuna dair elverişli varsayım, hayvan türlerini tabi tuttuğumuz endüstriyel muamele ve sömürmenin ardındaki temel faktörlerden birini teşkil eder.

— Aslında günümüz hayat bilimlerinin ve besin kimyasının -yiyecek bileşimlerini tanımlama şeklimizin- kültürümüzün sömürülen yaşam biçimlerine saldırganlığını gerekçelendirme ihtiyacından kaynaklanıp kaynaklanmadığı sorulabilir. Bazen "hayat yanlısı" bir bilim nasıl bir şey olurdu diye merak ederim. Kendini aklama gibi etik meseleler ve insandan güçlü gerçekliklere veya normlara başvurma daima dinin ilgi alanına girmiştir. Modern seküler zihinler de benzer şekilde -bilimsel ve akılcı görünmek için- eski dini aklama (ve daha yeni seküler "gerekçelendirme") yollarını gizlemeye çalışırlar.

— Üniversitede aldığım bir biyoloji kursunun ilk laboratuar dersinin "hayat"la hiçbir ilgisi yoktu. Bizden ölü bir hayvanın diseksiyonunu yapmamız istendi. Bu arada birçok kadim

1 Navajo etno-dilbilimcilerinin en başarılısı olan Rahip Berard Haile, *game* [oyun] hayvanları terimini kullanırdı. Ama geleneksel Navajo avcılarına göre avcılık asla bir "oyun" değildi.

"tanrı"nın, hatta "ikon"un adına bilgisayar mühendisleri el koymuştur. Yunancada "hayat" anlamına gelen *bios*, bilgisayar işlemlerinin kontrol programlarına, yani makinelerin arka tarafına verilmiştir. *Word* programındaki bilgisayar temelli İngilizce eşanlamlılar sözlüğü de "*bios*" kökeninin "hayat" anlamına geldiğini artık kabul etmemektedir. Bilgisayar bilimi tutkunları, "biyoloji" kelimesinin kökenini kabul etmemekle biyolojik meselelerin, hayatın ve kutsallığının, suçluluk ve etik konularının önem kaybetmesine katkıda bulunmakta ve mekanize materyalizme doğru yuvarlanışımızı kolaylaştırmaktadır.

— Bu arada Navajo avcılık geleneğinde bir suçluluk bilincine "bilimsel" anlamda rastlamadığımı söylemeliyim. Ama bu bilince bireysel iletişim sonucunda, saha araştırmalarının bir sürprizi olarak rastladım. Bir halkın "öldürmenin aklanmasına" dair soruları bilimsel hipotezlerin radar ekranında asla görülmeyecektir.

İnsanların ve Köpeklerin Evcilleştirilmesi

Eğer insanımsı olarak dünyaya gelirseniz, ağaçlara tırmanma konusunda şempanzelerden daha sakarsanız ve daha kısa çene kemikleri üzerinde şempanzelerin dişlerinin yarı boyunda dişlere sahipseniz, ne yapabilirsiniz? Bu sorunun cevabı, elinizdeki malzemeyle yetinmeniz gerektiğidir; bu malzemeye şempanzelere göre daha dik yürümeye yarayan daha düz bir sırt, şempanzelerin güçlü ellerinden uzak tuttuğunuz ve hareketsiz çubuk, kemik ve taşlar üzerinde hassas çalışmalar yapmaya eğittiğiniz, diğer parmakların karşısında durabilen bir başparmak –ve her şeyden önemlisi, kullanmamız gereken, kulaklarımızın arasında bulunan gri madde– dahildir.

— Eğer et yemeyi sonradan öğrenen bir primat olarak dünyaya gelirseniz, avlanmada kurtlar kadar başarılı değilseniz ve köpeklerin sadece yarı hızında koşabiliyorsanız, ne yapabilir-

siniz? Hedef aldığınız hayvanları yaralamak için onlara belirli bir mesafeden fırlatabileceğiniz silahlar ve "sahte dişler" icat etmelisiniz, sonra da bir kurtla dost olup bir hayvanın izini sürme ve onu öldürme işini tamamlamasına izin verirsiniz. Ama tabii kulaklarınızın arasındaki gri maddeyi tutarlı bir şekilde kullanmanız gerekir. Köpekgilin ele geçirdiği hayvan cesetlerine el koyabilmek için etkileyici bir yaltaklanma ritüeli geliştirmelisiniz. Ne de olsa bıçaklarınızla bir hayvanı bir kurttan çok daha başarılı bir şekilde parçalayabilirsiniz. Ve eğer rolünüzü yerine getirirken bağışlayıcı olursanız ve ölümle kalımın bilge efendisi olursanız, o zaman siz veya kurt hayatta olduğunu sürece; kurt dini açıdan müridiniz, avda da köleniz ve köpeğiniz olacaktır.

— Sonra da, yetmiş sekiz yaşınıza geldiğinizde, gençliğinizde sahip olduğunuz köpeklerin hepsinden daha uzun yaşamış olacaksınız. Ve siyah bir Labrador Retriever zayıf noktalarınızı doğru şekilde analiz edecektir. Onun adı Skeena. Artık koşamayacağınızı ve çubukları çok uzaklara atamayacağınızı bilir, ama yine de atasınız diye size çubuklar getirerek sizi mahcup etmekten hoşlanır. Bu durumda türünüzün onurunu korumak için kulaklarınızın arasında kalan maddeyi kullanmanız gerekir. Torununuz Travis'i çağırıp Skeena'nın çubuğunu ona verirsiniz. Skeena zaten çocuğu çubuğu uzaklara atmaya alıştırmıştır; çocuk çubuğu ne kadar uzağa atarsa kendisi de o kadar gösteriş yapabilir. Böylece hem torun biraz spor yapmış olur hem de Skeena bir Labrador Retriever olarak kendine saygısını ve çubuk fırlatan yaşlı insanımsıların düzeyinin çok üstünde olan statüsünü kazanır. Pekiyi ya ben? Ben de uğruna ölmek zorunda kalmadan biraz huzur elde etmiş olurum.

Eğilim: *Bir süre önce Missouri'de sahip olduğum bir arazide deneysel olarak pekan cevizi ağaçları yetiştiriyordum. Ne zaman traktörümü almaya gitsem, komşunun iki köpeği beni tehdit ederdi. Biri Husky'ydi, diğeri de bir çakal kırması. Çakal hep dev gibi dişlerini gösterirdi ama korkaktı ve*

Husky'nin arkasına saklanırdı. Bu iki köpeğin her gün beni ısırma tehditlerinden bıkmıştım. Bu yüzden bir gün dört tane yumurta büyüklüğünde taş toplayıp birini sağ elimde, üçünü de sol elimde taşıdım. Köpekler saldırıya geçince ellerimi açıp bu taşları bacaklarıma kadar yaklaşmış olan Husky'ye gösterdim. İki köpek de hiç havlamadan hemen geri çekildi. Aynı gün akşama doğru, ben bir ağacın çevresindeki otları ayıklarken Husky sessizce yanıma geldi. Sol bacağıma dokunduğunu hisseder hissetmez kendimi korumak için çapamı havaya kaldırdım. Ama Husky'nin amacı bana saldırmak değildi. Bana boyun eğmek istiyordu. Sağ elimle boynuna doğru uzandım ve başını yere doğru bastırdım. Başını on saniye boyunca böyle tuttum, sonra da "Tamam" dedim. Husky buna cevaben bir inleme sesi çıkardı ve sürünerek oradan ayrıldı. O günden itibaren iki köpek de bir daha bana saldırmaya çalışmadı. Ve onların civarda olduğunu bilmeme rağmen onları bir daha hiç görmedim. Husky beni uzaktan efendisi – bir tür deus otiosus [atıl tanrı] (benim ders verdiğim yerde eğitim alsaydı homo otiosus [tembel insan] olurdu) olarak kabul etti. Ve belli ki çakal kırması da onunla aynı fikirdeydi.

— Oyun için de olsa bir köpeğin başını aşağı bastırmak iki ayaklı insanımsılara doğal gelen bir davranıştır. Öte yandan köpek yavruları arasındaki karşılaşmalarda bir yavrunun kardeşini boynundan yakalayıp bastırması ve kendi statüsünü belirlemesi çok daha büyük bir güç; beceri, güç ve dostluk arası hassas bir denge gerektirir. Ancak türler arasında, yani bir köpek yavrusuyla çocuk bir insan arasındaki oyun türü bir karşılaşmada beceriksiz bir çocuk bile daha büyük avantaja sahiptir.

— *Canis lupus*'un evcilleştirilmesinin on beş bin yıldan çok daha önce Asya ve Afrika'da, avlanma sahalarında bazı kurt-köpeklerinin avcı insanlar tarafından kabul edilebilir davranışlar göstermesi üzerine başlamış olması muhtemeldir. İki tür arasındaki bu karşılaşmalar, avcı insanlar bıçaklarıyla kasaplık faaliyetleri yürütürken daha kalitesiz etleri, insanların etrafında olay çıkarmadan dolanma sanatını geliştirmiş olan kurt-köpeği sürülerine atmalarıyla başlamış olabilir. İnsanlar köpeklerin atılan bu etleri ele geçirmek için aralarında mücadele etmelerini

seyretmekten zevk alıyor olabilirdi. Avcılar başlangıçta onları sadece kendilerine fazla yaklaşmamaları için beslemiş de olabilir. Bu durumda, sürü olarak daha iyi örgütlenseler insandan güçlü olabilecek alt düzeydeki canlılar onuruna "kurban" kesmiş oluyorlardı. Bu aşamada konuşabilme avantajı türümüzün stratejik iletişimde bulunup kendini köpekten daha güçlüymüş gibi göstermesine izin vermiştir.

— Bu köpekler sonraki avlarda av hayvanlarının yerini tespit edip izlerini sürerek hayırsever insanları memnun etmenin yollarını keşfetmiştir. Hatta normalde becerikli olan iki ayaklı efendilerine zarar verebilecek büyük yırtıcıların dikkatini dağıtmanın yollarını da bulmuş olabilirler. Bu köpekler akılcı "dindar" hizmetkârlığın önemini keşfetmiş olmalıdır. Dolayısıyla *Canis lupus*'un oyunculuğu ve dini kurnazlığı yoluyla *Homo sapiens*'in kölesi haline gelmiş olması mümkündür. Bu hayvanlar, avcı insanlarla olan stratejik ittifaklarla daha iyi –özellikle rekabetçi karşılaşmalarda ve ihtilaflarda ısrar etmekle elde edeceklerinden çok daha iyi– bir hayat yaşama ihtimallerini artırıyorlardı.

— İlişkilerdeki ilk yumuşama çeşitli şekillerde gerçekleşmiş olabilir. Yetişkin hayvanların insanlara yaklaştığını düşünmek mümkünse de, ilk evcilleştirilen köpeğin sahiplenilip sütten kesilen bir köpek yavrusu olmuş olması daha muhtemeldir. Öte yandan kurtlar otlayan hayvan sürülerinin çevresini sarmaya alışkındır. Etrafta var olan avcı insanlar kurtların sürülerin çevresini sarma ve "gütme" stratejisini taklit etmeye çalışınca bu kurtların bazıları hayvanların çevresini sararken insanların onlara katılmasına izin vermenin faydalı olacağını fark etmiş olabilir. Böylece insanlar nasıl dört ayaklı kurtları "av köpekleri" olarak kullandıklarını sandılarsa, kurtlar da iki ayaklı insanları "av insanları" olarak kullandı. Kurtlar bu tek taraflı zaferlerinin, onları uzak mesafelerden bile ısırıp öldürme becerisine sahip olan avcı insanlar tarafından kolaylıkla feshedilebileceğinin farkına varmış olabilirler.

— Kurtlar büyük ihtimalle derslerini zor yoldan öğrenmiştir. Köpekler akılcı hinlikleriyle insanlara yardımcı olmayı ve avdan sonra ödül dilenmeyi seçmiş olmalıdır. Gündüz saatlerinde sundukları hizmet karşılığında yeterince ödüllendirilmedikleri takdirde geceleri, insanlar dinlenirken kendi hesaplarına avlanmaya gidebilirlerdi. Bu stratejinin en önemli faydası, artık insanlarla rekabet etmek veya zehirli oklarla vurulmaktan korkmak zorunda kalmamalarıydı.

12.
Avlanmadan Doğrudan Hiper-Evcilleştirmeye

Bu bölüme üç ana soru hâkimdir: (1) Başka yerlerde avlanmak üzere Göbekli Tepe'den ayrılan avcılara ne oldu? (2) Beş bin yıl sonra Mezopotamya, Mısır ve Hindistan'da şehir devletleri ve imparatorluklar oluşurken orduların saflarını dolduran savaşçılar kimlerdi? (3) Evcilleştiricilerin yaşadığı bölgelerde şehirlerin kurulması nasıl gerçekleşti? Bu soruların her birine verilecek cevaplar diğer soruların cevaplandırılmasını kolaylaştıracaktır, ama cevaplar varsayım olmaktan öteye gidemeyecektir.

Göbekli Tepe'den Ayrılanlar

Yırtıcı Primat hayallerinin endüstriyelleşmiş varisi olan Neolitik *Homo Sapiens*, bundan on iki bin yıl önce Göbekli Tepe'de atalarının Dünya gezegenindeki en yetenekli silah imalatçıları ve baş belası olma hayallerini gerçekleştirmeye başlamıştır. Yabani av hayvanları insanların sayısıyla başa çıkamaz hale geldi. Madencilerin suçluluk duygusu ve kefaret amaçlı dinlerine duydukları heves muhtemelen on bir bin yıl kadar önce zirveye ulaştı; bu dönemin ardından birçok avcı klanının bu bölgeden uzaklaşmaya başladığı anlaşılmaktadır.

— Avcılar ve toplayıcılar arkeolojik açıdan genel anlamda çok hafif izler bırakmışlardır; Göbekli Tepe'deki dikilitaşların varlığının bu kadar önemli olması bundandır. Buzul çağının sonunda Bereketli Hilal civarında iklim giderek ısınıyordu. Kuzeydeki sıradağlarda bulunan buzullar erirken, yamaçlarda yaşayan tüm canlılar gelişme gösterdi. Çeşit çeşit türler bu bölgeleri kendi türlerinden hayvanlarla doldurmakla meşguldü. Endüstriyelleşmiş ve kısmen yerleşik hayata geçmiş avcı insanların da sayısı giderek arttı. Sayıca artıyor olmaları, onları birbirinden uzaklaştıran dinamikleri harekete geçirdi.

— Buzulların erimesi düzensiz aralıklarla kısa soğuk dönemlerde yavaşlıyordu. Bunun sonucunda yaşam şartlarının avcıların yanı sıra yerleşik hayata geçmiş evcilleştiriciler açısından da değişkenlik gösterdi ve kötüleşti. Bu dönemde tam olarak nelerin olduğunu anlayabilmemiz için yeterli sayıda yerleşim yerinde kazı yapılmamıştır. Ama iki bin yıl süren bir iklim geçiş süreci ve dönemsel buzul erimeleri sırasında her şeyin huzurlu ve düzenli bir şekilde gerçekleşmiş olmasının imkânsız olduğunu varsayabiliriz. Yerleşik bir hayat süren evcilleştiricilerin büyükçe bir kesimi aralıklı bir susuzluk dönemine ve ardı ardına birkaç kötü hasada maruz kalınca ciddi gıda kıtlıklarıyla karşı karşıya kalıp dağılmışlardır. Ama tarihi klimatoloji araştırmalarımız böyle kısa süreli felaketleri tarihlendirebilecek kadar sofistike değildir.

— İnsan sayısının giderek arttığı bin veya iki bin yıllık bir süre boyunca buzullar erirken hayvanların da aşırı derece avlandığını varsayabiliriz. Dağ geçitleri açıldığında av hayvanları bölgeden ayrılmaya, avcılar da onları izlemeye koyuldu. Avcı klanlarıyla birlikte Göbekli Tepe'de madenci ve silah imalatçısı olarak çalışan endüstriyel zanaatkârlar da bölgeden ayrıldı. Bu insanlar Avrupa'ya ve Asya'ya doğru yayılırken etrafta kireçtaşından kayalıklar veya çakmaktaşı yumruları olup olmadığını dikkatle gözlemlemişlerdir.

— İnsanlar küçük gruplar ve dalgalar halinde yeni bölgelere yayılırken av hayvanları ve yenebilir bitkiler buldular. Avrupa ve Asya'ya doğru ilerlerken buraya daha önce yerleşmiş olan, hatta daha sonra Amerika'ya kadar ulaşmış olan gruplarla karşılaştıklarını varsaymak mantıklı olacaktır. Ataları kuşaklar boyunca buzul çağı deneyimini yaşamış olup bu şartlarda hayatta kalma becerilerine sahip olan avcılarla –ve bu soğuk topraklarda yabani öküzlerin, hatta mamutların nerde bulunacağını bilen, büyük boy hayvan avcılarıyla– karşılaşmışlardır. Bu kıtalar boş yerler değildi. *Homo sapiens*, kendinden belki de otuz yıl önce göç etmiş başkalarını izleyerek Avrupa ve Asya'ya, Endonezya'nın takımadalarına, hatta Avustralya'ya kadar ulaşmış olmalıdır.

— Göbekli Tepe'den ayrılan avcıların gittikleri yerlere alternatif yaşam şekilleri ile ilgili giderek artan bir bilgi dağarcığını götürdüklerini varsayabiliriz. Avcılığı bırakıp yolculuk yapmayı bırakanları nasıl bir kaderin beklediğini, göçebe hayatı yaşamaya devam edenlerin nasıl zorluklardan kaçınmaya çalıştığını biliyorlardı. İnsan nüfusunun giderek arttığı yerlerde yolculuk yapmanın tehlikelerinin farkındaydılar, klanlar arası düşmanlığın ne anlama geldiğini biliyorlardı. Yabani hayat bolluğunun gerçek olamayacak kadar iyi olduğu bölgelerde böyle bir durum söz konusu olmalıydı. Avcı insanların belli bölgelerin kontrolünü ele geçirmek için birbirleriyle mücadele ettiği yerlerde yabani hayvan sayısı daha yüksekti. Avcılar yerleşik hayata geçmek istedikleri takdirde ne gibi tehlikelerle karşı karşıya kalacaklarını biliyorlardı ve önlerindeki opsiyonların farkındaydılar.

— Küçülme anlamında, tohum ve yemiş stoklama, meyve, pancar, kök veya balık kurutma gibi alınması gereken bazı acil önlemler vardı. Bu tür önlemler, avcılık ve toplayıcılık karışımı bir hayat tarzı dayanılamayacak şekilde kötüleştiği zaman alınırdı. Neredeyse tüm gruplar, kalıcı olarak yerleşik hayata geçme aşamasını kabullenmek zorunda kalmadan önce küçülme

aşamasından geçmiştir. Av hayvanı sayısı azalınca bitki örtüsü zengin olan, nehirlerinde midye ve balık yaşayan yerler aramak gerekli oldu. Ailenin en önemli üyeleri yaşlanıp sadece toplayıcılık yapacak hale geldikçe, geçici bir süre için bile olsa yerleşik hayata geçme fırsatlarını ciddiyetle göz önüne almak gerekli oldu. Büyük nehirlerin vadileri, benzer beklentilere ve ihtiyaçlara sahip daha büyük nüfusları barındırabilecek durumdaydı. Daha çok sayıda insan bir araya geldiğinde güvenlik açısından daha iyi önlemler alabilirdi. Evlilikler ve klanlar arası totem ittifakları gerçekleştirildi. Bazı insanlar başka yerlere göç edince eski bağlar çözüldü, ama yeni insanlar bir araya gelip kaynaştıkça yeni bağlar kuruldu.

— Bazı büyük gruplar eski merkezlerden göç ederken, bazı küçük gruplar, ebeveynlerinin ve atalarının efsanevi vatanlarının özlemiyle uzaklardan geri geldiler, ama muhtemelen atalarının topraklarının, özlem dolu yaşlıların hatırladığı kadar çekici olmadığını keşfettiler. Kayıp klanların izine kuşaklar sonrasında uzak yerlerde rastlandığı oldu ve bu arada totem hikâyeleri paylaşıldı, düzeltildi ve değiştirildi.

— Gelecekte izlenmesi gereken yol konusunda kehanette bulunması –yani genel anlamda tahmin yürütmesi– beklenen lider olsaydınız, muhtemelen "büyükbabanızın uzun zaman önce anlattığı bir hikâyeyi" anlatma ihtiyacı hissederdiniz. Bu, grubunuzu istediğiniz yöne doğru hareket etmesini sağlamak için nazik ama kullanışlı bir hile teşkil edebilir. Hikâyenizin coğrafi açıdan yanlış olduğu ortaya çıkarsa ve halkınız bunun sonucunda acı çekerse, uzun zaman önce büyükbabanızın yanlış bilgiye sahip olmasından dolayı siz suçlanamazsınız. O günlerde hayat bilgi arayışı içinde –ve öykü anlatıcıları arasında rekabet içinde– geçerdi. Aslında *Homo sapiens* için durum hâlâ böyledir.

— Geçmişe dönüp bakacak olursa, İnuit (Eskimo) klanlarının Alaska'nın kıyılarına Göbekli Tepe'den birkaç bin yıl sonra

ulaştığını görürüz. İnuitlerin akrabaları günümüzde hâlâ Bering Boğazının iki tarafında yaşamaya devam eder. Onlardan önce ve muhtemelen Göbekli Tepe'nin zirve döneminden kısa bir süre sonra Amerika'nın kuzeybatısına Haida ve Athabascan konuşan insanlar varmıştır.[1] Amerika tarafında büyük deniz hayvanlarını avlayanların bazıları Asya tarafındaki akrabalarını ziyaret etmek için o tarafa dönmüş olabilir. Muhtemelen Asya ile Kuzey Amerika arasındaki söylenti ağının gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Amerika'nın kuzeybatı kıyılarında bulunan birçok öksüz totem direği (o dönemde ahşap totem direkleri var idiyse) uzun zaman önce ayrı kaldıkları ve uzak yerlerden gelen akrabalar olduklarını ifade edebilen akrabalarla –veya mucizevi bir şekilde ortaya çıkan ve konuştukları dilin bazı kelimeleri anlaşılan veya yeni kelimeleri kolaylıkla öğrenen yeni akrabalarla– tekrar karşılaşmış olabilir.

— Yalnız gezginler, hayatları tehlikeye girdiği zaman olağanüstü bir hızla yeni bir dil öğrenebilir –bu özellikle aktarılan ana konunun genelde uzun sessizliklerden oluştuğu Athabascan öykü anlatımı gibi gelenekler açısından geçerlidir. Sessizlik, iki kişinin arasındaki uyumu kelimelerden daha iyi ifade eder. Doğru tavrı takınmak– örneğin bir şeye parmaklar yerine dudaklarla işaret etmek –bir hikâyenin içeriği konusunda ustalaşmaktan daha önemli olabilirdi. Yakınlardan geçen ve aniden çıkıp gelen– "çakallar gibi gezen" –gezginlere günümüzde bile sıklıkla rastlanır. Diné toplumunun tanıdığım bazı üyeleri, ailelerinden kimseye haber vermeden aniden ortadan kaybolup günlerce etrafta gezerdi. Aslında bu gibi alışkanlıklar ailenin diğer üyelerinin

1 Asya'da, Yenisey Nehri boyunca var olan Athabascan'la bağlantılı dillerden, en kuzeyde Ket dilini akıcı bir şekilde konuşan sadece elli beş kişi kalmıştır ve hepsi elli beş yaşının üstündedir. Bkz. Edward J. Vadja, "The Dene–Yeniseian Connection," *Anthropological Papers of the University of Alaska*, Haziran 2010. Kuzeybatı kıyılarında ilk totem direklerini yonttukları sanılan Haidaların dili henüz başka dillerle bağdaştırılmamıştır.

daha uyanık davranmasını ve tahmin yürütmede ustalaşmalarını sağlamıştır, böylelikle bazen yanlış tahminlerde bulunanlara karşı daha merhametli davranmalarına da neden olmuştur.

— Yukarıda, Bölüm 5'te yapmaya çalıştığımız gibi, bir totem direğinin hikâyesini deşifre etmek ve bu konuda tahminler yürütmek mümkündür. İnsan uzaklardaki birinin ne anlama geldiğini ve neye benzediğini "hatırlardı." Ev sahipleri genelde meraklı olurdu ve aradaki olası farkları müzakere etmeye hazır olurdu.

— Bir yontucunun ailesine coşku ifade etmek kolaydı; bunun için ev sahibinin yapılan işten memnun olması ve yeni gelenin sempatik bir kişi olması, uzun zaman öncesine ait hikâyeleri hatırlamaktan zevk alması ve bir Kuzgun, bir Katil Balina veya bir Kurt olarak keşfedilmeye aldırmaması - hatta ev sahibi, güvenilecek birisine ihtiyacı olan birisiyse, yontucuyu bir oğul veya damat olarak kabul görmesi yeterliydi.

Hiper-Evcilleştirmeye Giden Yol

Hiper-evcilleştirme, evcilleştirmeye ilave bir şeyin, bir tür fazlalığın eklendiği anlamına gelir. Bu meseleyi kolaylaştırmak için yine toplayıcılık ve avcılık düzeyinden başlayalım.

— Avcılar ve toplayıcılar, mineralleri kırarak, baştan şekillendirerek veya şekillerini değiştirerek onların varlığına müdahalede bulunurdu. Bitkilerin ve hayvanların varlığına müdahale etmeleri de yaşamlarını sonlandırmak şeklinde olurdu. Bu durumda evcilleştiriciliği seçenler kültür bitkilerinin ve canlı hayvanların mülkiyetini ve kontrolünü de üstlenirlerdi. Çoğalmaları, doğumları ve beslenmeleri dahil olmak üzere yaşam döngülerinin tamamına müdahale ederlerdi. Bitki yetiştiricileri bostanları ve tarlaları ekime hazırlarken, çobanlar da toplan-

ma kampları için kuru dallardan yuvarlak ağıllar inşa ederlerdi. Böylece kültür bitkileri sistematik olarak biçilir, hayvanlar da katledilmek üzere otlatılıp beslenilirdi.

— İlk avcıların "insan öncesi dönüşüm" mitolojisi, tüm canlıları "kişi" olarak kabul etme eğilimi gösterirdi. Ancak biçilen bu yüksek değere rağmen, evcilleştiriciler zamanla bu algıyı kişilerüstü bir tüketim ürünü statüsüne indirgemenin yollarını aradılar. Hayvanlar evcilleştirilirken, bir insan ailesinin sağlayabileceği beslenme ve empati için uygun olurlardı. Ancak yine de, ehli bir hayvanın kesip parçalara ayrılabilmesi için önce zihinsel anlamda, şimdiki zamanda ve gelecekte, sahip olunan mülk veya yiyecek malzemesi şeklinde yeni bir sınıflandırmaya tabi tutulması gerekliydi. "Canlı et"in mit yoluyla "yenebilir et"e dönüştürülmesi gerekiyordu. Bu dini yeniden sınıflandırma süreci sırasında insani denge ve aklanma tanımlanıyordu.

— Bazı avcılar ve yarı zamanlı sahipler, salt evcilleştirme çabalarının ötesinde hayvanlara ve eşyalara sadece sahip olmanın temel sınırlarını aşmanın yollarını bulmaya çalıştılar. Bunun için de "hiper-evcilleştiriciler," yani daha büyük ölçekte evcilleştirici oldular. Başka insanlar üzerinde mülkiyet ve daimi kontrol iddiasını geliştirdiler. Neolitik Devrimin başlarında avcılık statüsünden vazgeçenleri bitki ve hayvanların evcilleştirilmesiyle yetinmeye zorlayan herhangi bir geleneksel kısıtlama söz konusu değildi. Mineral, bitki ve hayvanları evcilleştirme düzeylerini aşmak, zar zor dikkat çeken bir sınırı aşıp, üreme, doğum ve beslenme açısından diğer insanların hayatına müdahale etmek etik açıdan kolaydı. Zaten her çağda yaşamış insanlar çocuklarına karşı böyle davranır. Oyun oynarken iyi niyetle teslim olan insanlara kölelik dayatmak zor bir şey değildi. Kabul törenlerinde "ölümle karşı karşıya kalmaya" eğitilen insanları öldürmek imkânsız değildi.

— Avcılarla çobanların hayvanların idaresi için geliştirdiği numaraların birçoğunu hiper-evcilleştiriciler insanoğluna uyguladılar. Ama hiper-evcilleştiriciler kontrol araçlarını daha da geliştirip korkunç noktalara ulaştılar, insanları dürtükleyip kırbaçladılar, kovaladılar ve boyunduruk altına aldılar, kafa derilerini yüzdüler, hadım ettiler, katlettiler ve pişirdiler. Olağanüstü düzeydeki bu kısıtlamaları uygularken kendi türleri içerisindeki doğal bağları göz ardı etmekle kalmadılar, insanlarla insandan güçlü varlıkların totemleri arasında eskiden var olan sınırları da görmezden geldiler. İnsanlar avcı totemlerini manipüle edip "evcilleştirmeyi" öğrendikten sonra o tanrılara hesap veren sıradan insanları organize ettiler. Aşırı uçlardaki bütün bu davranışlara hiper-evcilleştirme adını veririz.

— Israrcı ve kibirli avcılar, geleneksel akıl yürütme biçimleri temelinde cüretkâr hiper-evcilleştirmelerinden dolayı vicdan azabı çekmezlerdi. Çoğu mesele kadim dini gelenekler çerçevesinde çözüme kavuşturulabilirdi. Hiper-evcilleştiriciler, ne kendilerinin ne de kutsal geleneklerinin kötüye gitmediğini düşünerek teselli bulabilirdi. Kendilerini en başarılı ataları gibi en ortodoks kahraman avcılar olarak görürlerdi. Öte yandan asıl değişim geçirenler, yabancı hayvanların sayısı artık çok azaldığı için avcılıktan vazgeçmek zorunda kalan -ve canlı hayvanlara dadılık yapar hale gelen- sefil durumdaki sayısız insandı. Onlar başarılı avcı atalarının eski kültürünü ve dinini terk etmişti. Totemlere bağlı mesleklerine ve kaderlerine sırtlarını dönenler, bu beceriksizlerdi. Çok büyük sayıda avcı başarısızlığa uğrayıp toprağı kazan köstebeklere ve yetiştiriciliğe kadar düşmüştü. Otlayan aç hayvanlar nasıl toynaklarıyla toprağı eşelerlerse, bitki yetiştiricisi insanlar da toprağı çapa ve sopalarla eşeler hale gelmişti. Gururlu ortodoks avcılar, kahraman ve soylu olmayı tercih ederdi.

— Dönüp geriye bakınca, dünyanın dört bir tarafındaki ilk evcilleştiricilerin barışçıl bitki yetiştiriciliği ve çobanlığı biraz fazla erken benimsediği anlaşılmaktadır. En geniş av sahaları dahil olmak üzere en büyük toprakları elde edenlerin genelde avcı grupları ve daha uzun bir süre silahlı ve hareketli kalan klanlar olmuş olması mantıklıdır. Böyle gruplar, ilk evcilleştiricilerin kullanabileceğinden veya üzerinde hak iddia etmeyi düşüneceğinden daha büyük topraklar üzerinde kontrol sahibiydi. Çapulcu soylu avcılar, ilk yerleşim yerlerini ele geçirip soymaya devam etmiş olmalıdır. Ganimet olarak yerleşimcilerin emeklerinin ve alın terinin meyvelerinin yanı sıra yerleşimcileri de alırlardı.

— Yakın geçmişte yer alan monarşi karşıtı devrimler sonrasında, geriye kalan soylu sınıflarla sıradan halk arasında söz konusu olmaya devam eden belli başlı fark ilk grubun, ataları gibi çok geniş topraklar üzerinde avlanma hakkı iddiasında bulunmasıdır. Bu topraklar soyluların avlanması için gerekli ve uygun sayılırdı. Zaman içinde istila ile zayıf evcilleştiricilerden oluşan belli grupların korunmasını üstlenme arasındaki stratejik bocalamalar, mızrağın iki ucunu birden kullanma girişimleriydi. Boyun eğdirdikleri yerleşimcilerin yaşadığı ve avlandığı toprakların tamamı üzerinde hak iddia ederlerdi.

— Ormanlarda yaşayan "av hayvanları" ile birlikte ormanda yetişen ve yabani hayvanları koruyan ağaçlar da bu işe dahildi. Soylu avcılar, kapsamı genişletilmiş "bitki yetiştiricisi mantığı" temelinde hayvanların yanı sıra toprak ve ağaçlar üzerinde hak iddia ederdi. Avcıların kendi aralarında şakalaşırken muhtemelen dediği gibi, evcilleştiricilere bırakılan tek şey, emekleriyle duydukları gururdu. Dolayısıyla kârlı bir imtiyaz söz konusuydu. Savaşçılar, soylular ve kraliyet üyeleri ortodoks şekilde avlanmakta ısrarcıydı. Ama haddini bilmez sıradan insanların canı eskilere dönüp ara sıra yabani bir hayvan avlamak istediğinde canları sıkı-

lırdı. Taş devrinde, sıradan halk ile seçkin sınıfların ortaya çıkmasından önce, insan olan tüm atalarımız avcılık üzerinde hak talep ederdi. Bir zamanlar babalarımızı hepsi avcıydı ve annelerimizin hepsi toplayıcıydı ve kimse toprak sahibi değildi.

— İlk *Homo sapiens* çifti bir av hayvanını yanlarına alıp ehlileştirdiği ve üzerinde hak iddia ettikleri ve bir araziye tohum ekip yine üzerinde hak iddia ettikleri zaman bu avcı "cenneti" kısa sürede ortadan kalktı. Sahip çıkılıp ehlileştirilen hayvanların, bu tür haklara karşı çıkan avcılardan korunması gerekliydi. Dikili bahçelerin de ne mülkiyet haklarına ne de sınırlara saygısı olmayan toplayıcılardan korunması gerekliydi. Hiper-evcilleştiriciler bu kargaşaya kendi yalanlarını ekleyince insanoğlu elitistlerin evcilleştirme büyüsüne kapıldı. Soylu avcılar, meşru mülkleri arasında insanoğlunu da sayıyordu.

Çevresini Sarıp Toplama: Hayvanların çevresini avlanma amaçlı sarmakla evcilleştirme ve hiper-evcilleştirme amaçlı toplamak arasında bir devamlılık söz konusudur. Avcıların av hayvanlarının çevresini sarma stratejileri insanoğlundan daha gerilere gider. İnsanımsı avcılar bu beceriyi kurtları taklit ederek, onlarla etkileşim içinde olarak ve büyük kedigillerin bazılarını gözlemleyerek öğrenmişlerdir. Bu yırtıcılar, insan olan atalarımız, eti taptaze haliyle yakalamaya ilgi duymaya başlamadan çok önce av hayvanlarının çevresini sarardı. Taklit, yani aslanların, kurtların ve kaplanların başarılı olduğu şeyleri örnek almak – maymun atalarımızın *Homo sapiens*'e dönüşmesine izin veren beceridir. Pusu yoluyla avlanma becerileri daha da eski tarihlere aittir. Atalarımız o becerileri sürüngenleri izleyerek öğrenmiştir.

— Toynaklı sürü hayvanlarını bir ağıl içerisinde kapalı tutmak, hayvanların sayısı azalmaya başlar başlamaz insanların denediği bir girişimdi. Ağıl oluşturma fikri avcıların aklına muhtemelen ilk olarak av sahasında gelmiştir. Bazı grupların en başlardan itibaren, geceyi güvenlikte geçirmek için çalı çırpı-

yı daireler şeklinde üst üste yığmış olabileceğini varsayabiliriz. Ondan sonra grup avcılığı, kanyon, nehir ve kayalık yamaçlar gibi topografik özellikler göz önüne alınarak yürütülebilirdi. Doğal girintilerin etrafında çalı çırpıdan bariyerler kurulabilir, hayvanların meşalelerle korkutularak huni şeklinde geçiş yollarından bu girintilere girmesi sağlanabilirdi. Bu yöntemlere daha sonra muhtemelen ağlar ve başka engeller de eklenmiştir. Evcilleştiricilerin çalı çırpıyı üst üste yığarak dairesel ağıllar kurmayı öğrenmesi, hayvanları ilk defa açık alanlarda toplamayı başarmalarından sonra gerçekleşmiş olabilir. Evcilleştiriciler bu ağıllarla hayvanları ehlileştirip kontrol altında tutmak için "toplama kampı" fikrini ortaya atmışlardır. Hiper-evcilleştirme çağında evcilleştiricilerin ağılları surlarla çevrili şehirlere, kalelere, hapishanelere ve insanoğlunun kapatılacağı daha sağlam toplama kamplarına dönüşmüştür.

— Eski dönemlerde hayvanları toplama işini günümüzde çoban insanların hizmetinde çalışan çoban köpekleri gerçekleştirir. Köpekler, insan efendilerinin taklit etme sanatında ustalaşmış atalarının, kendi kurt atalarının taktiklerini gözlemleyerek öğrenip yaptıkları işleri yaparlar. İnsan olan sahipleri kurtların soyundan gelen itaatkâr çoban köpeklerinin bu akılcı stratejileri insanlardan öğrendiğini düşünüp zekâlarını takdir ederler.[1]

— Avcı-toplayıcıların kadınları, toplayıcılıkta daha etkili olmak için nasıl sepet örmeyi icat ettiyse, erkekler de ehlileştirilebilir hayvanları, bir tür büyük sepet olarak görebileceğimiz ağıllara koymak üzere toplamayı öğrenince çobanlara dönüştüler.

— Avcıları savaşçı grupları şeklinde bir araya getirip düzenleme eylemi bazı açılardan sade avcılık ve toplayıcılık eyleminin

1 Dairesel kontrol, Navajo Kızılderililerinin düşüncesinde bir arketip oluşturur. Örneğin bir Kızılderili evinin çevresini dönen bir yol olsa bile, ziyaretçilerin arabalarıyla evin etrafını dönmesi terbiyesizlik olarak görülür. Arabayla bir yerin etrafından dönmek, geri geri gitmekten daha kolaysa da, "etrafını çevirmen"in ilkel ve saldırgan anlamı geçerli olmaya devam eder.

bir devamını oluşturur. Avcı çetelerinin, miras alınan ve gönüllü totem avcı cemiyetlerinin kendi aralarındaki geleneksel bağlar erken dönemde, en azından Göbekli Tepe zamanında şiddetli bir gerilime maruz kalmıştır. İnsanların hayvanları toplama, ikna, zorlama ve acıya dair temel kavramlarına avcıların kabul töreni ritüellerinde ilk zamanlardan itibaren yer verilmiş olmalıdır. Kısırlaştırma ve işkence gibi, sonradan geliştirilecek olan evcilleştirme ve hiper-evcilleştirme numaraları, avcıların kasaplık becerilerinden türemiştir. Yaralı av hayvanlarına yapılanlar, köle insanlara, yani hiper-evcilleştiricilerin kendi mülkiyeti özüyle baktığı insanlara da deneysel olarak uygulanabilirdi.

— Daha sonraları savaşçı toplulukları insanların çevresini sarmaya başlarken av hayvanlarının etrafını çeviren kurtlar – veya koyunların etrafını çeviren çoban köpekleri– gibi davranmışlardır. Savaşçılar çevresini sarıp topladıkları her şeyi –çoban insanlar dahil– düşünsel açıdan yabani doğadaki av hayvanlarının düzeyine indirgeme kabiliyetine sahipti. Savaş durumunda evcilleştiriciler, sürünün bir unsuru olarak avlanmayı ve çevresi sarılmayı bekleyen öncü hayvanlar olarak görülebilirdi.

— Totem avcı cemiyetleri savaşçı gruplarına dönüştüğü zaman, avcı cemiyetlerinin şaman liderleri de komutanlara dönüştü. Bu komutanlar savaştığı zaman savaşçılarını, açık alanlarda beraber hayvan avladıkları avcılarmış gibi takdir ederlerdi. Ancak zaman içinde aynı komutanlar savaş planları yaparken adamlarını kendilerine ait, istedikleri gibi kullanabileceklerini, katledilmeye mahkûm yırtıcı sürüleri olarak görmeye başlamışlardır. Kadim totemlerin avcı insanlar üzerindeki üstünlüğünün yerini av seferlerinin ötesine geçip bir savaş beyi haline gelen şaman komutan alır.

— Çağımıza ait askeri bir olayı incelersek yukarıdaki durumla benzer noktalar tespit edebiliriz. Askerler eğitim alanında talim yapmakla açık arazide kamp kurmak arasında niteliksel

bir fark olduğunu hissederler. Açık arazide bir komutan kendi esenliği için yoldaş olarak gördüğü adamlarına bağlıdır. Kışla yakınlarında ise arkasında hiper-komuta yapısının olduğunun bilincindedir ve askerlerine köle muamelesi yapar, hatta hiper-otoriteyle davranır ve hor görür.

— Uygarlık –veya burada kullandığımız adıyla "hiper-evcilleştirme"– başlangıçta insanoğlunu kontrol altına almak anlamına geliyordu. Başlangıcını tahmin edebildiğimiz kadarıyla uygarlık bu gezegene ne huzurlu bir tasarım ne zeki ekonomistler tarafından hazırlanmış organizasyon planları ne de en becerikli evcilleştiricilerin tavsiyeleri sonunda gelmiştir. İlkel çağlarda uygar grupların savaşçı çeteleri –yani kendilerine boyun eğenleri av hayvanları olarak tanımlayan, işlevini yitirmiş ilkel avcıların saplantıları doğrultusunda hareket eden avcılar– tarafından çevrelerinin sarılması ihtimali daha yüksekti. Ve tabii ki bu savaşçı gruplarının komutanları, başvurdukları temel numaralardan bazılarını saldırdıkları çobanların kendilerinden ödünç aldı. İnsanların çevresinin sarılmasını, hayvanların avlarının çevresini sarma şeklinden ayırt etmezlerdi, çünkü avcılar açısından böyle insanlar av hayvanlarından pek farklı değildi.

— Hiper-evcilleştirme değer skalası temelinde ele alınınca, yeryüzünün hayvanları arasında evcilleştirmeye en uygun olanların, kendilerini evcilleştiriciler ve bitki ile hayvan sahipleri olarak baştan yaratan insanlar olduğu anlaşıldı. Savaşçılar tarafından boyunduruk altına alındıkları zaman, dil yoluyla iletişim kurma becerileri, değeri kuşkulu bir nimet haline geldi. Yerleşik hayata geçmiş insanlar tutsak edilince, dil becerileri köleleştirilmeleri için ilave bir pranga oluşturdu. İnsanlar ya tehditlerle boyunduruk altına alınabilir, ya da kapalı alanlara girmeleri için bir miktar yalan, pohpohlama ve şiirle kandırılabilirdi. İkna edilmeleri, köle yapılıp evcilleştirilmeleri bir sürü keçisiyle uğraşmaktan daha kolaydı.

— Keçilerle sığırların tersine, insanımsılar kendi ağıllarını ve ahırlarını inşa ederlerdi. Yaratıcı enerjileri ve alın terleri kille birleştiği ve sazdan duvarları kapladıkları çamurun üzerinde el izleri bıraktıkları anda konutlarıyla aralarında mistik bir bağ oluşurdu. Bulundukları yere duygusal olarak kök salarlardı. Hiper-evcilleştiriciler aşırı derecede tedbirsiz davranmazsa evcilleştirici insanımsılar oldukları yerlerde kalır, hatta muhafızlara (çobanlara) bile gerek duymazlardı. Ama tarihteki tüm hiper-evcilleştiriciler bu olasılığı görebilecek kadar akıllı değildi. Akılcı duyarlılığa sahip olmayanlar halklarını kaleler ve hapishaneler inşa etmeye zorladılar.

— Hiper-evcilleştiriciler nasıl insanlardı ve günümüzde kimler? Tarihi kayıtlardan gördüğümüz kadarıyla savaş beyi, kral, imparator ve diktatördüler -hepsi avcı zihniyetlerinin etkisi altında hareket ederdi ve öldürme eğilimine sahipti. Genleri hepimize geçmiştir, ama bazılarımızda daha güçlüdür. Soylu bir tutuma ve büyük övgü alan "liderlik becerilerine" sahiptirler. Birçoğu mizaç ve tavır açısından hırslı avcılar olmaya devam ederler. Daha demokratik şartlar altında bazıları hükümetlerin, parlamentoların veya endüstriyel şirketlerin başında yer alır. Bazıları da yeni teknolojik imkânlar ve stratejiler yoluyla "avcılık" yapmaya devam eder. Sibernetik teknolojiler sayesinde kurbanlarını ağlar ve devreler yoluyla köşeye kıstırırlar. Uçamayan iki ayaklı canlıların artık kenevirden ağlarla yakalanmasına gerek yoktur; çünkü bu işlevi sibernetik "sanal ağlar" yerine getirir. Ama bu ağlar tabii ki zamanla ağları yaratanları da köşeye kıstıracaktır.

— İleriyi görememek ve hırs, çoğu hiper-evcilleştiricinin altından kalkamayacağı işlere başlamasına neden olacaktır. Hırsları, sahte özgürlük taahhütleriyle eski kavgaları ve devrimleri yeniden tetikler. Maddi açıdan ustalık elde ettikten sonra bile, bir türlü anlam veremedikleri boşlukta daha da büyük engeller örmeye devam eden, iflah olmaz ağ örücülerden oluşan bir tür nasıl özgürlük sahibi olabilir ki?

Militarizm: Gerçek hayatta bir kategori olarak militarizm, insanoğlunun becerilerinin erişebileceği en şiddet dolu becerileri ortaya çıkarır. Uzun bir zaman önce, evrimin avcılık safhasında hayali kurulan ölümcül entrikaları ve stratejileri organize bir şekilde geliştirir. O beceriler neolitik çağda çakmaktaşı silahların icat edilmesiyle kayda değer düzeyde güçlenmişti. Avcılık, hayvanlarla karşı karşıya kalan erkek insanlar tarafından geliştirilen stratejik bir entrikaydı ve silah teknolojisinde temel iyileştirmeler gerektirmiş ve bunlara ilham vermiştir.

— Ama Neolitik silah imalatçıları bunun farkında olmamasına rağmen, o dönemin avcılık teknolojisi, bir süre sonra o usta çakmaktaşı yontucuların çocuklarını köleye dönüştürecek olan hiper-evcilleştirme sistemlerinin oluşturulmasına uygundu. Neolitik avcıların, mamutlardan suaygırlarına, yabani öküz, bufalo ve geyiklere kadar hayvanların profesyonel katilleri haline gelmesi ve ayı, aslan ve kaplanlarla bıçakla mücadele etmeyi öğrenmeleri birkaç milyon yıl sürmüştür. Göbekli Tepe'deki endüstriyel balondan sonra o bölgeden bazı avcılar beş ila altı bin yıl boyunca hayatlarını karınları aç göçebeler olarak sürdürdüler, sonra da eşkıya ve savaşçı çeteleri oluşturdular. En sonunda yeryüzünün ilk imparatorluk "uygarlıklarına" biçim veren savaşçı ordularını oluşturup eğittiler.

— Bundan beş bin yıl kadar önce, yerleşik hayata geçmiş olan evcilleştiriciler göçebe savaşçı topluluklarından korkup en çok korktuklarıyla beraber savunma ittifaklarına girmekten kaçınamaz hale gelince kritik bir noktaya ulaşıldı. Bu tür antlaşmalar genelde çaresizlikten yapılırdı. Dünya çapındaki evcilleştirici nüfusunda artış olunca, onlara dadanıp onları soyan savaşçı toplulukları da aynı oranda gelişti. Böylece yerleşim yerlerinde yaşayan evcilleştiriciler, normalde onlara saldıracak olanlarla ittifak kurup savunma sistemleri kurmaya başladı. Başka bir deyişle, evcilleştiricilerin kendilerini kurtarmak için

teslim olma şartlarını zekice müzakere etmeleri gerekliydi. Böylelikle saldırılacak zayıf yerleşim yeri arayışındaki topluluklara yeni reisleriyle beraber karşı koydular.

— Hiper-evcilleştiriciler arasındaki en küçük ortak payda, spor düzeyinde yürütülen avcılık faaliyetleriydi. Savaşçı toplulukları arasındaki şiddetli rekabette en yüksek düzeyde güç uygulanırdı. Hayvan katillerinin söz dağarcığı, modern dillerde de spor ve savaş alanlarında olduğu gibi kullanılmaya devam edilmektedir. Bitmek bilmeyen uluslararası savaşlar ve silahlı çatışmalar çağımıza özgü olmayıp, taş devrinde avcılıkla başlayıp zamanla yağmalayıcı eşkıyalara dönüşen ve kölelikle ganimet karşılığında uysal yerleşimcileri "koruma" amaçlı kazançlı planlar icat eden zihniyetten ilham alan egoların birleşimidir.

— Göbekli Tepe'den sonraki bin yıllarda yayla fırlatılan çakmaktaşı uçlu oklarla hayvan avlama becerisi insanoğlunun aleyhine döndü. Atalarımız bir ara, yiyecek arayışlarını kolaylaştırmak için kendi icat ettikleri silahlardan korkmak zorunda kaldı. Kendilerini savunmak amacıyla, başlangıçta hayvanlar için çamur, ahşap ve taştan yaptıkları ağıllara benzer yapılara sığındılar. Bu kaleler savunma amacını kaybettiğinde yeniden ağıl veya hapishane işlevi görüyordu. İlk şehirler, düşmanları dışarıda tutmak için surlarla çevrilince, insanların gönüllü olarak kendini hapsetme şeklinde kendi aleyhlerine gelişen sürecin bir daha önü alınamadı. Kendilerini ve mülklerini korumak isteyenlerin, yerleşim yerlerine almak istemedikleri insanların sayısı giderek artıyordu.

— Göbekli Tepe'de bulunan Aslanlı Localardaki kazıların tamamlanmasını büyük bir merak ve bir miktar endişeyle bekliyoruz. İnsanlığın hiper-evcilleştirme dramının ilk sahnelerinden biri muhtemelen burada oynanmıştır. Ve burada oynanan dram muhtemelen yine modern trajedinin bir prototipiydi. On bin yıl önce sadece en yüce tanrılar bu soylu davranış tarzını bir komedi olarak görebilirdi. Hiper-evcilleştirmenin neden olduğu

toplumsal biçimler artık apaçık hale gelmiştir. Tanrı totemleri soylu kesimin gururu, gücü ve statüsü için temel işlevi gördü. Avcılıkta ısrar edenler, avcılıktan vazgeçenleri hor görürdü. Onlar yerleşimcileri hor gördükçe, soylarından gelen savaşçıların daha sonra o "beceriksiz yerleşimcileri" soyup onlara boyun eğdirmeleri daha kolay oldu.

Mülkiyet ve Kölelik: Kadim reisler, çiftçi, çoban ve yük hayvanları arasında fazla bir ayrım gütmezlerdi. Hiper-evcilleştiriciler büyük bir kibirle, doğal veya suni olarak oluşturulmuş bütün sürüler ve topluluklar üzerinde hak sahibi olduklarını, hatta bu hakkın kendilerine tanrılar tarafından verildiğini varsayardı.

— Bazı ulusların tamamı bu şekilde köle haline getirilmiştir. Bu süreci gerçekleştirenlerin arasında atalarının totemleri önünde bir araya gelen savaşçı grupları ile hayvanları köle yapmayı bırakıp borç içindeki zayıf çobanlara ve çiftçilere boyun eğdiren, totemlerden ilham alan savaşçı çobanlar da dahildi. Mülkiyet ve kölelik zaman içinde boyun eğdirilen veya "alt düzey" olarak nitelenen insanlar temelinde tanımlanmaya başlandı. Kendi tanrı totemlerini dokunulmazlığıyla yenen zeki bir yırtıcı, bir zamanlar –sonradan yetkilerinden yoksun bırakılacak olan– aynı sponsor totemlerin müritleri olan insanlara boyun eğdirme konusunda ontolojik, teolojik veya etik açıdan herhangi bir tereddüt hissetmezdi.

— Savaşçı imparatorluklara karşı gelişen dini hareketler bazen protestolarını şahadet ve mağduriyet koruması altında yürütmüştür. Kurtarıcılarının bazıları kurbanlık kuzu, şehit, dilenci, mütevazı inzivacı, peygamber veya hümanist reformist tavrı takınmıştır. İnsan dilindeki kavramların hepsi zıtlık ve kontrast için sembolik bir adaya dönüşebilir ve bu kontrastların bazıları hiper-evcilleştiricilerin ayıplanması açısından bir süreliğine başarı göstermiş olabilir. Ancak yine de büyük ölçekli

herhangi bir yenilik söz konusu değildir. Avcıların çağında bile kamuflaj amacıyla totem geyik derisine sarınan avcılar vardı. Organize hiper-evcilleştirme sistemlerinde de "koyun postları giymiş kurtlar," "tavuk kümeslerini idare eden tilkiler" veya kudretli kurtarıcı kurtlar gibi görünmeye çalışan koyunlar olurdu. Daha ılımlı bir versiyona göre de "koyun görünümündekiler" sonradan dindarlıklarını "kefaret ödemiş" olmanın sonucu olarak görüp "Tanrı'nın lütfu"yla hiper-evcilleştirici olarak görevlendirildiklerine dair böbürlenebilirlerdi.

İnsanların Kurban Edilmesi: İlk hiper-evcilleştirici kültürlerde yaygın olan bir adet, doğrudan avcıların kurbanlık paylarından türemiştir. Özellikle büyük ölçekli mülkler için, insandan güçlü olanlara –örneğin soyluların atalarına veya özel tanrı totemlerine– kurbanlık paylar ödemek gerekliydi. Bu kitabın Üçüncü Bölümünde aç tanrılar ve totem ataları arasında bu tür "dikkat çekici tüketime" dair çeşitli örneklerden söz edeceğiz. Şu andaki anlayış düzeyimizle insanların kurban edilmesi konusunda dünya çapında evrimsel bir özet çıkarmamız henüz mümkün değildir, ama insanoğlunun genel evrim seyri boyunca ölçüt görevi görecek bazı örnekler vermek mümkündür. Bu konuda daha ayrıntılı bir özet oluşturmak için daha fazla verinin toplanacağı –ve tarihçilerin bu kitabın yazarına göre daha erken yaşta hiper-evcilleştirme konusuna odaklanabileceği– bir zamanı beklemek gerekecektir.

— İlkel avcılar, temel öldürme ve kasaplık eylemleri için katı kefaret kuralları geliştirmiş ve çeşitli nedenlerle (hayvan öldürürken hem tanrısal yardım almak hem de aklanmak için) tanrı totemlerinin denetimi altında olmayı kabul etmişlerdir. Daha sonra, evcilleştirme ve hiper-evcilleştirme dönemlerinde törensel "kurban kesimi"ndeki artış, sıradan kasaplığın başrahipler ve en yüce tanrıların temsilcileri statüsüne yükseltilmesine neden olmuştur. Evcilleştirici yüce tanrıların "mutfak-tapınakları"nda

başrahipler haşmetli kasaplar (yani dindar ortodoks avcılar) olarak görev yapardı. Hiper-evcilleştirici kültler, sıradan avcıların ve kasapların evrimleri sırasında geliştirip derlemeyi başardığı sayısız entrikanın ve kefaret anının birikiminden oluşurdu.

— Tamamıyla gelişmiş hiper-evcilleştiriciler zamanla kutlamalarını –daha çok insan topluluğunu korkutup onlara sahip olmak amacıyla– genişletmek için insan da kurban etmeye başladı. İnsanların kurban edilmesini aklama amaçlı meşrulaştırma sürecine, geliştirilmiş alet kiti ve sıradan öldürme ile kasaplık faaliyetlerinin değer kazanması dışında yeni bir kültürel unsur dahil edilmemiştir. Karmaşık katliam şölenleri, bayramlar ve abartılı zafer kutlamaları hep ilkel avcıların öldürme, kasaplık ve bunlara bağlı kutlamalarından türemiştir. Başarılı toplumsal avlardan sonra görkemli kutlamalar, kahraman liderlerin pohpohlanması ve yüceltilmesi, insanların kurban edilmesiyle daha da abartılabilirdi. Dehşet uyandıran gösteriler insanları etkilemeyi ve manipüle etmeyi amaçlar ve hiper-evcilleştirmenin en önemli araçları arasında yer alır. Hiper-evcilleştiriciler kurban kesimi yoluyla türlerinin suni hayvan katili ve kasap olarak geçirdiği evrimi yüceltmiştir. Bu kutlamaların merkezinde, totem destekli avcı ve rahip-kasap, üstün arketip *Homo sapiens* bulunurdu.

— Hiper-evcilleştiriciler prensipte, evcilleştiriciler nasıl hayvanlar üzerinde hak iddia ederse kendilerinin de insanlar üzerinde hak iddia etmesinin doğru olduğunu varsayar. İnsanların üzerlerindeki haklarının kanıtı olarak da ilkel avcıların istedikleri av hayvanlarını öldürme "hakkına" sahip olduklarına dair savunmadan başka bir şey sunmazlar. Hiper-evcilleştiricilerin mantığı kadim yırtıcı tanrılara "ayni" adaklık payı sunma adetine takılıkalmıştır. Kolomb öncesi Orta Amerika'da ve Shang döneminde Çin'de yer alan bazı savaşların amacı, kurban edilecek tutsaklar ele geçirmekti. Modern savaşlarda bu durum daha seküler ve çok daha abartılı bir hal almıştır. Dünya savaşların-

da hattın her iki tarafında ölen herkes kurban sayılıp, istilanın ebedi olarak meşrulaştırılması, huzur ve kurbanın fazlasıyla hak ettiği son uykuyu elde etmek için her şeye kadir bir sponsor totemin –kartal, ayı, aslan veya ejderha başlı bir anavatanın– bağrında gömülebilir.

— Bu kadar göstermelik abartılara ve isteri krizlerine rağmen, insanlar genelde etki yaratma amaçlı, yani huzurlu ve dengeli olduğu iddia edilen ortamı korku ve kan yoluyla muhafaza etmek için infaz edilir veya kurban edilir. İnsanları "kurban etmek" ile "infaz" arasındaki fark temelde hiper-evcilleştirme yetkileri açısından kurbanları "mülk" veya daha güçlü ve daha saf, yırtıcı bir otorite tarafından yöneticilere emanet edilen tebaa olarak tanımlamaya yarayan terminolojiye bağlıdır.

İnsan nüfusundaki artış: Yedi milyar otlayıcı ve toplayıcı hayvan, gezegenimizin boyutları ve evrimi açısından tehlike teşkil edecek bir sayı gibi görünmez. Ama ataları altı milyon yıl boyunca kurt, aslan ve kartal totemlerini –yani etobur hayvanları– taklit etmeyi öğrenen ve ölümcül teknolojik becerileri, birkaç basil ve virüs türü dışında yeryüzündeki tüm hayvanlardan daha üstün olan, etobur ve otobur olma eğilimli yedi milyar primat! Böyle canlılar kendi kendilerine bile sorun yaratırlar. Eğer bu canlılar bizden başka bir türe ait olsalardı, bu sorunu uzun bir süre önce endişe ve korku içinde teşhis etmiş olurduk. Başka, akıllı bir tür olsaydı, kesin olarak başa bela, kendini öldürmeye eğilimli ve gezegen için tehlikeli bir hastalık olarak teşhis edilirdik.

— İnsanların sayısının giderek artması, her çağın tanrılarının insanoğluna –avcı ve toplayıcılara, evcilleştiricilere ve hiper-evcilleştiricilere– bahşettiği en yüce lütuf ve ödüldür. Bu lütfun cömertlik düzeyi zaman içinde giderek artmıştır. Göbekli Tepe bölgesindeki insan nüfusunda daha önce eşi görülmemiş artışın, tam zamanlı avcılık ve toplayıcılık döneminin son iki bin

yılında çakmaktaşı endüstrisinde görülen gelişmeden kaynaklandığı sanılır. Bunun sonucunda avcı insan sayıları ile hayvan sayıları arasında bir dengesizlik oluşmuştur. Çakmaktaşı silah teknolojisindeki gelişmelerin toplumun avcılıktan elde ettiğini artırdığına şüphe yoktur.

— Ama teknolojik yoldan abartılan insan nüfusunun artışı aslında tanrılardan silah zoruyla elde ediliyordu. Tanrılar çakmaktaşı uçlu oklarla ve mızraklarla öldürülen av hayvanlarının yerine yenilerini getirmeyi ya başaramıyor, ya da istemiyorlardı. İnsanların sayısının giderek artması bir tür güven duygusu yaratıyordu. Aşırı avlanma en azından geçici olarak yiyecek açısından artış anlamına geldi, ama insan nüfusunda artışa da neden oldu. Hiper-evcilleştirmenin gelişmesiyle avlanma güdüleri askeri seferler boyutuna ulaşınca av hayvanlarının yerini kurban edilen insanlar aldı.

— Daha çok insan bebeği doğuyor ve yetişiyordu. Doğan çocukların yarısı erkekti ve potansiyel avcılardı. Göbekli Tepe'deki çakmaktaşı endüstrisi kendi nüfus balonunu oluşturmakla avcılık kültürünü aşırı nüfus artışına ve av hayvanlarında azalmaya doğru yönlendirmiş oldu. Bu durumdan memnun olmayan avcılar daha iyi, daha yerleşik bir hayata geçmek istedi. Ancak av hayvanlarındaki azalma krizi daha da derinleştirdi ve insanların daha da göçebe hale gelmesinin nedenleri giderek arttı. Toplama, tohum ekme ve çobanlık yoluyla av hayvanlarının yerini başka yiyeceklerin alması ve bu kaynakların düzenli hale gelmesi gerekliydi.

— Her ne kadar insanoğlu dönemsel olarak açlıkla karşı karşıya kaldıysa da, bazı insanların aklına doğumların sayısını kasti olarak sınırlama fikri gelmiş olmalıdır. Yolculuk yapmak, ilkel avcı ve toplayıcı toplumlarda ortaya çıkan tüm sorunların nihai çözümünü oluşturuyordu ve avcılar yerleşik hayata geçmeden önce, yolculuğun beraberinde getirdiği zorluklar insanların yan-

larında taşıyabileceği çocuk sayısının sınırlı olmasını gerektiriyordu. Ama bu arada Göbekli Tepe'deki geçiş dönemi kültünde hayata yönelik yeni bilincin ve dindarlığın amacı çoğalmayı, yumurta bırakmayı ve doğum yapmayı teşvik etmekti. Göbekli Tepe'deki kutsal yapıların ve dikilitaşların hepsi ve alçak kabartmaların çoğu bu mesaja örnekler teşkil eder.

— Binlerce yıl sonra gelişen hiper-evcilleştirme ortamlarında nüfus artışı önemli bir faktör olmaya devam etti. Başka bir savaş beyinin ordusunun ne zaman geleceği, savunma hatlarını yıkıp bir sürü insan öldüreceği, kaynakları yağmalayıp güçlü kuvvetli insanları alıp götüreceği veya köleye çevireceği, ya da kurban edeceği belli olmazdı. Ancak insanların hayatları israf edildiği ve hiper-evcilleştirme sistemleri çakıştığı zaman bile insan nüfusunda bazı dalgalanmalara rağmen genel bir artış yaşanmaya devam edildi. Bu sefer artışın ardındaki asıl itici güç, korkuydu.

— İstilaya uğramış tüm toplumlar, tüm savaş beyleri ve istilacılar daha fazla sayıda insana ihtiyaç duyardı. Tehdit altındaki herkes de aynı şey için dua ederdi. Erkekler hem savunma hem de önleyici saldırılar ve genel fetih planları için lazımdı. Bu da her türlü askeri faaliyette ve ihtilafta her iki tarafın, diğer tanrılardan daha üstün bir Tanrı'nın lütfu olan daha yüksek sayılara sahip olma temelinde kısa vadeli bir zafer kazanmak istediği anlamına geliyordu. İnsanlar, hiper-evcilleştirme sistemleri ve sayıları içerisinde rekabetten galip çıkmanın anlamsızlığını tanrısal lütuf olarak gördüler. İnsanoğlunun gelişimine inanmak için büyük miktarda kör inanca gerek vardı. Başka bir alternatif yoktu. İnsanlara zarar gelmemesi için onları surlarla çevrili şehirlere saldırmak için kullanan ordular, acil durumlarda en iyi çözüm olarak görünüyordu. Bir aile kendini zayıf ve korumasız hissediyorsa ve bir kralın bin kadar askere daha ihtiyacı varsa, en iyi uzun vadeli plan, nüfus artışını teşvik etmekti. Bunun

yanı sıra, iktidardaki hanedanın halkını daima koruması için dua da edilebilirdi. Günümüzde bazı ülkelerde annelerin daha çok oğul doğurması pek de dolaylı olmayan şekillerde teşvik edilmektedir.

— Daha geniş evrimsel süreç içerisinde askeri savunma ihtiyacı, genel anlamda kontrolün artırılmasını gerektirirdi. Bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesiyle başlayan süreç, "hiper" düzeye ulaştı ve daha büyük sayıda zincir ve boyunduruklar yoluyla önce hayvanlar, sonra da insanlar üzerinde daha büyük bir kontrol sağlandı. İnsanlar mülk ve kaynak olarak değerlendirilmeye başlandı. Bitkilere, hayvanlara, eşlere, çocuklara, hizmetkârlara, hatta kölelere sahip olan insanların kendileri de başkalarına aitti ve bu olgunun tamamı doğuştan olan haysiyeti ve hakları temel alırdı. Sahip olmak ve ait olmak, güvenliği, hatta hayatı kaybetme korkusuna dayalı bir zorunluluk haline geldi.

— Bir anlığına daha derinlemesine düşünelim: Günümüzde demokratik ülkelerde rekabet şartlarında kendilerini daha büyük bir hevesle satmaları gerektiği şeklinde dostane bir tavsiye duymamış bir öğretmen var mıdır? İnsanlara ciddiyetle ve rekabet şartlarında ticari değer biçildiği yerlerde gururdan dosdoğru kendini köleleştirmeye geçilir. O noktada hiper-evcilleştirmenin bir sonraki aşaması çoktan başlamıştır.

— İnsandan güçlü gerçekliklere itaatkâr cevaplardan oluşan din bazen aceleci değişiklikleri yumuşatmaya yarar. Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın yüce tanrısı "semereli olun ve çoğalın" sözleriyle müminlerini, Shang-Di ve Çin'in yüce ataları da soylarından gelenleri kutsarlar. Ve bu halklar yüzlerce milyona, hatta milyarlara ulaşır. Bu durumda bir zamanlar insanlığa yüksek nüfus sayıları bahşeden bir tanrı sonradan bu edebi taahhütlerini nasıl telafi edebilir? "Ebedi" bir tanrının kadim sözlerini güncelleştirmeye izin verilmesi akla hayale sığmaz. Ancak gün-

cellenmiş bir vahiy, suiistimal edilmiş bir lütfun bir lanete dönüştüğü anı daha iyi tespit edebilir. Ama hem lütuf dolu dinler hem de günümüzün vaat dolu siyasi ideolojileri bu kadar hassas değildir. Hem zaten insanların bencil akılcılığının güncellenmiş tanrısal vahiye uyması ve seküler siyasi faydaları daha adil bir şekilde paylaşması beklenebilir mi?

Tektanrıcılık: Firavun Akhenaton'un güneş tanrısına Aton, yani "Tek" olarak hitap ettiği "Aton'a İlahiler"den çok söz edilmiştir. Bu egzantrik firavun, birkaç yontma mısra temelinde dünyanın ilk tektanrıcısı ilan edilmiştir. Aslında dünyanın tamamının bilgeliği sadece bu kralın yazıtlarıyla sınırlı olsa, ilk olduğu kesin olurdu. Ama güneş tanrısı Aton'un Akhenaton'un yazıtlarını biraz daha aydınlatmasına izin verirsek, bu ilahilerin sadece firavunun kendisiyle, firavun Akhenaton'dan ve bir eklenti olarak eşinden başkasını sevmeyen, kişiselleştirilmiş güneş tanrısı Aton arasındaki tektanrıcı ilişkiden söz ettiğini anlarız. Bu, tek amacı mutlak yönetim ve en üstün tanrısal şan elde etmek olan bir kişinin diniydi, ama neyse ki ve Mısır'ın şansına, Mısır tahtında Horus-Şahin olarak kariyeri sırasında böyle bir şeyi elde edemedi.[1]

— Eğer bir kıyaslama yapacak olursak, Akhenaton'un dini ile İbrahim ve Musa'ya ve Kral Davut döneminde Yahveh/ Elohim'in rahiplerine ve peygamberlerine atfedilen tutucu tektanrıcılık arasında fazla ortak nokta yoktur. Kraliyet hanedanın himayesinde gelişmiş olmasına rağmen, onların dini tek bir hükümdarın değil, kavim konfederasyonunun iyiliği için yayılmıştı. Tektanrıcılığın daha sonraki versiyonlarında peygamberler açısından kuvvetler arası bazı ayrılıklar söz konusuydu.

1 Hiper-evcilleştirmenin (aşırı evcilleştirme) teolojik boyutunun kapsamlı bir incelemesi için bkz. Luckert, *Egyptian Light and Hebrew Fire: Theological and Philosophical Roots of Christendom...*, SUNY Press, 1991.

— Akhenaton'un teokratik hayali, kendinden önceki Mısır firavunlarının hırsıyla aynı çizgi üzerinde yer alıyordu. Bölüm 17'de Mısır'ın Birinci Hanedanı'nın hiper-evcilleştirme adetlerini ele alacağız. Batı uygarlığının ve tektanrıcı dininin yönü ve evrim hızı, Eski Mısır'da belirlenmiştir. Bölüm 19'da Eski Çin'le kıyaslamalar bu iki uygarlığın birbirini aydınlatmasına izin verecektir.

— Ama tektanrıcılığın, insan kültürlerini, ekonomilerini veya organize dinleri saran dengesizlikler için bir çözüm olmadığı anlaşılmıştır. Gündelik hayattaki matematiksel olasılıklar, tek bir monada indirgenemeyecek kadar çoktur. Tek bir ilahi otorite altında yaşamaktan kaynaklanan rahatlatıcı düşünce bir yana, tektanrıcılık insan aritmetiğini sürekli olarak bir sonraki sayı olan düalizmle ayartmaya çalışır. Tektanrıcılar her şeyi "kurtuluş" adı altında toplamaya çalıştığı zaman kolaylıkla kendilerini görünürde "Karşıt" olanın ellerinde bulurlar. Bu durumda dünya savaşan düalizm şeklinde açıklanabilir.

— "İyi ve Kötü" (Tanrı ve Şeytan) şeklindeki düalizmde kötü kısım genelde, bir tahtta oturan tek ve anlaşılmaz, fazla konuşmayan biri olarak algılanan "iyi" kısma göre daha kolay bir şekilde gösterilebilir. Bunun mantıksal olarak başka türlü olmasına imkân yoktur. Analitik insan zihni kendi yarattıkları dumana ve aynalara kolaylıkla kanar. Bilimsel deneyler, ön analizler, yani "çok çeşitli yönlere veya kısımlara bölünmeyi" gerektirir. Buna göre bilimcilik, analiz veya deneysel kontrol yoluyla oluşturduğu parçalar açısından çok daha etkili ve cömerttir. Dolayısıyla bilim yolunda analiz, bölünme, kontrol, keşif ve yok etme, sentez, büyüme veya organik bütünlüğe göre daha kolay olacaktır. Bu arada *Homo sapiens*'in suni katil ve kasap olarak akılcı analiz becerilerini geliştirirken evrim geçiren taklitçi canlılar olduğunu unutmamalıyız.

— Tektanrıcı imparatorlukların tarihine bakacak olursak, gördüğümüz kadarıyla siyasallaşmış dinler bundan beş bin yıl

kadar önce, Mısır ve Mezopotamya'da, hatta başka yerlerde imparatorlukların güçlenmesine yardımcı olmak amacıyla ortaya çıkmış olabilir. Büyükbaş hayvan evcilleştiricileri de bir dönem kendi akıl yürütme döngüleri içerisinde kendi imgelerini keşfederler. Kendilerini başkalarına ait canlı hayvanlar olarak görürler. Hiper-evcilleştiricilerin kırbacı altında yaşayan bazı eski insanlar kendilerini de, tanrılara ait olan ve tanrılar adına krallar tarafından yönetilen canlı hayvanlar olarak görme şeklinde eğitilir. Hiper-evcilleştiricilerin prangalarından kurtulmak isteyenlerin bu nedenle önce kendilerini canlı hayvan ve mülk olarak tanımlayan efsaneleri ve ideolojileri aşmayı öğrenmeleri gerekir.[1]

— Hiper-evcilleştiriciler insanların köle haline getirilmesini aklamak için hangi ideolojiye başvuruyorsa, o dünya görüşünün iyi veya kötü, akılcı bir eleştirisi kurbanların özgürlük mücadelesi için ve özellikle "geri al" komutunun hareket noktası olarak gereklidir. Bu ideolojinin kadim versiyonu, yeniden denge sağlamak için gerekli olan karşı ağırlıkları yaratmak için tersine çevrilip değiştirilmelidir. Sıfırdan akıl yürütmeye başlayan, artık faydası kaybolan dünya görüşünü destekleyen eski tanrıları görmezden gelen veya onları modern ateist ontoloji temelinde gerekçelendirmeyi tercih eden asiler, yırtıcıların kahramanlığı ve totem milliyetçiliği gibi daha da eski bir yırtıcı ilkelcilik elde etme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Ayrıca, evrenin doğasına "kişilerüstü madde," "enerji" veya "kontrolsüz güç" atfeden modern aksiyomlar temelinde insan haklarını, haysiyetini veya hayatın

1 Bu fikir Mezopotamya'nın Enuma Eliş efsanesinde açıkça belirtilmiş, Mezmurlar'ın ilahilerine daha yumuşak bir şekilde yansımıştır (Mezmurlar 23). Bu ikinci örnekte insanlar, tanrısal bir İyi Çoban tarafından sulak, yeşil otlaklarından yararlanmaları için seçilmiş koyunlardır. Tanrının artık kendisi için hiç kimsenin kesilip parçalara ayrılmasını veya pişirilmesini istemediği modern bağlamda böyle şiirler cenaze törenlerinde bile insanı rahatlatma amacıyla okunmaya uygun hale gelmiştir.

meşruiyetini bile desteklemek zordur. Dolayısıyla dinler tarihi insanların süregelen haysiyet ve yaşam arayışında yönelim bulma açısından önemli bir araç olmaya devam etmektedir.

— Bölüm 17'de Mısır'ın ilk firavunlarının –Birinci Hanedanın tanrı-krallarının– saraylarını nasıl yönettiklerini göreceğiz. Tanrılaştırılmış avcılar veya mutasyona uğramış avcı/çobanlar olan firavunlar saraylarını insan stokuyla dolu ahırlar gibi yönetirdi. Ölümsüz firavunlar kazara ölüp geçici olarak ölüm tanrısı Osiris'e dönüştürüldüğünde hanedan dokusunda oluşan yırtıkları onarmak için nazırlar ve hizmetkârlar kurban edilirdi. Bir tanrı-kralın cenazesinde insanlar şok etkisi yaratmak için, tüm olası asileri korkutarak hanedanı güçlendirmek için kurban edilip kralın mezarına eklenirdi. Evcilleştirilmiş aslanlar bile, ilkel totemlerin soyundan geldiklerinden, geçiş anında –kendi halefi haline geldiğinde– tanrısal-insan Osiris'e eşlik etmek zorundaydı. Perdelerin arasından gizlice bakınca ve satır aralarını okuyunca o insanların kurban edilmesinin firavunun öte dünyadaki refahıyla pek de ilgili olmadığını düşünüyorum. Asıl imparatorluk hanedanını güçlendirmekle, yani tanrı-kralların Mısır'ı daha etkili şekilde yönetmesiyle ilgiliymiş gibi görünüyor. Cenaze törenlerinde gerçekleştirilen bu kurban kesimleri, hanedanın gösterisinin kuşaktan kuşağa devam etmesi için Şahin tezahürünü dönüşümlü olarak kullanan Mısır'ın tek tanrısının korku ve dehşet yoluyla dayattığı huzur ortamını daha da pekiştirmiştir.

3. Bölüm

DEĞİŞİM VE GEÇİŞ DÖNEMİ ÖRNEKLERİ

13.
Hindistancevizi Avcılığı ve Tatlı Patates Kasaplığı

Adolf Jensen tarafından kayıt altına alınan *dema* mitolojisi, dinler tarihinde paleo-bitki yetiştiriciliği dinini açıklamak için ana dayanak noktası haline gelmiştir. Bu malzemenin İngilizce olarak yayınlanmış versiyonu, Wemale "avcı geleneğinin" dejenere olarak görülebilecek aşamasının göz ardı edilmesine neden olmuştur. Bu da, neolitik çağda avcılıktan evcilleştirmeye geçiş dinamiğinin göz ardı edildiği anlamına gelir. Buradaki söylem, revize edilmiş Wemale efsane ve mitleriyle kıyaslama amaçlı Eskimo ve Navajo metinlerini temel almaktadır.

Adolf E. Jensen'in Herman Niggemeyer'le birlikte Hainuwele mitolojisi ve *dema*[1] teolojisi konusunda hazırladığı anıtsal rapor, "Ergebnisse der Frobenius Expedition"un ilk cildinde (Frankfurt am Main, 1939), *Hainuwele: Volkserzählungen von der Molukken-Insel Ceram* adı altında yayınlanmıştır.[2] Hainuwele

1 *Dema* tanrıları, öldükten sonra bedenleri yoluyla halka topraklarını, besin ürünleri, totemler ve çeşitli işlerin nasıl yapılması gerektiği konusunda bilgiler sağlayan, Melanezya bölgesine özgü mitolojik varlıklardır –çn.

2 Jensen, Adolf E., *Das religiöse Weltbild einer frühen Kultur*. Leipzig, 1939.

mitinin ilk İngilizce tercümesi Joseph Campbell'in 1959'da yayınlanan *The Masks of God* eserinde sunulmuştur.

— Paleo-bitki yetiştiriciliği kültürünün ve *dema* teolojisinin evrim aşamasıyla 1960'ların başlarında Chicago'da, Profesör Mircea Eliade'nin dersinde tanıştım. Profesör Eliade, çeşitli yenebilir kültür bitkilerinin mitolojik kökeninin ve işlevinin paleo-bitki yetiştiricileri tarafından nasıl algılandığını anlattı, gizli erkek cemiyetlerinin rolünü kabul etti ve hayatla ölümü algılama şekillerinden söz etti. Ama en önemlisi, Wemale paleo-bitki yetiştiricilerinin dini dünyasını anlamakta *dema* teolojisinin oynadığı temel rolü anlattı. Pirinç yetiştiricilerinin gökyüzüne yönelik mitolojisiyle Wemale kök yetiştiricilerinin yeryüzüne yönelik *dema* teolojisi arasında çok ilginç farklar söz konusudur.[1] Mircea Eliade, insanların kurban edildiği ve kafatası avcılığının uygulandığı gizli cemiyet merkezlerinde erkeklerin yönelimini anlayabilmek için cevaplandırılması gereken önemli sorular sordu. Wemale erkek cemiyetlerinin aşırıya kaçan davranışları, paleo-bitki yetiştiricilerinin bitkisel dünyayla mistik özdeşleşmesinin, başka bir deyişle felsefi bitki mistisizminin trajik bir sonucu olarak gerekçelendirilmiştir. Profesör Eliade'nin bu konudaki düşüncelerinin büyük kısmı, Volhard ve Jensen'in çalışmalarına dayanıyordu.[2]

Jensen, Adolf E. ve Heinrich Niggemeyer. *Hainuwele: Volkserzählungen von der Molukken Insel Ceram*. Copyright 1939 by Klostermann Verlag, Frankfurt— Bölümler izin alınarak kullanılmış ve tercüme edilmiştir. *Die Drei Ströme: Züge aus dem geistigen und religiösen Leben der Wemale*. Leipzig, 1948. *Mythos und Kult bei den Naturvölkern*. Wiesbaden, 1951. İngilizce çevirisi: *Myth and Cult among Primitive Peoples*. Chicago, 1963.

1 Pirinç yetiştiricileri dininin modeli için bkz. Hans Schärer, *Ngaju Religion*. The Hague: Martinus Nijhoff. 1963.

2 Mircea Eliade, *Patterns in Comparative Religions*, Cleveland, 1963 (1958). *Myth and Reality*. 1963. *From Primitives to Zen*. New York ve Evanston, 1967. Ayrıca bkz. E. Volhard, *Kannibalismus*. Stuttgart, 1939.

— "Hainuwele" malzemesinin kısaltılmış bir versiyonu Almancadan İngilizceye tercüme edilmiş, Jensen'in metne kattığı paleo-bitki yetiştiricilerinin bakış açısına vurgu yapılmıştır. Ancak asıl metinde yer alan ve Wemale avcılığına kısmen de olsa ışık tutabilecek bazı cümleler bu tercüme yaklaşımından dolayı atlanmıştır. Dolayısıyla bitki yetiştiricilerinin *dema* teolojisi bağlamında, göz ardı edilen bazı kısımların tercümanlara ve editörlere elzem olarak görünmediği bellidir ve böyle olması anlaşılabilir bir şeydir.

— Tercümede atlanılan bu bölümlerin taşıdığı büyük önemden dolayı bu metni Almanca ve İngilizce olarak yeniden ele almaya ve atlanılan bölümlerin bazılarını bu incelemeye dahil etmeye karar verdim. Bu inceleme veya gelecekte Wemale dini konusunda gerçekleştirilecek başka incelemeler, Jensen'in Almanca yazdığı asıl metni sistematik olarak göz önüne almadığı takdirde bu konunun ilk ele alınış tarzını yeterli düzeyde yansıtamaz. Benim buradaki amacım, zaten yayınlanmış olan veya yakın gelecekte yayınlanması beklenen çeşitli yorum eserlerine kendi mütevazı görüşlerimi eklemektir. İngilizce olarak zaten yayınlanmış olan metne ilaveten başka bölümler tercüme ettim, ama yazının çok uzun olmaması ve şahsi bakış açım açısından o kadar önemli olmayan başka cümleleri atladım. Amacım tercümelerim yoluyla İngilizce metnin okurlarının Wemale mitolojisini hem Hainuwele adlı tanrısal genç kız hem de daha önemlisi avcı olan babası Ameta'yla bağlantılı olarak yeniden düşünmelerini sağlamaktı. Bu malzeme üzerinde çalışırken, mitolojik Ameta karakterinin Ceram'daki Neolitik bitki yetiştiriciliği dinini anlamak açısından önemli olduğunu, ama kafatası avcılığı, insanların kurban edilmesi ve yamyamlığın yanı sıra, taş devrinin geçiş dönemindeki avcı dininin dünya çapındaki süreçleriyle bağlantılı olarak mitolojilerini anlamak açısından elzem olduğunu anladım.

— Bu mitolojiden sadece paleo-bitki yetiştiriciliği dinini anlamakta yararlanmak yerine, geçmişe özlem duyan Wemale av-

cılarının ifade ettiği taş devri avcı geleneğinin evrimsel yönleri konusunda bilgi elde etmek için de kullanılmalıdır. Hainuwele gibi Neolitik kurbanlık bir genç kızın uluslararası halk töreleri alanına sağlamış olabileceği romantik destek bir yana, Wemale erkeklerinin Maro kurban ritüelinin kadınların bitki yetiştiriciliği boyutunu sadece kısmen aydınlatabildiği anlaşılmaktadır. Hainuwele mitolojisi kayıt altına alınma amacıyla ilk defa Jensen'le paylaşılmadan önce, geçmişte kafatası avcılığı ve insanları kurban etme alanlarında faal olan, işlevini yitirmiş avcıların zihinlerinde işlendiğini varsayıyoruz. Erkekler kadınları korkutarak gizli erkek cemiyetlerinin kadınların kök yetiştiriciliğinin özünü kontrolleri altında tuttuğuna inandırmaya çalışıyorlardı. Bu niyetlerinin bilincinde olduğumuzdan, Hainuwele mitinin "Ameta ve Hainuwele" birleşik miti olarak ele alınmasının daha doğru olacağına inanıyoruz.

— Chicago'da Wemale diniyle tanıştıktan yirmi yıl, Amerika Kızılderili avcı gelenekleri konusunda dönemsel olarak saha araştırmaları yürüttükten de on beş yıl kadar sonra, 1980'lerin sonlarında, IsMEO'nun Floransa ve Roma merkezlerinde *East and West*'in editörlerinin talebi üzerine Jensen'in Maluku'daki Ceram Adası konusunda bir araya getirdiği malzemeleri bir kez daha ele aldım.[1] O zaman bu malzemeyi ilk incelediğimde neredeyse hiç fark etmediğim bir boyutunu, yani itibarını yitirmiş avcı toplumlarında cinsiyetler arasında gelişen ve kriz veya geçiş dönemlerinde artış eğilimi gösteren ciddi gerilimi keşfettim. Kuzey Amerika'nın güney batı bölgelerinde Kızılderililer arasında yürüttüğüm saha araştırmalarımdan dolayı bu konuya daha duyarlı hale gelmiştim.

— Maluku Adalarında kafatası avcılarıyla kadınları arasındaki dinamik gerilimin, kadınların bağ-bahçe ürünleriyle zorunlu felsefi veya mistik özdeşleşmenin ötesinde, çok daha karmaşık

1 Bkz. Luckert: "Hainuwele and Headhunting Reconsidered," *East and West*, Cilt 40, no. 1-4, s. 261-279, IsMEO, Floransa ve Roma, 1990. Bu yayının bazı bölümleri 2000'de www.historyofreligions.com'da yayınlanmıştır.

olduğu anlaşılmaktadır. Geriye dönüp bakınca, Volhard, Jensen ve Eliade'nin *dema* teolojisi açısından çok önemli olduğuna inandığı felsefi bitki mistisizminin büyük kısmının –kök yetiştiriciliği bağlamında kafatası avcılığı, yamyamlık ve insanların kurban edilmesini anlamak açısından çok önemli olduğu düşüncesinin– yeniden ele alınması gerekir. Bu düşünce "İşlevini yitirmiş Neolitik avcılar arasında krizler ve kendilerini aklama" başlığı altında incelenmelidir.

— Profesör Eliade'nin en azından hikâye anlatıcılığı düzeyinde Wemalelerde cinsiyetler arası ihtilaftan haberdar olduğuna şüphe yoktur. Benim burada ele almak istediğim konu Profesör Eliade'nin Wemale erkeklerinin mistik ve akılcı açıdan dengeli bitki yetiştiriciler olduklarına dair yürüttüğü felsefi gerekçelendirmeyi ve işlevini yitirmiş avcılar olarak morallerinin bozuk olmasını yeterince önemsememiş olmasıdır. Adolf E. Jensen'in Wemale dini hakkında yazdıkları konusunda, Almanca olarak yazdığım düşüncelerimi, her iki dildeki okurların anlayabilmesi için burada İngilizce olarak sunuyorum.

— Bu kitabın yazarına göre "Hainuwele" hikâyesi her şeyden önce avcı-kasaplar konusunda parodik türden bir erkek anlatımıdır. Bitki yetiştiriciliği mitolojisini ve *dema* teolojisini, çaresiz işlevini yitirmiş avcıların çarpık bakış açısından yansıtır. Burada söz konusu olan, Wemale bitki yetiştiriciliğinin asıl sahiplerinin anlatmaktan veya tekrarlamaktan zevk alacağı bir mit değildir. Erkeklerin *baileo* merkezinde anlattığı hikâyelere kadınların ne gözle baktığını bilmiyoruz. Erkeklerin hikâyelerinin kadınlar tarafından duyulmasının amaçlanmamış olması ve kadınlar tarafından takdir görmelerinin beklenmemiş olması mümkündür. Bu değerlendirmeye bağlı olarak İngilizce konuşulan dünyada "Neolitik Devrim" olarak bilinen, dünya çapında avcılık ve toplayıcılıktan bitki yetiştiriciliğine geçiş sürecinin genel anlamda daha iyi anlaşılması için "*dema* teolojisi kompleksi"nin yeniden ele alınması gereklidir.

Dema Ameta ve Hainuwele Miti

İnsanoğlunun ataları olan dokuz ailenin Nunusaku'dan göç ettiği dönemde bu aileler Batı-Ceram'da çeşitli yerlerde yaşarlarmış... O dönemde yaşayan insanlar arasında bekar ve çocuğu olmayan Ameta adında bir adam varmış. Bir gün Ameta köpeğiyle ava çıkmış. Bir süre sonra köpeği ormanda bir [yaban] domuzu bulmuş ve onu bir gölete doğru kovalamış. Domuz gölete dalmış, köpek de kıyıda kalmış. Bir süre sonra domuz yüzemez olmuş ve boğulmuş. Ameta köpeğin olduğu yere varınca ölü domuzu kıyıya çekmiş. Domuzun dişlerinden birine bir Hindistan cevizinin saplı olduğunu görmüş. O dönemde yeryüzünde henüz hindistancevizi palmiyeleri yokmuş.

Resim 34. Yaban Domuzu ve hindistancevizi. Yazar tarafından "Ameta ve Hainuwele"ye uyarlanmıştır. Kaynak: Richard Bartz, Münih, habitat fotoğrafı. Http://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.5/deed.en.

— Ameta gördüğü bir rüyada hindistancevizini dikmesi gerektiğini öğrenmiş ve öyle yapmış... Palmiye üç gün içinde ha-

tırı sayılır derecede büyümüş, üç gün daha geçince çiçek açmış. Aıneta bir içecekte kullanmak üzere çiçekleri kesmek için ağaca tırmanmış. Çiçekleri keserken parmağını kesmiş ve kanı palmiyenin çiçeğine damlamış. Aıneta parmağını sarmak için evine dönmüş. Üç gün sonra ağacın yanına döndüğünde kanının çiçeğin suyuna karıştığını ve o noktada bir insanın oluşmakta olduğunu görmüş. Yüzü zaten oluşmuşmuş. Üç gün daha geçtikten sonra vücudu belirmeye başlamış ve üç gün daha geçince kan damlalarından küçük bir kız oluşmuş. Aıneta'ya bir başka rüyasında kızı evine getirmesi talimatı verilmiş... O da onu evine getirmiş ve ona Hainuwele (Hindistancevizi ağacının uzvu) adını vermiş.

— Genç kız hızla büyümüş. Üç gün içinde evlenecek yaşa gelmiş. Ama sıradan insanlara benzemiyormuş. İhtiyaç giderdiğinde, dışkısı Çin porseleni veya gonglar gibi değerli objelerden oluşuyormuş. Dolayısıyla babası Ameta çok zengin olmuş.

— O günlerde Tamene Siwa'da dokuz gece süren büyük Maro Dansı düzenlenirmiş. İlk başta var olan dokuz aile de bu dansa katılırmış ve dokuz katlı bir sarmal şeklinde dans ederlermiş. Geceleri Maro dansı yapıldığında kadınlar dansın merkezinde otururmuş. Dansa katılmazlar, ama dans eden erkeklere çiğnemeleri için Sirih ve Pinang verirlermiş. Bu büyük dans sırasında Hainuwele adlı kız ortada durup dans eden erkeklere Sirih ve Pinang uzatmış. Dansın ikinci gecesinde ise etraftakilere mercan parçaları uzatmış. Herkes mercanların çok güzel olduğunu düşünmüş. Üçüncü gecede kız oradaki herkese çok güzel birer porselen tabak uzatmış. Dördüncü gece daha da büyük tabaklar dağıtmış. Beşinci gece büyük bıçaklar dağıtmış, altıncı gece ise bakırdan, çok güzel işlenmiş, Sirih kapları dağıtmış. Yedinci gece altın küpeler, sekizinci gece de harika gonglar dağıtmış. Böylece Hainuwele'nin dağıttığı objelerin değeri her gece geçtikçe artmış. Bu olanlar erkeklere giderek daha gizemli gelmiş. Bir araya gelip birbirlerine danışmışlar. Hainuwele'nin bu kadar zengin armağanları dağıtabilmesini kıskanmışlar ve onu öldürmeye karar vermişler.

— Büyük Maro Dansının dokuzuncu gecesinde Hainuwele, Sirih dağıtmak için bir kez daha dansın ortasında ayağa kalkmış. Ancak erkekler orada derin bir çukur kazmışlarmış. Yavaş yavaş dönen sarmal dans hareketiyle Hainuwele'yi bu çukura doğru itmişler ve içine düşmesini sağlamışlar. Üç sesle ahenk içinde söylenen Maro şarkısı genç kızın çığlıklarının duyulmasını engellemiş. Kızın üzerine toprak atılmış ve erkekler dans ederek kızın mezarının üzerindeki toprağı iyice ezmişler. Sabah olunca Maro dansı sona ermiş. İnsanlar evlerine dönmüşler.

— Maro dansı bittiğinde Hainuwele evine dönmeyince Ameta onun öldürüldüğünü anlamış... Dans alanına gitmiş ve cesedini gömüldüğü yerden çıkarıp birçok parçaya ayırmış. Bedeninin çeşitli parçalarını dans alanının etrafındaki bölgeye gömmüş. Kızın yalnız iki kolunu kesmemiş ve gömmemiş ve onları, insanlar ilk yaratıldığında olmamış bir muzdan insana dönüştürülmüş olan Mulua Satene'ye götürmüş. Bu kadın o günlerde insanlara liderlik ediyormuş. Hainuwele'nin cesedinden parçaların gömüldüğü yerlerde o ana kadar yeryüzünde olmayan şeyler, yani o günden itibaren insanların temel yiyeceklerini oluşturan kökler çıkmış. Hainuwele'nin midesi, günümüze kadar muhafaza edilen ve Honitetu köyünün reisinin elinde olan kocaman bir kazana dönüşmüş. Hikâyenin o noktasında Hainuwele'nin bedeninin dokuz parçası ve o parçaların hangi meyvelere dönüştüğü anlatılır.

— Ameta insanları lanetlemiş, Mulua Satene de onlara birisini öldürdükleri için kızmış. Tamese Siwa'daki bir yerde büyük bir kapı inşa etmiş. Bu kapı, Maro dansı gibi dokuz katlı bir sarmaldan oluşuyormuş. Mulua Satene kapının bir tarafında, büyük bir ağacın gövdesine çıkıp Hainuwele'nin kesik kollarını elinde tutmuş. Halkı bu büyük kapının karşısına toplamış ve onlara şöyle demiş: "Ben artık burada yaşamayacağım, çünkü siz birini öldürdünüz. Ben bugün buradan ayrılacağım. Şimdi hepiniz benle bu kapıdan geçeceksiniz. Bu kapıdan geçenler insan kalacak,

geçemeyenler için durum farklı olacak." Herkes kapılardan geçmeye çalışmış, ama bazıları başarılı olamamış. Kapıyı geçip Mulua Satene'nin yanına geçemeyenler ya hayvan, ya da hayalete dönüşmüş. Böylece domuzlar, geyikler, kuşlar, balıklar ve yeryüzünde yaşayan sayısız hayalet oluşmuş. Daha önce insan oldukları halde Mulua Satene'nin durduğu kapıdan geçememişler...

— Satene şöyle demiş: "Bugün sizden ayrılacağım ve beni bir daha yeryüzünde göremeyeceksiniz. Beni bir daha ancak öldükten sonra görebileceksiniz..." Sonra Mulua Satene yeryüzünden kaybolmuş. O günden beri Güney Batı Ceram'da ölüler dağı olan Salahua'da bir *nitu* (hayalet) olarak yaşamaktadır. Onun olduğu yere ulaşmak isteyenlerin ölmesi gereklidir.[1]

Tarihyazımında Hainuwele Mitolojisi

Hainuwele'nin öldürülmesini konu alan olayların ana hikâyesi yıllar önce ilmi incelemelere tabi tutulmuş ve tarihi açıdan "durumsal uyuşmazlık" olarak nitelenmiştir. Hainuwele'nin ilginç üretim şekli, yani dışkısının değerli objelerden oluşması, efsanenin edebi tarihlendirmesi açısından ipuçları içerir. Ceram'da para işlevi gören bu tür ticari mallar, Maluku adalarında ilk defa göründükleri 16 ve 17. yüzyıllarda yer alan baharat ticaretinden öncesine ait olamaz. Hatta daha geç bir döneme – örneğin 1902-1910 arasında Hollanda'nın sömürgeciliğinin yoğunlaşması sonucunda bir "kargo durumuyla" tarihlendirilebilir.[2]

— "İlkel" bir efsanenin bu kadar yakın bir tarihe ait olması, daha eski olduğunu varsayanlar için endişe verici olmamalıdır. Üç veya dört yüzyıl, sözlü gelenekte bir hikâyenin gelişmesi için yeterli bir süredir. Bazılarımızın kayıt altına almak için uğraştığı, ilkel kaynaklı yaşayan sözlü gelenekler farklı kuşakların hikâye anlatıcıları tarafından sürekli olarak elden geçirilip gün-

1 Jensen ve Niggemeyer'den tercüme edilmiş ve özetlenmiştir (1939: 59-64).

2 Bkz. Jonathan Z. Smith, "A Pearl of Great Price and a Cargo of Yams: A Study in Situational Incongruity," *History of Religions*, 1976.

cellenir. Bazı araştırmacıların Kitab–ı Mukaddes'in tarih öncesi çağlarının zaman diliminin iki katı uzunlukta olduğunu varsaydığı ve binlerce yıl boyunca sözlü paylaşım sırasında ilk biçimlerine sadık kaldıkları iddia edilen Yakındoğu'nun mucizevi uzunluktaki sözlü efsaneleri de efsane konuları dünyasına aittir. Eski zamanların isimsiz kâtiplerinin hayal güçlerinin sürekli olarak hafife alınmış olması muhtemeldir. "Sözlü geleneğin" üzerinden yarım bin yıl geçtiği zaman, sözlü olarak belgelenmiş tarihi bir olayla o olayın düşüncesinin hikâye anlatıcısının zihninde bıraktığı tarihi kanıtlar arasındaki fark –bu "olay" arkeolojik kanıtlarla da desteklenmediği takdirde– artık pek önemli değildir.

— Geleneksel hikâye anlatıcıları hikâyelerini eski zamanların kayıtlarına uymak amacıyla değil, çağdaş açıdan önemlerini göz önüne alarak anlatırdı. Zaten uyulacak herhangi bir kayıt da söz konusu değildi. Dolayısıyla Ceram Adasında porselen ürünler vardıysa ve böyle ürünler yerel ritüellerde kullanılıyor idiyse, işlerini hakkıyla yapan tüm öğretmen-anlatıcıların bu objelerden geleneklerde söz etmesi gerekliydi.

— Ancak Hainuwele'nin "Çin porseleni tabaklar ve gonglar gibi her türlü değerli objeyi" imal eden biri olarak tanındığı sömürge şartlarının somut tarihi bağlamı, şimdilik Wemale dininin tarihi açısından ihtiyacı çok duyulan bir ölçüt oluşturur. İlkel evcilleştiriciler arasındaki varlığı mutlaka abartılmış olan felsefi yiyecek mistisizmi dinamiğini düzeltmemize izin verir. İthal edilmiş birkaç tabakla gongun bakış açımıza ne kadar tarihi gerçekçilik katabildiği şaşırtıcıdır. Hiç kimse bu ürünlerin ithal edilmiş olması ve hikâyenin Jensen'e ait versiyonunun anlatılabilmesi için tanınıyor olmaları gerektiğini reddedemez.

— Ancak bu meselenin en önemli kısmı tartışmalı olmaya devam eder: "Hainuwele" efsanesinin en eski çekirdeği hangisidir? Hainuwele adlı *dema* kızının kurban edilişi ve bedeninin parçalarından yenebilir bitkilerin kaynaklanıp çoğalması, ri-

tüel sırasında hediye olarak porselen şeklinde dağıtılan "para birimi"nin varlığından daha eskilere ait olmalıdır. Dolayısıyla efsanenin en eski çekirdeğinin Hainuwele'nin yaratıcı faaliyetlerinin ve üretim şeklinin bir versiyonunu içerdiğine inanıyorum. Hainuwele'nin yaptıkları modern şehir sakinlerine inanılmaz gibi gelirse de, "kirli kazanç" veya "kanlı para"nın ironik ve ilkel bir versiyonu olarak görülüp göz ardı edilmemelidir.

— Yaratıcı dışkılama motifi dünyanın başka yerlerinde çok daha erken dönemlerde ve Batı sömürgeciliğinden bağımsız yerlerde, örneğin 9. yüzyılda Japonya'da da kaydedilmiştir. Nihongi'de yiyecek tanrıçası Uke-mochi no Kami'nin, tanrıçanın kendisine sunduğu kirli yiyeceklerden dolayı alınan haberci tanrı Tsuki-yo-mi tarafından öldürüldüğünü okuruz. Uke-mochi no Kami'nin ölü bedeninden evcil hayvanlar ve yiyecekler doğmaya devam eder.[1] Tanrıçanın başından, saçının ayrım yerinden inek ve at, alnından darı başağı, kaşlarından ipek kozaları, gözlerinden darının başka bir türü, bedeninden pirinç ve vajinasından arpa, büyük fasulyeler ve Adzuki fasulyeleri çıkar.

— Ceram versiyonunda da dışkı ve pislik (*Kot und Schmutz*), hayat sağlayan, yenebilir bitkilere karşıt şeyler değildir. İlkel bilinç açısından dışkı burada ifade edilen ve gelecek zamanda baştan adlandırılan yenebilir yiyeceklerden farklı değildir. Ayrıca dişinin "dışkı ile idrar arası" yaratma yöntemi Ceram töresel bilgilerinin başka kısımlarında, kadınların aşçı işlevi gördüğü veya yemekleri sunduğu yerlerde de vurgulanmıştır. Örneğin mitolojik ilksel dönemlerde yenebilir *sago* [Metroksilon], kadınların dışkısı pişirilerek yapılırdı. Ve çok kirli bir büyükanne bir *sago* ağacına dönüştürülmüştür.[2]

---

1 Florenz, Karl. *Die Historischen Quellen der Shinto-Religion*. Göttingen und Leipzig, 1919, s. 144vd; yazar tarafından tercüme edilmiştir. Çıplak elleriyle arpa toplamış olan herkes, Nihongi'de yer alan yiyeceklerin kökeni anlatımının kaba saba erkekler tarafından anlatıldığını ve bir parodi olarak algılandığını bilir.

2 Bkz. Jensen ve Niggemeyer, 1939: 69vd.

— Saflığın ve kirliliğin ilkel avcılar üzerindeki yükünü burada kapsamlı bir şekilde ele almaya imkân yoktur. Yedi milyon yıl önceki maymun düzeyinden itibaren kadınların ürettiği sıvıların, erkeklerin avcılığına ve öldürücü gücüne tamamıyla karşıt, hayat veren sıvılar olarak görüldüğünü gözlemlemekle yetinmek zorundayız. Daha yakın bir geçmişte, hayat veren bu sıvıdan bir damla bile geleneksel Navajo avcılarının geyik öldürme ihtimalini tamamıyla yok edecekti. Çağdaş şempanze davranışlarında dişilerin erkeklerin saldırganlığına karşı çıktığı, hatta silah olarak kullanılan taşları erkeklerin elinden aldıkları gözlemlenmiştir.[1]

— Ceram Adasında şiddete karşı olan ve zevk alanında erkeklerin partnerleri olan kadınların bir ara paleo-bitki yetiştirici aileleri için erkeklerin avladıklarına göre daha çok besini yetiştirmiş olmaları gibi evrimsel bir rastlantı da söz konusudur. Evcilleştirmeye geçişin neden olduğu bu krize dair kanıtlar dünyanın dört bir tarafında görülmüştür ve avcı erkekler, geçim kaynaklarındaki bu değişiklikten dolayı kendilerine olan güveni kaybetmişlerdir. Bu tür temel evrimsel değerlendirmeler, Wemale erkeklerinin şoven ve eskatolojik Hainuwele mitolojisini açıklamaya büyük katkıda bulunur.

— Yine eskatoloji örüntüsü temelinde erkeklerin idrarının kadınlarda hamileliğe yol açtığının anlatıldığı bazı Ceram hikâyeleri sayesinde bir dereceye kadar eşitlik elde edilir (Hainuwele, s. 269, 356). Ayrıca, Wemale erkeklerinin idrar ve dışkı ile kirlenmeyi ve hakaret, hatta öldürme ve toplumdan sürme gücüyle bağdaştırdığını öğreniriz (Hainuwele, 172vd, 177, 224, 327, 329vd). Ancak bu şoven olumsuzların hiçbiri, kadınların dışkısının olumlu ve yaratıcı yönlerinin göz ardı edilmesi için yeterli değildir. Bu yönler dişilerin evrensel doğum işleviyle bağlantılıdır ve tüm canlılar erkeklerin ve dişilerin türemiş doğasını kabul etmek zorundadır.

---

1 Bkz. Birinci Bölüm, yukarıda; ayrıca Frans De Waal. *Chimpanzee Politics: Power and Sex among Apes.* New York, 1982.

— Hainuwele'nin yaratıcılığına dönecek olursak, ilk olarak dışkısı yoluyla, yani kendi bedenini feda etmeden bir şeyler yaratmıştır. İlk hediye turunda, rahme nasıl yaratıcı bir işlev atfediliyorsa, Hainuwele'nin bedeni de kaynak olarak işlev görmüştür. Daha sonra, bedeni avcı erkekler tarafından kesildikten ve cesedi dışkı benzeri, kötü kokan bir maddeye dönüştükten sonra, toprağa dikilen parçalarından yenebilir kökler ve başka bitkiler doğmaya başlamıştır. Bu bağlamda okurlar, yenilebilir kökün gübreleme, dikme, gömme, yetiştirme, toprağı kazma, kesme, pişirme, yeme, beslenme, dışkılama döngüsünün tamamını önce insanoğlunun sindirim sistemi yoluyla, sonra da onsuz göz gönüne almaya teşvik edilir. Bitki yetiştiricilerinin humus, dışkı ve pislikle sembiyotik ilişkileri gerçekçi bir şekilde göz önüne alındığında paleo-bitki yetiştiricilerinin hayatıyla ilgili her şey çok daha kolay anlaşılır.

— Bu arada yazılı tarihin sterilize alanından çıkıp toprağa bulaşmayı ve ilkel adetlerle ilgilenmeyi göze alan dinler tarihçisinin tarihçilerin kuramsal *Sitz im Leben*'inin[1] ötesini araştırmaya da cüret etmesi gerektiğini söylemeye gerek yoktur. *Sitz* (konum) kelimesi bile bu bağlamda yersizdir. İlkel kök yetiştiricileri hem dışkılarından kurtulmak hem de geçim kaynaklarını elde etmek için toprağı kazarlar.

— "Etnoloji," arkeolojinin en üst katmanı veya koku içermeye devam eden katmanı olarak tanımlanabilir. "Kirli para" gibi kentsel ticarete ait ifadeler, Hainuwele'nin halkının bostanına yakışmayacak kadar olumsuz ve bağlam dışıdır. Öte yandan Avrasya'nın peri masallarında altın dışkılayan eşekler ve sığırlar sadece kısmen edebi hayal dünyasına aittir, zira vücut bulmuş, somut halleri gerçek dünyanın çayırlarında otlamaya devam eder ve tanrısal kaynaklı lütuflarını değerli tarlalara ve topraklara ve kendilerini beslemeye yarayan otların üzerine bırakırlar.

1 Almancada bir metnin ortaya çıktığı şartlar ve o dönemdeki işlevi anlamında "yaşam konumu" –çn.

— Adolf Jensen, Hainuwele mitolojisinin temel anlamını, yani hem kafatası avcılığıyla varoluşsal bağlantısını hem de ritüel amaçlı öldürme zorunluluğunu ifade edememiş olmaktan sık sık yakınmıştır. Jensen, saf felsefi bitki mistisizminin yeterli düzeyde akılcı bir bağlantı sunmadığını hissetmiş olmalıdır. Dolayısıyla bizim Hainuwele mitolojisinin merkezi temasına getirdiğimiz yorum Hainuwele'nin yakın geçmişte yarattığı dış ticaret ürünlerinin yanı sıra, kadınlar tarafından evrensel olarak uygulanan "kirli" yaratıcılığa katılımıyla da bağlantılıdır. Kadınların evrensel olarak çocuk doğurma, bahçıvan, aşçı ve yiyecek takdimcisi olarak işlevleri erkeklerinin tavırlarıyla bağlantılı olarak, sürekli değişim göstermiştir. Wemale erkeklerinin kendilerinden daha başarılı olan kadınların ellerinden sebze veya meyve kabul etmektense kendi avladıkları eti yemeyi tercih eden, geçmişe özlem duyan avcılar olduğunu hatırlamak yerinde olacaktır.

— Ceram'da kayıt altına alınan, Hainuwele dışkı temasına rakip bazı hikâyeler çok şey açıklar. Bir tanesinde ilahi bir avcıya da dışkı yoluyla yaratıcılık atfedilir. İlahi bir avcı, dünyevi bir avcıyla ava çıkar. Dışkı yoluyla bir *kussu* yaratır ve idrarıyla bıraktığı çizgi bir yılana dönüşür. Dünyevi avcı bu yılanı öldürür (Hainuwele, 77). Bu hikâyeyi anlatan dünyevi avcılar arasında zaten yılan ve *kussu* öldürme geleneğinin yaygın olduğu herkes tarafından bilinir. Bu durumda bu düalist avcı hikâyesi Hainuwele hikâyesindeki bitki yetiştiricilerinin ritüel amaçlı öldürme temasından daha mı eskidir? Yoksa bu, ilahi avcıların faaliyetlerinden "kirli yaratıcılık" konusunda elde edilebilecek aklamayla ilgili daha geç döneme ait bir avcı hikâyesi midir? Burada avcılık ilahi dünyayla yeryüzü arasında ortak bir payda olarak yer alır. Varolan durumda bu hikâye dışkı veya doğum yoluyla yaratılan canlıların avcılara ait olduğunu ve onlar tarafından öldürülebileceklerini göstermek için mi anlatılır?

— Hainuwele'nin eskatolojik yaratıcılığının biraz ötesine, Maro kurban töreninde önemli bir rol oynayan efsanenin bir başka noktasına geçmenin zamanı geldi. Yukarıda sunulan anlatımda Hainuwele'nin Maro festivalindeki temel törensel işlevi birkaç defa belirtilmiştir. Onun rolü, dans eden erkeklere çiğneyecekleri geleneksel Sirih ve Pinang'ı (yani iyileştirici ve canlandırıcı bir ilacı) dağıtmaktı. Dokuzuncu gece, tören zirve anına yaklaştığında, anlatıcı artık değerli nesnelerin dağıtımında herhangi bir eklemeye başvurmaz.

— Bu durumda hikâyenin başlarındaki obje dağıtımının, halkın kızların erkeklere hizmet etme işlevine dair geleneksel beklentilerini boşa çıkarma amaçlı olduğu bellidir. Kız beklentileri aşıp büyük bir zenginliğe sahip, tanrısal bir ilah olduğunu gösterince erkekler öfkelenmiştir. Törenin son gecesinde sadece Sirih ve Penang dağıtıldığını ve Ceram'da Çin porseleninin sadece yakın geçmişte görüldüğünü bildiğimiz için, törenin ilk gecelerinde sözü edilen lüks ürünlerin hikâye anlatıcısına ait ilaveler olduğunu varsayabiliriz. Dolayısıyla törenin son gecesinde Sirih ve Pinang yeniden merkezi bir rol oynayınca, Ceram'da yakın geçmişte görülen Çin porselene dair kuşkular ifade edilmiş olmasına rağmen, ikinci geceden sekizinci geceye kadar olan sürede sözü edilen hediyelerin aslında kızın insanları eğlendirmek amacıyla katma değerli ilaveleri olduğu anlaşılır. Bu ilaveler, dansçıların Hainuwele'nin yaratıcı kadınların arketipi –yani sadece yiyecek tanrıçası değil, aynı zamanda zenginlik tanrıçası– olduğunu anladığı zaman ona karşı besledikleri kini açıklamaya yarar.

— Hainuwele'yi öldürenler onun zengin armağanlar üretme ve dağıtma becerisini kıskanıyorlardı –en azından sunulan zayıf bahane böyledir. Ancak daha geniş kapsamlı evrimsel bir bakış açısı göz önüne alındığında Maro kurban töreninin kıskançlığa dayalı olarak gerekçelendirmesi, otorite muhafaza etme mücadelesinin geçmişte kaldığı sömürgeci dönemden kaynaklanıyor olabilir. İlkel Wemale erkeklerini Hainuwele'yi öldürmeye iten

şey sadece erkeklerin tanrıçaya beslediği kıskançlık olamazdı, değil mi? Hainuwele efsanesi, genç kızın kişiliğini ve kadınlığını aşağılama amacıyla oluşturulmuştur. Hainuwele, evli olmayan bir erkek tarafından bir kadının rolü olmadan yaratılmış bir tanrıçadır. Hainuwele'nin bitki yetiştiriciliğindeki rolünü belirlemek ve gücünün tamamıyla erkeklerin otoritesi altında olduğunu anlatmak için Maro kurban töreninin gerçekleşmesi ve bu efsanenin anlatılması gerekliydi.

— Artık cevaba giderek yaklaşıyoruz. Wemale erkekleri Hainuwele'nin bitkisel yiyecekleri, köyle dans alanı ve genel anlamda kadınların bitki yetiştiriciliği üzerinde törensel bir hâkimiyet kurmak istiyordu. Erkekler, avcılığın gerilemesinden sonra işe yaramaz bir mirasa dönüşen gerçekdışı avcılık özlemleri karşısında kadınların "gerçek" ekonomik statüsünü kıskanıyorlardı.

— Erkekler yeniden gerçek erkek olmanın, yani yeniden ailelerini koruyan ve geçindiren başlıca kişiler haline gelmenin yollarını aradılar. Şiddete eğilimli baş belalarına dönüşmelerinin sebebi, köy kavgaları sırasında sergiledikleri şiddet dolu davranışların en azından görünürde akrabalarının koruyucuları olarak belirlenmelerini sağlamasıydı. Ailelerini geçindirme açısından zayıflıklarını, ritüel temelli otoriteyle ve kafatası avcılığıyla, yamyamlığın neden olduğu korkuyla telafi ettiler. Bitki yetiştiriciliğine geçişteki evrimsel rollerine uyum sağlayamayan bu işlevini yitirmiş avcılar denge testinde başarısız oldu. Ama tabii daha çok bizim standartlarımız açısından başarısız oldular; çünkü bizim standartlarımız geriye dönüp bakabilme becerimize dayalıdır.

Hainuwele Efsanesi ve Avcıların Mirası

Hainuwele masalı, paleo-bitki yetiştiricilerinin temel efsanesi olarak yeniden ele alınmadan önce, erkeklerin giderek başarısızlığa uğrayan avcı kültürünün ve dindarlığının evrimsel bağla-

mı temelinde incelenmelidir. Bu hikâyenin erkekler tarafından yaratıldığı apaçıktır. Hatta bu öykünün eskiliği konusunda hissedilen kuşku, haklı olarak bir rahatsızlık duygusu uyandırır. Peki akademi dünyasında Adolf E. Jensen'in yenilikçi ve ünlü "*dema* tanrıları" kategorisine ne olacak?

— Hainuwele öyküsünün bu kadar kolaylıkla paleo-bitki yetiştiricilerinin en önemli ve tipik efsanesi olarak kabul edilmiş olması çok şaşırtıcıdır. Bundan sonra bu gözle bakılması için çok daha geniş bir evrimsel bağlam içerisinde ele alınması gerekir. Araştırmacılar, hikâyenin ve Maro kültünün "avcı bağlamı"hiç de gizli olmamasına rağmen, yamyamların ve kafatası avcılarının romantik şovenizmine kendilerini kaptırmışlardır. Öte yandan, ister dini açıdan pürüzsüz olsunlar, ister siyasi açıdan sorunlar içersinler, kurban törenleri konusundaki teoriler genelde tamamıyla dolambaçsız veya dürüst değildir.

— Hainuwele anlatımının sonlarına doğru insanların hayvanlara veya hayaletlere dönüşmesi avcılık mitolojisinde tipik bir "insan öncesi dönüşüm" örneğidir.[1] Ancak Hainuwele'nin kurban edilmesi temasına gelince, öykünün "Ameta ve Hainuwele" olarak adlandırılması daha doğru olurdu. Bu Wemale öyküsündeki ana *dema* tanrısı, Ameta'dır. Ameta avcıdır ve ne öldürülür ne de parçalara ayrılır.

— Ameta, yaban domuzu avına çıkıp bu esnada ilk Hindistan cevizi tohumuna rastlayan biri olarak sahneye çıkar. Bu adam, ava çıktığı zaman bulduğu bu tohumu dikmekle görevlendirilmiştir. Tohum ona aitti; çünkü avcıların ava çıktığı zaman yakaladığı veya bulduğu her şey onlara aittir. Bir avcının bir hindistancevizini kovalaması gibi bir saçmalıktan kaçınmak için öyküde tohum bir yaban domuzu tarafından taşınır.

— Avı izleyen olaylar hem hindistancevizi ağaçlarının avcı Ameta'ya ait olduğunu hem de yiyecek tanrıçasının, zenginlik

1 "İnsan öncesi dönüşüm mitolojisi" konusunda bkz. Luckert, *The Navajo Hunter Tradition*, 1975. Ayrıca bkz. Bölüm 14 ve 15.

üretme gücünün ve sonradan kendisinden kaynaklanacak olan kültür bitkilerinin Ameta'nın meşru çocukları ve mülkiyeti olduğunu gösterir. Hainuwele, kültür bitkilerinin kaynaklandığı asıl madde olabilirdi, ama Ameta onun, hatta özünün yaratıcısı ve sahibiydi. Ameta, sahip olduğu ağacın üzerindeki çiçeği kendi kanıyla dölleyen kişidir. Kan hem menstrüasyon ve doğumun hem de her çeşit avcılığın her zaman var olan yan ürünüdür. Ameta herhangi bir kadının katkısı olmadan hindistancevizi uzuvlu kızı yaratıp yetiştirmiştir. Bu tanrısal kız sadece ve sadece ona aittir.

— Ama erkekler –işlevini yitirmiş avcılar– sarmal danslarıyla *Dema* Kız'ı kendi kazdıkları mezara ittiler. Onu öldüren bireysel avcılar değil, avcıların tümünde oluşan sarmal yılandı. Ondan sonra da sahibi ve atası Ameta toprağı kazıp cesedini çıkardı ve parçalara ayırdı, kızın uykuda olan kısımlarını kök tohumları olarak toprağa dikti. Bütün bunların sonucunda halkı yardımına gelen, kültür bitkilerinin ve bitki yetiştiriciliğinin sahibi bir Wemale avcısı, kendine ait Hindistan cevizinin çiçeğini kanıyla döllediği için bir *dema* tanrısıydı. Böylece erkekler, mitolojinin desteğiyle tarımın tamamı üzerinde hak iddia etmekle, kadınları da kontrolleri altına alma hakkını öne sürmüşlerdir. Kadınlar geleneksel olarak nelerin üzerinde hak iddia ederse etsin, bitki yetiştiriciliği alanındaki icatların ve gelişmelerin sorumluluğu kendilerinden daha az başarılı olan işlevini yitirmiş avcı erkekler tarafından gasp edilmiştir.

Deniz Hayvanlarının Sahibesi, İnuit *Dema* Tanrısı Sedna

Dinler tarihçileri, Jensen'in Hainuwele konusundaki yazılarının yanı sıra Rasmussen'in benzer bir *dema* tanrısı içeren Eskimo Sedna efsanesi üzerinde çalışmaktadır. Bu efsanede Sedna'nın babası, kanosunun kenarına tutunan kızının parmaklarını keser. Böylece genç kızın boğulması, deniz hayvan-

larını avlayan kendi babasının eliyle gerçekleşir. Genç kızın parmakları çeşitli deniz hayvanlarına dönüşür, uzuvları kesilmiş Sedna da onların sahibesi haline gelir. O andan itibaren, deniz hayvanlarını öldürme, dolayısıyla da tanrısal kız kardeşlerinin parmaklarını kesme suçunu sürekli olarak işleyen İnuit avcıları onun isteklerini yerine getirmek zorunda kalırlar. Şamanların dönemsel olarak Sedna'nın birbirine karışan saçlarını taraması, yani denizin dalgalarını yatıştırması gereklidir.[1]

— Deniz hayvanı avcılarının bu efsanesi üzerinde düşününce insan şaşırmadan edemez. Bu avcılar, avcılıklarından kaynaklanan suçluluk duygusuyla denizde karşılaştıkları zorlukları dengelemeyi başarmıştır. Avladıkları deniz hayvanlarının kökenini ve kaderini anlatarak ve Sedna'nın lütfuyla suni yırtıcılar olarak suçluluk duygusunun kaynağı olan mesleklerini az çok dengeli ve işlevsel bir dünya düzenine dahil etmeyi başardılar.

— Bu İnuit öyküsünün evrimsel, kültürel ve toplumsal sonuçlar, henüz yeterince araştırılıp bağlamı çerçevesinde kavranmamıştır. Dolayısıyla burada Sedna mitolojisinden söz etmemin iki nedeni vardır: Birincisi, dinler tarihçileri ondan Hainuwele'yle kıyaslanabilecek bir *dema* tanrıçası olarak söz etmiştir; ikincisi, bu efsane tamamıyla deniz hayvanı avcılarının, İglulik İnuit deniz hayvanı avcılarının dünyasına aittir.

— Rasmussen'in bu anlatım konusundaki orijinal kayıtlarını yeniden yaşamanın mümkün olmasını çok isterdim. Acaba İglulik anlatımcıları başparmakları diğer esnek parmakların karşısında durabilen kendi ellerine kıyasla deniz hayvanlarının hantal yüzgeçleriyle mi dalga geçiyorlardı? Yoksa bu İglulik öyküsü gerçekten avcılardan güçlü kurban töreni ontolojisini açıklamak için mi anlatılırdı? Kurbanları konusunda bir parodi gibi mi an-

1 Bkz. Rasmussen Knud. *Intellectual Culture of the Iglulik Eskimos.* (Report of the Fifth Thule Expedition 1921-1924. Cilt VII, No. 1.) Copenhagen, 1929. Ayrıca bkz. Franz Boas. *The Central Eskimo.* Washington D.C., 1888.

latılırdı, yoksa bu insanlar avcıların suçluluk duygusunu çözüme kavuşturmak konusunda ciddi miydi? Bilmiyorum. Öte yandan ben daha çok Navajo Kızılderili hikâye anlatıcılığı ile aşinayım. Aşağıda özetlenecek olan Navajo Ayı Kız öyküsünü, avcı ve kasaplar konusunda bir parodi örneği saymanın hiçbir mahsuru yoktur.

Navajo (Diné) Avcı *Dema*'sı Ayı Kız

Hainuwele ve Sedna mitolojisini anlattıktan sonra anlatımımıza son veremeyiz. Navajo Kızılderilileri arasında da Hainuwele'nin uzuvlarının kesilme öyküsünü andıran ve bir avcı hikâyesi olduğu kesin olan bir efsane vardır. Navajo hikâyesinde bitki yetiştiricilerinin etkisine atfedilebilecek tek unsur, hayvan türlerini dört yönün renkleri temelinde sınıflandırma geleneğidir. Ama bu, temel bir unsur olmayıp, Orta Amerika kozmolojisinin bir tezahürü olan Hopi Kızılderili kozmografisinin apaçık bir uyarlamasıdır. Navajoların "Ayı Kız" hikâyesi temelde parodinin en saf halini temsil eder:

— Mitolojik zamanlarda ilksel Çakal'ın karısı en küçük olanın dışında tüm kardeşlerini öldürmeyi başarmış. Onu da öldürebilmek için vahşi bir ayıya dönüşmüş. Ancak en küçük kardeşi, tanrısal güçlerin ve hayvanların yardımıyla kadını öldürmeyi başarmış, sonra da ölü kardeşlerini canlandırmış. Sonra da Ayı kız kardeşinin cesedini kesip parçalara ayırmış.[1] Wemale avcısı Ameta'nın Hainuwele'ye yaptığı gibi Navajo muadili de Ayı Kız'ı parçalara ayırmış. Ancak avcıların kısıtlamalarına uygun şekilde bu parçaların toprağa dikilmesi konusunda bir şey denmez. Böyle bir şey söylemek anlamsız olurdu, çünkü Navajo kadınları bahçıvan değil koyun çobanı olmuştu.

1 Bkz. Father Berard Haile. O.F.M. (ed: Karl W. Luckert). *Upward Moving and Emergence Way*, 1981, s. 207-216. Ayrıca bkz. Navajo Coyote Tales, 1984, s. 82-84.

Diné erkekleri bahçıvanların veya sebze yetiştiricilerinin rekabetiyle karşı karşıya kalmadı. Dolayısıyla Ayı Kız'ın kasabı parçaları olduğu gibi bırakmış. Ama Ayı Kız'ın vajinası geniş yapraklı yukka bitkisine, göğüslerinden biri, günümüzde bile göğüs ucunu andıran, çam fıstığı dolu kozalaklar üreten çam ağacına dönüşmüş. Diğer göğsü Kirpiye dönüşmüş. Bir kolu Siyah Ayı, diğer kolu Mavi Ayı olmuş. Bir bacağı Sarı Ayı, diğer bacağı Beyaz Ayı olmuş. Bağırsakları ince yılanlara dönüşmüş, kolonu Boynuzlu Çıngıraklı Yılan'ın başı olmuş. İnce bağırsakları Uzun Yılana, omurgası Tıknaz Ayıya dönüşmüş. Bu da Navajo Diné avcılarının yaratıcı kasaplık faaliyetleri konusundaki parodik hikâyesidir.

Avcı ve Kasap *Dema* Tanrıları

Böylece en azından ilkel avcılar arasında *dema* mitolojisinin şu veya bu şekilde söz konusu olduğu belirlenmiştir. Konuyu daha yakından incelediğimizde, kurban edilen bedenlerin öldürülmesiyle kasaplığın deneyimli avcılar olan erkeklerin becerilerini yansıttığını görürüz. Bu mitolojinin ana teması olan yaratıcı kasaplık, bitki yetiştiricilerinin kültürüne de uyar, ama bitki yetiştiricilerinin özünde avcı ve kasap olmaması ve heyecan düzeyi daha düşük evcilleştirme yöntemlerine adapte olmayı telafi ediyor olmaması gerekir. Tabii ki evcil hayvanlar da ileride öldürülüp, kesip parçalara ayrılmak üzere yetiştirilir. Ama evcil hayvanlarla bağlantılı faaliyetler ne Hainuwele mitolojisinin konusu ne de Maro ritüelinin amacıdır. Eskimoların Sedna efsanesi veya Navajo Kızılderililerinin Ayı Kız efsanesi gibi Wemale efsanesinin de avcılığa ve kasaplığa dair eski hayallere tutunmaya çalışan erkeklerin çıkarlarını ifade ettiği anlaşılır.

— Avcılarla bitki yetiştiricilerinin evrimsel diyalektiğe nasıl dahil olduğunu incelemeye başladığımıza göre ortaya yeni sorular çıkar: Ceram Adasındaki Hainuwele efsanesinin temelinde

ilkel bir bitki yetiştiricisinin yaptığını açıklama amacının yattığını söyleyebilir miyiz? Hainuwele'nin bedeninin bazı kısımları toprağa dikilmiş olması böyle bir sonuca varmamız için yeterli midir? Hayal gücümüzü zorlayacak bile olsak, kadınların akılcı bitki yetiştiricisi zihni böyle bir öykü anlatır mıydı? Kadınların geçim kaynağı, neyin tohum olduğu ve filizlenebileceği konusunda bilgi sahibi olmalarına bağlıydı. Hainuwele avcı ve kasap erkekler tarafından öldürülüp parçalara ayrıldığına göre bu erkeklerin böyle davranmasına neden olan ilk sebepleri hayal ve spor dünyasında aramak gerekmez mi? Son olarak da, "*dema*" bazılarının öne sürdüğü gibi, paleo-bitki yetiştiricilerinin dini alanında eşsiz bir teolojik kategori olarak görülmeye devam edilebilir mi?

Kök Kasaplığı ve Hindistancevizi Avı

Hainuwele'nin bedeninin, kök dikiminin bir prototipi olarak parçalara ayrılıp toprağa dikilmesinin, avlanma ve kasaplık dünyasının sınırıyla ilgili sorunları ve avcı erkeklerin adaptasyon zorluklarını temsil ettiği anlaşılmaktadır. Bir hayvanı kesip parçalara ayırmak onlar için asil bir eylem olurdu. Ama hayatta kalmak için bir kökün –tatlı patates veya *taro*– "kasaplığını" yapmak, kadınların erkeklere fiilen dayattığı bir kandırmaca gibi görünüyordu. Dolayısıyla kadınların haysiyetine bir hakaretle bitki yetiştiriciliğinin acısı çıkarıldı.

— Maro kurban törenini aklamak için erkeklerin anlattığı bitki yetiştiriciliğinin kökeni efsanesi kadınların genel statüsünü kök tohumları düzeyine indirgiyordu. Erkeklerin kasap olarak işlevselliği kültür değişimi sonucunda nasıl parodi düzeyine indiyse, işlevini yitirmiş avcılar tarafından yerine getirilen kurban töreni de Hainuwele kurbanını aynı oranda indirgiyordu. Kökün eti ile kurbanlık kızın eti arasındaki benzerlikleri ele alacak olursak, "Ameta ve Hainuwele" efsanesinde de, Maro festivalinde de yenebilir olan kısımlar tören alanına ve erkeklerin yetki alanına dahil edilmiştir.

— Ceram'la Batılı sömürgeciler arasında ilk karşılaşmalar ilk olarak 16. yüzyılda başladı ve 20. yüzyıla kadar sürdü. Batı Ceram'ın halkı avcı ve toplayıcılardı ve ormanlık arazileri yakarak yeni tarlalar açan kök yetiştiricileriydi. Erkekler sıklıkla ufak çaplı savaşlara katılıp kafatası avcılığı yapardı.[1] En yakın tarihli kafatası avcılığı 1992'de (hatta birkaç hafta önce bile) gerçekleşmiş olabilir. Adolf Jensen 1930'larda Batı Ceram'da hâlâ iki gizli erkek cemiyeti olduğunu belirtmiştir. Bunlar daha eski olan Wemale Wapaulame Cemiyeti ile daha yakın tarihli olup 1930'lara gelindiğinde Alune'den Batı Ceram'ın tamamına yayılmış olan Kakihan'dı. Bunların hiçbiri, Jensen'in Maro kültü, Wemale kafatası avcılığı veya yamyamlık konusunda topladığı mitolojik veya törensel bilgileri yansıtmıyordu. Dolayısıyla Wemale bitki yetiştiricilerinin *dema* tanrıları, kafatası avcıları ve yamyamlar içeren eski dünya görüşü konusunda varsayımlar öne sürebilmek için hâlâ etnolojik edebi örneklere bağımlıyız. Wemale erkekleri kafatası avcılığının başlangıcını şöyle anlatırlardı:

— Başlangıçta erkekler bayramlarını kutlamak için bir toplantı evi (*baileo*) inşa etmişler. *Baileo*'yu süslemek için duvarlara hindistancevizi, muz ve ananas gibi çeşitli meyveler asmışlar. Ama bunların güzel durmadığını düşünmüşler. Köpekler, geyikler ve domuzlar da asmışlar, ama onların da görüntüsünü beğenmemişler. Derken bir insan kafasının *baileo*'ya yakışacağına karar vermişler, ama böyle bir kafa elde etmek zormuş.

— Latulisa (savaş şefi ve *baileo*'nun lideri) kız kardeşi Silai'nin başını kullanmaya karar vermiş. Halkına "Gidip benim muz ağacımı kesin!" demiş. Ne demek istediğini anlamamışlar ve geri geldiklerinde "Muz ağacını bulamadık!" demişler. O zaman Latulisa'nın kendi, o sırada Alune kadınlarının giydiği bir

1 G. Knaap, "The Saniri Tiga Air (Seram); an account of its discovery... 1675, and 1950." *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 149* (1993), no: 2, Leiden, 250-273.

eteği (*kanune*) dokumakta olan kız kardeşinin yanına gitmiş ve başını kesmiş.[1] Başını *baileo*'ya asmış ve herkes bu süslemenin *baileo*'ya yakıştığını düşünmüş. O andan itibaren halk kafatası avcılığına başlamış. Savaşa gittiklerinde de birbirlerine "Hindistancevizini getir" veya "Kanari ağacına tırman" derlermiş. Hayatında bir kafatası kesmemiş olanlar bunları anlayamaz, ama diğerleri anlarlarmış.[2]

— Bu hikâye somut bir evrim bakış açısına uyarlandığı zaman kafatası avcılığını açıklamakla kalmaz, erkek cemiyetlerinin ve localarının neden gerekli olduğunu da gösterir. Erkeklerin locasının özel bir yer olması gerekliydi. Kadınların bahçelerinden gelen meyvelerle sebzeler, avcıların yaralı egolarının sığınağını süsleyebilecek en son sembollerdi. Eskiden olsa, avlanan hayvanlardan alınma, baş veya boynuz gibi parçalar avcıların statüsünü belirlemek açısından yeterli olabilirdi. Ama ormanda gerçek hayvanları avlamaya alışkın olan avcıların localarda sıkılırken birbirlerini böyle hayvanlarla etkilemesine imkân yoktu. Avcılar hayvan bulmakta giderek zorlanıyordu. Artık hayvan eti bulmakta o kadar becerikli değillerdi ve kadınların bostanlarda yetiştirdiklerine giderek daha bağımlı hale gelmişlerdi. Erkekler kendilerini kurtarmak için yeni yollar bulmak zorundaydı. Yukarıda sunulan efsanede erkeklerin en üstün lideri bile kendisine saygı duyulmasını sağlayacak kadar çok hayvan avlayamazdı. Erkekler önemlerini ve itibarlarını muhafaza etmenin başka yollarını bulmak zorundaydı. Bunun

1 Wemale kadınları dokuma yapmazdı, dövülmüş ağaç kabuğu giyerlerdi. Wemale bitki yetiştiricilerinin tersine Alune halkı "*makahala*"dır, yani pirinç yerler. Wemale halkı kök dikerdi ve toplum anaerkil ilkeler doğrultusunda düzenlenirdi. Wemale kadınları menstrüasyon dönemlerinde köyün dışındaki özel kulübelerde tecrit edilirdi. Wemale ile Alune halkları arasında karışık evlilikler yasaktı. Bkz. G. Knaap, "The Saniri Tiga Air (Seram)," 252.

2 Bu bölümler, Jensen ve Niggemeyer'in yazılarından tercüme edilmiştir 1939; 115vd.

için avcılık yaparken öğrendikleri becerilere bağlı kaldılar ve hayvanlara uygulamayı bildikleri dehşeti insanlar üzerinde de uygulamaya karar verdiler.

— Bu tarihi efsanedeki reis, kız kardeşinin kafasını keserek ailesi üzerindeki otoritesini –ve mülkiyet hakkını– zorla yeniden sağlamış oldu. Bu güç gösterisi erkeğin daha önceki basit avcılık hayatı bağlamında ele alınmalıdır. Geleneksel olarak bir avcının kasaplığını yapabileceği her şey zaten kontrolü altında demekti. İlkel bir avcı önce kendine bir silah yapar, ona sahip olur, sonra da kurbanlarını ele geçirirdi.

— Bu hikâye sonradan yabancılarla paylaşıldığında, reisin kız kardeşini öldürmesi için temel avcı dürtüsünün ötesinde, bir aile üyesine böylesine şiddeti aklayacak daha genel bir bahanenin sunulması gerekli oldu. Silai, kafasının kesilmesinden hemen önce ağabeyinin evinden ve otoritesinden kaçmaya hazırlanıyordu. Alune halkına özgü bir etek dokuyor olması, yasak olmasına rağmen muhtemelen bir Alune erkeğiyle evlenmeye hazırlandığını gösterir. Dolayısıyla kadının ne yaptığına –yani bir *kanune* dokuyor olduğuna– dair bilginin reisin ona uygulayacağı şiddeti aklamak amacıyla eklendiği düşünülebilir.

— Jensen'in derlemeleri daha dikkatli bir şekilde incelendiğinde Hainuwele kayıtları, hatta Maro kültüyle ilgili malzemelerin çoğu önce bu reisin, sonra da emrindekilerin yaptıklarını aklamak için tasarlanmış gibi görünür. Kadınlar dışkılama ve çürümeye yakın, kirli yöntemlerle bitkisel yiyecekler yetiştirirken, gizli erkek cemiyetlerinin üyeleri hem daha geniş hayvan dünyası namına soylulara özgü sorumluluklar yüklendiler hem de kendi evlerinde daha önemli sayılmanın ve saygı görmenin yollarını buldular. Ev, bitki yetiştiricilerinin ailelerinin yaşadığı yerdir. Ama böyle bir yerde hassas avcı egolarını desteklemek, avcıların geçmişe özlemlerini dindirmek ve erkeklerin üstünlüğüne, büyük yırtıcılar ortadan kalktığı zaman zaten kaybedilmiş

olan yaşam tarzına dair eskimiş bakış açılarını muhafaza edebilmek için Wemale erkeklerinin ara sıra bir Hainuwele kızını öldürmesi gerekliydi. Böylece geçmişe özlem duyan avcılardan doğrudan hiper-evcilleştiricilere geçişi gerçekleştirdiler, yani kendi türünün üyelerini öldüren insanlar oldular.

— Hainuwele mitolojisinin ölümden sonra becerikli olan avcılardan oluştuğu dönemde gerçek erkekler komşularının kafataslarını avlardı. Maro sarmal dansları icra ederler ve Hainuwele kızlarını öldürürlerdi. Toprağa kök diken kadınları taklit ederek kadınları parçalara ayırıp toprağa dikerlerdi. Ve suçlarının bilincinde oldukları için bu tür kurban kesimlerinin kozmik denge için gerekli olduğuna dair, aklama amaçlı bir kozmogoni yaratırlardı. Öte yandan, kadınların bitki yetiştiriciliği ekolojisindeki önemli rolü göz önüne alınınca, kafatası avcılığını izleyen akşamdan kalmışlığın suçunun kadınlara ve acemice yeniliklerine atılması da şaşırtıcı gelmemelidir.

— Mainala'da insanların yaşadığı dönemde savaş nedir bilinmezmiş. O dönemde insanlar silahsız olarak, Souwe adında bir mücadeleye katılırmış. Bu mücadelede sadece ellerini kullanırlarmış ve rakibinin başına dokunan karşılaşmadan galip ayrılırmış. Yenilen ölmüş sayılır ve oyun dışı kalırmış. Bu mücadeleyi hem kendi aralarında sık sık düzenlerlermiş hem de komşu köye gidip oradaki insanlarla mücadele ederlermiş...

— Bir defasında mücadele komşu köyde yer alırken gagasıyla bir fare taşıyan vahşi bir kuş onlara doğru uçmuş. Uçarken farenin kafasından bir tutam tüy yolmuş ve fare ölüsünü yere düşürmüş. O zaman insanlar, "Biz de oyunumuzda aynı şeyi yapalım, rakibini yenen kişi onun kafasından bir tutam saç alsın" demiş. Saç yolmak mümkün olmadığı için rakiplerinin saçını bıçaklarla ve palalarla keserlermiş. Mainala halkının vahşi kuşları taklit ettiği bu yeni oyuna Topiulu adı verilmiş. Mainala halkı komşu köyle bu mücadeleye giriştiğinde daima kazanan taraf olurmuş...

— Bir gün komşu köyden otuz bir kadın Mainala'ya Topi-ulu oynamaya gelmiş, çünkü o dönemde kadınlar da erkekler kadar birbiriyle mücadele edermiş. Mainala'ya giderken yolda aynı yırtıcı kuşu yine gagasında bir fare ölüsüyle görmüşler. Kuş farenin kafasını koparıp bedenini yere düşürmüş. Mainala halkının her zaman kazanan taraf olmasından dolayı kızgın olan kadınlar şöyle demişler: "Yırtıcı kuş bize ne yapacağımızı gösterdi. Bundan sonra biz de böyle yapacağız ve kafalarını keseceğiz." Mainala'ya ulaştıklarında herkes hâlâ bostanlarındaymış. Kadınlar bir tek yaşlı bir adam bulabilmişler ve onun kafasını kesip yanlarına alıp evlerine dönmek için yola çıkmışlar. Yolda giderken Batu Kokoba Dağında mola vermişler ve kafayı bir kayanın üzerine bırakmışlar. Kadınlardan üç aylık bir bebeği olan biri dosdoğru evine dönüp Mainala'da yaşlı bir adamın kafasını kestiklerini anlatmış. Bu arada Mainalalı erkekler evlerine dönmüşler ve kafası kesilmiş olan yaşlı adamın cesedini bulmuşlar. Kadınların izini sürüp onlara Batu Kokoba'da yetişmişler. Bir kayanın üzerinde duran yaşlı adamın kafasını görünce kadınlara saldırıp otuzunun da kafasını kesmişler. O andan itibaren savaş silahlarla yapılmış ve kafatası avcılığı da devam etmiş. Yaşlı bir adamın kafasının karşılığında otuz kadının birden kafasını kaybetmek köy için büyük bir felaket sayılmış ve kadınların bir daha mücadelelere katılmaması gerektiğine karar verilmiş.[1]

— Erkekler tarafından kafatası avcılığını gerekçelendirmek amacıyla anlatılan bu hikâye son derece anlamlıdır. Tüm avcı dinlerinde bazı yırtıcı hayvanlar taklit edilecek totem modelleri olarak işlev görür. Dolayısıyla başarılı bir yırtıcı kuşu taklit etmek, avcıların sağduyusuna uygun bir eylemdi. Ancak yırtıcıların totemleri taklit ederek elde edilebilecek aklanma, sadece hakiki yırtıcılar olan erkeklerin hakkıydı. Bu örnekte erkekler

1 Bu bölümler, Jensen ve Niggemeyer'in yazılarından tercüme edilmiştir 1939: 113vd.

"ideal" yitik avcı cennetini, yendikleri rakiplerinin sadece saçlarını kestikleri bir dönem olarak hatırlamayı seçerler. Onların gördüğü kadarıyla asıl sorunlar, cahil kadınlar avcı ve katil olmaya; erkekler gibi davranmaya karar verdiğinde başlamıştır.

— Yoksa "kadınlar erkekleri eve yeterince et getirmedikleri için başlarının etini yemeye başladıklarında" mı demek istemişlerdir? Bu duygu o dönemdeki evrim bağlamına uyarlandığında, asıl sorunların kadınların erkeklerin rollerini ellerinden alıp asıl yiyecek tedarikçileri haline gelmesiyle başladığına işaret ediyor olabilir. Dolayısıyla erkekler, avcılığın yerini alan savaş alanındaki başarılı rollerini de kadınlara bırakmamaya dikkat etmek zorundaydı. Kafatası avcılığına başlanmasının suçlusunun kim olduğuna dair daha dürüst olan başka bir hikâyeyi yukarıda gördük. Orada kız kardeşinin kafasını kesen reis, ilk kafatası avcısı olarak görülüyordu. Bu hikâyede ise kafatası avcılığının suçu kadınlara atılır ve avcıların bu konudaki aklanmalarının çarpık mantığı anlatılır. Erkeklere göre kadınları öldürme ve kafatası avcılığı sürdürülmek zorundaydı, çünkü öncesinde nasıl hayvanlar baskı yaptıysa şimdi de kadınlar erkeklere baskı yapıyordu.

— Satır aralarından, kafatası avcılığının erkeklerin bir zamanlar hayvan avcıları, kasaplar ve ailelerini geçindiren kişiler olarak değerlerini kanıtlama ihtiyacına benzer şekilde, genellikle evliliğe hazırlık olarak, gelinleri etkilemek ve onlara güven vermek için yapıldığını anlarız. Burada da erkekler başka hayvan türlerinde erkeklerin kendilerini kanıtlamasına benzer şekilde, savaşa tutuşarak kendilerini kanıtlardı. Bazı sınır toplumlarında yumruk dövüşü hâlâ bu amaca hizmet eder. Dolayısıyla kafatası avcılarının gözünde kafatası avcılığı ve gerekliliği, kadınların suçudur.

— Her Maro dansı köyden bir Hainuwele kızının kurban edilmesini gerektirmezse de, Jensen, Maro danslarının geleneksel olarak kafatası avcılığından dönüldükten sonra düzenlendiğini

öğrenmiştir. Dolayısıyla köylüler kendi evlerinde insan kurban etmeden önce "düşman" köylere kafatası avcılığına giderlermiş. Erkekler, belki daha önce onlara kayıp verdirenlerle ödeşmek için, ama aynı zamanda kaybettikleri avcı statüsünün yerine savaşçı onurunu geri kazanmak için başka köylerdeki insanların arasında kafatası avcılığına çıkarlardı. Kendi köylerinde de Hainuwele kurbanları muhtemelen daha az sayıda, ama yine de etki yaratma ve denge sağlama amacıyla öldürülürdü. Kadın toplayıcılar ve erkek suni yırtıcılar şeklinde ikiye ayrılan bir tür kendi doğalı ve kültürü temelinde kendi kendiyle çelişkide olan bir türdü. Avcılıktan evcilleştirmeye geçişte cinsiyetler arası huzur ve komşu köyler arası barış kuraldan çok istisna teşkil ederdi.

14.
Hokkaido'daki Ayı Avcıları

Ainu Kurbanlık Ayı Töreni dinler tarihi öğrencileri için ilkel ayı avcılarının dini davranışlarına ışık tutan bir etnolojik ölçüt haline gelmiştir. Bu kitap, özellikle avcılık dininden evcilleştirici dinine geçişe odaklandığına göre, ölçüt, örnek olarak seçilen Ainu törenlerinin en önemli anlarının altını çizmemize yardımcı olacaktır. Navajo avcı geleneğiyle özellikle "insan öncesi dönüşüm" mitolojisi açısından ortak noktalar bir sonraki bölümde sunulmuştur.

Hokkaido Adasındaki yerel Ainu kültürüne özgü antropolojik temalar arasında Kurbanlık Ayı Töreni en kötü namlı olanıdır. Ancak günümüzde bu ritüele Hokkaido adasında tanık olmak pek mümkün değildir. Ainu ayı avcılığına dair anlatımlar hep geçmişte kalmıştır. Günümüzde geniş ölçeklerde buğday, soya fasulyesi, patates ve mısır yetiştiriciliğine yer verilen adada büyük baş hayvanlar için otlaklar yer alır.

— Ancak Ainu Ayı Festivali, dinler tarihi öğrencilerinin gözde konularından biri haline gelmiştir. Ne de olsa ayıları ok ve yayla öldürmek, ilkel avcıların yaptığı bir şeydi.

— Öte yandan, Hokkaido Adasında yer alan ve *iomante* olarak bilinen bu popüler festival, ilkel Ainu ayı avcılarının dininin

neye benzediğini göstermesi isteniyorsa, sonuç yanıltıcı olacaktır. Ormanda, yani *omante*'de yapılan ve yetişkin bir ayının öldürüldüğü ilkel Ainu ayı avcılığı ile günümüzde düzenlenen ve evcil bir ayı yavrusunun ormandaki tanrısal sahibine geri gönderildiği *iomante* apayrı şeylerdir.

— İomante'nin bu kitapta ele alınmasının nedeni, romantikleştirilen avcı dininin geçiş tarihinin belli bir anında neye benzediğini görmemize yardımcı olmasıdır. İlk Ainu evcilleştiricilerinin nostaljik anılarından ve köylerde yaşamayı öğrenirlerken geçirdikleri geçiş adaptasyonu sürecinde yeni bir şeyler öğrenmemiz mümkündür. İomante ritüeli, onu insanların evriminin belli bir anının, muhtemelen taş devri avcılığının sonlarında, duygusal arınma ve doruk anının çarpıcı bir ürünü olarak anlamaya çalıştığımız takdirde daha da anlamlı olacaktır. Bu ritüel, insanların evcilleştirmeye kültürel adaptasyon aşamasına geçişini temsil eder. Hokkaido'da ayı avcılığı, yerleşik hayata özgü, nostaljik bir katliam şölenine indirgenmiştir.

— Benzer geçiş faaliyetleri on iki ila on bin yıl önce Göbekli Tepe'de de gerçekleşmiş olabilir. Bildiğimiz kadarıyla o kadim kült dini çözümlerini ailelerden ve yerleşimlerden ezoterik tecrit halinde aramıştır. O ilk dönemlerden itibaren dünyanın dört bir tarafında düzenli olarak kültürel geçiş krizlerine kafatası avcılığı, yamyamlık ve kurban katliamları gibi benzer dramatik tepkiler verilmektedir. İnsansı avcı-toplayıcıların soyundan gelenler, aradan geçen altı milyon yıllık evrimsel dönem sonucunda günümüzde bile çeşitli adaptasyon süreçleri yoluyla yakın geçmişteki Neolitik çırpınmaların etkisine alışmaya çalışmaktadır. On bin yıl önce Neolitik Devrimin insanoğlunun kültüründe neden olduğu dönüşüm şokunun artçı sarsıntıları günümüzde bile şiddetli bir şekilde yankılanmaya devam etmektedir. İnsanoğlunun kültürünün maruz kaldığı bu büyük geçişten hâlâ toplumsal

uyumsuzluklar, devrimler ve savaşlar kaynaklanmaya devam etmektedir. Bu kadim travmalar insanlar arasında sayısız zaferin yanı sıra bir o kadar da trajediye yol açmıştır.

— İomante'nin geleneksel yorumlarında kurbanlık bir ayının evine, yani uzaklarda, bazı ayıların hâlâ hayvan formunda yaşadığına inanılan dağların ötesinde yaşayan bir tanrı olan Efendisine gönderildiği kabul edilirdi. Ainu Hayvan Efendisinin bir tür tanrısal reis veya ayı türünün reisi olduğu anlaşılmaktadır. Kurbanlık *iomante* ayısı, Ainu erkeklerinin avlayıp kasaplığını yapması için daha fazla ayının gönderilmesi gibi geleneksel bir istek mesajıyla uzaklardaki Efendisine gönderilirdi. Genç haberci ayı da misafir olarak karşılanacağı Ainu halkına geri dönmeye davet edilirdi.

— Ama daha yüksek sayıda ayı gönderilmesi için iletilen bu normal görünümlü talebe rağmen, modern Ainu ayı kasaplarının *iomante* törenlerinde ifade ettiği mesaj artık geleneksel ayı avcısı duygularını aktarmayıp, evcilleştiricilerin neşeli ruh halini ve arzularını yansıtırdı. Kurban, iki veya üç yaşında tutsak ve "evcil" bir ayıydı. Dolayısıyla gönderilen duada başka şeyler ifade edilirdi.

— Kurbanlık hayvan onuruna bir festival düzenlenirdi. Erkekler kurbanın etrafında toplanırdı. Çocuklar küçük yaylarla ona kör uçlu oklar atardı. Bu cisimler hayvanı öldürecek kadar büyük veya keskin değildi, ona sadece işkence etmeye ve kızdırmaya yarardı. Ayı ağır ve ıstıraplı bir şekilde ölmeye mahkûmdu. Törenin zirve anında daha büyük bir ok kurbanın kalbine saplandığı zaman bütün erkekler hayvanın etrafına üşüşüp onun ölümüne katkıda bulunmaya çalışırdı.

— Eğer bu ritüel, daha çok ergenlerin numaradan atış yaptığı en yakın tarihli örnekleri temelinde yorumlanacak olursa, bu faaliyet erkek çocuklarının ergenliğe geçişi olarak açıklanabilirdi. Tek bir ayıyla birçok çocuk aynı anda yetişkin ayı avcısı statüsü

elde edebilirdi. Ergenliğe geçiş amacı bir ara ritüelin ana amacını teşkil etmiş olabilir, ama bu stratejinin festivalin başlangıçtaki hedefi olamazdı. 19. yüzyılda, John Batchelor Ainu halkı arasında yaşayıp yaşam tarzlarını ayrıntılı bir şekilde anlattığı zaman, ormanda çoğu erkek çocuğunun gerçek anlamda avcılık yaparak olgun erkekler olduklarını kanıtlamalarını sağlayacak kadar çok ayının yaşadığı anlaşılmaktadır. John Batchelor ayrıca o günlerde bu olayın dinamiğinin anlaşılmasını sağlayacak bilgiler de sunmuştur.[1]

— Her şeyden önce, kurbanlık hayvan daima kafeste tutulan evcil bir ayıydı, yani iki veya üç yıl önce avcılar annesini öldürüp, kesip parçalara ayırdığı zaman yakalanmış küçük bir yavruydu. Avcıların genel tutumundan, o dönemde ayı yavrularını öldürecek kadar aç olmadıkları varsayılabilir. Bu yavruları canlı "oyuncak ayıcıklar"mış gibi evlerine, eşlerine ve çocuklarına götürecek kadar duyarlı ve insancıl oldukları da anlaşılmaktadır. Yavrular yemek yemeyi öğrenene kadar koruyucu annelik yapan insanların memelerini emerdi. Yavru ayı hem hayvan-çocuk olarak evlat edinilirdi hem de kötü namlı ama şerefli bir tanrı misafiri olarak evlerde ağırlanırdı, koruyucu ebeveynleri ve üvey kardeşleri olan insanlarla beraber büyürdü.

— Ainu kültürel bağlamında bu ayı yavrusunun tanrısal bir varlık olarak kabul edilmesi "insan öncesi dönüşüm" türünden tipik bir mitolojik yönelim yansıtır ve gelecek bölümde ele alınacak olan Navajo Kızılderili avcı geleneği gibi insan öncesi dönüşüm mitolojileriyle tam bir uyum içindedir.

— İlginç bir Ainu kaynağına göre "tanrılar bazen oyun oynamaya insanların dünyasına gelirler; ayı tanrı, siyah kürklü, keskin pençeli kocaman bir bedene bürünür; Horokeu-Kamui adlı bir tanrı olan kurt beyaz bir giysi giyinir; Chiron-Nubu-Kamui

1 John Batchelor, *The Ainu and Their Folk-Lore* (London, 1901), s. 483-95.

adlı bir tanrı olan tilki sarımsı kahverengi bir şekle bürünür; diğerleri de kuş, böcek veya balık kılığında gelir... Av tanrıçası tanrıların dünyasında daima çok güzel ve genç bir tanrıçadır, ama bu dünyaya Japon alakargası gibi küçük bir kuş kılığında gelir... Toprak ve tarım tanrısı olan Nusaburo-Kamui yılan şekline bürünür... Dağlardaki ırmaklarda yaşayan yer solucanları gibi ince ve uzun solucanlar su tanrılarıdır."[1]

Resim 35. Ainu *iomante*. Japon parşömen tomarı resmi. British Museum'un Mütevelli Heyetinin izniyle.

— Bu noktada, evcilleştirici insanların bugüne kadar çeşitli türleri evcilleştirmede gösterdiği başarının ardındaki sırrın, hayvanların bu kadar erken yaşta evlat edinilmesi olabileceğini belirtmek gerekir. Ancak zaman içinde ayılar gibi yabani yırtıcılarla yapılan her türlü ehlileştirme deneyiminin başarısızlığa mahkûm olduğu anlaşılmıştır.

— Ehlileştirilmiş genç bir ayı birilerine zarar verecek kadar büyüdüğünde kafese konması ve beslenmesinin dikkatli bir şekilde yapılması gerekliydi. Ancak o zaman bile, insan ailesiyle

1 Kyosuke Kindaichi, çev. Minori Yoshida. Southwestern Journal of Anthropology, Cilt 5, No. 4, 1949.

arasında gelişen duygusal bağın tamamıyla kesilmesi zordu. Kurban edilme günü geldiğinde koruyucu annesi olan insan, hayvanın kaçınılmaz kaderini açıklamak için çeşitli bahanelere başvururdu: Ayı beslenemeyecek kadar büyümüştü. Aslında başka ebeveynlere veya dağlardaki Efendisine aitti. Oraya dönüp koruyucu ailesi olan insanlar tarafından kendisine ne kadar iyi bakıldığını anlatması lazımdı. Sonra hayvana bir gün Ainu halkına döneceği ve kendi onuruna düzenlenen festivale katılabileceği anlatılır. Bunlar tabii ki katillerin suçluluk duygusunu ve kasaplık faaliyetlerinin yükünü azaltmak için söylenen şeylerdi. Bu sözler aynı zamanda hayvan-çocuk veya kardeşlerini kaybettikleri için veya yavrunun küçük ve sevimli olduğu günlerin yasını tutan insan ailesinin üyelerini ikna ve teselli etme amacını taşıyordu, çünkü ayrı kalışları kısa süreli olacaktı.

— Her halükârda, Ainu Kurbanlık Ayı Töreni'nin bir yorumcunun ayı festivalleri için genel anlamda söylediği gibi "mükemmel bir av" olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır – tabii "mükemmel bir av" mecazi olarak evcilleştiricilerin kasaplık şöleni anlamına gelmiyorsa.[1] Veya belki ayı avcılığı konusundaki bilgileri çok sınırlı olan kadınlarla çocukları etkilemek için düzenlenen parodik ayı avı kastediliyordur. Mükemmel bir ayı avının sahnelenmesi için hayvanı öldürürken bu abartılı ve gülünç törene başvurmak gerekli değildi. Çeşitli küçük ok ve yaylara gerek olmazdı; ayının kaçmak istemesin diye kollarıyla bacaklarının açılarak dört ayağının bağlanmasına da gerek olmazdı. Başka bir deyişle, hayvanın böyle ağır ve ıstıraplı bir ölüm yaşaması gerekli değildi. Bir kurbanın ıstırap çekmesi ve ölümü, yaygın ortodoks avcı dini bağlamında tüm başarılı av seferlerini mükemmellikten uzak hale getiren şeylerdir. Aslında Ainu ayı festivali de bu kusuru daha da büyütür.

1 Bkz. Jonathan Z. Smith, *History of Religions*, 1980, s. 126.

— Ainu avcıları-çiftçileri hayvanın öfkesini ve hiddetini suni olarak çağrıştırarak özendikleri kahramanlığı köydeki herkese sergilemiş oluyorlardı. Aslında ormanda ayı avına çıkıldığında ayıyı öldürmek için az sayıda avcıya gerek vardı. Ama bu festivalde köylüler –ayı avcılığının gerçek olduğu eski kahramanlık günlerinde gerçek erkeklere dönüşecek olan erkek çocukları gibi– potansiyel ayı avcıları olarak kendilerini kanıtlamak için ellerine geçen tek fırsatı yakalamış oluyorlardı. Ayı kasaplığı festivali köyün tüm erkeklerinin, geçmişte kendilerine gerçek statü kazandıracak bir rolle ailelerine kahramanca et tedarik edenler olarak yeniden değer kazanmaları için sahnelenirdi. Erkekler bu neşeli gösteriyi, ormanda ayı avcısı olma fırsatlarının giderek azaldığı bir dönemde sahnelerlerdi. Gerçek et tedarik edemeyişlerini telafi etmek için şiddete ve sirk benzeri gösterilere başvuruyorlardı. Bu, evcilleştirmenin ilk aşamalarına geçmekte olan başka kültürlerde de rastlanılan şiddet içeren bir telafi şekli ve hiper-evcilleştirmeye –bazılarının deyimiyle "uygarlığa"– geçişi deneyen insanların şiddet dolu savaş yapma şeklidir.

— Ancak "insan öncesi dönüşüm mitolojisi"nde dünyadaki tüm insan tiplerinin bir olduğu varsayılır. Dış görünüşün geçici olduğuna inanılır ve gerçek özlerin değişimine göre daha kolaylıkla değer kaybettiği düşünülür. Bu durumda Ainu insan öncesi dönüşüm "ontolojisinin" (yani varlık teorilerinde) hangi yönleri bu törensel işkence gösterisine izin veriyordu? Kyosuke Kindaichi Ainu tanrıları hakkındaki bu bilgileri genç bir Ainu kızından öğrenmişti.[1] Bu, anlamlı bir durumdur. Bu genç kıza küçükken *iomante* kurban töreni şöyle anlatılmış olmalıdır: Yavru ayı, bir tanrı oyun oynamaya Ainu topraklarına gelmiştir. Buraya gelmiş, insan çocuklarıyla oynayarak büyümüştür.

1 Kyosuke Kindaichi, çev. Minori Yoshida. *Southwestern Journal of Anthropology*, Cilt 5, No. 4, 1949.

— Buna göre festivalin sonundaki sirk benzeri işkence gösterisi, tanrının hâlâ oynamak istediğini gösteriyordu.[1] Bu uğurlama festivalinden hemen önceki dönemde ayının, kafeste tutulmadığı takdirde üvey kardeşleri olan insanlara karşı oldukça taşkın ve şiddete eğilimli davranışlar sergilediğini varsaymak mantıklı olacaktır. Ayı dizginlenmeden kısa bir süre önce oyun arkadaşları olan insanlar onun kendilerine eziyet ediyor olmasından yakınmış olmalıdır. Böylece insan arkadaşları ayıya insan toplumda nasıl davranması gerektiğine dair son bir ders vermişlerdir. Her şey tabii ki kardeşlerin iyi niyetli oyunu ve rekabeti doğrultusundaydı.

— Peki ama Ainu erkekleri avcı tanrıların en yücesi olan Ayıların Efendisiyle gerçekten iletişim kurup koruyuculuğunu üstlendikleri yavru ayıyı sevdiklerine ikna edip, ona ölümüne işkence ettiklerini fark etmeyeceğine mi inanıyorlardı? Aslında Ainu halkı için ayı avcılığı dönemi sona eriyordu. İşlevini yitirmiş avcılar ve acemi evcilleştiriciler olarak yeni yaşam tarzlarını dengelemeye ve geçmişte kimliklerini inşa ettikleri, onlara kendine güven vermiş olan ayı avcılığı geleneğini hatırladıkları haliyle muhafaza etmelerine katkıda bulunacak bir devamlılık sağlamaya çalıştılar.

1 Bu davranış tarzı günümüz insanlarına haksızlık gibi görünebilir. Ancak günümüzdeki geyik avları, bütün katılımcılar açısından sportmenliğin söz konusu bir "spor" mudur?

15.
Navajo Avcı Geleneği

Bu bölüm, yazarın 1975'te yayınladığı aynı adlı kitaptan alınmıştır. Göbekli Tepe'nin gizemlerinden bazılarını gün yüzüne çıkarmaya yardımcı oldukları için kısaca da olsa, insan öncesi dönüşüm mitolojisi, avcılığın yükü ve meşrulaştırılması, peyzajın mitolojik açıdan incelenmesi, avcılık için av hayvanlarının serbest bırakılması ve sürü hayvanlarının mülkiyeti açısından aklanma gibi çeşitli temalar sunulmuştur. 1975'te yayınlanan bu kitap, yazarın Diné taş devri dini alanına attığı ilk adımdı; sonrasında bu alanla başka birçok teması oldu.

Avcılık Mitolojisi

1971'de hafta sonlarında Arizona ve New Mexico'da Navajo Kızılderili (Diné) bölgesinde saha araştırmaları yürütmeye başladım. "Din"in akademik tanımlamaları ve okulda anlamaya gayret gösterdiğimiz sosyal yapılarla şüpheli evrim silsileleri, Diné (Navajo) gelenekselcilerine onlardan ne öğrenmek istediğimi anlatmakta yetersiz kalıyordu. Navajo törenleri konusunda mevcut antropolojik literatürü okuduktan sonra eksik olanın ne olduğunu anladım. Geleneksel Diné av yollarındaki –avcılık şarkıları, ritüeller, dualar ve mitolojisi konusunda kanıtlara ihtiyacım vardı. Johnny C. Cooke'un yardımıyla ritüel temelli bir

av yolunun tamamını hâlâ hatırlayan son kişiyi buldum. Ona av yolunun "kökeni" veya "evrimi" konusunda sorular sormama gerek olmadı. Bu gibi sorulara mitoloji kendiliğinden cevap vermeye başladı.

— Bu taş devri geleneğinin insan emanetçisi olan Claus Chee Sonny de tabii ki bu geleneğin kökeni konusunda bir şey bilmiyordu. Hiçbir insanlık tarihinde mutlak birincil sebepler anlatılamaz, çünkü Birincil Sebepler belirlendiği anda hemen "öncül"ler konusunda sorular sorulacaktır. Öte yandan işinin ehli tüm hikâye anlatıcıları, bir hikâyenin ilerlemesi gerektiğini ve başkasının fornel mantığının gerektirdiği sonsuz geri dönüşlerle zaman harcamasına gerek olmadığını bilir.

— Claus Chee Sonny'nin taş devri avcılık efsanesinde tüm avcılık tanrıları bir şekilde "hayvan" veya "tanrı-hayvan-insan" kategorilerine üyeydi. Tek istisna, Konuşan tanrı adındaki avcılık tanrısıydı, çünkü insan benzeri, "konuşan" bir karakterdi. Ancak görünüşte istisnai olan bu tanrı, ortaya çıkmakta olan daha büyük resimle uyumsuz değildi. Günümüz insanlarının prototiplerinin yanı sıra, diğer yırtıcılar ve tanrılar da, insan öncesi zamanlara atıfta bulunan bu efsane bağlamında, mitolojik insan öncesi dönüşüm halinde yaşayan "insanlar"ın farklı görüntüleri olarak vardı. "İnsan öncesi dönüşüm," insanın yaşayan dünyanın tüm canlılarıyla akrabalığıyla ve aralarındaki devamlılıkla ilgili mitolojiyi konu alır. İnsan öncesi dönemde tüm canlılar varlıklarını bir dönüşüm halinde yaşardı, yani dış görünüşlerini ve biçimlerini, giysi değiştirir gibi değiştirebilirlerdi.[1]

— "İnsan öncesi dönüşüm mitolojisi," Sir Edward Burnett Tylor ile başkalarının bize "animizm" konusunda söyledikleriyle tamamıyla zıttır. "İnsan öncesi dönüşüm"ün geleneksel Navajo

1 Luckert, *The Navajo Hunter Tradition*, 1975, s. 133. Ainu geleneği de "insan öncesi dönüşüm" mitolojisinin güzel bir örneğini içerir: "Ayı tanrı, siyah bir kürk, keskin pençeler ve kocaman bir bedene bürünür; ... kurt beyaz bir giysi giyinir..." Minori Yoshida, Kyosuke Kindaichi çev., bkz. Bölüm 14.

anlamı doğrultusunda her şeyin ruh veya tin sahibi olduğu söylenemez; bu ilkel mitolojiye göre bütün "insanlar" giysi değiştirir gibi dış görünüşlerini değiştirerek kendilerini dönüştürmeyi başarırdı. Burada vurgulanan insanları dinamo gibi içeriden çalıştırması gereken görünmez ruh veya tinler değil, insanlar, bireyler ve görünüşleridir. Aşağıda özeti sunulmuş olan "avcılığın kökeni" miti, insan öncesi dönüşüm halindeki "insanların" nasıl kılık değiştirip bazen sonradan ilk kılıklarına dönüştüklerinin bir örneğini teşkil eder.

Claus Chee Sonny'nin Avcılık Mitinden Bir Bölüm: İlk avcı insanın dört oku varmış. Bu avcının hedef aldığı ilk geyik yetişkin bir erkek geyikmiş ve bu büyük geyik bir maun çalılığına dönüşmüş. Bu çalılığın yaprakları geyik boynuzlarını andırır. Avcının hedef aldığı ikinci geyik yetişkin dişi bir geyikmiş ve o da hemen bir kayalık gülü çalılığına dönüşmüş. Bu çalılığın sapından elde edilen kabuk, bebeklerin yataklarını hazırlamak gibi, annelikle bağlantılı bir işlevde kullanılır. Avcının hedef aldığı üçüncü geyik iki uçlu, genç bir geyikmiş ve o da hemen ölü bir ağaca dönüşmüş. Navajoların iki uçlu geyikler için kullandığı kelime, "ölü ağaç" kelimesiyle eşseslidir. Avcının hedef aldığı dördüncü geyik bir yavruymuş ve o da hemen yosun kaplı bir kayaya dönüşmüş. Navajoların geyik yavruları için kullandığı kelime, "yosun kaplı kaya" kelimesiyle eşseslidir. Tanrısal "insan öncesi dönüşüm" dönüşüm şartları altında ortaya çıkan bu dört geyik-kişi, öldürülmemek için gerekli olan avcılık şartlarını belirlemişlerdir. Dolayısıyla avcılık etiği, doğru kurallar ve güvenli yöntemler, hedef alınan kurbanın özellikleri doğrultusunda belirlenmiştir.[1] Böylece avcılığa geyik-kişilerin ilan ettiği şartlar temelinde izin verilmiştir. Bu kurallara uymak, suçluluk duygusunu hissetme ihtiyacını veya onları kızdırma olasılığını ortadan kaldırır.

---

1 Karl W. Luckert. *The Navajo Hunter Tradition*, 1975, s. 29-31.

İnsan Öncesi Dönüşüm Bir Doğuş Miti Değildir

Diné avcılık mitolojisinin temelinde mitolojik "insan öncesi dönüşüm" temasının olduğunu keşfetmek çok şaşırtıcı oldu. Kuzey Amerika'nın güneybatı bölgelerindeki herkes gibi belli bir yönde düşünen olan Johnny Cooke ve ben, Navajo "avcılığın kökeni" efsanesinin bir tür doğuş bağlamında yer almasını, yani ilk avcıların ve/veya av hayvanlarının yeraltının birkaç kat altından yeryüzüne çıkmalarına dair bir hikâyeyle başlamasını bekliyorduk. Diné avcılarının vajina benzeri bir açıklık yoluyla Toprak Anadan doğmuş olmasını veya içi boş bir kamıştan yukarı tırmanmış olmasını bekliyorduk. Buraya yakın bir bölgede yaşayan Hopi Kızılderili klanlarının –ama hepsinin değil– çocuklarına, hatta klan dışından insanlara anlattıkları böyle şeylerdi. Hatta Hopi Kızılderilileri Little Colorado Nehrinin kanyonunda belirli bir noktanın yeryüzüne çıkış noktası olduğuna inanır.

— Doğuş miti, Diné iyileştirici ilahi yollarında önemli bir rol oynar. *Upwardmoving and Emergence Way* kitabının Navajo şarkıcıları, Navajo törenlerinin repertuarını "doğum yolu" açısından sınıflandırıp hatırlayabilmek için doğuş mitinin abartılı bir versiyonunu anlatırlar. Bu şamanlara göre tüm diğer Diné ilahi yolları kendi doğum yolu tören geleneğinden kaynaklanmıştı. Arizona Üniversitesi'nin arşivlerinde bulunan Rahip Berard'ın belgeleri arasında bu ilahi yol geleneğinin açısından çizilmiş, birkaç metrelik bir diyagram yer alır. Berard Haile'nin *Upward Moving and Emergence Way* kitabına yazdığım "Editörün Önsözü"nde bu belgeyi yayınlayıp açıkladım.[1] Doğum yolu mantığı, bölgede yaşayan Pueblo Kızılderililerinin kozmografisinin kültürel bağlamını benimser ve temel yaratıcı iyileştirme süreçlerini "yeraltından yeniden doğuş" olarak yorumlar.

— Lütuf yolu şarkıcıları, kendi epistemolojik yönelimlerini açıklamak için benzer bir hafıza sentezi oluşturmuştur. Lütuf

1 Bkz Berard Haile. *Upward Moving and Emergence Way*, 1981, s. vii—xv.

yolu şarkıları eski Navajo ilahi yolu versiyonlarından daha uzun ömürlü olacak gibi göründüğünden, genel doğuş efsanesi çoğu yorumcu arasında popülerliği ve basitliğinden dolayı kabul görür. Hatta bazı insanlar tarafından "onaylanan standart" Diné versiyonu olarak görülür. Ancak Diné ilahi yollarının tarihi evrim dinamiği çok daha karmaşıktı.[1]

— Geyik Av Yolunu kayıt altına aldıktan iki buçuk yıl sonra, 1974'te dokuz gecelik Çakal Yolu törenini de kayıt altına aldım. Bu törenin Doğuş efsanesi ciddi ölçüde kısaltılmıştır ve yeraltı dünyasında Çakal İnsanlarının keşfedilmesiyle ilgili anlatımla sınırlıdır. Anlatım ancak ilk Çakal Yolu şamanının yeraltına inip Çakal Yolu şarkılarını öğrenmesine izin verecek düzeydedir. Dolayısıyla Çakal Yolu geleneği insanların kökeninin "doğuş" yoluyla gerçekleştiğini savunur ve ilk şamanın yetkisini yeraltında aldığını öne sürer. Kabul törenini geçmiş en yeni üyelerden olan Luke Cook, Çakal Yolu konusundaki kendi anlayışına, "İlk Erkek ve İlk Kadın" ailesi kavramı dahil olmak üzere tipik doğuş mitolojisini de katmıştır. Luke Cook'un ve Claus Chee Sonny'nin kapsamlı ontolojisinin özeti, Navajo Geyik Yolu Ajilee geleneğini konu alan kitapta sunulmuştur.[2]

— Johnny Cooke'yle birlikte Claus Chee Sonny'nin öğrencisi olduğum için sözlerini doğrulama zorunluluğunu hissediyorum. Sonny Geyik Yolu köken efsanesini "insan öncesi dönüşüm" türünden dönüşümler şeklinde anlatmayı tamamladığı zaman ona bu avcılık hikâyesinin neden birçok okul kitabında sözü edilen Doğuş hikâyesine veya Dört Yön tanrılarına atıfta

1 Çakal Yolu töreninin geçirdiği evrimin kısa bir tarifi için bkz. Giriş, Karl W. Luckert, *Coyoteway, a Navajo Holyway Healing Ceremonial*, 1979, Bölüm 1 ve 2. tarihi araştırmalar açısından Diné ilahi yollarındaki tüm "Lütuf Yolu" unsurlarının kendi değerleri temelinde, kendi törenlerinin tarihi bağlamında incelenmesi gerekir. Lütuf Yolu fikirlerinin bazıları günümüzde iyi niyetli dilsel sadeleştirmeler, hatta savunma amaçlı "köktenci" indirgemeler olarak açıklanır.

2 Karl W. Luckert. *A Navajo Bringing-Home Ceremony* 1978, s. 17-20.

bulunmadığını sordum. Sonny'nin cevabı az ve özdü: "Doğuş hikâyesi ve Dört Yön tanrıları Diné Geyik Av Yolunun değil, Lütuf Yolunun bir parçasıdır."

Bu Hayvanların Efendisi Henüz Doğal Sahipleri Değil

Navajo avcılık geleneğini kayıt altına alıp incelerken apaçık şekilde meşru bir hayvanların efendisinin olmadığını fark ettim. Eskiden bufalo boğalarının, günümüzde de erkek geyiklerin üstlendiği sürü lideri rollerine dair bir bilinç söz konusuydu. Bu genel mantık, geleneksel Navajo orantı düşüncesinin standart sistemine aittir. Örneğin bir iyileştirici olan Claus Chee Sonny, yüksek bir şifalı bitkiyi, yakınlarında yetişen daha küçük boylu bitkilerin reisi olarak tespit etti.[1]

— Claus Chee Sonny'nin avcılık efsanesinde, gerçek anlamda bir hayvanların efendisi yerine o rol için rekabet eden çeşitli yırtıcılardan söz edilir. Başlangıçta aralarında avcı insanlar da vardı. Aralarında yer alan, agresif yırtıcı kuş türünden Siyah Tanrı (Kuzgun) bir süreliğine diğerlerine göre üstünlük sağladı. Mitolojik çağlarda insanlar avcılığa başladığında Siyah Tanrı o ilk tanrısal avcılardan biriydi. Başlangıçta göçebe olan tüm "insanlar" potansiyel avcılardı. Claus Chee Sonny'ye göre av hayvanları suistimal ediliyordu, bu sebeple Siyah Tanrı onları koruma altına almak için çevresine toplar. Av alanlarında bu hayvanların sayısı giderek azaldı.

— Bütün bunlar, hayvanların yeni bekçisi Siyah Tanrının avcı olmayı bırakıp av hayvanlarının koruyucusu haline geldiği anlamına gelir. Hayvanları kapalı bir yerde tutardı ve ara sıra kendisi ve ailesi için bir tanesini alıp öldürür, kesip parçalara ayırırdı. Claus Chee Sonny'nin çoban zihniyeti burada kendini olduğu gibi gösterir ve daha genç yaşta olmak istediği geleneksel saf avcının bir adım ilerisindedir.

---

1 Luckert, *The Navajo Hunter Tradition*, 1975, s. 54-57.

— Ancak bu avcılık efsanesinin apaçık ve tutarlı bir mantığı vardır. Navajo avcıları, sözlü geleneklerinin yanı sıra, av sahasında Siyah Tanrının (Kuzgun) avcı insanlar yaklaştığı zaman hayvanları nasıl uyardığını görmüştür. Mitolojik çağlarda bile muhafazakâr Siyah Tanrı çobanların motivasyonlarına sahip olmuş olmalıdır. Avcılar Siyah Tanrının hayvanların ortadan kayboluşuyla bağlantılı olduğundan şüphelenirdi. Zamanla bu tanrının bütün hayvanları yeraltındaki dağ kulübesine topladığı anlaşıldı. Ama bu keşif başlarda, insanların henüz bugünkü biçimlerine kavuşmadıkları bir dönemde gerçekleşti.

— Claus Chee Sonny, onunla görüştüğümüz 1971'de bile aşırı avlanma diye bir şeyin olabileceğini veya av hayvanlarının azalmasına neden olmuş olabileceğine henüz kendi kendine bile kabul etmiyordu. Dini açıdan içi rahat olan bir avcının zihnine göre daima yeterli av hayvanı olacaktır. Onun için sorun, avcıların yanlış yöntem ve tavırlarla ve yanlış kurallar doğrultusunda avlanmış olmasıdır. Siyah Tanrı, avcıları cezalandırmak amacıyla –hem kendi için hem de onları korumak için– hayvanları geri çekip saklamıştır.

— Derken Siyah Tanrı, avcı insanların bir temsilcisi tarafından tuzağa düşürüldü. Siyah Tanrının hayvanları diğer avcılar için serbest bırakacak olan, ilkel insan öncesi dönüşüm halindeki yeni rakibi, kılık değiştirmiş bir Köpek Yavrusu, bir Kurt, Konuşan Tanrı ve ilk avcı insan olarak tespit edilmiştir. İnsan öncesi dönüşüm şartlarında istediği anda bunlardan herhangi biri olarak ortaya çıkabilirdi. Dolayısıyla onun av yolu Geyik Yolu, Kurt Yolu veya Konuşan Tanrı Yolu olarak bilinir.

— Claus Chee Sonny'nin avcılık hikâyesi avcılık mitolojisinin bir yönelim değişikliği anına, bir tür çoban dinine doğru geçiş aşamasına işaret eder. 1970'lerde Navajo gerçekliği, çoğunlukla ahırlarda tutulan koyun sürülerinden oluşuyordu. Her zaman olmasa da genelde sürülerin sahipleri kadınlardı. Sonradan edi-

nilen büyükbaş hayvanlar da, her zaman olmasa da erkeklere aitti. Ancak geçiş aşamasındaki bir avcı olan Claus Chee Sonny av sahasına çıktığı zaman vicdanına "doğal" Kuzgunlar (Siyah Tanrı) ve Erkek Geyik tiplerinin arasından yol bulmak zorundaydı. Her ikisi de geyik sürülerini koruma rollerini oldukça görünür bir şekilde yerine getirirlerdi. Onları sahipleriymiş gibi korur ve güderlerdi.

— Claus Chee Sonny'nin anlattığı efsane beni, Amerika Kızılderililerinin atalarının binlerce yıl önce yolculuk yaptığı Bering Boğazının karşı tarafında bu efsanenin izlerini aramaya itti. Kadim Aryan çobanlarının mitolojisinde yeryüzündeki bir delikten "Hayvanların Serbest Bırakılması"na dair mitolojik bir temanın izlerine rastlarız. Bu tema Rig Veda'da, İndra adlı savaşçı tanrının referansları arasında kaydedilmiştir. Bu tanrının, Vala Dağında tutsak tutulan sığırları Aryan halkı için özgür bıraktığına inanılır. Belki de tanrı İndra (veya farklı adlar altındaki benzer tanrılar) önce Aryan halkının çobanlık yapmaya başlamasını sağlamış, sonra da, yaklaşık dört bin yıl önce İndus uygarlığından başka halklara karşı mücadelelerde onlara liderlik yapmıştır. Veda mitolojisinde ileri sürülen buydu. Tanrının Vala Dağını yıkması, Vasyu şehirlerini yıkması için de bir model oluşturmuştur.[1] Bu efsanenin şiddet için aklama sağlama amacını taşıdığı bellidir.

Geçiş Dönemindeki Avcı Tanrılar

Tüm avcı tanrılar çoban sponsorlarına dönüşmemişlerdir ve Rig Veda'da gördüğümüz üzere İndra'nın bir savaş tanrısına dönüşmesi tüm çoban tanrılar açısından söz konusu değildir. Karşılarına çeşitli fırsatlar çıkmış olmasına rağmen, hepsi avcıların şiddetine ayak uydurmamış veya doğrudan savaş veya hi-

1 Karl Friedrich Geldner. *Der Rig Veda* 1, 62, 4. 5; 1, 121, 4; 1, 130, 3; 3, 32. 16; 6, 18, 5; vs. Harvard University Press, Cambridge Mass. 1951-1957.

per-evcilleştirme tanrılarına dönüşmemişti. Bir sürünün hayvan bedenli efendisinden tüm hayvanlara sahip olan antropomorfik efendiye geçiş bayağı büyük bir ilerleme anlamına gelir. Bu, ilkel avcıların antropomorfik hayvan efendileri, sahipleri veya sahibeleri konusunda düşünmeye başladıkları zaman kaydettikleri ilerlemedir. Bu ilerleme büyük ihtimalle on iki ila on bin yıl kadar önce Göbekli Tepe kültünün katılımcıları tarafından da kaydedilmiş ve Toprak Ana ile Gök Baba cinsiyet odaklı özellikler temelinde baştan canlandırılmıştır. Bu değişim araştırmacıları başka bir tanrı daha, yani hayvanların efendisi, yaratıcısı ve sahibi olan ve buna bağlı olarak insanların da yaratıcısı ve sahibi olması mümkün olan Yüce Tanrı konusunda düşünmeye itmiştir. İnsanlara sahip olan tanrılara geçiş, insanlık kültürünün evriminde bizi bir adım daha ileriye, hiper-evcilleştirme dönemine getirir.

Sponsor Totemleri: İlkel avcıların geleneklerinde genelde hayvanların mülkiyeti için tanrısal adaylar iki türdendir ve buna bağlı olarak hayvan eti yiyen insanların adaptasyon düzeyleri de iki türdendir. Diné (Navajo) Kızılderililerinin hayvanların efendisi, yani Siyah Tanrı, fiili bir "çoban tanrısı"ydı ve giderek azalan yabani hayvanları avcılık yapmaktan vazgeçmeyenlerden bir süreliğine uzak tuttuğuna inanılırdı. Öte yandan geleneksel yırtıcı av sponsoru olarak tespit edebileceğimiz daha eski Diné avcı otoritesi de var olmaya devam ediyordu. Hayvanların efendisi çoban olarak faalken, daha eski "sponsor totem" tanrısı, avcılığın kendisini korurdu. Söz konusu tanrının tartışmaya bu noktada dahil edilmesi gereklidir. Her iki tanrı türü daha sonraki dönemlerde hem evcilleştirici kültlerinin hem de hiper-evcilleştiricilerin teolojileri üzerinde çok etkili olacaktı.

— Saha araştırmalarım sırasında tam zamanlı avcılar arasında avın adaklık paylarının çoğunlukla, kendileri de faal avcılar olan koruyucu sponsor türünden tanrılara verildiğini düşünme-

ye başladım. Avcı bir insan totem modelini o kadar yoğun bir şekilde hissederdi ki, kendinden üstün tanrının faaliyetlerine mistik olarak katılırken insanımsı kimliğine tamamıyla teslim olurdu. Dolayısıyla sponsor totem ile koruması altındaki insan bir aradayken ikili mistik bir kişi oluştururdu. Totemin etkisi altında, totemin mülkü ve kefaret ödemiş bir tür "tanrı-insan" şeklinde bir araya gelerek beraber avlanırlardı.

— Avcılarla avcılığın insandan güçlü sponsoru arasındaki dini temas, avcıların derhal bilimsel ve deneysel bir halden din temelli "inanç ve güven" haline geçişini gerektirmez. Burada belirtmemiz gereken şey, büyük sponsor totemlerle temas eden ilkel avcıların egolarını daha ihtiyatlı bir şekilde kabul ettirdikleridir. Avcılar totemlere tören kuralları doğrultusunda, saygıyla yaklaşırdı ve sponsorlarının kefaret ritüellerini yeterli olacak şekilde seçip öğrendiklerini umardı. Tüm insan toplumlarında olduğu gibi, çoktanrıcı panteonlarda da bazı bireyler yükselirken diğerleri statülerini kaybeder. Yükselen bir tanrıya terbiyeli davranan bir insan egosu genelde çabalarının karşılığında topluluk içerisinde de saygı kazanır.

— Navajo şamanı Claus Chee Sonny, avcılık töreninin tamamının, Diné ilahlarının reisi, "Tanrıların Büyükbabası"na (Konuşan-Tanrı) atfeder. Sonny Çağıran-Tanrı, Dağ Aslanı ve Kurt'un da (Çakal ve Tilki'yi de kapsar) varlığını kabul eder. Ayrıca Kuzgun, Doğan ve Kızılgerdan gibi kuş şeklinde Kutsal Kişileri de (tanrılar) kabul eder. Bütün bu tanrıların statülerini günümüzde insandan güçlü, yetenekli avcılar olarak muhafaza edip edememesi, Claus Chee Sonny'yi ilgilendiren bir mesele değildir. Avcılara hizmet eden iyileştirici bir şaman olarak avcıların ihlallerinin sorumluluğunu üstlenecek ve insanların vicdan azabını üstlenmeden kendisine yardımcı olacak birkaç tanrısal sponsora ihtiyacı vardı. Bu tanrıların bir miktar daha ikna sonucunda verdikleri cezaları veya neden oldukları hasta-

lıkları azaltmaları sağlanabilirdi.[1] Hangi evrim düzeyinde olursa olsun, doğru yaklaşımla herhangi bir tanrı onuruna yapılacak maddi kurban kesimleri, daha ucuz çubuk heykelciklere indirgenebilirdi. Hatta sırf pohpohlayıcı sözlere ve uygun şekilde icra edilen şarkılara indirgenebilirdi.

— Bir şaman sponsor tanrılardan birinin etkisinden şüphelenecek veya Hayvanlar Efendisi gibi çoban türünden birilerine ihtiyaç duyacak olsa bile eski sponsorları zamanından önce terk etmek için bir neden yoktur. "Din değiştirme" ve başka bir tanrıya güven duyma, kolaylıkla ertelenebilecek şeylerdi. Çeşitli tanrılarla terbiyeli etkileşim içinde olan insanların opsiyonları genelde daha geniş olur.

— Claus Chee Sonny av yoluna çıkabilmek için önce Buhar Kulübesi töreninde psikolojik ve mistik bir dönüşümden geçerdi. Burada Kurt-kişi, hatta Konuşan-Tanrının kendi olurdu. Kurtla özdeşleşirdi ve yürürken dizlerini bükerdi (Australopitechuslar gibi). Konuşan-Tanrı olarak aynı zamanda insanların avının başında Kara-Tanrının yeraltındaki ağılında tuttuğu av hayvanlarını serbest bırakan "Kılık Değiştirmiş Yavru Kurt"tu. Burada birleşik Yavru Kurt-Konuşan-Tanrı aynı zamanda ilk

---

1 Wyman, Leland C. ve Clyde Kluckhohn. "Navajo Classification of their Song Ceremonials." *Memoirs of the Anthropological Association*, Cilt 50, 1938. Navajo şamanları, otuz iki ayrı totem hayvanının incinme potansiyeline sahip olduğuna inanırdı. Bu tanrısal hayvan-kişilerin elinin altında otuz iki ayrı hastalık vardı. Bu tanrısal "hastalık bekçi"lerine karşı işlenecek suçlar, intikamlarını belli bir hastalık şeklinde almalarına neden olurdu. Wyman ile Kluckhohn'un bu makalesi, hastalıkların etiyolojisini konu alır. Ama tabii bir tanrı ceza verdiği gibi onu geri de alabilirdi. Belirli bir hastalığın tanrısal bekçisi o hastalığın şifasına da, yani hastalık ve şifa şeklinde tam bir pakete sahipti. Farklı şamanlar farklı "paketler" konusunda uzmandı. Ün salan şamanlar büyücü olarak damgalanma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Kontrolü altında olan hastalıklardan birini bulaştırdığına veya hizmetlerini geri çektiğine inanılan bir iyileştirici daima böyle bir tehlikeyle karşı karşıyaydı. Navajo "Kutsal Yol" iyileştirme törenleri aslında uzlaşma ve kefaret ritüellerinden başka bir şey değildi.

avcı insandı ve sonradan Claus Chee Sonny adını alacak olan ve buhar kulübesinde Kurt-adama ve meşru bir avcıya dönüşen insandı.[1]

— Tanrının koruması altındaki kişi, avladığı göçebe Geyik-Kişilerinin ölümlerinin sorumluluğundan ancak Yavru Kurt olarak Konuşan-Tanrı ile –yani insan öncesi dönüşümde avcılığın sponsor totemiyle– mistik birleşmesi yoluyla kurtulabilirdi. Bu kişi avdan sonra buhar kulübesine dönüp öncekinin tam tersi bir törensel dönüşüm geçirir ve yine iyicil ve güvenli, insan- koca ve baba haline gelirdi. Böylece yırtıcı, ölüm bahşedici gücünden arınmış olurdu.

— Teolojik açıdan bu süreç avcıların kurtuluşunun, yemeyle ilgili ilk günahın akılcı bilincini ve hayvan katillerinin kefaret edilmeyen sorumluluklarından kaynaklanan korkuyu temel aldığı anlamına gelir. Avlanma, avcıların kötücül bir tanrı tarafından öldürmeye kışkırtılması veya bir tanrı tarafından "mecbur edilme" sonucunda gerçekleşmiyordu. Avcılar daima sponsor tanrının kişiliği tarafından özümseniyordu ve tanrı da sahip olduğu, ortak olduğu avcıların kişiliği yoluyla kendi iradesini gerçekleştiriyordu. Claus Chee Sonny'nin totem ortağı haliyle Geyik Av Yolunun hikâyesi, avcıların bireysel dini itirafı ve mesleği haline geldi. Avcılığın nasıl gerçekleştiğine dair basit bir hikâye olarak sunulabilirdi. Konuşan-Tanrının bu buhar kulübesi ritüeli sırasında insan biçimini almasının sebebi, avcı insanın tanrısallığına ortak olması ve kefaretini ödemiş ola-

---

1 1975'ten sonra Navajo bölgesinde tanıştığım, Batı tarzı eğitim almış biri, Claus Chee Sonny'yi Kurt-adam veya Deri Değiştiren Büyücü olmakla suçladı. Bu kişi buhar kulübesindeki avcılık ritüeli konusunda, katılımcıların "Kurt'a dönüşüp ava katıldığına" dair bir şeyler duymuştu. Bu kişi tabii ki Navajo avcılık geleneği veya Batı uygarlığı öncesi Diné avcılık mistisizmi konusunda artık fazla bir şey anlamıyordu. Tehlikeli bir durum sezdim, çünkü bu kişinin tavrı düşmancaydı ve onun gibi başkaları da vardı. Bu bilgileri tarihe geçmesi için aktarıyorum, çünkü Batı eğitimi almış kişi de, Claus Chee Sonny de vefat etti.

rak, tanrı gibi avlanmasını sağlamaktı. Tanrısal bir sponsorun lütfuyla avlanmak, kadim avcılık kefaretinin en yüksek düzeyidir.

Av Yolunda Dualar ve Şarkılar: Claus Chee Sonny'nin avcılık dininde gerekli eylemleri ayrıntılı bir şekilde tasvir eden dualar ve şarkılar denge ve fren işlevi görürdü. Konuşan-Tanrı ile olan samimiyetinde dua, bahşedici tanrıyla aşinalık olduğuna ima eden "bana vereceksin" gibi sözler içeriyordu. Claus Chee Sonny, aşağıdaki sözlerle Konuşan Tanrı'dan bir geyik istiyordu:

"Konuşan-Tanrı, Büyükbabam!
Bana bugün Sabahın Oğlunu, Turkuaz Çayır Köpeğini,
Turkuaz bir At (Erkek Geyik) vereceksin.
Onu bana elimdeki siyak yayla vereceksin.
Onu bana elimdeki tüylü oklarla vereceksin.
Onu bana elimdeki yüreği ıskalamayan okla vereceksin.
Onu bana Güneş batmadan vereceksin.
Onu bana yorgun argın kalmadan vereceksin.
Onu bana bugün vereceksin, Büyükbabam, Konuşan-Tanrı."
(s. 52vd)

— Sonra Konuşan Tanrı'nın rolünü üstlenerek ava çıkan avcı Claus Chee Sonny bir hayvanı öldürmeye hazırlanırken şöyle bir şarkı söyler:

"Ah'eh na-ya-ya, burada duruyorum, na-ya-ya (tekrar).
Ben Konuşan-Tanrıyım, burada duruyorum, na-ya-ya.
Kara Dağın zirvesindeyim, burada duruyorum, na-ya-ya.
Yakınlarda Erkek Rüzgârın bir Oğlu (bir geyik) var, na-ya-ya.
Elimde siyah bir yay var, burada duruyorum, na-ya-ya.
Elimde tüylü bir ok var, burada duruyorum, na-ya-ya...." (s. 24)

— Claus Chee Sonny burada hayvanın öldürüldüğünü söylemekten kaçınmayı çok güzel başarır. Öte yandan Billie

Blackhorse'un şarkısı öldürme eylemi üzerinde durur. Ancak olayı kutsal bir alana taşıdığı için "Genç Adam, Konuşan-Tanrı" diye hitap ettiği kişi, kefaretini ödemiş ve tanrıyla birleşmiş olan kendisidir.

"Na-yah na-ya-yah-ah-ah.
Kutsal bir yerde gerçekleşti (tekrar),
Kutsal bir yerde gerçekleşti, a-ya.
Genç Adam, Konuşan-Tanrı!
Kutsal bir yerde gerçekleşti, a-yah (tekrar).
Büyük Erkek Geyik'in başına geldi,
Kutsal bir yerde gerçekleşti, a-yah....
İşte boğazının kesilmesi. Na-eh-ya-yah.
Şimdi Konuşan-Tanrı, Genç Adam!
İşte boğazının kesilmesi, na-eh-yah (tekrar).
İşte Büyük Erkek Geyik.
İşte boğazının kesilmesi....
Kutsal bir yerde gerçekleşti, a-yah...." (s. 65vd)

— Bu arada Konuşan-Tanrı rolünü oynamaya devam eden Claus Chee Soony çubuğunu içer ve eti evine taşımaya hazırlanır:

"Ah'eh na-ya-ya.
Onu taşıyorum (üç defa), na-ya-ya.
Onu taşıyorum (üç defa), na-ya-ya.
Ben Konuşan-Tanrıyım.
Onu taşıyorum (tekrar), na-ya-ya.
Kara Dağın zirvesindeyim, onu taşıyorum,
Onu taşıyorum, na-ya-ya....
Parmak uçlarımda beyaz duman....
Gözlerimin etrafında beyaz duman....
Sesime karışan beyaz duman....
Onu taşıyorum, Onu taşıyorum, na-ya-ya....
Onu taşıyorum, na-ya-ya." (s. 47vd)[1]

---

1 Kaynak: Karl W. Luckert, *The Navajo Hunter Tradition*, Tucson, 1975.

— 1971'de Johnny Cooke'la birlikte Claus Chee Sonny'yle tanıştığımda bize yetmiş iki yaşında olduğunu söyledi. Ve uzun hayatı boyunca sürekli olarak geyik avlamış olmasına rağmen, kefaret ödemiş bir avcı olduğu için tek bir tanesini bile öldürmüş olmaktan sorumlu değildi. Bu işi daima Konuşan Tanrıyla beraber yapmıştı.

16.
Avrupa İçin Büyükbaş Hayvan Kültürü

Bundan yedi bin yedi yüz yıl kadar önce Yakındoğu'dan insanlar Avrupa'ya doğru göç ederken yanlarında büyükbaş hayvanlar, koyun, keçi ve domuzlardan oluşan küçük sürüler götürdüler. Macaristan düzlüğüne yerleştiler ve oradan batıya ve kuzeye, Ren Nehrinin ötesine yayıldılar. Bu insanlar arkeoloji alanında şeritli çanak çömlek tasarımlarından dolayı Linear Band Keramik kültürü olarak bilinir. Batıya doğru ağır yolculukları sırasında ihtilafların ve yamyamlığın arttığı görülür. Evcilleştirme yöntemlerinin en üst düzeye ulaşmasıyla kendi ölçüsüzlüklerini üretir ve hiper-evcilleştirme düzeyine çıkılır.

Avrupa için Yakındoğu'dan Büyükbaş Hayvanlar: Göbekli Tepe avcılarının ve madencilerinin soyundan gelen bazı insanlar keçilerle koyunları evcilleştirmeyi öğrenince hayvanları gütme stilleri de onların etkisinde kaldı. Bu insanlar büyükbaş hayvanları da evcilleştirmeyi başardı. Aşağı yukarı aynı dönemde Kuzey Hindistan'da ve Afrika'da Sahra Çölünün güneyinde kalan bölgelerde başka büyükbaş hayvan soyları da insanların kontrolü altına girmiş olabilir. Bereketli Hilal'in kuzey kısmındaki evcilleştiriciler ise Fırat ve Dicle nehirlerinin taşkın ovalarına yayıldılar.

— Göbekli Tepe'deki kült localarının sessizliğe gömülmesinden iki bin yıl kadar sonra, Avrupa'ya yayılmaya başlamış olan avcılar, Yakındoğu'dan gelen yeni bir göç dalgasına karşı direnmeleri gerektiğini keşfediyordu. Bundan yedi bin yedi yüz yıl kadar önce Mezopotamya'dan gelen, Linear Band Keramik (LBK) kültüründen bir ulus Avrupa'ya, Macaristan düzlüğüne ulaşarak yanlarında büyükbaş hayvanlar, koyunlar, keçiler ve domuzlar getirdiler. Bin yıldan kısa bir süre içinde yerleşim alanları Tuna Nehri boyunca Avrupa'ya yayıldı ve Ren Nehrinin kuzeybatısına kadar ulaştı. Sonuçta hem avcılar hem de evcilleştiriciler batıda Atlantik Okyanusuna ulaşınca durup az veya çok yerleşik hayata geçmek zorunda kaldı. Göçebe avcılık ve toplayıcılık hayat tarzına sadık kalan insanlar arkeolojik açıdan büyük ölçüde görünmez oldu. Ancak yerleşik evcilleştiricilerin soyundan gelenler zamanla Avrupa'nın batı bölgelerinde megalitler diktiler. Bu anıtlar üreme, doğum ve hayatın gizemini yüceltmekten ölüm alanının belirlenmesine kadar çeşitli işlevler görürdü.

— Yakındoğu'dan gelen yerleşimciler Avrupa'da, yerleşmeye karar verdikleri ormanlarda açık alanlar elde etmek için gelişmiş Neolitik aletlerden yararlandılar. Çakmaktaşından baltalarla ağaçları kesip kazıklı, müstahkem çitler inşa ettiler. Dal örgü yöntemiyle evleri için duvar inşa etmeyi öğrendiler ve çatıları kirişlerle desteklediler.

— Avrupa'nın ilk büyük baş hayvan yetiştiricileri yerleşim yerlerinin etrafındaki bölgelerde ayı ve yabani öküz dahil olmak üzere yabani hayvan avlamaya devam ettiler. Herkes sindirebileceği kadar çok inek sütü içerdi. Kemikleri üzerinde yürütülen analizler sonucunda, hayvan yetiştiricilerinin Yakındoğu'daki atalarının laktoz sindiremediği sonucuna varılmıştır. Öte yandan günümüzde Avusturya, Macaristan ve Moravya'da bulunan bölgelere daha sonra yerleşmiş olan LBK uluslarının çoğunun

bu yeteneği edindiği görülmüştür.[1] Süt içmekte ısrar etmeleri ve muhtemelen bebek ölüm oranının yüksek olması bu adaptasyonun hızla gerçekleşmesine yardımcı olmuş olmalıdır. Laktozu sindirebilenler, daha çocukken hayatta kalmayı başaranlardır. Bundan yedi bin yıl kadar önce bu çiftçiler hayvanlarını Orta Avrupa'da ve Ren Nehrinin batısında otlatırlardı.

— Bulunan çeşitli LBK sit alanları arkeolojik açıdan incelendiğinde şiddet düzeyinde artış olduğu apaçık şekilde görülür. Macaristan'daki ilk yerleşim yerlerinde ise şiddet düzeyinin daha düşük olduğu belirlenmiştir.[2] Bu yerleşimciler Avrupa'daki yayılma alanlarının orta ve batı bölgelerine, yani günümüzde Avusturya ve Almanya'nın bulunduğu yerlere ulaştığında hayatlarındaki şiddet ve tehlike düzeyinde kayda değer bir artış olduğu anlaşılır.

— Vahşet düzeyindeki artışı, batı ve kuzey sınırları boyunca direncin giderek artması olarak yorumlamaya eğilimliyiz. Pekiyi ama bu artış nasıl olmuştur? Avrupa'ya seyrek bir şekilde yayılmış olan ve bol miktarda yabani hayvanla geçinen ilk avcıların savunmaları gereken yerleşim yerleri olmadığı için, gözüpek büyükbaş hayvan yetiştiricilerinin ilerleyişi karşısında yavaş yavaş geri çekildiklerini sanıyorum. Bu süreç sonucunda avcı nüfusu daha kompakt hale gelince hayvan nüfusu da daha hızlı bir şekilde azalmaya başlamış olmalıdır. Çiftçilerin gelişiyle birlikte az sayıda avcı klanı çiftçilerden önce ve onlardan biraz daha hızlı bir şekilde batıya doğru hareket etmiş olabilir. Evcilleştiricilerin

1 İnek sütünü rahatça içen ilk insanlar, bundan yedi bin beş yüz yıl kadar önce Orta Avrupa'da yaşamış mandıra çiftçileri olabilir. Bkz. Lynne Peeples, "Did Lactose Tolerance First Evolve in Central, Rather than in Northern Europe?" *Scientific American*, 28 Ağustos 2009.

2 Wild, E. M. ve diğerleri "Neolithic massacres: Local skirmishes or general warfare in Europe?" *International Radiocarbon Conf*. 18, Wellington, NZ, 2004, s. 377-385.

büyükbaş hayvan, koyun, keçi ve domuz sürüleri, onların yolundan çekilmeye çalışan avcılar kadar hızlı hareket ediyor olamazdı. Batı bölgelerinde etrafları kuşatılan avcılar geri çekilmeye devam ederken korkusuz yerleşimcilere karşı verdikleri mücadeleler de yoğunlaşmış olmalıdır.

— LBK insanlarının genel ilerleme durumu, birkaç yüzyıl önce Kuzey Amerika'da tanık olduğumuz "Vahşi Batı" sınırıyla benzerlikler taşıyabilir. Bir yanda davetsiz LBK klanlarıyla yerel avcı grupları arasında savaşlar yaşanırken, diğer yanda bazı klanlar arasında mütevazı düzeyde uzlaşma ve entegrasyon yaşanmış olabilir. Sonradan arkeologların keşfedeceği üzere, bir süre boyunca davetsiz yerleşimcilerin bedenlerine, Batılı avcıların attığı çakmaktaşından okların saplandığı anlaşılmaktadır. Dikkafalı yerleşimciler, kendilerinden az bir süre önce oraya ulaşmış, dolayısıyla daha "yerli" olan avcılara karşı taş baltalar salladılar.

— Peki bu ihtilafı kim kazandı? Daha önceki göçmen avcı dalgaları da muhtemelen Yakındoğu'dan kaynaklandığından, ihtilaf durumundaki taraflar arasında genetik farklılıklar tespit etmek daima zor olacaktır. Yavaş yavaş Batıya doğru yayılan ihtilafların her iki tarafında da Yakındoğu'dan gelen insanlar vardı.

— Kayda değer sayıda LBK yerleşim yerinde şiddet ve cinayete dair kanıtlar bulunmuştur. Almanya'nın Talheim kentindeki sit alanında şiddet yoluyla ölmüş otuz dört ceset bulunmuştur. Bu mezarlarda yetişkin kadınlar yoktur ama çocukların cesetleri bulunmuştur, kanıtlar bu katliamın kadınları yakalamak amacıyla gerçekleştirildiğine işaret eder. Avusturya'daki Aparn-Schletz sit alanında altmış yedi, Almanya'daki Herxheim sit alanında ise üç yüzden fazla ceset bulunmuştur. Herxheim, yamyamlık ritüelleri dahilinde her defasında üç ila beş insanın

kurban edildiği beş hektarlık bir alandı.[1] Almanya toprakları içerisinde yamyamlığa dair olası kanıtların bulunduğu, taş devrine ait diğer yerleşim yerleri Fronhofen, Zauschwitz ve Honetal'dır.

— Fransa'da, Fontbregoua'da ortaya çıkarılan arkeolojik buluntular temelinde yerli avcılar arasında bile yamyamlığın uygulanmış olabileceği sanılmaktadır. Avcıların bazıları, av hayvanlarının kemiklerinden oluşan artık yığınlarına benzer kasaplık izleri içeren insan kemikleri de atardı. Dolayısıyla Avrupa'da, Geç Neolitik dönemde genel anlamda kimin kime ne yaptığını tam olarak bilmiyoruz. Avcılık nostaljisine kendini kaptırıp hiper-evcilleştirme hayalleri kuranlar avcılar mıydı, yoksa ilk büyükbaş hayvan yetiştiricileri miydi? Yoksa her iki taraf da mı bu sürece dahildi? Yamyamlığın varlığı, o dönemde ve yerde insanoğlu ile av hayvanları arasında henüz apaçık ontolojik bir ayrımın olmadığı veya en azından Neolitik atalarımızın arasında henüz dini ve akılcı olarak dengelenmediği anlamına gelir.

— LBK kültürünün yerleşim ve ortadan kalkma sürecinin daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesini sağlayacak yüzlerce arkeolojik sit alanı vardır. Bu noktada tek yapabileceğimiz, Avrupa'da evcilleştirme ve büyükbaş hayvancılığının nasıl başladığı konusunda sadece genel anlamda kafa yormaktır. Bundan yedi bin yıl kadar önce LBK kültür bölgesinde şeritli çanak çömleğin üretimine son verilmiştir. Mücadeleyi yerel avcılar mı kazanmıştır? Çömlekçiler aynı ürünleri yapmaktan mı sıkılmıştır? Büyükbaş hayvan yetiştiriciliği devam etmiş veya artmış mıdır? Linear Band Keramik çömlek parçaları, bir ulusun yaşam tarzını kendi başına açıklayamaz. Çömlekçilik tarzı, bir kültürün özünü içeremez. Kırık LBK parçaları sadece genel an-

---

1 Yamyamlığa dair arkeolojik kanıtlara yedi bin yıl öncesinde Neolitik Avrupa'nın hemen her yerinde rastlanır. Bu konuda bol miktarda rapor ve yorum internette yayınlanmıştır. Başlangıç olarak bkz. Edward Pegler, "LBK massacres—who killed whom?" Ayrıca kaynakçasına da bkz: http://armchairprehistory.com/2011/01/16/lbk-massacres.

lamda arkeolojik zaman ve grup göstergeleri olarak işlev görür. İnsan kemiklerinin tabi tutulduğu işlemler tespit edilebilirse, daha fazla bilgi elde edebiliriz. Avrupa'da yaşamaya devam eden insanlar kimlerdi ve neden sade çanak çömlek üretmeye başladılar? Hangileri laktozu sindirebiliyordu? Hayatta kalmak için neleri farklı yaptılar? Zamanla daha fazla şey öğreneceğimize inanıyorum.

— Bölüm 13'te ele aldığımız Maluk Adalarındaki kültür gibi dünyanın başka bölgelerinde daha yakın dönemde yer alan kafatası avcısı ve yamyam kültürleriyle yapılan kültürel kıyaslamaları daha ayrıntılı şekilde incelemek gerekir. Orta Amerika'da işlevini yitirmiş çeşitli avcı kültürleri, kafatası avcılığı ve yamyamlık açısından üstünlük sağlama mücadelesi sonucunda birleşmiştir. Dışarıdan, güvenli bir mesafeden bakınca görkemli bir "uygarlığa" benzeyen bir ucube oluşturdular.[1] Onlardan dört bin yıl önce Avrupa'da yer alan LBK kültürünün, dünya çapında avcılık ve toplayıcılıktan evcilleştirmeye benzeyen bir şeye geçmeye çalışan insanoğlunun Neolitik geçişin genel yönelim bozukluğu modeline uyduğu görülmektedir.

Sonsöz: Avrupalı atalarımızın veya başka yerlerdeki ilkel insanların davranışı karşısında aşırı ahlakçı bir tavır takınıp şoka uğramadan önce insanoğlunun şiddet macerasının günümüze kadar nasıl devam ettiğini incelemeye biraz zaman ayırmalıyız. Son iki yüzyılda yaşanan şiddet, eski insanların elde edebileceğinden çok daha büyük boyuttadır. Bu gezegende sömürgecilik, emperyalizm, kölelik, dünya savaşları, devrimler ve soykırımlar yaşanmakta ve hepsi vahşet açısından birbiriyle yarışmaktadır. Hiper-evcilleştirmenin aşırılıkları sona ermediği gibi, demokratik ve sosyal devrimler de insanoğlunun kendine uyguladığı

1 Bkz. Karl W. Luckert, *Olmec Religion, a Key to Middle America and Beyond. Civilization of the American Indian Series*, Cilt 137. Norman: Oklahoma University Press, 1976.

gaddarlık konusunda fazla bir düzelme sağlamadı. Tiranlarla mücadele etmeye çalışırken onları örnek almakla kalmayıp onları aşıyoruz ve aynı davranışları üretmeye devam ediyoruz. Ben 2012 yılında bunları yazarken Yakındoğu, yazdıklarımı değiştirmemi istercesine, bir yangın yeri.

— Bilimsel keşiflerden insani değerlerin ve insanlığın haysiyetinde ilerlemelerin kaynaklandığını iddia eden çekici klişeler büyük ölçüde propaganda amaçlı abartmalardır. Kadim insan öncesi dönüşüm mitolojisi tüm "hayvanlara" saygı gösterilmesini temin etmeye çalışarak iyi niyetini gösterdiyse de yamyamlığı engellemeyi başaramamıştır, dolayısıyla modern "evrim teorimiz" insan hayatına, petlerimize atfettiğimizden daha yüksek değer vermemizi sağlayacak temel bir ontoloji elde etmemize yardımcı olmadı. Aslında kadim dini değerlerin katkısı olmadan bilimsel ilkeler kendine saygımıza, yiyecek için katlettiğimiz hayvanlardan daha yüksek olacak şekilde bile destek veremez. Savaş alanlarında insanlara besi hayvanlarımızdan çok daha az değer veririz. DNA'mıza ve insan genomuna ne kadar bilimsel kimya ve matematik isnat edersek, insan olarak statümüz o kadar apaçık bir şekilde iddialı ve rastlantısal bir hale gelir. Günümüzde değerlerimizin ve insanlık haysiyetimizin hâlâ kadim mitolojiden geriye kalanların desteğine ihtiyacı vardır. Gezegenimizin dört bir köşesine yayılan modern savaşlar –böcekleri yok ederken üzerinde ısrar ettiğimiz gerekçelendirme standartlarının biraz altında– bilimsel olarak gerekçelendirilir.

— Amerika'da sözde "Yaradılışçılık"la "Evrimcilik" arasındaki yaygın karşıtlığın aslında evrimsel sebeplerin veya dizilerin bilimsel incelemesiyle fazla bir ilgisi yoktur. Bu karşıtlık daha çok insanoğlunun ima edilen statüsü ve kaderiyle ilgili endişelerden güç almaktadır. Konu ilk insanın, yani Adem'in mutasyona uğramış bir maymun olup olmadığı değildir. Yaradılışçılar onun bir kil topağından türemiş olmasından rahatsız değildir. Asıl konu,

modern bilimsel tez sahiplerinin eğitim ve idare konusunda çoğunluk yönetimi sağladıkları takdirde Tanrı'nın haysiyetli çocukları değil de maymunların çocukları olduklarını kabul eden insanlara karşı nasıl kibirli bir tavır takınacağıdır. Çoğu ebeveyn, bir süreliğine de olsa, çocuklarının melek olduğuna inanır. Bu kitabın yazarı hayatının ilk on yılını, "değerlerden bağımsız bilimi" siyasi politikalara uygulayıp korkunç sonuçlar elde eden bir siyasi sistem altında yaşamıştır. Bundan dolayı da modern bilimciliğin temelinde yatan insanlıktan uzak katil bahanelerini insanlık olarak birleşik kaderimizin ontolojisi için kullanmadan önce onların tespit edilmesi gerektiğine inanıyor.

17.
Yakındoğu'da Avcı-Krallar

Aç Neolitik avcılar faunayı tüketti. Onların soylarından gelen savaşçı gruplarının saldırdığı yerleşimciler, silahları daha az olduğundan savunma surlarının arkasına çekildiler. Mısır İmparatorluğu, Mısır "uygarlığı"nı yaratan hırslı bir avcı olan Menes tarafından birleştirilmiştir. Menes Narmer Paleti'nde en iyi yaptığı şeyi yaparken resmedilmiştir. Üç kurbanı muhtemelen benzer hırslara sahip hiper-evcilleştiricilerdi, ama onun kadar başarılı değillerdi. Birinci Hanedan'ın kral mezarlarında bulunan, kurban edilmiş insanlar, Mısır'ın totem Şahin krallarının hiper-evcilleştirme gündemini ne kadar ilerlettiklerini gösterir.

Bundan beş ila iki bin yıl önce, "uygarlıkların beşiği" adı verilen Yakındoğu'da şehirler inşa edilip metinler yazılırken, bütün bu güzel şeylerin nasıl meydana geldiği konusunda hikâyeler yazıldı. Tarih öncesi çağlarda yaşamış, tanrıların çocukları olan kahramanlar konusunda bazı ipuçlarına sahibiz. Bu kahramanlar insan türüne aittiler ve insanların kızlarıyla evlendiler (Yaradılış 6: 4). Savaşçılara, krallara ve şehirlerin kurucularına dönüşenlerin bazıları kahraman avcılardı. Krallar, kendilerin-

den önce yaşamış, Göbekli Tepe'deki taş ustalarının ve kireçtaşı yontucularının soyundan gelenler veya başka türlü ileri gelenler gibi, daha eski becerilere sahip seçkin sınıflarla rekabet etmek isteyen yenilikçi kâtipleri etraflarına topladılar.

— Hatipler epik şiirleri icra edip hem eğitici hem de eğlendirici olan efsaneler anlatırken kâtipler de benzer konuları kayıt altına alırdı. Kâtiplerin yazdıklarından geriye kalan fragmanlarda Gılgamış ve Enkidu, Nemrut, Sargon, Esau ve Menes gibi eski kralların ve avcıların adlarını görüyoruz. Bu fragmanlardaki tarih içeriği oldukça zayıftır. Bazıları ilk kahramanların kim olduğunun belirlenmesine yardımcı olurken, bazıları da insanlar şehirler kurmaya başlamadan önce avcıların ve yabani insanların var olduğunu ve en güçlü insanlarla avcıların bazen şehirleri fethettiğini veya kontrolüne aldığını bilen bir kâtibin olduğu bir zamanın olduğunu kanıtlayabilir.

— Böyle efsaneler bazen kâtiplerin tarihi farklı bir şekilde düşünme konusundaki cesaretlerini gösterir, ama bu edebi eserler tarihi açıdan kendi başlarına güvenilir değildir. Neyse ki bazı durumlarda arkeoloji yeni yorumlara ve görüşlere izin verecek maddi kalıntıların gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Tanrı-kralların kemiklerinin ve mumyalarının müzelerde toplanıp sergilendiği günümüzde kadim onurların cilalı katmanlarının derinlemesine incelendiğine şüphe yoktur.

— Nostaljik hayaller doğrultusunda ilk şehirlerden bazılarının avcılar tarafından inşa edildiğine inanılırsa da, ilk yerleşim yerlerinin avcılar tarafından inşa edilmeyip yıkılmış olması daha muhtemeldir. Avcı gruplarının barışçıl evcilleştiricilere dönüşmesi kolay değildi, haydutlara veya savaşçıya dönüşmeleri daha muhtemeldi. İlk şehirlerden bazıları muhtemelen kendilerini korumak amacıyla etraflarını müstahkem surlarla çevirmek isteyen istilacılar tarafından boyun eğdirilmiş, yerle bir edilmiş, sonra da baştan inşa edilmiştir. Böyle istilacılar evcilleştiricileri

köle yapıp onları sömürmek için onlara surların içinde yaşama hakkı vermiştir. Savaş beyleri, surlarla çevrili yerlerin geceyi geçirmeye uygun olduğunu keşfetti ve bu surların içerisinde idari kayıtlar tutmayı ve efsane şeklinde propaganda malzemesi yazmayı bilen kâtipleri işe aldılar. Dolayısıyla şehirler kurmuş olmakla övünen ilk istilacıları konu alan efsaneler pek doğru bilgiler içermez, çünkü muhtemelen soyluların propaganda malzemesiydiler.

— Ortodoks ve göçebe avcılar aç olduğu zaman haydutlara, savaşçılara, istilacılara dönüştüler, sonra da büyük bir yaratıcılıkla çeşitli hiper-evcilleştirme modelleri planladılar. Hayvanlar yanı sıra insanların da çevresini sarıp onları toplamayı politikaları ve erdemleri haline getirdiler. Böylece çakınaktaşından "suni dişler ve pençeler" yapan uzak atalarının hırslarını daha da geliştirdiler. İlk avcılar eski uygarlıkların doğrudan kurucuları değilse de, tarihin "çoban köpekleri" sayılabilirler, yani toplayıcıları, bitki yetiştiricilerini ve hayvan yetiştiricilerini güvenlik, kontrol ve kaynak sağlamak amacıyla daha küçük ağıllara sürenler olarak görülebilirler.

— Şehirlerin fethedilip yeniden inşa edilmesinde ilk tur tamamlandıktan sonra, çapulcu ordular arasındaki rekabet şiddetlenince, savaş beylerinin en zekileri fethettikleri şehirlerin yerleşik koruyucuları olmaya karar verdiler. Eğer her sene bu yerleri soyup yerle bir edip sonra tepelere çekilselerdi, hasat mevsiminin yaşanamadığı yere döndüklerinde soyacakları bir şey kalmazdı. Bir yerleşim yerini bir arı kovanı gibi kolonileştirmek, ürünlerinin bir payına, düzenli ama disiplinli bir şekilde olarak el koymak ve karşılığında çalışan halka koruma sağlamak, yani halkı köle yapmak daha büyük kâr getirirdi. Eğer bir istilacı ganimetini koruma altına almazsa, tepelerde onun yerini almak için bekleyen daha da aç topluluklar vardı.

— Savaşçılar hiper-evcilleştirmeyi bu şekilde uygulardı. Bu gibi sistemlerde evcilleştiricilerin besi hayvanları gibi üzerinde

hak iddia edilen yerleşik insanlar hizmetkârlara ve köleye dönüştürülürdü. Bir şehrin sakinlerinin sistematik olarak sömürülmesi, onurlu bir meslek olarak görülürdü. Bireysel şehir krallıkları böyle başladı, bu şehir krallıkları bir araya getirilince de imparatorluklar oluştu. Sıradan tarih kitaplarında bu tür hiper-evcilleştirme modellerine "uygarlık" denir. Gerçekten de, bilge bir kralın daha doğru düzgün politikaları doğru düzgün yöneticilerin yardımıyla uygulanınca hiper-evcilleştirme sistemleri nerdeyse normal görünür, ama tabii kraliyet hanedanının başına bir felaket gelene veya ahmak bir prens tahta çıkarılıp ilahlaştırılana kadar.

Eğilim: *Bazen sıradan ve besbelli olanı fark etmemiz için apaçık bir tezat gerekir. Birkaç yıl önce Çin "uygarlığı"nın bilinen en eski organize katmanına nihayet bakma fırsatı bulduğumda* çok aydınlandım. *Kehanet Kemikleri olarak bilinen, öküzlerin kürekkemiklerine ve kaplumbağa kabuklarına kazılmış Çin yazısının en erken örneklerinde eski avcılardan oluşan* çapulcu *topluluklarının Sarı Nehir boyunca bulunan evcilleştirici yerleşimleri üzerinde hak iddia ettiğini görebiliriz.* Örneğin böyle bir *topluluktan oluşan Shang hanedanı kendilerini hiper-evcilleştirici olarak* şişirmekle *meşguldü. İlave bir süs olarak ve koz amacı görsün diye yazı sanatını icat ettiler. Kehanet uygulamaları kraliyet emirlerini aklamak* için *denetim altında gerçekleştirilip manipüle edilmiştir. Üç bin yıl ve birkaç yüzyıl önce, iki yüz kadar kâtip ve kâhinden oluşan bir bürokrasi, yazılı olan her şey, yani tanrılarla ataların Kehanet Kemiklerini* sıcak metal çubuklarla kırma *adeti yoluyla ilettikleri her şey* üzerinde veto hakkına sahip olan hırslı bir Shang yöneticisinin kontrolü altındaydı.

— İlk sürpriz, Çin uygarlığının en eski tarihi katmanının, birkaç on yıl önce Orta Amerika'da incelediğim siyasi ve törensel katmanlara çok benziyor olmasıydı. Orta Amerika'daki ilkel avcılar, yeşim, yılantaşı, çakmaktaşı, obsidiyen, bazalt ve kireç-

taşından bir uygarlık kurmayı başarmıştı.[1] Eskiden avcı olan bu savaşçı-rahiplerin ve kasapların becerilerini çıkarabildiği en yüksek "ruhsal" düzey, kafatasları kırmak veya tanrısal Yılana yürekler sunmak için göğüs kafeslerini kesip açmak yerine kayaları yarmaktı.

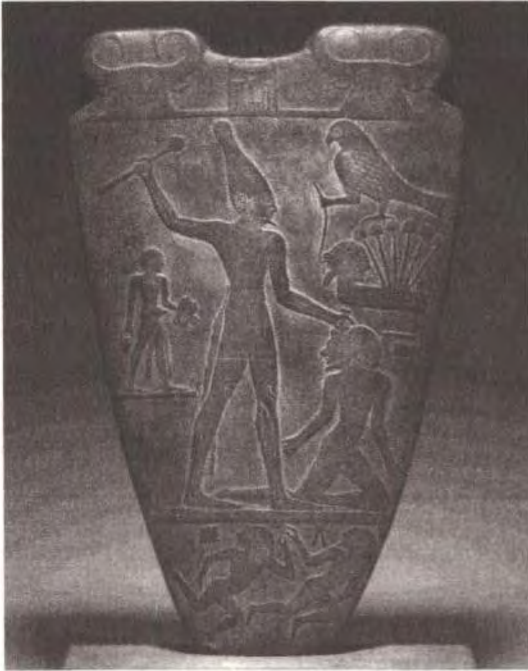
— Avcılar ilk ilahlaştırılmış krallarımızdı. Bir hiper-evcilleştirme prensi olan Mezopotamyalı Gılgamış, daha önceleri totem müritlerine atfedilmiş olan tanrısal bir statü elde etmek istedi. Gılgamış'ın öyküsü, ilk soyluların, bu öykülerle etkilenmek istenen insanlar tarafından nasıl görülmek istediği konusunda bize bilgi verir. Prens Gılgamış düşük düzeyde de olsa tanrısal bir statü elde ederken, ilkel avcı partneri Enkidu onun yanında eskilerin avcı soytarısı rolünü üstlenir. Prens Gılgamış, Eski Mezopotamya soylularını tanrısallaştırmayı, yani hiper-evcilleştiricileri sahte takvayla donatmayı amaçlıyordu.

— Öte yandan doğal bir yırtıcı kuş olan Şahin toteminin müritleri olan ilk Mısır firavunları, tanrısal statüleri konusunda daha az mütevazı ve daha açık sözlüydüler. Mısır firavunları ilk başlardan itibaren yüksek tanrısal statü sahibi olmayı arzuladılar ve günümüzde bile hâlâ o iddialarından dolayı takdir edilirler. Ama şimdi avcı, haydut ve savaşçı şeklinde yükselen kariyerlerine tarihi açıdan, evrim bağlamında ve diyalektiğinde bakalım. Mısır'ın tanrı-kralları, adı Hor veya Latincede Horus olan yüce bir Şahin toteminin rolünü canlandırmakla yetinmezlerdi ve tarihlerinin büyük kısmı boyunca aslında toprağa bağlı, hırslı avcılar olup zamanla statülerini yükseltip kendilerini insanları öldürmeyi aklayacak hale geldikleri görülür. Firavunlar "Mısır Uygarlığı" olarak bilinen olguyu, avcı egolarının ve tutkularının üzerine inşa edip yönetmiştir.

---

1 Bkz. Karl W. Luckert, *Olmec Religion, a Key to Middle America and Beyond*, "Civilization of the American Indian Series"de No 137. Norman: U. of Oklahoma Press, 1976.

Menes (Aha), y. MÖ 3100-3038: Menes, Batı uygarlığının başlangıcı olarak bilinen Mısır İmparatorluğunun kurucusudur. Mısır'ın geleceğini hazırlayan Menes'tir. Yukarı ve Aşağı Mısır olarak bilinecek olan iki krallığı birleştirmiştir. Menes tarihte Narmer ve Hor Aha adlarıyla bilinir. Bu son ad, Birinci Haneda'nın ilk kraliyet mezarının sahibine atfedilmiştir. Bu ilk firavun Menes adı altında her açıdan kahraman bir avcı olarak ün kazanmıştır. Kendilerini hâlâ eski avcılar olarak gören firavunların yönetim yetkisinin en anlamlı tezahürü, öldürme becerileriydi. Öldürme, ilkel avcıların en gurur duyduğu becerileri arasında zirvede yer alırdı.

Resim 36. Narmer Paleti. British Museum'un Mütevelli Heyetinin izniyle.

— Menes'in kendi av köpeklerinin saldırısına uğradığına dair bir hikâye anlatılır. Menes'in bir timsahın sırtına binip Mo-

eris Gölünü geçerek bu saldırıdan kurtulduğu anlatılır. Şansının yaver gitmesi ve sürüngenlerin en tehlikelisinin sırtına binmeyi başarması, sıradan avcılık becerilerinin ve stratejilerinin ötesine geçtiğini gösterir. Bu kral halkının gözünde yeni bir üst düzenin avcısı ve timsahların evcilleştiricisi olup insanları nasıl hizaya getireceğini de bilirdi.

— Bu hikâyenin ilk olarak tanrısal Timsah Ustası Sobek'in bir rahibi tarafından anlatıldığına dair iddia, hikâyedeki hiper-evcilleştirme unsuruna işaret eder.[1] Menes'e bu gibi rastlantısal olaylar yoluyla Shedyet (Crocodilopolis) şehrinin kuruculuğu atfedilir. Tapınağının ve şehrinin Mısır'ın kurucu firavunu Menes kadar eski olduğunu ima etmek, Crocodilopolis'in en önemli tapınağındaki bir rahibin çıkarınaydı. Toprağı işleyenler büyükbaş hayvanları evcilleştirirken Sobek'in soylu rahipleri de tapınaklarında timsah beslerdi.

— Ancak Menes'in avcılık konusundaki olağanüstü başarılarının hepsinin günümüze efsane şeklinde ulaşmadığı görülür. Günümüze Menes'in ölümüne dair gerçekçi bir hikâye de ulaşmıştır. Hayatı boyunca avcılık yapan ve Mısır'ı altmış iki yıl boyunca yöneten Menes, ilerlemiş yaşında nehirde avlanırken bir suaygırı tarafından öldürülür.[2] Birinci Haneda'nın birinci Osiris'i Aha'nın mezarında, doğal boğa boynuzlarının takılı olduğu dört yüzden fazla yontma boğa kafası bulunmuştur. Aha'nın yanına köpekler, genç aslanlar, erkek hizmetkârlar, kadınlar ve cüceler de gömülmüştür. Firavunun kendinin hayatı boyunca avlanarak bu dört yüz yabani boğa boynuzunu biriktirmiş olması mümkündür.

---

1 Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica*. Bkz Joseph, Frank. *The Destruction of Atlantis*, Rochester, Vermont: Bear and Company, 2004, s. 99. Wikipedia'dan alıntı.

2 Galvin, John, "Abydos: Life and Death at the Dawn of Egyptian Civilization," National Geographic, Washington D.C, Nisan 2005, 106-121.

Heliopolis'ten Teoloji. Teoloji alanındaki en eski metinler olan Piramit Metinleri'ne göre tüm Eski Mısır firavunları öldükleri zaman tanrı Osiris olurdu. Heliopolis versiyonunun tanrısal gizem dramına göre bu Osiris, Horus Şahin totemi olarak her firavunun halefinin şahsında yeniden canlanır ve belli bir anda taç giymek üzere şekil değiştirmiş olarak ortaya çıkarak insan biçimi ve şanıyla Mısır'ın tahtına oturur. Böylece her firavun Şahin olarak kendi selefidir ve ölünce Osiris mumyası haline gelir. Sonra da Horus'un bir sonraki tezahürüyle kendi halefi haline gelir. Dolayısıyla her kuşakla bu tanrı yeniden tahta çıkmak üzere kendini yeni bir Horus'a, avcılık döneminden beri insanların hafızasında en üstün yırtıcı kuş tanrı olarak kazınan Şahin totemine dönüştürür.

— Böylece ölen firavunlar, insan öncesi dönüşümün avcı mitolojisi doğrultusunda tanrı Osiris'e dönüşmüş olarak mezarlarına gider.[1] Horus Şahin totemine dönüşerek yeniden doğduğu zaman da Mısır'ı yönetmeye devam eder; tek bir tanrı aynı soydan gelen, geçmiş, şimdiki ve gelecek tüm firavunları kapsar. Diriliş şeklinde gerçekleşen dönüşüm, Osiris olarak cenazesiyle Horus olarak yeniden ortaya çıkışı arasında yer alır.

— Mısır'ın ölüm gizemi, kralların her biri tanrısal bir ruh içeren, görünür, maddi bedenleriyle sınırlı değildi. Bu tanrısal krallar bir arada tek bir tanrısal öz oluştururdu ve her kral gösterişli "*ka*" ve ağır ağır kaybolan "*ba*" olmak üzere, iki yaşam şekli biçiminde tezahür eder.[2] Dolayısıyla bir firavun, tahtta ol-

1 Bu konu zaten kapsamlı şekilde incelendiğinden (Karl W. Luckert, *Egyptian Light and Hebrew Fire: Theological and Philosophical Roots of Christendom in Evolutionary Perspective*, State University of New York Press, 1991), bu referans sadece bu konuyu tamamlamak amacıyla verilmiştir. Söz konusu kitabın baskısı bir süredir tükendiğinden, okur www.historyofreligions.com sitesinin kaynakçasında sunulan ve giriş bölümündeki bazı düzeltiler dışında kitabın içeriğine tamamıyla tekabül eden beş yazıya yönlendirilmektedir.

2 *Ka* ve *ba* konusunda kısaca şöyle bir ayrım yapabiliriz: *ka* ölümden sonra Atum'a dönen manevi ruh, yani Tanrıdır; *ba* ise bedenle, yani mumya Osiris'le kalan gölge tindir.

duğu süre içinde kendini tanrısal olmaya devam eden, öldürme konusunda her şeye kadir ve ebedi olarak gösterir. Eski Mısır hiper-evcilleştirme olgusunun dinamiği, insan öncesi dönüşüm ontolojisine dayanan totemcilik, dönüşüm ve diriliş mantığından kaynaklanırdı.

— Eski Mısır'ın avcılardan türemiş olan totem mistisizmi, tanrısal Horus Şahinler olarak tahta çıkan, Tanrının oğulları olan kralları desteklerdi. Bu mistisizm, Mısır'ın hiper-evcilleştirme kültürünü üç bin yıl boyunca ayakta tutmuştur. Mısır'a özgü bu siyasi ideolojinin Kudüs'te Kral Süleyman, Pers Kralı I. Darius, Makedonyalı Büyük İskender ve Romalı İmparator Augustus tarafından da en azından kısmen benimsendiği anlaşılmaktadır. Bu hükümdarların hepsi ya "Tanrı'nın Oğlu" unvanını kullandılar, ya da bu unvan kendilerine bahşedildi.

— Teokratik imparatorluk geleneği zamanla sıradan halkın muhalefetini tetikledi. Roma İmparatorluğunun halkı şiddete eğilimli hiper-evcilleştirmenin tanrısallaştırılmış savunucularından biri yerine çarmıha gerilen bir kurbanı tercih etmeye başladı. Tanrı'nın Oğlu bu sefer sıradan bir insandı, ama onlar yine de Tanrı Baba'dan doğduğundan ve onun tarafından diriltiğinden emindiler. Nasıralı İsa'nın öğretilerine göre "Tanrının İmparatorluğu" dini bir alternatifti. Roma imparatorlarının "tanrı tarafından yaratılmış" statüleri, zeki Hıristiyan teologlarının (örneğin Athanasius) Constantinus'a kabul ettirdiği İznik İnancı yoluyla dolaylı olarak zayıflatılmış oluyordu. Böylece İsa, "Tanrı'nın tek Oğlu" olarak kabul gördü. Roma imparatorlarının tanrısal unvanı ise 379-395 arasında imparator olan Flavius Theodosius Augustus unvanını "Tanrı'nın Oğlu" İsa'ya devredince resmen feshedildi.

— Göbekli Tepe konusundaki kuşkularımın bazıları doğruysa, hiper-evcilleştirme yönündeki hırsı temsil eden ilk anıtlardan biri burada, Aslanlı Loca'da ve ötesinde aranmalıdır. Mısır-

lıların hiper-evcilleştirme tarzı, Birinci Haneda'nın tüm kraliyet mezarlarıyla bağlantılı olarak kurban edilen insanlar yoluyla arkeolojik olarak belgelenmiştir. Arkeolojik kayıtlara göre Birinci Haneda'nın (MÖ y. 3000-2800) kraliyet mezarlarında toplam 860 "ilave naaş" bulunmuştur.[1]

tablo

Aha	Mezar B10, 15, 19	33 ilave naaş
Djer	Mezar O	318 ilave naaş
Djet	Mezar Z	174 ilave naaş
Merytnit	Mezar Y	41 ilave naaş
Den	Mezar T	136 ilave naaş
Anedjib	Mezar X	64 ilave naaş
Semerkhet	Mezar U	68 ilave naaş
Qa'a	Mezar Q	26 ilave naaş

— Bu mezarların açılıp yağmalandığı göz önüne alınırsa, tüm ilave naaşların kurban edilmiş insanlara ait olduğunu veya olmadığını varsaymak mümkün değildir. Ancak bu mezarların büyük kısmının, hatta hepsinin, bu tanrısal-kraliyet cenaze törenlerinde ölmekten başka bir şans tanınmayan hizmetkârlar içermiş olması mümkündür. Ölen firavunların varisleri ve halefleri muhtemelen bu insanlardan bazıları yeraltı dünyasında terfi ettirildiği takdirde Mısır'ın daha iyi bir yer olacağına veya en azından yönetilmesinin daha kolay olacağına inanıyordu.

— Her ne kadar bu sayılar Orta Amerika'da kurban kültüyle bağlantılı, binleri bulan sayılardan veya Shang ve Chin hanedanları döneminde on binleri bulan sayılardan daha iyiyse de, insanların Mısırlı hiper-evcilleştiriciler tarafından aşağı derecede mülk olarak görülüp harcanması ve büyükbaş hayvan veya

1 Caroline Seawright, ***Human Sacrifice in Ancient Egypt***, http://touregypt.net/feature stories/humansac.htm.

av hayvanı gibi yakalanması kavramı apaçık belliydi. Eğer totem avcı soyundan tanrısal bir filiz alıp Mısır tahtına aşılasaydınız ve İsis yoluyla doğurtsaydınız, bu yuvadan çıkacak olan tanrı yine de Horus veya yırtıcı bir kuş ve bir katil olurdu.

— Bazı tarihçiler ilave naaşların ve kurban sayısının, uğuruna kurban edildikleri kralların ihtişamını yansıttığına inanmaya eğilim göstermiştir. Eski kralın maiyetinden çok sayıda insanın onun uğruna kurban edilmesi için bunun karşılığında kayda değer düzeyde bir istikrar veya korku yoluyla sürdürülen bir kadercilik söz konusu olmalıydı. Ancak bu kitabın yazarına göre bu sayılar dengeli bir dizi yansıtır. Djer'in Aha'nın tahtına el koyarken sonucu garantilemek için 33 hizmetkârını kurban ettiği sanılır. Djet konumunu koruyabilmek için 318 kişiyi ortadan kaldırması gerektiğini düşünmüş, dul karısı Merytnit'le askeri destekçileri de 174 kişiden kurtulmaları gerektiğine karar vermişler. O dönemde sistemin tahta geçici olarak dul bir kraliçenin çıkmasıyla ayakta kalmayı başardığı anlaşılır. Kraliçenin oğlu Den ülkeyi yönetecek yaşa gelince sistem büyük ölçüde temizlenmişti ve vekiller onu desteklemeye yemin etmişti. Den ve en yakın adamları sadece 41 tartışmalı kişiden kurtulmaya karar vermişler. Den'in kendisi büyük ihtimalle bu konuda söz sahibi değildi. Ancak genel anlamda yetişkin bir varisin siyasi konumu ne kadar zayıfsa bu durumu telafi etmek için o kadar büyük etki yaratacak kurban törenlerine ihtiyaç duyulduğunu sanıyorum; çünkü bu şekilde bir sonraki lider hem kendine yüksek bir statü hem de nazır olarak görev alacak olan "cellat" müttefikleri için yetki elde etmiş olurdu. İkinci Hanedan'ın ilk kralı olan Hotepsekhemwy, Birinci Hanedan'ın yetkisini miras aldığını temin etmek amacıyla Abydos'ta selefi onuruna 26 insanı kurban etmiştir. Sonra da Abydos'tan ayrılıp nehrin aşağısındaki Sakkara'ya taşınmış. Bildiğimiz kadarıyla halefleri burada mezarlar için insan kurban etmeye son vermiş ve mezara hizmetkârların yontulmuş heykelciklerinin konulması geleneğini başlatmıştır.

— Birinci Hanedan döneminde insanların kurban edilmesini yorumlayanların çoğu, kültle bağlantılı açıklamayı olduğu gibi kabul etmeye eğilimlidir, yani ölen kralın öte dünyadaki hayatı için hazırlık yapıldığına inanır. Ancak bu kitabın yazarına göre insanların mezarlara konmak üzere kurban edilmesi için sunulan bu gibi açıklamalar pek inandırıcı değildir. Birinci Hanedan döneminde kölelerle efendilerine sadık özgür hizmetkârların birbirinden ayırt edildiğine dair ilave gerekçelendirme, yani hizmetkârların krallarının cenaze törenlerinde gönüllü olarak kurban edildiği iması da şüpheli görünüyor. Ölmekte olan krallar tavsiye niteliğinde çeşitli imalarda bulunmuş olabilir, ama kimin ölüp kimin yaşaması gerektiğine dair kararlar plan dahilindeki halefler, yani kraliyet varisleriyle işbirlikçileri tarafından alınırdı.

— Sistem, kendi kurbanlarını yaratacak şekilde yapılandırılmıştı. Eğer bir hizmetkâr olarak bir sonraki Horus'un sizi hayatta tutmasını istiyorsanız, kendinizi ona mümkün olduğu kadar sevdirmek zorundaydınız. Ancak ne yaptığınızı herkes görürdü. Son anda rahipler ve vekiller grubu sizin beklemediğiniz bir halefi seçerse yanlış Horus üzerine iddiaya girmiş olurdunuz. Bu durumda eski kralla ikinci görev süresine başlatılırdınız. Sadakatiniz değişken olduğu için şüpheli duruma düşmüş olurdunuz. Kraliyet halefi açısından en güvenli çözüm, yeraltındaki Osiris'e hizmet etmeleri için farklı eğilimleri olan hizmetkârlar yetiştirmekti.

— Hiper-evcilleştirme sürecinin başlangıcında Mısır firavunlarının, gezegenimizin gördüğü en korkunç insan sömürücüleri olmadığını görmek içimizi rahatlatır. Ancak tanrılaştırılmış efendiler hizmetkârlarının, hatta yüksek düzeyli bazı nazırlarının onlara öte dünyaya eşlik etmesini beklerdi. Firavunlar, miraslarını oluşturmaya yardımcı olanlardan böyle bir şey beklerlerse, o zaman hiçbir zaman yüz yüze bile gelmedikleri sıradan insanlara nasıl davranmış olmalarını bekleyebiliriz ki? Mısır'daki sistem, tebanın firavunun mülkü olmasını gerek-

tirirdi. Kökenleri avcılığa dayanan totem imparatorların yönetimi, evcilleştirme kültürünün hiper-evcilleştirmeye geçişini kolaylaştırdığına şüphe yoktur.

— Birinci Hanedan'dan sonra ilave naaş geleneğinin sona ermesine belki de Eski Mısır'ın çevresinde yaşayan daha küçük göçebe çoban klanlarının ılımlaştırıcı etkisi katkıda bulunmuştur. Bu belki de bin yıl sonra Hiksos istilacılarının uyguladığına benzer bir etkiydi.[1] Mısır'ın çevresindeki krallıklarda özgürlük seven çobanların göçebe hayatlarını sürdürdüğünü ve hiper-evcilleştiriciler kendi kendilerine fazla ayrıcalık tanıdığı zaman onlara direnmeye çalıştıklarını varsayabiliriz. Daha düşük yeni yetme kralların ve bir dereceye kadar firavunların kendilerinin de avcı içgüdülerine bir miktar çobanlık *ethos*'u eklediği anlaşılmaktadır. Firavunlar, hayvan arabalarının sürücüleri ve köle başları gibi kırbaç sembolleriyle tasvir edilmiştir. Birinci Hanedan'ın bazı firavunları bile, çobanların hayvanları güderken gerekli olduğu zaman bazılarını arka bacaklarından yakalamak için kullandığı çengellerle resmedilmiştir. Ama tabii ki evcilleştirme sembolleri sistemi insancıllaştırmak açısından yeterli değildir. Yabani hayvanların kaderi nasıl avcılar tarafından öldürülmek ve doğranmak ise, sürü hayvanlarının da kaderi katledilmekti.

— "İyi çoban" *ethos*'unun zamanla ortaya çıkışı muhtemelen Mısırlı hiper-evcilleştiricilerle yanı başlarındaki Yakındoğu çoban gelenekleri arasındaki kültürel alışverişten kaynaklanmıştır. Bu *ethos* Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam üzerinde etkili olmuştur. "İyi çoban" fikri, kötü çobanlara veya karanlıklarda pusu kurmuş avcılara karşıt olarak geliştirilmiştir. Ancak bu za-

1 Hiksosların başkenti Avaris, Nil deltasının kuzeydoğu kısmındaydı. Bu bölgedeki varlıkları MÖ 1783'ten 1550'ye kadar, yani "İkinci Ara" dönem boyunca sürmüştür. On Beşinci Hanedan (MÖ 1663-1555) yabancı "Çoban Krallar" veya "Çöl Prensleri"nden oluşur.

yıf "çoban hümanizmi" bir arada iken bile Mısır'ın ve sonraki uygarlıkların hizmetkârlarını kölelikten kurtarmaya yetmedi.

— Başkasının mülkü olmak, savaşlarda tutsak edilenler, neden olmadıkları ihtilafların kurbanı olanlar ve tanrının yetki bahşettiği imparatorlar tarafından köle yapılanların da başına gelmiştir. Göbekli Tepe'de kireçtaşından alçak kabartmalara dönüştürülen avcı totemleri, yerleşik uygarlıkların başlarında her yerde özgürce gezmeye devam ediyorlardı. Batının hiper-evcilleştirmenin doğum yeri olan Mısır başlangıçta "Horus" şahin totemleri tarafından yönetilmiştir. Günümüzde Batıda sembol, bayrak ve paraların üzerindeki amblemlerde kartalların hâkim unsur olması bundandır. Amerika Birleşik Devletleri kel Amerikan kartalıyla, başkentindeki devasa dikilitaşla ve kâğıt dolarların üzerindeki piramit imgesi ve hakikiliğini ispatlayan Horus'un gözüyle Mısır kökenini onurlandırır.

18.
Gaia ve El Elyon İnsanların Kurban Edilmesini Reddeder

İnsanların kurban edilmesi hiper-evcilleştirmenin en nihai eylemidir ve öyle olmaya devam etmektedir. Tanrıların onayladığı cinayetler hem savaşta işlenir hem de sahip olunan besi hayvanlarının kurban edilmesini gölgede bırakmayı amaçlar. Hayvanların kurban edilmesi tarih içinde en yüce tanrılara avcılar gibi et yoluyla ödeme yapmanın yoluydu; evcilleştiricilere özgü şekilde, besi hayvanlarına sahip olmak amacıyla bedenler kurban edilirdi. üç bin yedi yüz yıl kadar önce insanların kurban edilmesi dünya çapında yaygın bir gelenekti. Minos'taki Anemospilia'da Toprak Ananın kendi onuruna düzenlenen böyle bir kurban kesimini engellediği söylenir. İlk olarak üç bin yıl kadar önce kayıt altına alındığı sanılan İbrahim'in efsanesinde de bu hikâye yazılmadan yedi yüzyıl kadar önce yaşamış bir çobandan söz edilir. Bu anlatımda insanların kurban edilmesinin akılsızlık olduğu fikri savunulur. Efsanenin başkahramanı, kalan tek oğlunu kurban etmeye hazır olan müstakbel bir dini liderdir. Bu hikâyede Yebus-Salem şehrinde Kral Davut'un hamiliğini yaptığı Yahveh-El Elyon kültünde çobanlara besi hayvanlarının kurban edilmesinin emredildiğini göreceğiz.

Toprak Ana Gaia Tarafından Yakılmak

Eski Yunancada "Gaia" Toprak Ana demektir; Minos uygarlığının Linear B yazısında "Maka," Frigçede "Kybele" olarak bilinir.[1] Bu kitabın Birinci Bölümünde Toprak Anayı arkeolojik olarak tespit ettik. Hamile halini Göbekli Tepe'de, Dağ Kadın olarak gördük. Ondan sonra, bundan üç bin yıl kadar önce, Yebus'taki bir çadır tapınağında Davut'un kraliyet hanedanı Yahudi Levi Kabilesinin kültüyle Kenan ülkesindeki Melkisedek kültünü birleştirdiği zaman, "El Elyon" (En Yüce Tanrı), "Yahveh" (Eski İsrail'in tanrısı) yakıştırmasıyla birleşti. Bu dönemde Yebus şehri önce Salem, sonra da Kudüs şehrine dönüştü.

— Gaia adına ritüel amacıyla kurban edilen insanların en inanılmaz izi 1979'da Girit Adasında Minos uygarlığının kalıntılarında kazılar yürüten arkeologlar tarafından bulunmuştur. Bu keşif bundan üç bin yedi yüz yıl kadar önce deprem sonucunda yıkılmış, üç odalı bir tapınağın kalıntılarında yapıldı. Yapının üst katı yanıp kül olmuştu. O dönemde adanın doğusundaki anakarada söz konusu olan şartlar, Musevi dininin efsanevi lideri İbrahim'e atfedilen kült faaliyetlerine benziyordu.

— Girit'te bu dönemde yer alan bu deprem sonucunda büyük Knossos Sarayının yedi kilometre güneyindeki Anemospilia'da, bir tepenin kuzeye bakan yamacında bir terasa inşa edilmiş olan sade tapınak yapısı yıkıldı. Birbirilerine paralel olarak inşa edilmiş üç oda, kuzey cepheleri boyunca devam eden bir koridor yoluyla birbirine bağlıydı. Ortadaki odada yangın sonrasında tanrının heykelinden geriye kalan, pişmiş topraktan iki antropomorf ayak vardı. Heykelin önünde sıra sıra kaplar bulundu. Doğu tarafındaki odada da sıra sıra kaplar ve çanaklar vardı. Bu mekânın tamamında bulunan çanak çömlek sayısı dört yüzden fazladır.

— Tapınağın batı yönündeki odasında ise arkeologlar, kurban edilmekte olan bir insandan geri kalanları keşfetmiştir.

1 Linear B konusunda bkz <http://www.palaeolexicon.com>.

On sekiz yaşında bir erkek olduğu tahmin edilen erkek, elleri ve ayakları bağlanmış gibi cenin pozisyonunda yan yatmıştı. Bu muhtemelen standart bir yöntemdi, çünkü kurban uyuşturulmuş olsa bile, içgüdüleri onu mücadele etmeye iterdi. Ancak kurban etme işlemi, depremden dolayı yarıda kalmıştır. Yapının ahşap çatısı çöktüğü zaman içerisini aydınlatan meşaleler yangın çıkmasına neden olmuştur. Yan odadaki pişmiş toprak ayaklı imgenin tanrısal boyutunun bu ritüelden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Toprak Ana Gaia'nın kendi sarsılarak uyanmış ve töreni yöneten rahiplerin faaliyetlerine aniden son vermiştir. Bu kişiler oldukları yerde kızartılıp pişirilmiş ve uzak bir gelecekteki tarihçiler için kanıt olarak muhafaza edilmiştir.

— Yüksek bir platformun üzerinde yan yatan kurbanın bedeni yanmaya başladığında kanının sadece yarısı akıtılmıştı. Yangında bedenin üstte kalan kısmı, kemikleri bembeyaz ortaya çıkana kadar yanmış, kanın hâlâ var olduğu alt kısım ise içten içe yanmış ve kemikler daha koyu renkte kalmış. Kurbanın cesedinin yanında kırk santimetre uzunluğunda bronzdan kutsal bıçak bulundu.[1] Bıçağın her iki tarafına zarif hatlarla stilize birer yabani domuz kafası çizilmiştir. Rahiple kadın yardımcısı kurbanın yanına, yere düşmüş. Toplamda bu kutsal ritüelde rol alan üç rahip depreme yakalanıp oldukları noktada ölmüşler.[2]

— Bu keşfi konu alan yazarlar –Yannis Sakellarakis ve Efi Sapouna-Sakellarakis– ve makaleye ilave bir tarihi perspektif sağlamış olan Joseph Alsop, yayınlarının yaratacağı etkinin farkındaydı. Birçok insanın keşiflerinden rahatsız olacağını, kimliklerinin eski Yunan uygarlığının düşünsel alandaki şanlı edinimlerini temel aldığına inananları alt üst edeceğini öngörmüşler. Bu mesafeden görebildiğimiz kadarıyla, arkeologlar

1 Bu dönem zaten bronz çağıdır. Ama bronz, taş devri zihniyetinde herhangi bir değişime yol açmamıştır.

2 *National Geographic Magazine*, Şubat 1981, s. 204-222. Metnimizde bu makalenin sayfa numaralarını vereceğiz.

okurlarına maddi verilerin oldukça titiz bir özetini sunmuşlardır. Yani büyük Minos-Yunan uygarlığının kökeninde insanların kurban edilmesi yatar! Batılı halkların büyük kısmı bu kadim uygarlığı, yarattığı mimari stiller ve felsefeler kadar muhteşem sanır – Sokrates'in infazı da sıradışı, garip bir talihsizlik olarak görülür. Okurlar bu uygarlığa eleştirel olarak, hiper-evcilleştirici bir uygarlık olarak bakmaya hazır değildi. Bu keşif çok rahatsız edici bir etki yarattı. Yazarlar da önce çekindi, ama sonra bir itirafta bulunmak zorunda kaldı:

— "Girit'in tarih öncesindeki Minoslu sakinlerinin insan kurban ettiğinden uzun zamandır şüpheleniliyordu, ama bu konuda daha önce hiç bu kadar güçlü kanıtlar bulunmamıştı." Ancak arkeologlar "insanların kurban edilmesi' sözlerini yüksek sesle söylemeye "cüret edebilmek" ve bu sözleri yayınlama cesaretini bulabilmek için önce "uzun saatler boyunca kanıtları incelediler" (s. 210).

— Minos mitolojisiyle aşina olan herkes Minotauros ile labirent konusunda bir şeyler bilir. Çoğu okur, Minotauros'un labirente giren insanları yeme alışkanlığından haberdardır. Hatta dünyanın başka yerlerindeki labirent ritüelleriyle ilgili karşılaştırmalı çalışmalardan da haberdar olabilirler.[1] Minotauros'un bu üstü örtülü kabul töreni öyküsünün doğduğu yerde kanlı kutsal hançerlerin olduğundan şüphelenmiş de olabilirler.

— Yazarlar bu konudaki kanıtları nihayet yayınladığında bunu harika bir şekilde gerekçelendirilmiş bir beyaz bülten şeklinde yaptılar. Bu büyük uygarlığın ataları mazur görülmeliydi, çünkü "olağanüstü bir stres altında olduklarından çaresizliğe kapılıp öfkeli tanrılara insanların hayatlarını sundular. Örneğin

1 Labirentlerin anlamı konusunda bkz. John Layard, "Maze Dances and the Ritual of the Labyrinth in Malekula," *Folklore* XLVII, 1936. Ayrıca A. Bernard Deacon, *Malekula, a Vanishing People in the New Hebrides*, 1934; ve "Geometrical Drawings from Malekula and other Islands of the New Hebrides," JRAI, 1934.

Plutarkhos, Themistokles'in Salamis Savaşında zafer elde edeceğinden emin olmak için üç insanı kurban ettiğini aktarır..., bir kâhin de MÖ 7. yüzyılda Atina'yı vebadan kurtarmak için bir insanın kurban edilmesini emretmiş." Yazarlar bu belgeler temelinde şu sonuca vardılar: "Çok önemli bir savaş veya etrafı kırıp geçiren bir salgın hastalık nasıl anormal düzeyde strese yol açarsa, depremlerin de aynı sonucu yaratmış olacağından eminiz" (s. 218).

— Şartlar bu şekilde sunulunca, arkeologların durumu özetlerken nasıl duygular içinde olduğunu daha iyi anlayabiliriz: "En göze çarpan veriler konusunda oldukça eminiz: Bundan otuz yedi yüzyıl önce, Girit Adasının depremlerle sallandığı bir dönemde Minoslu bir rahip nihai felaketten kaçınmak için ender yapılan, korkunç bir eyleme başvurdu ve bu yamaç tapınağında bir insanın hayatını kurban etmeye hazırlandı. Ama kurban boşuna öldü" (s. 205).

— Bu arkeolojik özet ve "umutsuzca erteleme" teorisinin ciddi tarihyazımsal ve arkeolojik hatalar üzerine inşa edildiği apaçıktır. Tarihyazımsal açıdan arkeologlar sebep ve sonuç ilişkisine uygun şekilde davranmamıştır. Bir insanın kurban edilmesi deprem gerçekleşmeden önce planlanmış, başlanmış ve neredeyse tamamlanmıştı. Bu yazarların mantığına bakılacak olursa, Nasıralı İsa'nın depremlerden kaçınmak için çarmıha gerildiği sonucuna da varabiliriz, çünkü öldüğü anda bir depremin yer aldığı söylenir.

— Minosluların insan kurban etmesinin çok daha iyi bir açıklamasını, arkeolojik kanıtların kendilerinde bulabiliriz. Veriler, kurban kesme ritüeline hazırlananların zihinlerinden nelerin geçtiğini açıkça gösterir. Yazarlar titizlikle ilave arkeolojik veriler de sunduysa da, bu verilerle deprem arasında mantıklı bir ilişki kuramadıkları anlaşılmaktadır.

— "Koridorda meyve, tahıl, bezelye ve muhtemelen süt, bal ve şarap içermiş sıra sıra kaplar keşfettik. Bazıları mucizevi olarak kırılmamış olan testilerin birçoğunda yanmış meyve tohumları bulduk"[1] (s. 213).

— Merkezi odanın arka duvarına dayalı duran tanrı heykelinin önünde de sıra sıra kaplar bulunmuştur. Kilden kaplar ve tanrının pişmiş topraktan ayakları yangından zarar almadan kurtulmuştur. Kaplarda bulunmuş olabilecek gıdaların tam olarak ne olduğu konusunda bilgi edinmek ilginç olurdu.

— Temel duvarlarının mimari planı ve tapınağın işlevsel düzenlemesi, bundan üç bin yedi yüz yıl önce gerçekleşen depremden ve yangından zarar almadan kurtulmuştur ve günümüzde kurban töreni sembolizmi konusunda açık kitap görevi görür. Hatta üç bin yedi yüz yıl önce yangını gören ve bu gizemli harabelere dışarıdan şüpheyle bakan, onlara yaklaşmaya veya adlarını ağızlarına almaya korkan zamanın çiftçilerine göre günümüzde anlaşılmaları muhtemelen daha kolaydır.

— Depremin büyük bir felakete yol açtığı o meşum günde tapınakta yürütülen tören bir acil durum önlemi değildi. Düzenli bir şekilde yer alan, uzun zaman önceden planlanan bir hasat töreniydi. Tanrı için oraya sıralanmış olan dört yüzden fazla kap, halkın ne kadar geniş ölçüde bu törene katıldığını gösterir. Bu kapların içindekileri rahipler satın almamış, ailelerini temsil eden insanlar adak olarak buraya getirmiştir. Tarihsel açıdan bakıldığında depremin bu insanların yaptıklarıyla herhangi bir ilgisinin olduğu söylenemez ve deprem bu trajik eylem gerçekleştirilip genç adam kanının yarısını kaybettikten sonra yer almıştır. Hatta rahiplerden biri muhtemelen taze kanı merkezi odadaki tanrıya sunmaya gitmişti veya gidiyordu.

---

1 Yazarların yazdıklarını okuyup fotoğraflara bakınca, sıra sıra vazolar içeren "koridor"un, birbirine paralel üç odayı birbirine bağlayan giriş "koridoru" olmayıp üç odanın en doğuda bulunanı olabileceği sonucuna varıyoruz. Ancak bu küçük belirsizliği tartışmaya gerek yoktur. Bu vazoların tapınağın neresinde bulunduğu çok önemli değildir.

— Merkezi odadaki tanrı heykeli güneye bakan duvarın hemen önündeydi. Bu merkezi oda, tapınağın en kutsal odası, yani kutsalların en kutsalıydı. Rahibin yardımcılarından biri o odadan çıkıp bir çanak dolusu kan almak için kurban kesim odasına gitmek üzere olabilirdi. Çatının çökmesiyle rahiplerin üçü de yapının içerisinde tutsak kalmıştır. Bütün hareketliliğin son bulmasıyla tapınak, uygarlığın tarihi kayıtları için insanoğlunun dini açıdan meşrulaştırılmış şiddetinin trajik evriminin dondurulmuş görüntüsü haline geldi.

— Tapınağın yapısı, tam ortada bulunan tanrının yiyeceği tarımsal ürünlerle, içeceği insan kanının bir araya getirilmesini kolaylaştırıyordu. Tarımsal ürünler tanrının kendi kilerinden, yani doğudaki odadan geliyordu. İnsan kanı ise tanrının "mutfağı"ndaki musluktan, yani batıdaki odadan geliyordu. Sunak buradaydı ve elleriyle ayakları bağlı kurban da burada bulundu. Bütün bu düzen, merkezi odada bulunan tanrıya ziyafet sunulan özel günler için planlanmıştı. Dolayısıyla bu gibi kanıtlar mevsimsel olarak düzenlenen bir tarımsal hiper-evcilleştirme ritüeline işaret etmektedir. Burada kurban edilen insan, bu tapınakta kurban edilen son insandı ama muhtemelen ilk insan değildi.

— Ancak üç kısımdan oluşan bu tapınakta kurbanlık insanların tanrının menüsünde düzenli olarak yer almadığını öne sürmek mümkündür. Koridorda parçaları bulunan ve içinde insan kanının taşındığı vazonun üzerindeki baskın imge bir boğanınkiydi. Bu da bu tapınakta en yaygın olarak kurban edilen hayvanın boğa olduğu anlamına gelebilir. Ancak bundan üç bin yedi yüz yıl önceki o meşum günde tapınak yangında kül olup dindarlık taslayan katiller ateşte kızartılmadan önce genç bir adamın kurban edildiği inkâr edilemez. O gün "boğa"nın insan kemikli olduğuna şüphe yoktur.

— Bir yapının mimarisinin, tören işlevlerinin ve kanlı kurban kesimlerinin düzenli olup olmadığı konusunda bunlardan daha açık kanıtlar sunması zordur. Tarımsal ürünlerin ve canlı

hayvanların sunumunu gölgede bırakmak için insanların kurban edildiği bu türden evcilleştirici törenler, hiper-evcilleştirme mantığının tipik örneklerindendir. O kaplarda meyve, tahıl, bezelye, bal ve şarap vardı. Katliam ürünleri tarımsal ürünlerle desteklenerek tanrısal ziyafetler için mantıklı bileşimler oluştururdu. Çiftçilerin tanrı korkusuyla tarımsal ürünlerle dolu kaplar getirmeleri için bir insanın kanı dökülürdü. Tarımsal ürünlerin bir kısmı muhtemelen rahiplerin kendileri tarafından tüketilirdi. Avcıların başarılı bir avdan sonra kendilerine verdikleri ziyafetin tanrılara sunulan tüm yiyecek adaklarının evrimsel prototipini teşkil ettiğini unutmamak gerekir. Avcılar da avlarını sponsor totemleriyle paylaşırdı.

— Çiftçilerle çobanların soylular gibi boğa öldürüp, kesip parçalara ayırabildiği Minos'un katmanlı toplumunun bağlamında boğaların kurban edilmesinin artık moralleri yeterince yükseltmediğini tahmin ediyorum. Soyluların avcılık günlerinden kalma egoları ve basit evcilleştirmeden önce hiper-evcilleştirmeye geçen şaman rahiplerinin egoları bu şartlarda kendilerini tehdit altında hissetmiş olmalıdır. Sıradan evcilleştiriciler büyükbaş hayvan sahibi olup kudretli boğaları katletme imkânına sahip olunca, kraliyetin ve soylu sınıfın rahip hizmetkârları katliamlar yoluyla arzuladıkları hayranlık nidalarını elde edemez hale gelmişti. Kraliyet kâhinlerinin bir sonraki düzeye geçişinin ve insan kurban etmeye başlayarak *mysterium tremendum*'un etkisini artırmalarının nedeni de muhtemelen buydu.

— Öküz kanı muhtemelen daha önemsiz hayvanların kanından daha değerliydi, insanoğlunun kanı da öküz kanından daha değerliydi. Ve tabii ki soyluların kanı sıradan halkın kanından daha değerli olmalıydı. Sıradışı dersler vermek gerektiğinde sıradan insanların kanı yeterli sayılırdı, ama muhtemelen ara sıra bir soylunun kurban edilmesi gerektiği olurdu. Reislerin kardeşlerinden birinin veya bir nazırın, o reisin statüsü veya konumu açısından tehdit oluşturduğu olurdu. Bu toplumda kurban

edilen insanların genelde –dört yüzden fazla kabı doldurmaya katkıda bulunanlar gibi– sıradan evcilleştiriciler olduğunu tahmin ediyorum.

Anemospilia'da Başka Neler Olmuş Olabilir?

Kurban ölüp rahiplerin de alevlerin arasında sesi soluğu kesilince halk da şaşkınlık içinde oradan uzaklaşıp evlerine dönmüş olmalıdır. Olanlardan sadece fısıltıyla söz etmiş olmalılar. Muhtemel bu olay unutulup gidene kadar bu bölgeden kaçınmışlardır. Tapınağın harabelerine üç bin yedi yüz yıl boyunca dokunulmamış. O insanların soyundan gelen arkeologlar buraya geldiğinde de uzak atalarının akılcılığını savundular. Görünürde akıldışı olan bu tek örnek dışında Minoslu ataları akılları başlarında insanlar olmalıydı.

— Bu öyküyü biraz daha geliştirecek olursak şöyle bir soru sorabiliriz: "Bu olay, tanrının lütfunu satın almak için kurban kestiklerine inananlar için ne anlama gelmiş olabilir?" Kurban, kazı ekibinin düşündüğü gibi "boşuna" ölmemiştir. Heykeline kan sunulduğu anda Toprak tanrısının çok kızgın olduğu anlaşılmaktadır; çünkü –bakış açısına bağlı olarak– ona o gün sunulan kurbanların hepsini ya reddetmiş ya da yutmuştur. Pekiyi ama tanrılar normalde böyle mi yiyip içerdi? Yoksa bu, değersiz bir kurban mıydı? Veya rahipler ritüeli yanlış şekilde mi uygulamıştı?

— Rahipler hayatta kalsaydı, muhtemelen köylülerin gerektiği kadar adak getirmediğini ima etmenin bir yolunu bulurlardı. Ancak bu, burada yer alacak olan son kurban töreniydi. Tanrı o gün rahiplerin kendisine sunduğu her şeyi reddetti. Töreni yöneten rahiplerin üçü de tapınakta sıkışıp kaldı. Buradan yedi kilometre kuzeyde, Knossos'taki sarayda yaşayan krallarının, güneyde yaşayan bu köylülerle birlikte bir süre ortalıkta fazla gözükmemesi gerekecekti. Hatta Knossos'taki saray da aynı depremde yıkılmış olabilirdi. Ancak yer alan her depremle bir öncekinin anısı silinmiştir. Soylular ve rahipler bir süreliği-

ne otoritelerini kaybetmiş olabilir. Ancak zamanla, terk edilen kurban töreninin yerini başka bir kurban töreninin aldığını varsayabiliriz. Ne krallar ne de tebaaları ontolojik bir boşlukta var olamazdı. Dini evrimin seyrini değiştirmek isteyen reformistler için bu, büyük bir fırsattı. Reforma tabi tutulan ritüel korkuları dindirip insanları günlük geçim arayışında cesaretlendirdiği sürece ritüelin ayrıntıları muhtemelen çok önemli değildi.

— Minos Krallığında bir protesto tepkisi yaşandığına dair herhangi bir bilgimiz yok. Aslında 1979'dan önce yerel bir kültün sonunu getiren bu kurban kesme töreninden de haberdar değildik. Ama artık bu adete insandan güçlü bir güç tarafından son verildiğini biliyoruz. Taş devrinin, tanrı için birini öldürmek şeklindeki en dindar adeti burada son buldu ve terk edildi. Bu adete son veren de sarsıntıların kaynağı olan Toprak Anaydı.

— Sallantıların gerçekleştiği topraklar, insanların tarlalarda çalışırken eziyet ettikleri topraklardı. Toprak Ana olduğunuzu ve sürekli olarak çakmaktaşından çapalarla "saçınızın kesildiğini" hayal edin. Soylularla rahipleri, insanları farklı bir boyun eğme türüne ikna etmek için muhtemelen bu felaketten yararlanmıştır. Avcı zihniyetini devralan çoğu tövbekâr toplayıcı, bir şeylerden dolayı pişman olmaları ve daha iyi insanlar olmaya çalışmaları gerektiğini içgüdüsel olarak sezmiş olmalıdır. Tüm ilkel avcılar, öldürmek ve yemek şeklindeki ilk günah hakkında bir şeyler bilirdi. Pekiyi ama evcilleştirmeyi benimseyen bir insanın ilk günahı neydi? Yaradılış kitabında bir öykü anlatıcının anlattığı gibi yasak bir meyveyi öldürüp yemek miydi? Mülkiyetle, otoriteyle, yemekle ve o dört yüzden fazla kapta sunulan meyvelerle bir ilgisi olduğunu biliyoruz.

Yahveh/Yüce Tanrı'nın Kurban Kesme Törenini Engelleme Çabası

Bundan üç bin yedi yüz yıl önce Girit Adasından deniz yoluyla en yakınlardaki anakaranın kıyısına çıkabilir, sonra da doğuya

veya güneye yönelebilirdik. Aynı ömür süresi içerisinde bir sonraki bölümümüzün konusuna denk gelebilirdik. Anemospilia'da yanıp kül olmuş bir yamaç tapınağını geride bıraktık. Burada kör inanca sahip bir müritler topluluğu bir insanı kurban etti. Toprak Ana kendi tapınağını yerle bir etti ve insanların getirdiği adakları reddetti, rahipleri öldürdü. Dünyanın büyük kısmında aynı dönemde başka insanlar benzer şekilde kurban ediliyordu. Ancak çeşitli kültürlere ve dinlere bakarken küçümsemeden kaynaklanan sonuçlara varmayalım. Arkeolojik verileri aydınlatmak için yararlanacağımız her türlü yorumun farazi birer anlatım olduğunu ve taşlar, kemikler, koyun derileri ve kırılgan papirüsleri konu alan efsaneler konusundaki yorumlara eklendiklerini unutmayalım.

— Toprak Ananın Anemospilia'ya verdiği cevap konusunda elimizde arkeolojik veriler var, Halbuki Yahveh/El Elyon'un eylemleri konusunda kadim sözlerle yetinmek zorundayız. Bu sözler üç bin yedi yüz yıl önce olan olaylara dayanırken Yahudi tarihi sadece iki bin beş yüz yıl kadar önce eski İsrail'de kâtiplerin çeşitli fragmanlardan ve söylentilerden elde ettiklerini aktarır.

— Peki ya Tanrı bir insandan tek oğlunu kurban etmesini istediyse? Ya müstakbel bir dini lider böyle bir emri yerine getirip kendi oğlunu öldürseydi? Ya bu dini lider bizim atamız olsaydı? O zaman biz ve incelediğimiz kutsal hakikatler ne olurdu? Bunlar, İbrahim ve İshak öyküsünün beraberinde getirdiği varoluşsal bilinmezlerdir.

— Katiller ve kasaplar veya haleli kurbanlardan faydalananlar tarafından anlatılan ve açıklanan, insanların kurban edilmesine dair her türlü öykü şu veya bu şekilde çarpıtılacaktır. İbrahim en büyük oğlunu annesiyle beraber çöle sürdüğü zaman Yüce Tanrı ondan geriye kalan tek oğlunu kurban etmesini istedi. Aynı Tanrı'nın İbrahim'in çocuklarının sayısını artırarak kalabalıklara ve uluslara, gökyüzündeki yıldızlar veya kumsaldaki

kum taneleri gibi sayılamayacak rakamlara dönüştüreceğini taahhüt ettiği söylenir. Tanrı'nın bu lütfu için tek şartı, İbrahim'in kalan oğlunu Tanrı'ya adak olarak kurban etmesiydi. Müstakbel dini lider de kör inancını kanıtlamaya karar verdi. İbrahim hem dini duygusuyla hem de taahhüt edilen ödüllerin uyandırdığı hırsla kendi oğlunun üzerine kumar oynadı. Ancak İbrahim kör inancını hayata geçiremeden önce Tanrı Rahip İbrahim'in dininin kurallarını değiştirdi.

— Anemospilia'da ortalıkta görünmeyen Toprak Ananın tersine, Yüce Tanrı müridinin ne yapmak üzere olduğunu, yaralı bir arterden kan fışkırmadan önce fark etti. İbrahim kutsal hançerini kullanmadan hemen önce Tanrı onu durdurdu. [1]

— Öykü anlatıcı Tanrı'nın bu eyleminin sebeplerini gerekçelendirmeye çalışmamakla kendini zahmetten kurtardı. Bu Tanrı zalim miydi? Aç mıydı? Tanrı yaşlı bir adamın kör inancından geriye ne kadar akıl kaldığını mı ölçmeye çalışıyordu? Bu adam gerçekten kalabalıkların ve ulusların atası olmayı umuyor idiyse son derece erdemli, kör inancı hangi noktada başlayacaktı? Bir çoban ve ebeveyn olarak zekâsı hangi noktada yetersiz kalacaktı? Bu çoban, torununun yetişmesine yardımcı olacak kadar akıllı mıydı?

— Tarihi kanıtlar temelinde günümüzde görebildiğimiz kadarıyla, İbrahim'in bir insanı kurban etme girişiminin öyküsü bundan üç bin yıl önce yazılmış olabilir. Ondan sonraki beş yüzyılda da genelde Davut'un hanedanının hizmetinde çalışan kâtipler tarafından revize edilmiş olabilir. Kraliyet hanedanları için yazılan öykülerin daima siyasi amaçları vardır. Davut

1 İbrahim gerçekten yaşadıysa, erken bronz çağında Filistin'de yaşamıştır. Ama Anemospilia'da bulunan, kraliyete özgü bir kalitede bronz bir hançeri olduğuna dair hiçbir kanıtımız yoktur. Göbekli Tepe yakınlarında, Harran'da yaşadığı söylenen bir çobanın, kuzeydeki kutsal vatanından bir anı olarak yanında çok sevdiği, çakmaktaşından kutsal bir bıçak taşımamış olması için hiçbir neden yoktur.

MÖ 1003-971 civarında kraldı. Kralla dini liderlik öyküsünün kahramanı İbrahim'in birçok ortak ilgi alanı vardı. Eski zamanlarda müstakbel dini liderlerin çocuklara, müritlere, topraklara, askerlere ve Yüce Tanrı'yla bir ahit yapmaya ihtiyacı vardı. Davut'un da bunlara ihtiyacı vardı.

— Kral Davut en baştan itibaren İbrahim'in öyküsünde kimlerin bu soydan gelmesi gerektiğini biliyordu. Bazı kavimleri ve küçük şehir devletlerini, tercihen ortak dini liderlerine bahşedilmiş olan tanrısal bir buyruk altında birleştirmek için uğraştı. Davut'un öneri götürdüğü tüm kavimler tek bir dini liderin soy ağacına dahil olmaya ikna edilebilir miydi? Müstakbel kralın kabul ettiği meydan okuma buydu; bu amacını gerçekleştirmek için insanlara, topraklara ve tanrısal bir buyruğa ihtiyacı vardı ve hepsinin tek bir dini liderlik anlatımı dahilinde sunulması gerekliydi. Yaşayan bir tanrının dahil olduğu tüm efsaneler er ya da geç yol gösterici mit statüsüne yükseltilecektir. "Mit," insanoğlunun varlığını insandan güçlü boyutla bağdaştıran bir anlatımdır. Efsanelerle mitler arasındaki fark, efsanelerin insandan güçlü boyutla olan faal bağlantıları açıklayamamasıdır.

— Kral Davut'un bir ordudan ve bir öyküden fazlasına ihtiyacı vardı. Çok sayıda insan, topraklar ve Tanrı'yla yapılacak bir ahit bile başarılı bir krallık teşkil etmeye yetmiyordu. Kralın krallığını emniyete almak için kendisine sadık olacak ve tam itaat ve kör inançla tanrısal buyruğunu kabul edecek insanlara ihtiyacı vardı. Kralın dilek listesi buydu ve bunlar aynı zamanda kralın yazarlarını işlemeye zorladığı konulardı. İbrahim'in epik öyküsü, bir kralın yönetimini pekiştirmek için düzenlediği dini bir kült için parça parça kayıt altına alınmış kurucu bir öyküdür.

— Farklı kavimlerin bir araya gelmesi sadece dini bir öykü temelinde gerçekleşemez. Siyasi gerçekliklerin de birbirine uyması gerekir. Hiper-evcilleştirme döneminin en başlarından beri tüm kadim yeni yetme kralların yaptığı gibi Davut da askeri koruma sunabileceği hassas gruplar arıyordu. Bu grupların gü-

venlik karşılığında bölgesel hak iddialarını yeni krallığa entegre etmeleri bekleniyordu. Tanrı'nın onayını alan krallık kurucusu büyük bir beceriyle sadık dostluklar ve güvenli dini ittifaklar yaratmak için uğraştı.

— Kral Davut, Kenan şehri Yebus'u idari merkezi yaptı. Bunun için bir miktar gizli diplomasi, yönetimin titizlikle planlanarak devralınması, eski şehir liderlerinin yeniden atanması ve Levi Kabilesinin Yahveh kültüyle Kenan şehrinin kültü El Elyon'la (Yüce Tanrı) bir araya getirmesi gerekli oldu. Davut'un planının başarıya ulaşması için Musa'nın rahiplerle Kenan ülkesinin rahiplerini bir araya getirmesi gerekliydi. Bu durumda "Yahveh" ve "El Elyon"un teolojik açıdan aynı Yüce Tanrı için kullanılan iki farklı ad olduğu anlaşılıyordu.

— Yaradılış'taki İbrahim mitinde (veya yaklaşık yedi yüzyıl öncesinde başladığı söylenen "inanç tarihi") İbrahim ile Yebus şehrinin rahip-kralı arasındaki dostane karşılaşma anlatılır. Rahip-kralın adı Melkisedek'ti. Davut'un yedi yüzyıl sonra kültü birleştirmek için atadığı Kenan ülkesinden başrahibin adı Zadok'tu. Kral kâtipleri onun Melkisedek'in kadim kral ve rahip soyundan geldiğine inanıyordu.

— Davut'un krallığı, İbrahim'i konu alan dini liderlik miti sayesinde bir arada tutulup meşruiyet kazanıyordu. Tanrıyla bir ahit yapmak gerekiyordu, dolayısıyla kâtipler Yüce Tanrı ile seçilmiş dini lideri arasında çeşitli uygun "ahit"lerle sonraki krallar için de ilave ahit taslakları hazırladılar. Sayısı giderek artan bu ahitlere zaman içinde düzen getirildi. Bu ahitlerin en iddialı versiyonuyla İbrahim'in soyundan geleceklere Mısır Vadisinden (El-Ariş Vadisi veya Nil Deltası) Ur'un yanından geçen nehre (Fırat) kadar uzanan topraklar bırakıldı. Bu iddiayla ilgili, ama o dönemde kimsenin haberi olmadığı en önemli sorun, Afrika'dan Avrupa'ya ve Asya'ya yolculuk yapanlar için dünyanın en işlek geçiş yolunun tam da bu gayrimenkulün ortasından geçtiğiydi.

— İbrahim seçilmiş dini lider olduğundan kendisine gökyüzündeki yıldızlar ve kumsaldaki kum taneleri kadar çok çocuk taahhüt edildi. Onun soyundan gelenler düşmanlarının şehirlerinin kapılarını ele geçirecek ve zaman içinde çeşitli uluslardan oluşan bir imparatorluk kuracaktı. Bu özel ayrıcalıklar karşılığında Tanrı tarafından seçilen çobandan beklenen şey hem kendisinin hem de soyundan gelen herkesin itaat etmesi ve kör inanç göstermesiydi. Onun soyundan gelen ulusların ileride birbirine düşman olabileceği, o ilk yazarların aklına bile gelmemiştir.

— Aslında üç tane dini lider vardı: İbrahim, İshak ve Yakup (veya İsrail). Davut'un yazarları onları bir araya getirerek tek bir dini liderlik ailesi oluşturmuştur. Babadan oğula ve toruna kadar uzanan bu birleştirilmiş aile Hebron'da İbrahim, Gezer'de İshak ve Beytel'de Yakup'tan oluşuyordu. Üç dini liderli bu birleştirilmiş ailenin öyküsü, kuşaklar yoluyla bu toprakların güneyini, batısını ve kuzeyini temsil ederek krallığı birleştirdi. Beytel'deki dini lider, "Tanrının sadık savaşçıları" anlamındaki adını birleşik İsrail Krallığına verdi.

— Önemli bir öyküyü anlatmak ciddi bir konu gerektirir. Bundan üç bin yıl önce Davut kral olduğunda konuların en ciddisi, köleliğin yükü, soyguncu baronların hâkimiyeti ve savaşçılarla rahiplerin katliamları gibi hiper-evcilleştirmeye bağlı evrensel siyasi planlardı. Davut'la maiyetinin "hiper-evcilleştirme"nin en korkunç planlarından bazılarından kaçınmaya çalıştığı anlaşılır. İbrahim'in öyküsünün varlığı bile, Kral Davut'un insanların kurban edildiği ritüelleri ortadan kaldırmaya çalıştığını gösterir. Ancak Davut'un amacı, geriye dönüp baktığımızda bizim düşündüğümüz kadar saf olmayabilir. Davut kurnaz ve entrikacı bir savaş beyiydi. İnsanların sinsi şekillerde öldürülmesine karşı değildi. Kendi tarihçilerinin yazılarına dahil ettiği muğlaklıklara bakınca, Davut'un en önemli dürtüsü, kendi atadığı iki başrahipten infaz yetkisini geri almak olabilirdi. Ordunun en üst dü-

zey komutanı olarak böyle bir yetkiyi kendi eline almak istediği anlaşılmaktadır. Ancak körü körüne itaat istemekle kendi oğlu ve halefi Süleyman'ın diktatörlüğü için zemin hazırlamıştır.

— Davut'un ilk siyasi dürtüleri ne olursa olsun, ilk dini lider İbrahim'in öyküsü başlangıçta "İbrahim'in çocukları" olan seçilmiş insanları yeni kralın siyasi konfederasyonuna çekmek, hem kendisine hem de Tanrı'ya itaat etmelerini sağlamaktı. Aynı amaç, "Mısır'dan Çıkış" destanının Levi Kabilesinden olan yazarlarının da aklında olduğundan, yeni İsrail Krallığını Tanrının lanetlediği Mısır uygarlığıyla olan zıtlıkları temelinde tanımlamaya çalıştılar. Her halükârda krallık bir süreliğine sağlam gibi göründü. Hem Yahveh hem de EL Elyon geleneğinden başrahipler atanarak her ikisinin de yetkileri yarıya indirildi. Bu strateji sayesinde, normalde yüksek yargıç ve cellat olarak işlev gösterecek teokratlar kontrol altına alınmış oldu. İbrahim'in çobanlık ve kuruculuk miti hiper-evcilleştirmeyi kısıtladı ve krallığın kurban kültünü dinin daha önceki düzeyiyle sınırladı, böylece insanların kurban edilmesi yasaklandı.

— Moriya Dağında Yüce Tanrı yeni dini öğretilerini apaçık bir yasa şeklinde ilan etmek yerine objektif bir ders vermiştir. İbrahim'in kör inancı, kınanmasını gerektiriyordu. Tanrı müstakbel dini liderin bir çalılığa takılmış koç bulmasına izin verdi ve İbrahim koçun, oğlunun yerini almaya daha uygun bir kurban olduğunu anladı. Kutsal bıçağı elinde hazırdı, deneyimli bir kasap olan dini lider ne yapması gerektiğini biliyordu. Böylelikle hikâyeye mucizevi bir şekilde beklenmedik bir kurbanlık koçun dahil edilmesi tanrısal reformu vurgular.

— Davut, hiper-evcilleştirme alanındaki ölçülü çabalarıyla halkını sürü hayvanlarını kurban etme şeklindeki daha ilkel uygulamaya, dolayısıyla daha sıradan bir evcilleştirme kültüne sevk etmeyi başardı. Teolojinin kör inanca eğilim göstermesine neden olan dini liderlik mitinin gelişimi, Süleyman'ın imparator

olma sevdasıyla Mısır tarzı "Tanrı'nın Oğlu" şeklinde tahta çıkmasından sonra olmuş olabilir. Süleyman öldüğünde tiran olarak ün salmıştır ve ölümünden sonra krallığı paramparça olur.

— Bu kitabın daha geniş evrimsel bağlamında İbrahim'in ahit mitinin ardında Davut'un yazarlarının bilebileceğinden çok daha eski bir meselenin yattığı anlaşılabilir. İbrahim'den çok önce, tanrı-kral Narmer'in (Menes, Aha) izinde insanları kurban edenler, hiper-evcilleştirici mizaçlarını tanrısal yırtıcıların totemlerinden elde etmiş avcılardı. Öte yandan İbrahim'in öyküsünün yazarları tüy kalemleriyle ve mürekkepleriyle, leşçillikle hiper-evcilleştirme dininin arasındaki odak noktasını oluşturuyorlardı.

— Hiper-evcilleştirmeye doğru yol alan avcılar insanlar arasında dehşet saçmış ve onları kurban etmişlerdir. Her ne kadar Yaradılış'a göre dini liderleri İbrahim, Yüce Tanrı'nın hiper-evcilleştirme anlamında ödüller taahhüt ettiğini duyduysa da, Davut hanedanının kâtipleri gelecek için daha evrensel ve ılımlı bir tektanrıcı dini tanımlamak için hareket geçmişti bile. Attıkları adım, saatlerin geriye, evcilleştirme ve çobanlık kültür düzeyine alınması anlamına geldi. Bu kâtipler, her yönden etraflarını çeviren ve onları ayartmaya çalışan hiper-evcilleştirme deneylerine rağmen reformlarını yürütmeye devam ettiler ve hiper-evcilleştirme kültünü sadece evcil hayvanların ve bitkilerin kurban edilmesini gerektiren daha sınırlı ritüellerin düzeyine indirdiler. Pratik anlamda teolojik açıdan Yüce Tanrı'nın iştahını, sıradan evcilleştiricilerin sıradan meşgalelerine uygun şekle getirdiler. Her ne kadar bu insanlar bir monarşinin kurulmasına katkıda bulunduysa da, hiper-evcilleştirme kültürünü yenmek için o dönemde mümkün olduğu kadar çok gayret gösterdiler.

— Böylece İbrahimi, Yahudi ve Samiriye geleneklerinin, Hıristiyanlığın ve İslam'ın, yani dünyanın belli başlı üç dininin yanı sıra çeşitli etnik kollarının ve mezheplerinin çok uzak-

larda kalan efsanevi kurucusu haline geldi. İbrahim, İsmail ile İshak'ın babası, Yakup'un (İsrail) büyükbabası ve Musa, Davut, Süleyman, Ezra, Vaftizci Yahya, Nasıralı İsa, Tarsuslu Paulos ve Mekkeli Muhammed gibi din kurucularının ve soylarından gelenlerin atası olarak bilinir. Tarihsel açıdan önem taşıyan din kurucularının ataları arasında İbrahim gibisi yoktur. Yukarıda adı geçen tektanrıcı geleneklerin müritleri İbrahim'i ya kavim ataları, ya da sonraki kurucularla reformistlerin çıraklıklarını yaptığı geleneğin lideri olan dini selefleri olarak görür. İbrahim basit çobanlık kültürü ile hiper-evcilleştirme arasındaki dönüm noktasında durur. İbrahim'in hiper-evcilleştirmeye özgü kurban törenini tamamlamasını engelleyen, Herkesin Çobanı Yüce Tanrı'dır.

19.
Çin'de Avcılar ve Atalar

Anyang ve Xian'da yürütülen kazılar, tarih öncesi konusunda yeni bilgiler sağlamıştır. Çin'in ilk savaşçı klanları ve hanedanları tarih öncesi çağlarda nasıl ortaya çıkmıştır? Kehanet Kemiklerinin üzerindeki metinlerin bazıları o seçkin sınıfların zihninden nelerin geçtiği konusunda ipuçları sunar. İlk kraliyet birlikleri, yağmacı, savaşçı ve soylulara dönüşen, iflah olmaz göçebe avcılardı. Hiper-evcilleştirmenin kendilerine özgü bir versiyonunu geliştirdiler. Göbekli Tepe konusunda günümüzde bildiklerimiz sayesinde Asya boyunca göçebe yaşayanların avcılar, silah imal edenler ve potansiyel savaşçılar olduğunu biliyoruz; mamut avlamaları muhtemeldi, ama aynı zamanda evcilleştiricileri köleleri haline getirip evcil hayvanlarını çalarlardı. Kehanet Kemiklerindeki metinlerde, oluşmakta olan avcı-savaşçı klanları tasvir edilir.

Batıda yaşayan ve toprakları Akdeniz ve Basra körfeziyle bitişik olan kadim hiper-evcilleştiriciler bazen insanları yönetmek için tek yaratıcı güç tarafından "yaratılmış" varisler olarak liderlik statüsü iddiasında bulunmuşlardır. Kendilerine itiraz edildiğinde en güçlü totem temelli tanrının "ilk temsilcileri" olduk-

larını savunurlardı. Zaman içinde ataerkil çoban mantığından ve etiğinden unsurların bu teokrat planlardan bazılarına nüfuz ettiğini varsayabiliriz.

— Öte yandan Çin'de ilk imparatorluk hanedanlarının kralları totem avcı dininin daha da saf –veya daha da vahşi– bir yönünü, yani yırtıcı ataların soyunun önemini vurgularlardı. Böyle bir soy, neolitik çağda tüm totem direklerinin aktarmaya çalıştığı mesajın ta kendisiydi. En muhteşem totem atasının aynı zamanda en muhteşem soyu yaratmış olduğunu varsaymak mantıklıydı.[1] Bir avcı kültürü içinde herkes, yırtıcı totemin soyundan gurur duymaya zaten alışık olduğu için kimse kimsenin ve özellikle dünyanın en büyük avcısıymış gibi davranan bir imparatorun atasının önemli olduğundan kuşku duymaya cüret edemezdi. Bir avcının soyundan gelen biri yiğitlikten yoksun olduğu takdirde en büyük, en unutulmaz katliamlardan sorumlu olan atasının ne kadar müthiş olduğuyla övünebilirdi.

Çin'in Ejderhaya Binen Geyik Avcısı

Başka uygarlıkların kökeniyle de söz konusu olduğu üzere, arkeolojik kaynaklar Çin uygarlığının da başlangıcı konusundaki verilerini damla damla sunarlar. Çin'de o ilk damlalar taş devri katmanlarında bile aranabilir. Çin'de yerleşik düzende Neolitik avcıların bulunduğu döneme ait, mezarlara konmak üzere kurban edilmiş insanların da ilk izleri bulunmuştur. Bundan altı bin yıl öncesine ait Yangshao mezarında bu olgunun izleri bulunur. 1953'te arkeologlar avcı, çiftçi ve balıkçı olarak yerleşik düzene geçmiş taş devri insanlarının kalıntılarına rastladı. Sarı Nehir'de balık tutarlar, yakınlardaki tarlalara darı ekerler-

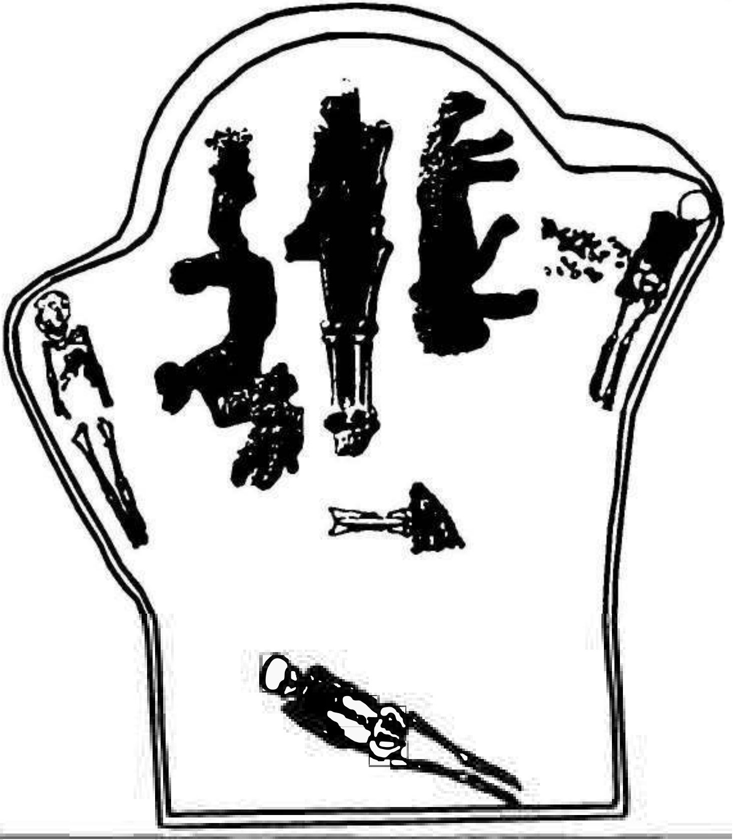
1 Göbekli Tepe konusundaki anlatımımıza başladığımızdan beri öğrendiklerimiz temelinde Eski Batı ile Eski Çin uygarlıkları arasındaki farklılıklar giderek azalmaktadır. Mısır'ın Birinci Hanedanı'nı incelerken gördüklerimiz Çin'i incelerken daha da açık hale gelecektir.

di. Burada söz konusu olan, günümüzde Henan eyaletinde yer alan Puyang'daki Xishuipo sit alanında bulunmuş olan "Deniz Kabuklarından Ejderha ve Kaplan Mezarı"dır.[1]

— Üç odalı, karmaşık bir mezar yerindeki en dikkat çekici erkeğin (M45) yanı başında, sol tarafta deniz kabuklarından yapılmış, insan boyunda bir kaplan ve sağında Çin'de bugüne kadar bulunmuş en eski ejderha imgesi vardı. Dolayısıyla ana odadaki erkek iskeletine, yere deniz kabuklarıyla oluşturulmuş iki ejderha mozaiğinden biri eşlik ediyordu (Resim 37). Diğeri, güney tarafında iki oda ötede yer alıyordu ve ölünün ejderhasına binmiş hayaletini resmettiği sanılır (Resim 38).

— Ondan "ejderhası" diye söz ediyorum; çünkü ölünün lider statüsünde bir şaman olduğuna ve hayattayken en az iki totem yardımcısı olduğuna inanıyorum. Bunlar Ejderha ve Kaplandı. Kaplanla birlikte Geyik de söz konusu olabilirdi. Ama bu adamın yerin altındaki dünyasında yer alan iki numaralı odadaki (burada gösterilmemiştir) resimler ikna edici değildir. Sözü edilen "harika taş balta" geyikle kaplan arasında yoktur. Eldeki sınırlı verilerden de iki numaralı odanın, geyiğin sıradan bir kurban olduğu, sıradan bir av sahnesine atıfta bulunduğunu çıkarmak mümkün değildir. Ancak üç numaralı odada ölünün Ejderhasına bindiği görülür.

1 Bu bölümdeki verilerin ve referansların büyük kısmını, Nanjing Üniversitesinde tarih alanında doktora öğrencisi olan Du Xiaoyu'ya borçluyum. Bu bölümün ilerleyen sayfalarında sözünü edeceğim Anyang ziyaretime verdiği çeviri desteğinden dolayı da ona minnettarım. Ayrıca bkz. "The Cultural Relics Management Committee, Brief Report of Trial Digging of Xishuipo Site in Puyang," 濮阳西水坡遗址试掘 简报, *Cultural Relics of Central China*, 1988(1). "Cultural Relics Management Committee, Brief Report of Trial Digging of Xishuipo Site in Puyang" *Huaxia Archaeology*, 1988(1). "Cultural Relics Management Committee, Brief Report of Trial Digging of Xishuipo Site in Puyang," *Cultural Relics*, 1988(3). "Archaeological Team of Xishuipo Site in Puyang, Excavation Report of Xishuipo Site in Puyang of Henan," 1988, 年河南濮阳西水坡遗址发掘简报, *Archaeology*, 1989 (12).

Resim 37. Puyang'da, Xishuipo'da bulunan Yangshao mezarındaki M45 mezarının 1 numaralı odası. Kaynak: Resim 6, Sayfa 5, Levha Bir, *Cultural Relics of Central China*, 1988 (1). Du Xiaoyu'nun izniyle. Kompozisyon ve çizim yazar tarafından yeniden yapılmıştır.

— Söz konusu mezar sahibi hayattayken, belki de şaman seansları sırasında ejderhaya bindiği için Ejderha Sürücüsü olarak ün kazanmış olabilir. Ama bunu kesin olarak bilemeyiz. Daha sonraki zamanlarda han cenaze giysilerine dokunan imgeler arasında ve Çin halk adetlerinde rastladığımız bazı vahşi atla-

rın metaforik anlamda ejderhaya dönüştüğünü görebiliriz.[1] 20. yüzyılda bile daha Batıda, hatta Avrupa'da ata binen savaşçılar kendilerini ejderha sürücüsü olarak görmekten zevk alırdı. Ama Yangshao halkının o dönemde henüz atı yoktu.

Resim 38. Ejderha Sürücüsü. Puyang'da, Xishuipo'da bulunan Yangshao mezarındaki 45 mezarının 3 numaralı odası. *Archaeology*, 1989, 12, s. 1069, 4. Du Xiaoyu'nun izniyle; yazar tarafından alıntılanmıştır.

Üç İlave Naaş. Taş devrine ait bu mezarda yer alan üç ilave naaşın anlamını da göz önüne almalıyız (Resim 37. M45). Henüz ergen olan üç bireyin naaşı, bir hizmetkâr grubu gibi, birbirinden belli uzaklıklardaki nişler içerisinde yer alır. Bundan altı bin yıl öncesine ait olan bu ilave iskeletler, daha sonraki dönemlerde Çin kraliyet üyelerinin ve soyluların mezarlarında bulunacak olan çok sayıda ilave naaşın, yani kurban edilen insanların prototiplerini oluşturur.

— En eski kaynakları Eski Mısır'ın metinleri arasında bulmaya alışkın olan ve Kral Menes'in av maceraları konusundaki söy-

1 Bkz. örneğin Han Mezarı 1, Ma-wang-dui, Changsha, 马王堆一号汉墓, Resim 38, Cultural Relics Publishing House, 1973 (Resim burada verilmemiştir),

lentileri okumuş olan Batılı okurlar olarak Mısır öyküsünü Yangshao arkeolojisi ışığında yeniden düşünmemiz iyi bir fikir olabilir. Menes'in av köpekleri dönüp kendisine saldırınca, Menes bir timsahın sırtına binip gölü geçerek kaçar. Çin ejderhaları aynı zamanda bulut sayıldığından bin yıl önce yaşamış olan Çinli "Menes" de ejderhasını bulutların arasında sürmeyi hayal etmiş olabilir.

— Bu Yangshao Ejderha Sürücüsünün halefi onun için üç hizmetkâr kurban etmiştir. Bu üç kişinin en az birinin boyun kemiklerinde yaralar yer alıyordu. Ejderha Sürücüsünün bu insanları kurban eden halefinin bu işten Xishuipo'da kendi otoritesini kanıtlamak ve dayatmak gibi bir çıkar elde ettiğini varsayabiliriz.

— Bu verilere getirdiğim yorum tabii ki farazi sayılmalıdır. Ben daha eldeki bütün belgeleri okuma imkânı bulmadan bile, bazı yorumcular "sınıfsız" bir Neolitik toplumun ve bundan altı bin yıl öncesine ait bir mezarın kurban edilmiş insan iskeletleri içermesinin mümkün olmadığı gerekçesiyle görüşlerime karşı çıkmıştı. Öte yandan eski kültürlerin günümüzdeki varisleri genelde atalarının vahşetini inkâr etmeye çalışır. Avrupa'daki LBK kültürüyle ilgili yamyamlık iddialarımız ve Minoa'da insanların kurban edildiğine dair söylediklerimiz konusunda günümüz Avrupalılarının verdiği tepkiler de bu açıdan istisna değildir. Hangi kültürde olursa olsun, insanın atalarını onurlandırıp savunması övgü hak eden bir saygı örneğidir. Öte yandan 1953'te Çinli arkeologların savunmakta mecbur olduğu, "sınıfsız toplumlar" konusundaki ideolojik dogmalardan artık pek söz edilmemektedir. Marx'ın ve Engels'in evrim teorisi ve "sınıf mücadelesi" fikirlerinin geçerliliği sadece bir yüzyıl kadar sürmüştür. Artık hiper-evcilleştirmeyle bağlantılı suiistimallerin daha erken bir tarihte, taş devri avcıları arasında, kahraman statüsü elde etmek isteyenler başlarını kaldırıp bireysel totem direkleri olarak dikildiği zaman başladığı anlaşılmaktadır.

— Çin hikâye anlatıcılığının bundan sonraki aşamalarında artık Çin imparatorlarının ejderha veya büyük kedigilleri temsil

etme fikrini nasıl edindiklerini veya neden bazılarının ejderha olarak çiftçiliğe uygun iklim şartları sağlamak için sorumluluk üstlendiğini sormaya gerek yoktur. Çin'in imparatorluk yönetimi aynı zamanda halkın baş tarımsal Yağmur Ejderhası ve hayır sahibi işlevi görürdü. İmparatorluğa eğilimli olan totem müridi hiper-evcilleştiriciler, bundan altı bin yıl önce Sarı Nehir boyunca Neolitik Yangshao insanları arasında bile uysal evcilleştiricileri yönetmenin sırrını keşfetmişlerdi.

— Daha sonraki dönemde Shang hanedanı tarafından kurban edilen insanlar üzerinde düşünüp, Konfüçyüs'ün ve eğitim reformunun geleneğini göz önüne alınca, Xishuipo sahnesini karşılaştırmalı açıdan ele alabileceğim. 2002'de Zhang Zuotang'ın yardımıyla filme çektiğim töreni (bkz Resim 41, aşağıda) yeniden değerlendireceğim. O zaman bundan altı bin yıl önce Xishuipo'da boğazları kesilen üç Yangshao kurbanını hatırlama imkânımız olacaktır.

Shang Hanedanının Köpekleri, Atları ve Arabaları

David N. Keightley'in rekonstrüksiyonuna ve katmanlaşma çalışmalarına göre Shang hanedanının panteonu şunlardan oluşurdu: (1) Yüce Tanrı Shang-Di; (2) Nehir, Dağ ve Güneş gibi doğa güçleri; (3) Eski beyler. Bu üç güç düzeyi bir arada panteonun "En Üst Güçler" kategorisini oluşturur. Bunları (4) Shang hanedanının yetki alanına dahil edilen bazı ünlü hanedan öncesi atalar; (5) Hanedan ataları; (6) Kadın hanedan ataları izler. 4 ile 6 arasındaki atalar genel anlamda kült konusudur. En üst güçler arasında (1'den 3'e kadar) Di'nin, Shang hanedanının kurban kültünün fiziksel boyutunda en az rol alanlardan biri olduğu anlaşılır.[1]

1 Bkz David N. Keightley. "The Making of the Ancestors: Late Shang Religion and its Legacy," *Religion and Chinese Society*, Cilt 1, ed: John Lagerwey. Chinese University Press, Shatin, N.T., Hong Kong (2004), 2006; s. 5vd. Keightley, "analitik amaçlarla" Shang Panteonunu kabul etmiştir. Aslında atalar kendi başlarına bir panteon oluşturmazlar.

— Çin'de hanedanlara özgü hiper-evcilleştirmenin en belirgin katmanı, Shang (yani "Yin") hanedanının (MÖ y. 1300-1050) son başkentinde keşfedilmiştir. Günümüzde Anyang olarak bilinen şehir yakınlarında bulunan bu başkentte binlerce insanın kurban edilmesini aklayan bir hanedan totem ideolojisi gerekçelendiriliyordu. Profesör Keightley Shang-Di'yi bir tür *deus otiosus* [atıl tanrı] gibi fiziksel kültün en korkunç yönlerinden uzaklaştırma şeklindeki mantıklı geleneğine uyarsa da, ben "Shang-Di" adındaki bu üstün varlığı tarih boyunca tam olarak tanımlanamayan, uzak bir "totem atası" olarak görme eğilimindeyim. Anyang'daki kurban törenleri konusunda yürütülen arkeolojik incelemeler dilbilimsel sistematizasyon çabalarını alt üst edici niteliktedir. Buradaki kurban törenlerinin Shang emperyalizminin "Shang-Di" kavramı kadar sistemik bir unsuru olduğu anlaşılmaktadır. Shang-Di, Shang hanedanının totem müridi ilk ve en üst düzey atasıdır ve kendinden sonraki tüm hanedan atalarının hem zirvesini hem de kaynağını oluşturur. Shang hanedanı büyük ihtimalle mitolojik zamanda, Shang-Di'nin totem döneminde başlamıştır.

— Eski Çin'in dini genel olarak ataların dini, ailecilik veya tamamıyla din dışı bir şey olarak sınıflandırılmıştır. Dolayısıyla karşılaştırmalı din öğrencileri Çin'in diniyle Batı dinlerini birbirinden nasıl ayırt ederse atalarla tanrıları da birbirinden ayırt etmeye önem verirler. Ama Mısır'ın Osiris-Horus teolojisinin en azından siyasi ve işlevsel sonuçları açısından Shang-Di'nin panteonundan temelde farklı olup olmadığı tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

— Keightley makalesinde Shang hanedanının atalarının, hakkında çok az şey bildiğimiz kitlelere boyun eğdirmek amacıyla "yaratıldığı" kabul edilir. Evrimci ve siyaseten doğrucu sözcük dağarcığımızla bu durumu "hiper-evcilleştirme hedeflerini gerçekleştirme amacı" şeklinde ifade edebiliriz. Bu durumda

din konusunda akademik bir sempozyumda tanrısal atalardan oluşan Shang "panteonu," Eski Mısır'ın Heliopolis teolojisi gibi "din" başlığı altında yer almalıdır. Kültürel ve siyasi görüşler açısından her ikisi de Shang veya Mısır hiper-evcilleştirmesini destekleyen "meşrulaştırma çabaları ve propaganda" olarak görülebilir. Neolitik totemler hem yırtıcı hem de ata olan tanrılar olarak işlev gösterirdi.

— Shang hanedanının yetkisinin en eskilere uzanan temeli, suni yırtıcı hukukunun en ilkel yününden, ilkel avcıların en terbiye edilmemiş davranışlarından eğrilmiştir: "Öldürebildiklerinizin mülkiyeti size aittir." İnsanlık tarihi boyunca krallar, imparatorlar ve iktidarı zorla ele geçirenler insanoğlunu avlamak ve kurban etmek için çeşitli yollara başvurarak –onlara sahiplermiş gibi yaptıkları için "ayni" ödeme yaparak– toprakları üzerinde hak iddia etmiştir. Ama biri böyle bir otorite edindiği anda gücünü muhafaza etmek ve canını kurtarmak için mücadele etmeye başlamak zorunda kalırdı. Öldürme becerisini tekrar tekrar kanıtlayarak iktidarı zorla ele geçirenlere karşı yetkisini aklaması gerekir. Becerisini kanıtlamanın amacı sahip olmak için başkalarını öldürebileceği değil, gerçekten öldüreceğidir.

— Böylelikle hiper-evcilleştirmenin şiddeti daima kısır döngüler şeklinde dönüp durmaya ve o dairesel sınırların dışına taşma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaya mahkûmdu. En yüksek ilkelere sahip krallar ve idealist devrimciler bile farkına varmadan şiddet tuzağına düşmüştür. Şiddeti belli bir hedefi gerçekleştirmek için savunma amaçlı ve geçici olarak kullanmaya çalışmışlardır. Tek amaçları kendilerini güvende hissetmelerini sağlayacak noktaya ulaşmak, sonra da zamanlarını iyilik yaparak geçirmekti. Ancak "intikam alarak denge sağlamak" şeklindeki bir o kadar ilkel olan bir yasa, "kötülüğü yenmek için kötülük" yaptıktan sonra "iyilik" yapmak için gerekli olan özgürlüğü sağlayamıyordu.

— Dünyadaki başka uygarlıklar gibi Eski Çin uygarlığı da Neolitik teknolojiyle başladı ve daha sonra ateşle metalürjinin katkısıyla hızlandı. Çakmaktaşından silah uçları metalden yapılmaya başlanır ve ısıtılabilir bronzdan görkemli kapların yamyamlık içeren zafer kutlamalarında pişirme kazanları olarak kullanılabileceği keşfedilir. Bronz dökümün yanı sıra, Shang avcı kültürünün büyük çeşitlilik gösteren mirasına güç katan ve katmanlaşmasını sağlayan bir unsur daha söz konusuydu: Anyang'da bu unsur, ileride vagon teknolojisiyle bir araya getirilecek olan atların evcilleştirilmesiydi.

— Shang soyluları, savaşçılarla çobanların yanı sıra bitki yetiştiriciliği yapan insanlar üzerinde de kontrol sahibiydi. Kehanet Kemiklerinin üzerindeki kayıtlardan elde ettiğimiz ipuçlarına göre bunlar tarlaları ekip ekin biçmeleri gereken insanlardı. Ama Shang döneminin sıradan halkı konusunda çok az bilgi sahibiyiz. Shang soyluları ve kontrollerindeki toprakların yönetimi açısından önemli olan, avcılığa dayalı eski yaşam tarzlarını muhafaza etme ve geliştirme becerileriydi. Aslında Eski Çin'de çoğu avcı güç uygulayarak evcilleştiricileri usandırıp onlara boyun eğdirmiştir. Büyük olasılıkla kuzey ve batıdan Xiongnu veya Samoyedlerden oluşan yabancı çobanlar ve hayvanları Kehanet Kemiklerindeki kayıtlarda tutsak olarak geçer. Bazı insanlar bir süreliğine "savaş esirleri" olarak tutulmuş olabilir. Peki ama savaş seferleri çapulculuktan ve yağmalamalardan ayırt edilemiyorken tutsaklar sıradan insanlardan nasıl ayırt edilebilirdi?[1] Çoban olsun, bitki yetiştiricisi olsun, ilk Asyalı evcilleştiricilerin, kendilerini savaşçı ve soylu olarak baştan yaratan, totem azmine sahip ilkel avcıların kontrolünden kaçamadıkları anlaşılmaktadır.

---

1 Herbert Plutschow bu kurbanların arasında koyun yetiştiricisi Ch'iang kabilesinden yerlilerin de olduğunu tespit etmiştir. "Archaic Chinese Sacrificial Practices in the Light of Generative Anthropology," *Anthropoetics* I, no. 2, s. 5, Aralık 1995, University of Los Angeles, CA.

— Shang hanedanının ilk yazılı kayıtları olan Kehanet Kemiklerinden büyük silahlı birliklerin av seferlerine çıktığını öğreniyoruz. Krallardan biri atlar tarafından çekilen arabaları konusunda çok endişe ederdi. Bronz çağına ait bu süvari mekanizmalarının *offroad* şartlarında kaza yapmaya eğilimli olduğu anlaşılmaktadır. Belki de avın orta yerinde veya savaşın karmaşasında sürmekten çok avı biraz uzaktan idare etmeye, kralı komutan olarak birliklerinden biraz yukarıda tutmaya veya ekipman taşımaya daha uygundular. Shang kralı, avlanma kazalarından nasıl kaçınılacağı konusunda endişeliydi. Profesyonel olarak sahnelenmiş kehanetlere rağmen av için "köpek askerler"den yararlanma tercihi sebepsiz değildi.

— Erken bronz çağındaki Shang krallarının maiyetinde iki tür subay yer alırdı. Birinci grup, köpeklerle koşan adamlardı. Piyadeler köpeklerle birlikte saldırıya geçerler, daha doğrusu köpekler gibi saldırırlardı. Zaten subaylarla köpeklerden bir bütün olarak "köpekler" diye söz edilirdi. İkinci grup da kraliyetin at arabalarını sürenlerdi; bu gruba da ehlileştirdikleri ve yararlandıkları hayvanlardan dolayı "atlar" denirdi.

— Askerlerden "köpekler" ve "atlar" şeklinde söz edilmesi gibi dilbilimsel bir tuhaflık, hem kısaltmalarda ustalaşan yazılı bir dilin başlangıç aşamasına hem de Shang Hanedanının hiper-evcilleştirme ideolojisine işaret eder. Shang seçkinlerinin gözünde sıradan askerler köpeklerden ve atlardan başka bir şey değildi. Sıradan insanlar, diğer hayvanlar gibi, seçkin sınıfların epey altında yer alırdı. Aslında Anyang'da kurban edilen insan sayısı göz önüne alınınca, insanların evcil hayvanlar gibi, hatta daha da kötü muamele gördüğü söylenebilir.

— Köpekler bundan on beş bin yıl önce, hatta daha da önce evcilleştirilmiştir; daha doğrusu, kendi istekleriyle avcı insanlara katıldıklarında kendi kendilerini evcilleştirmiş olabilirler. Evcil köpekler veya kurtlar avcı insanların arasına ilk katıldı-

ğında hemen bir evcilleştirme kültürü oluşmadı. Evcil köpekler, yırtıcılar arası ittifakın etkinliğini artırmaktan öteye geçmedi. Avcı insanlardan ve köpeklerden oluşan bu gruplar, reis veya kral insanlar tarafından yönetilmeye başlandığı zaman temelde aynı işlevle, yani köpek gibi avlanmakla görevlendirildiler. Hepsi bir arada, yetkilerini totem müttefiklerinden alan ve bu "evcillere" sahip olduklarına inanan krallar tarafından kullanıldılar. Aslında insan türünün en üst kademeleri insanımsı *ethos*'larını tanrısal Kurt kültürünün soylulara uyarlanmış düzeyine yükseltmişti.

— İnsanoğlunun evriminin bu çok önemli aşamasında insan kültürüyle köpek kültürü arasında gerçekten rekabet yaşandıysa o zaman köpekler bu yarışı itaat modelleri temelinde kazandılar. Köpekler insan efendileri için birer örnek teşkil eder hale geldiler. Köpekler insan efendileri için ne yapıyorlarsa, insanların da müttefikleri totem olan tanrılaştırılmış kendi efendileri için aynı şeyleri yapması bekleniyordu. Konuşma Çincesinde günümüzde bile piyade askerlerinden ve polis memurlarından "köpekler," hatta daha da aşağılara inerek "köpek bacakları" diye söz edilir.

— Ama Shang hanedanının gücünü daha da abartan ve ilk ataları Shang-Di'nin En Üstün Güçlerden, diğer atalardan ve krallardan daha üst düzeye çıkmalarını sağlayan ve atları da kalıcı kılan asıl şey, atların çektiği arabaların ilave şangırtısıydı. Dolayısıyla Asya'da atların evcilleştirilme sürecine kısaca göz atmamız yerinde olacaktır.

— Kazakistan'da bulunan ve içerdikleri bol miktarda at gübresi sayesinde hangi hayvanlar tarafından kullanıldıklarını bildiğimiz en eski, kazıklı çitlerle çevrili yapılar MÖ 5000 civarına tarihlendirilmiştir. Başka yerlerdeki büyükbaş hayvanlar, koyunlar ve keçiler gibi, Kazakistan'ın Krasni Yar bölgesinde bulu-

nan atlar da etleri ve sütleri için yetiştirilirdi.[1] Atlara binildiğine, yani atların dişlerinin gemlerden aşındığına dair en eski kanıtlar da Kazakistan'a bulunmuştur ve MÖ 3500 ila 3000 arasında tarihlendirilmiştir. Krasni Yar'daki atların çok azına binilmişti ve amaç muhtemelen avlanmak veya vahşi atları yakalamaktı. Araba çeken ilk atlar ise Mezopotamya'da bulunmuştur ve MÖ 2000'lere aittir. At arabaları Çin'de ilk defa sekiz yüzyıl sonra, Shang hanedanı sırasında, iki atın koşulduğu iki tekerlekli araçlar şeklinde görülmüştür. Binlerce tutsak ve köpek-subayın yanı sıra atlar da arabalar ve sürücülerle birlikte kurban edilmiştir (Resim 39 ve 40). Anyang yakınlarındaki Yin, Shang hanedanının son başkentiydi (MÖ y. 1200-1045).

— Atların ve arabaların ortaya çıkışıyla avlanma ve savaşma yöntemleri değişmeye ve daha karmaşık olmaya başladı. Ama avlanma, askeri eğitim ve savaş arasında Savaşçı Devletler döneminde (MÖ 475-221) ve sonrasında da güçlü bir bağlantı olmaya devam etti. Yiğit savaşçılar çıplak elleri ve kısa bir kılıçla boğa veya kaplan gibi vahşi hayvanlarla mücadele ederdi. Stratejik açıdan askeri seferlerle av seferleri arasında fazla fark yoktu. Avlanmanın amacı, atalar onuruna katletmek ve kurban etmek üzere hayvanlar toplamaktı. Savaşların da amacı yine aynı atalar onuruna çalıştırmak ve kurban etmek üzere insan grupları –ve kurban edilecek sürüleriyle birlikte çobanlar– toplamaktı. Hayvanlara karşı "savaş" anlamında avlanma, insanlara karşı yürütülecek savaşlar için mükemmel bir eğitim oluşturuyordu. Kubilay Han (13. yüzyıl) gibi Çin'e yabancı istilacılar bile kadim geleneklere uymayı seçmiştir. Kubilay Han hayvan ele geçirir gibi insan ele geçirirdi. Asya'nın dört bir tarafında yaban koyu-

1 Marsha A. Levine, "Domestication, Breed Diversification and Early History of the Horse," McDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge, UK: http://research.vet.upenn.edu/HavermeyerEsquireBehaviorLabHomePage/Reference.

nu avlanmaya bayılan Marco Polo, Han'ın av seferleriyle savaş seferlerini birbirinden ayırt etmekte güçlük çekermiş, çünkü bu av seferlerine on binlerce insan katılırmış.[1]

— Shang hanedanının savaşa bakışı, insansıların evrimsel başlangıcına benzerdi. İnsanımsı suni yırtıcılar av hayvanlarına karşı bir araya gelirdi ve doğal yırtıcılara rakip olarak eğitilirdi. Shang hanedanının köpek ve at subayları, kendi kendini yaratmış bir totem hanedanının veya "türün" tanrısal atalarının soyundan gelen tanrısal insan bir krala hizmet ederdi. Bufalolara, geyiklere ve yaban domuzlarına –hatta insanoğlu onların stratejilerini taklit etmeye başlamadan uzun zaman önce– insanların çevresini sarıp güden kaplanlara karşı savaştırılırlardı. Bu arada arabalar da muhtemelen krallar tarafından sürülerin yerlerini tespit etmek için veya ağlarla diğer donanımı taşımak için kullanılırdı. Köpek subayların gerdiği ağlarla yavaşlatılıp yakalanan hayvanlar duruma göre veya kralın emrettiği gibi bağlanır veya öldürülürdü.

— Shang kralları bir av seferi veya başka herhangi bir sefer için resmi stratejisini belirlemek, atalarının desteğini almak amacıyla, arkeologların "Kehanet Kemikleri" adını verdiği büyükbaş hayvanların kürek kemiklerine veya kaplumbağa kabuklarına yazılar yazdırırdı. Bu kemikler kızgın bir metal çubukla kırılır, kralların atalarından elde edebileceği yardımın düzeyi tahmin edilmeye çalışılırdı. Krallar iki yüz kadar âlimi resmi kehanet, resmi karar ve düzeltilmiş sonuçların kayıtlarını tutmakla görevlendirirdi. Krallar sadece nihai şifre çözme ve yorumlama işini yaparak bu süreci kontrolleri altında tutarlardı. Bir olay olup bittikten sonra kralların faaliyetlerinin doğruluğunu teyit etmek –veya belki de kralları pohpohlayıp atalarını etkilemek– amacıyla aynı kemiklerde kehanetlerin doğrulaması da yer alır-

1 Bkz. Mark Edward Lewis, *Sanctioned Violence in Early China* (SUNY Press, 1990), s. 145-146.

dı. Kralların sıkı kontrolü altındaki bürokratlarıyla ataları dışında başka hiçbir insan bu kayıtları okumak için ne eğitim alırdı ne de böyle bir yetkiye sahipti. Dolayısıyla Shang hanedanının kralları, resmi bürokrasinin ve Çin'in ilk okur-yazar hakkaklar ve kâhinlerinin yardımıyla atalarının hemen altındaki konumlarından ülkeyi yönetirlerdi.

— Kral kararlarını meşru kılıp emirlerini aklamayı başarırken, halkın da atalara adanmış seçkinci büyünün etkisi altında, insan yapımı okuryazarlığın gölgesinde krallarına tam itaat etmesi bekleniyordu.

— Öte yandan, kralların yazılı kehanetler yoluyla ülkeyi idare etme yöntemi büyük bir güç ve yaratıcılık sergilerken, aynı zamanda dolaylı olarak doğruluk ve zafiyet açısından yeni bir standarda işaret ediyordu. Neden krallar her şeyi atalarına anlatmak zorundaydı? Sistemin tamamı zaten kontrolleri altında değil miydi? Acaba atalarına, emrindekileri, yazı sanatına sahip olmayan onlara göre daha başarılı bir şekilde kandırıp idare ettiklerini mi göstermek istiyorlardı? Daha önceki bölümlerden birinde, insanımsı zanaatkâr-yırtıcıların söylediği ilk sözlerin muhtemelen yalan veya inkâr olduğunu öne sürmüştüm. Uygarlığın beşiğindeki evrim sürecinin söylenen bu ilk sözlerin tekrarı olduğu anlaşılmaktadır. Evlerin hesap defterleri dışındaki ilk yazılı sözler de muhtemelen hayali veya yalandı.

— Hiper-evcilleştiricilerin emirlerinin emrindekilerin üzerinde etkili olması için titizlikle kayıt altına alınması gerekliydi. Ayrıca krallar mutlak emirler vermedikleri takdirde kendi atalarını da etkileyemezlerdi, giderek çeşitli tutarsızlıkların farkına varan okuryazar memurlarını da sindiremezlerdi. Dolayısıyla Eski Çin, sonsuza kadar kaçamak "kehanet"le yönetilemezdi. Memurlar görevlerinden ve işlerinden dolayı kraliyet tarafından kehanetlerin imal edilmesine karşı çıkamazken sonraki kuşaklardan kâtiplerin hiper-evcilleştirme yalanlarını resmi

hakikatlere dönüştürecek dilbilimsel becerileri öğrendiği anlaşılmaktadır. Yazılı bir dil nesnel olarak incelenebilirdi. İlk idari notlarda ve yorumlarda tutarsızlıkların tespit edilmesini kolaylaştırabilirdi. Dolayısıyla Shang hanedanı krallarının bu bürokratik örtbas girişimleri olmasaydı, Konfüçyüsçüler, Daoistler ve Legalistler dahil olmak üzere sonraki yüz felsefe okulunun tutunacak bir dalı, yalanları ve tutarsızlıkları tespit etmek veya düzeltilmesini talep etmeyi gerektirecek kusurlar bulmak için araçları olmazdı.

— Hedef alınan insanlar arasında savaşçıların yanı sıra büyükbaş hayvanları, koyunları ve atlarıyla beraber çobanlar da vardı. Tüm evcilleştiriciler düşman ve meşru av sayılabilir, mülklerine el konabilirdi. Kralların hakkak çırakları arasında, gençliklerinden kaynaklanan masumiyetle rahatsız edici sorular sormuş olabilecek bazıları kolaylıkla kurbanlara dönüşebilirdi. Ve tabii Shang hanedanının kehanet yöntemi sayesinde savaşçı bir krallığın varlığı, savunma amacı adına aklanabilirdi. Saldırgan savaşçılardan oluşan birlikler hemen seferber edilebilirdi. Hayatta kalma arzusu ve önleyici saldırılar, çıkarları korumanın en güvenli yolunu oluşturuyordu. Az miktarda şiddeti bastırmak için bol miktarda şiddet gerekliydi ve çoğu durumda yeterliydi.

— Kehanet Kemiklerinin üzerindeki dört yazıt, başarılı sayılan bir avın sonucunu ana hatlarıyla sunar: "Bugün, yani *yiday*, kral ava çıkarsa bütün gün hiçbir felaketle karşılaşmayacak, yoğun bir yağmurla karşılaşmayacak" [145]. "*Guimao* günü (40. gün) gerçekten de fundalığı yaktık ve on bir [yaban bufalosu], on beş domuz, ... kaplan ve yirmi genç geyik yakaladık [146A]. "Kral köpek subaylara katılırsa hiçbir felaket olmayacak" [146B]. "Kral köpek subaylara katılırsa (av) yakalayacak." Tutsaklar Shang hanedanının Kehanet Kemiklerinde kralların, destekleri ve yardımları karşılığında atalarına yaptıkları ödemeler şeklin-

de kaydedilmiştir. Krallar ödemelerini büyükbaş hayvan veya insan şeklinde yapsa da, kehanet süreci hep aynıydı. Kral uygun gördüğü kurbanları sunardı, atalar da Kehanet Kemiklerinin üzerindeki çatlaklar temelinde bu kurbanları kabul veya reddederdi. Ama nihai yorum krallara aitti; bir sonraki örneğimiz de aç ataların ne elde ettiğini görürüz: "Eğer Qiang'a on tutsak sunarsa, kral yardım elde edecek" [144].[1]

— Çin imparatorluk uygarlığının doğum yeri olan Anyang'da bulunanlar, erken hiper-evcilleştirmenin bir örneği olarak görülebilir. Evcilleştirmenin tüm türleriyle aşina olan ileri görüşlü avcılar, sıradan evcilleştirmenin hedeflerini aştı. Bitkilerle hayvanlar üzerinde kontrol sahibi olmaktan insanlara boyun eğdirmeye geçtiler. Saldırgan stillerini meşrulaştırmak için atalarıyla ve tanrılarla olan iletişimlerini manipüle ettiler. Kehanet Kemiklerinin de tanıklık ettiği gibi, krallar tebaalarının geleceğini öngörmeye başlayınca sıradan savaşçı insanlarla Shang hanedanının savaşa soktuğu köpeklerle atlar arasındaki ayrım ortadan kalktı. Kral, Kehanet Kemiklerini temel alan meşrulaştırma bürokrasisinin baş kâtibi, kâhini, yorumcusu ve kayıt memuruydu.

— Bu yeni sistemde ne tanrılar ne atalar ne de Yüce Ata'nın kendi (Shang-Di) Shang krallarının izin vermediği şeyleri aktaramazdı. Bu arada Anyang'da dört ayaklı köpeklerin, atların, iki tekerlekli arabaların ve iki ayaklı araba sürücülerinin yanı sıra, "köpek" insanların da iskeletleri bulunmuştur. Hatta bir de fil vardı. Wu Ding döneminde binlerce insanın kurban edildiği arkeolojik olarak belgelenmiştir.

— Aşağıdaki, bir kraliyet kâhini tarafından bir Kehanet Kemiği'ne yazılmış, kralın Rahip Yi'ye verdiği sözdür: "Rahip Yi'nin şeytan çıkarması için üç inek kestireceğiz ve otuz parçalanmış (insan) kurban ile otuz evcil koyun sözü veriyoruz" (I. Bin—Heiji 886; Y891.2). Hayvanları nehirde boğmak da Shang

1 David N. Keightley. *The Ancestral Landscape...*, 2000, s. 3, 106, 108vd.

krallarının onları kurban etmek için başvurduğu bir başka yöntemdi: "Tu'ya üç genç evcil koyun, karnı yarılmış bir öküz ve (ritüel doğrultusunda) boğulmuş on öküz adıyoruz."[1]

— Modern ilmi gerekçelendirmeler genelde bizi Eski Çin halkının dini eğilimi ve atalarıyla sürdürdükleri yakın ilişki konusunda temin eder. Dolayısıyla bazı yorumcular Shang hanedanının katliamlarında kurban edilen atalara sempati duyduğunda veya bu gösterileri düzenleyen bilge hanedan üyelerini haklı gösterdiklerinde veya yabancı araştırmacıların bazıları sırf nezaketten kimseyi incitmemek için herhangi bir soru yöneltmekten kaçındığında, hiçbirinin aklı başında tarihi değerlendirmelerde bulunmasını bekleyemeyiz.

Resim 39. Anyang, Çin: Kurban edilen insanları içeren, Shang hanedanı dönemine ait bir kazı alanı. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — Anyang Müzesinin izniyle.

— Ancak geriye dönüp bakma becerisine sahip, duyarlı modern zihinler açısından insanların kurban edilmesinin atalara olan saygının kanıtı veya kralların tebaaları üzerinde korku salma stratejisinin bir parçası olarak sunulması her açıdan kınanmayı gerektirir. Öte yandan Batı, Ortadoğu ve Uzakdoğu'da bir-

1 David N. Keightley. *The Ancestral Landscape...*, 2000, s. 9, 32, 64. *Hunters and Ancestors in China* 291

çok modern toplum sırf 20. yüzyılda bile binlerce kez daha çok insanın ölümüne yol açmıştır. Eski çağlarda Orta Amerika'da ve Çin'de veya başka yerlerdeki en kanlı hükümdarlar ilkel bir gösteriş arayışında veya hanedanlarının istikrarı için kurban ettiğinden çok daha fazla insan kurban etmiştir.

Resim 40. Kurban edilen arabalar ve araba sürücüleri. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir — Anyang Müzesinin izniyle.

— Soyluların insan kurban etmesi konusunda ne gibi dini açıklamalar sunulursa sunulsun, tarihsel gözlemlerimiz dahilinde bu sözde dindar hükümdarların kurbanlarıyla aynı dini inançlara sahip olmasının pek muhtemel olmadığını kabul etmemiz gerekir. İncelenmesi daha kolay olan bağımsız imparatorluk propagandası şeklindeki kısmı dışında tek bir Çin ata dini asla söz konusu olmamıştır. Sıradan halk da imparatorluk ideolojisinin etkisinden de kurtulamazdı.

— Kraliyet hanedanının sadece en yüce ataları, yani David Keightley'nin Shang-Di'nin altındaki "yaratılmış" kraliyet ataları diye adlandırdıkları onurlandırılırdı.[1] Uğruna öldürüldüğünüz atalar sizin atalarınız değildi. Bir Shang savaşçısı olarak kendinizi elleriniz arkadan bağlı olarak silahlı köpek-subayların arasında bulduğunuz zaman size kalan tek din, onların Shag-Di'lerine veya kendi "Ming"inize (Kader) teslim olduğunuz dindi. Sizi soylu bir kurban olarak "onurlandıran" köpek-subaylar sizin akrabanız değildi ve bir daha bir kral öldüğü –veya diş ağrısı çektiği– zaman aynı şekilde onurlandırılacaktı.

— Kralların cenazelerinde yeni ata adayı, yani merhum kral, zaten tanrılaştırılmış olan Shang atalarının arasına katılırdı. Merhum kral tanrısal seleflerinin düzeyine terfi ederken halefi de hem öte dünyaya geçişi onuruna hem de halk üzerindeki yetkilerini artırmak amacıyla muhteşem bir gösteri düzenlerdi. Hayvanların ve insanların topluca katledilmesinin ölü veya canlı, kraliyet yırtıcılarının tamamının statüsünü yükseltmek için yapıldığı anlaşılmaktadır. Ataların dini hanedana istikrar taahhüt ediyordu, sıradan halka ise kölelik bahşedip ölümlü olduklarını sürekli olarak hatırlatıyordu.

— Yüzlerce insanın uğruna hayatını kaybettiği merhum krallar, cenazelerindeki bu göstermelik dini gösterilere faal olarak katılım bile göstermezdi. İnsanları öldürdükleri günler ölümleriyle birlikte sona eriyordu. Halef başa geçtiğinde temizlik yapması ve eski resmi yapının insanlarından kurtulup kendi kuşağından savaşçılar seçmesi kendi çıkarınaydı. Kendi "savaş köpeği" insanlar, ruhlarına yeni bir suçluluk duygusu yüklemeyi başardığı insanlardı; böylece hem kendilerini güvene almak için kan kardeşleri olarak birbirlerine hem de dünyadaki diğer herkes

1 David N. Keightley: "The Making of the Ancestors: Late Shang Religion and its Legacy," s. 3-63, John Lagerwey –e.d. *Religion in Chinese Society*. İngilizce olarak yayınlanmış az miktarda araştırmanın yanı sıra Çin'de devasa miktarda araştırmanın yürütüldüğünü söylemeye gerek yoktur.

onları hor göreceği için krala sadık olması gereken yeni bir katil kuşağı yaratılmış oluyordu. Aralarına salınan korku nedeniyle toplu onurları uğruna birbirlerine sıkıca tutunmaları gerekliydi.

— Soyluların kurban temelli dindarlığının temelinde korku salma yatıyordu. Kralın selefinin cenazesi, resmi dindarlık bahanesiyle yönetimin arındırılması için mükemmel bir fırsattı. Bir sonraki kralın ömrü boyunca, tabii arındırma ve kendini meşru kılma ritüelleriyle fazla ileri gitmediği takdirde, rejimin bir daha bu kadar kolaylıkla temizlenmesi zordu. Bu durumda isyanlarla karşı karşıya kalabilir ve kendine sadık bir maiyet oluşturamadan önce Shang-Di'nin altındaki aç yüce atalarının yanına gitmek zorunda kalabilirdi. Hanedan çökebilir, kralın bedeni (veya kafası), iktidarı ve tanrısal yetkiyi ele geçirecek bir sonraki kişi için dökülecek olan görkemli bir bronz kazanda pişirilebilirdi.

Konfüçyüs: Ejderhanın İninde Bir Davranış Hocası

Bu bölümün başlarında taş devrinde Çinli avcıların hiper-evcilleştirmenin başlangıç aşamalarına nasıl katkıda bulunduğundan söz ettik. Çakmaktaşının yerini dövülebilir bronz alınca taş devri avcı kültürünün ve dininin özde değişmediğini gördük. Metalürji katillerin silahlarını daha keskin ve daha etkin hale getirdi. Shang hanedanının o ünlü bronz kazanlarının daha fiyakalı yamyamlıkta kullanıldığı anlaşılmaktadır. Böylece hiper-avcılar hiper-evcilleştiricilere ve hiper-soylulara dönüştüler.

— Bu gelişmelerle birlikte, mülkiyet ve insanlar üzerindeki kontrolü kolaylaştırmak için yazı sanatı da ortaya çıktı. Sanki kralların aritmetik becerilerini geliştirmek için ceset saymasına gerek varmış gibi Anyang'da binlerce insan kurban edildi.[1]

1 Shang hanedanının başkenti Anyang'da 1934-1935 yıllarında 1200'den fazla kurban çukur keşfedilmiştir. 1976'da ise arkeologlar 1200'den fazla kurban içeren 191 çukur keşfetti. Bkz. Herbert Plutschow, "Xunzi and the Ancient Chinese Philosophical Debate about Human Nature" *Anthropoetics* 8, no. 1 (Bahar/Yaz 2002), East Asian Languages and Cultures, University of California at Los Angeles, CA. Bir çukur örneği için bkz. Resim 38.

Shang hanedanının krallarının yaşayan insanlara uyguladığı tiranlığın yanında, evlatların babaların duyduğu saygı arkeologlar için o kadar etkileyici değildir.

— Bundan yedi yüzyıl sonra Çin'de insanlığın haysiyetini kurtarıp dini denge oluşturmak için çaba gösterme görevi Bilge Konfüçyüs ile diğer reformistlere düştü. Önlerinde sınırlı sayıda seçenek vardı. Konfüçyüs, Musa'nın yaptığı söylendiği gibi dağdan Tanrı tarafından yazılmış tabletlerle inip Tanrı'nın yeni emirlerini ilan edemezdi. Shang-Di, evrilmiş haliyle hâlâ sponsor bir toteme, bir "süper-avcı"ya, tüm canlı türlerinin yaratıcısına veya babasına olduğundan daha yakındı. İnsanların arasına peygamberlerini göndermiyordu ve kamu yasaları yayınlamıyordu. Bu işlev Shang kralları ve ezoterik kehanet bürokrasisi tarafından engelleniyordu. Arkeolojik buluntular, Çin'in ilk iki tarihi hanedanı olan Shang (MÖ y. 1570-y. 1045) ile Batı Zhou (MÖ 1045-771) hanedanlarının insanları kurban ettiğini göstermiştir. Bu dönemleri izleyen "Bahar ve Sonbahar" ve "Savaşçı Devletler" dönemlerinde bir devlet ritüeli olarak insanların kurban edilmesine ara verildiği görülür. Ancak insanların bu şekilde öldürülmesinin "resmen" sonlandırılması MÖ 384 yılını bulur ve o tarihten itibaren canlı mezar kurbanlarının yerini kil ve ahşap heykelcikler alır.[1]

— Bu konuda özet bilgiler için yine Herbert Plutschow'un titizlikle yürüttüğü çalışmalara bakabiliriz: İlkbahar ve sonbahar ile Savaşçı Devletler dönemlerinin ileri gelen filozoflarından hiçbiri –ne Konfüçyüs (Kong Fuzi, 551-479), ne Mozi (MÖ y. 480-390) ne Mencius (Meng Zi, MÖ y. 382-300) ne Zhuangzi (MÖ y. 365-280) ne de Han Feizi (ölüm yılı MÖ 233)– insanların kurban edilmesi meselesini ele almıştır. İlk hanedanları ve bilge

1 Herbert Plutschow, "Archaic Chinese Sacrificial Practices in the Light of Generative Anthropology," Anthropoetics I, no. 2, s. 5 (Aralık 1995), University of Los Angeles, CA.

hükümdarlarını idealleştirirken insanların kurban edilmesine hiç değinmemiş olmaları, devleti desteklemek amacı taşısa da artık istenmeyen, olumsuz bir ritüel olarak bile söz etmemesi bir muammadır. Yazılarına bakınca, böyle bir tören hiç var olmamış gibidir. Hepsinin başarılı devletin babaları olarak idealleştirdiği bilge Yao, Shun, Yu, Shang hanedanından Tang, Zhou hanedanından Wen ve Wu'nun insanları kurban ettiklerinin farkında değildirler.[1]

— Konfüçyüs'ün bu konudaki "sessizliği" konusunda araştırmacılar tarafından farklı görüşler öne sürülmüştür. Profesör Xu Changqing, Ocak 2007'de keşfedilen, bir soyluya ait 2500 yıllık bir mezarda kazılar yürüten Jiangxi Arkeoloji Enstitüsü'nün ekibinin başındaydı. Xu Changqing, Konfüçyüs'ün "hayatı boyunca kanlı kurban törenlerini kınadığını" anlatıp dururken, bu mezarda kurban edilmiş kırk yedi insanın naaşı bulunmuştur.[2] Konfüçyüs'ün öğretilerinin bu duyguyu temel aldığı konusunda Profesör Xu'ya katılıyorum. Ancak Plutschow gibi ben de Konfüçyüs'ün bu adete karşı tavır aldığına dair hiçbir kanıta rastlamadım. Onun için Bilge Konfüçyüs'ün bu konudaki muğlaklığına neden olan tarihsel şartları göz önüne almalıyım.

— Shang-Di'nin Shang hanedanının yönetimi, kurban törenleri ve vahşeti üzerindeki denetleyici rolü göz önüne alındığında Konfüçyüs ile diğer reformist tarihçiler şaşkınlığa uğramış olmalıdır. Tarih okumuş insanlar olarak muhtemelen bu vahşetin –ve soylu çevrelerde bu adetin kendi dönemlerine kadar devam ettiğinin– farkında olmalıydılar. Bu adeti açıkça eleştirselerdi, bu adetin onaylanmasına katkıda bulunacak ölüm cezalarıyla

---

1 Herbert Plutschow, *Anthropoetics* 8, no. 1 (Bahar/Yaz 2002). Yao ve Shun Antik çağda bilgelikleriyle ün salmıştı. Kral Tang, Shang hanedanının kurucusuydu. Kral Wen (MÖ 1099-1050 arasında kral) ve Kral Wu (MÖ 1049/45-1043 arasında kral) Zhou hanedanının kurucularıydı.

2 Kevin Holden Platt'ın 29 Ocak 2008'de *National Geographic News*'da yayınlanan haberi (28 Ekim 2010).

karşı karşıya kalabilirlerdi. Hiper-evcilleştirme adetlerinin sürmesinin nedeni, potansiyel kurbanlar arasında korku saçmaları ve yönetici sınıfın statüsüyle ayrıcalıklarını giderek artırıyor olmasıydı. Eğer bu bilgeler bu konularda açıkça konuşsalardı sözleriyle bu kurban törenlerinin idari gereklilikler olarak meşru kılınmasına neden olabilirlerdi. Dolayısıyla Konfüçyüs'ün dini şekillendirmek için Shang hanedanının yüce totem atasını (Shang-Di) göz ardı ettiği, mümkün olduğu kadar daha geniş bir boyuta ve o kadar mahrem olmayan bir Cennete (Tien) yönlendiği anlaşılmaktadır.[1]

— Özel insanların şahsi yüce tanrılarla veya yüce ataların ve beylerin soyundan gelenlerle özel dostluklar kurmasının sorunlu tarafı, böyle insanların sıradan, ölümlü insanlarla bir arada yaşayamayacak kadar büyümüş gelmesidir. Konfüçyüs yüce tanrıdan "*Tien*" diye söz ederdi. *Tien*, "Cennet ve Gökyüzü" anlamına geliyordu ve Shang-Di'den daha geniş kapsamlı, ama insanların meselelerine dikkat eden bir tanrıya işaret ediyordu. Bu şartlar altında ve Konfüçyüs'ün bakış açısı ve denge algısı göz önüne alınınca, "*Tien*" şeklindeki yüce ismin hem en yüksek standart ve norm olarak tespit edilmesi hem de imparatorlardan uzak tutulması gerekliydi. Öte yandan Shang-Di'yle insanları kurban etme ritüeli konusunda ısrarcı olan Shang hanedanının ataları arasında fazlasıyla yakın bağlar vardı.

— Konfüçyüsçülüğün genel yapısı, ona iki bin yıldan uzun bir süredir bağlı olanlar için çeşitli sorunlar teşkil etmiştir. Bu kitapta böyle bir tartışmaya yer vermemize imkân yoktur, ama Wm Theodore de Bary'nin bu konudaki bir konuşmasını tavsiye

---

1 Dinlerin kurucuları genel olarak ontoloji ve teolojiyi baştan şekillendirmeye yoğunlaşmış, çeşitli toplumsal davranışların önkoşullarını değiştirmekle yetinmişlerdir. Bkz örneğin Hıristiyanlık, Budizm ve İslam'ın hiper-evcilleştirme kültürünün kölelik adeti konusunda sessiz kalmış olması. Bir sistemin bazı yönleri ele alınırken diğer yönleri ertelenmiş olunur.

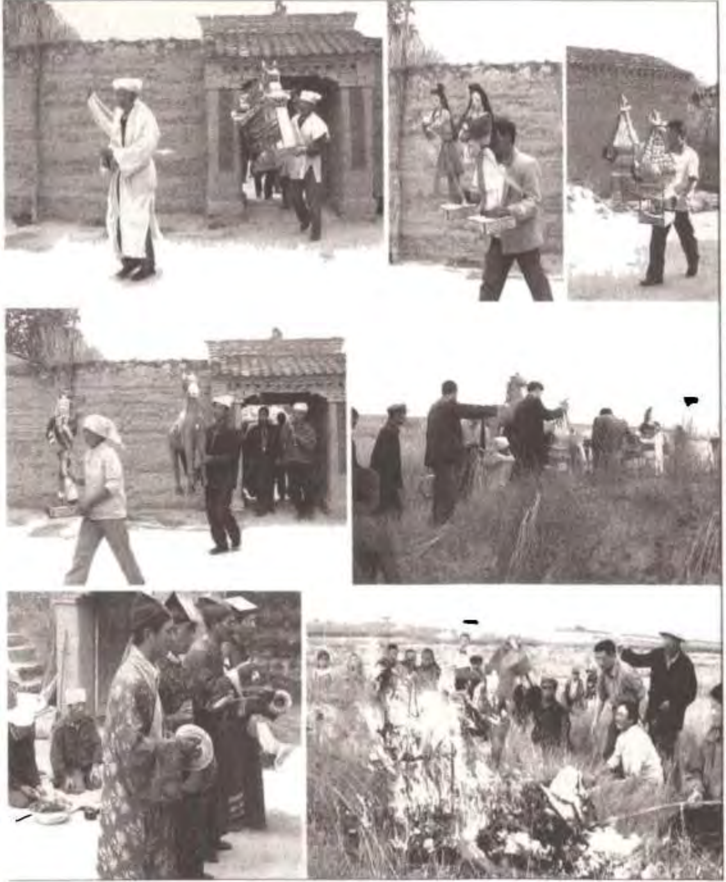
ederim.[1] Konfüçyüs'ün bazı muğlaklıkları modern zihinler için belirsizliğini korur, ama her halükârda bu zorlukları çözüme kavuşturmak için önce Bilge'nin tarihsel şartları ve reform konusundaki niyetleri kavranmalıdır.

— Konfüçyüs, davranış tarzında iyileşme amaçlayan bir ritüeli (*li*) öğretirdi. Toplumun davranış tarzında yer alan iyileşmelerin yarattığı baskının reformlarla sonuçlanması bekleniyordu. Örneğin Mencius, hükümdar Yao'nun halef olarak kendi oğlu yerine Shun'u seçmiş olmasını temel alarak imparatorlar için neredeyse demokratik bir veraset sistemi öne sürer. Mencius'a göre Shun ritüelleri etkili bir şekilde idare ederdi. Bütün müzisyenler ve halk onu severdi; "Cennet halkımın gördüğü gözle bakar; Cennet halkımın duyduğu kulakla dinler" (Mencius 18, 7-8).

— Konfüçyüs'ün dünya görüşündeki bir sonraki, daha büyük adım, hükümdar olan insanların tanrının asıl niyetinden sapmamasını sağlamaktı. Dolayısıyla bu âlimler teokratik hiper-evcilleştirmenin zararlarını hafifletmeye çalışıyorlardı. Konfüçyüs ve diğer klasik çağ âlimleri ilham alıp örnek olarak sunacakları fazla modele –hatta hiçbir modele– sahip değillerdi.

— Konfüçyüs, az da olsa insaniyet ve düzen sağlamak amacıyla, imparatorluğun tiranlığını destekleme riskine rağmen toplumun hem üst hem de alt kesimleri için ritüeller önerme ihtiyacı duydu. Üst kesimlerde imparatorla seçkin sınıfların gücünü kontrol altına alması, alt kesimleri de yetkilendirmesi, hayatlarını ritüeller temelinde sürdürmelerine yardımcı olup onları seçkin sınıflarla rekabet edebilecek hale getirmesi gerekliydi. Konfüçyüs üst kesimlere Bilge Krallar şeklinde geçmişe murundan adaklara bakınca, Çin'de sıradan insanlar arasında atalara duyulan saygının, imparatorluğun seçkin sınıflarının

1 Wm. Theodore de Bary, "The Trouble with Confucianism." *Tanner Lectures on Human Values*. University of California at Berkeley, 4-5 Mayıs, 1988. Http:/ / www.tannerlectures.utah.edu/lectures/documents/debary89. pdf.

Resim 41. Zhang Jucai'nin cenazesinin 2002 yazında Ningxia'daki Fanmagou'da yer alan üçüncü yıldönümü. Töreni dört Yin-Yang şamanı yönetti (aşağıda solda). Sıradan bir çiftçi olan merhum o gün bir ataya dönüştü ve öte dünyada alt-seçkinler statüsüne yükseldi. Onun için hazırlanan mezar kurbanları arasında bir evin, biri kadın, biri erkek iki hizmetkârın, bir otağın, erkek bir seyisin ve sevdiği atın kâğıt hamurundan kopyaları vardı. Bütün bunlar mezar yerinde yakıldı. Tören davetiyeleri Zhang Jucai'nin yeğeni Zhang Zuotang adına hazırlandı. Zuotang aşağıda sağda, ateşin başında biraz eğilmiş duran kişidir. Arkasında duran şapkalı adam Zuotang'ın babası ve merhumun kardeşidir. Fotoğraflar yazarın çektiği videodan alınmıştır.

ait, örnek alınabilecek modeller sundu. Alt kesimler için sıradan insanların cenaze kültlerini geliştirmek için sade ritüellerden oluşan bir sistemi teşvik etti. Seçkin sınıfların atalar kültü uzun zamandan beri kitlelerin her hareketini kontrol altına almak için kullanılıyordu. Ancak sıradan insanlar, kendi ailelerinin atalarına saygı duyup onları yüceltmeyi öğrendikçe kraliyetin ataları önem kaybediyordu.

— Yaşayan insanların kendilerine güvenmelerini teşvik ederken atalarını bu sürece dahil etmemek devrimci bir hareket olurdu. Ancak sıradan insanlara kendi atalarına boyun eğmeyi öğretmek, seçkin sınıfların kendi atalarına gösterdikleri saygının asil bir taklidi olarak gerekçelendirilebilirdi. Böylece sıradan insanlar seçkin sınıfları örnek alarak dini ritüeller yoluyla kendi statülerini yükseltmeyi öğreniyordu.

— Resim 41'de görülen, kurbanların yerini alan kâğıt haonuruna kurban kesilen atalar kültüyle nasıl rekabet içinde olup onu taklit etmeye devam ettiğini görmek mümkündür. 2002'de Ningxia'nın sıradan bir köyünde sıradan bir köylü olan Zhang Jucai, cenaze töreninin üzerinden üç yıl geçtikten sonra aile atası statüsüne yükseltildi. Cenaze armağanları hâlâ eski seçkin sınıfların kurbanlarını taklit etmeye, dolayısıyla da onlarla rekabet etmeye devam ettiği görüldü. Buradaki cenaze armağanları arasında bir konak, biri kadın, biri erkek iki hizmetkâr, Altın Dağıyla Gümüş Dağını temsil eden iki otağ ve merhumun sevdiği atla seyisi vardı. Bu armağanların hepsi, evde basılmış deste deste öte dünya paralarıyla ve üzerlerine dökülen sorgum şarabıyla beraber yakıldı.

— Kurban edilen insanları temsil eden üç figür, altı bin yıl öncesine, taş devrine ait Xishuipo mezar buluntularına tekabül eder (Resim 37). Günümüzde, modern Çin tarihinin bu aşamasında cenazelerde insanların kurban edilmesinin temsil edilmesine karşı halk dininde veya teorik ilke olarak bir tabunun belirlenmemiş olması çok şaşırtıcıdır.

— Konfüçyüs üst kesimlerden öğrencilerine soylu erkeklerin ve eğitimcilerin (*chüntzu*) nasıl yaşayabileceğini ve hem üst hem de alt kesimden insanlara nasıl uygun ritüeller ("*li*") öğretebileceklerini öğretti. Peki ama bir dans ve davranış hocası şanlı tanrısal yırtıcıların –imparatorların, kaplanların, aslanların ve ejderhaların– totem kültünü reforma tabi tutmayı nasıl umabilir ve nasıl cüret edebilirdi? Kurbanlık koyunların davranışlarını ve etiğini öğretmeye çalışarak yapamayacakları kesindi. Ancak şansları yaver giderse, örnek alınabilecek, geliştirilmiş kraliyet modelleri öne sürülerek reformlar teşvik edilebilirdi. Konfüçyus bu "gösterme ve anlatma" yöntemiyle halka en başarılı hükümdarları anlattı. "Bilge kralları" model olarak sunmak, günümüzde "veri bazlı tarih" dediğimiz bilgileri aktarmaktan daha önemliydi. Eski Çin tarihinde en üstün katil olmakla böbürlenen çok sayıda kral olduğundan eminiz. Bir reform süreci başlatmak isteyen Konfüçyüs'ün yırtıcı totem müridi seçkin sınıfın kanlı şanlı *ethos*'unu gölgede bırakması gerekliydi. Halka taklit edilmeye değer, daha bilge ve yumuşak modeller sunması gerekliydi. Büyük Öğretmenin yukarıda adı geçen efsanevi bilge kral Shun (MÖ 23-22. yüzyıllar) konusundaki görüşleri bu açıdan çok ilginçtir: "Hareketsizlik (*wu-wei*) yoluyla hüküm sürenler arasında Shun'u saymalıyız. Çünkü tek yaptığı, yüzünü güneye çevirerek ağırbaşlı bir şekilde, saygı içinde oturmaktı."[1]

— Bir an durup düşünün! Ülkenin devlet memurlarının, krallarla imparatorların müstakbel danışmanlarının kötü namlı eğitimcisi Konfüçyüs tavsiyelerde bulunuyor! Sonra da imparator olduğunuzu ve insanları hizaya getirme konusunda pratik siyasi taktikler duyma beklentisi içinde olduğunuzu düşünün.

1 Arthur Waley, trans, *The Analects of Confucius*, Book XV, 4. Vintage Books, 1938.

Çıldırtıcı bir durum olmalıydı. Konfüçyüs, sıradan bir imparatorluk emirnamesinin mantığını geliştirmeye yarayacak pratik türden ipuçları vermezdi.

— Ama tabii Konfüçyüs'ten tavsiyeler elde etmenin nedeni insanoğluna eğitim sağlamak değil, hükümdarların işini kolaylaştırmaktı. Dolayısıyla *chüntzu*'ya uzun zaman önce hükmetmiş olan bilge krallar (danışmanlık yapılan kraldan veya hakkında herhangi bir şey duyulmuş veya okunmuş insanlardan daha bilge ve yaşlı krallar) konusunda hikâyeler anlatılırdı. Böyle bir hükümdar uzun zaman önce yaşamıştı ve kendini *wu-wei* yöntemi, yani meditasyon temelli hareketsizlikle disipline etmişti.

— Burada hükümdarlara apaçık bir sitem yöneltiliyordu. Birincisi, Konfüçyüs, imparatorluğun ilk acımasız kral idealini baştan tanımlayıp yumuşatarak onu tefekkür ve örnek alma modeline dönüştürüyordu. İkincisi, yönetimsizliğin o dönemde uygulanmakta olan şiddet dolu aktif yönetim şeklinden daha iyi olduğunu veya en azından *wu-wei*'nın halka ve ülkeye daha az zarar vereceğini söylüyordu. Ama tabii bir dans ve davranış eğitmeni böyle bir bilgelik örneğini şahsi görüşü olarak sunamazdı. Onun yerine çok eskilerde yaşamış kurgusal bilge kralların ilham kaynağı haline geleceğini ve örnek alınacağını umdu. Bu kadar keyfi olmayan kararlılığın ve bu kadar faal olmayan tefekkürün Eski Çin'de tüm insanların hayat düzeyinin iyileşmesine ve imparatorluğun hiper-evcilleştirme sürecini yumuşatmaya katkıda bulunacağı açıktı.

20.

Göbekli Tepe Yalanlarında Azazel'in Keçileri

İlkel avcı dinindeki neredeyse tüm ritüeller ve evcilleştirme dinindeki birçok ritüel, kefaret ödeme, normalizasyon ve aklamaya yönelik girişimlerdi. Avcılara pişmanlık veren eylemler, diğer canlıları yaralamaları, öldürmeleri ve yemeleriydi; evcilleştiriciler açısından ise haksız mülk sahipliği gibi yeni bir boyut söz konusuydu. Her iki yaşam tarzına kasaplık faaliyetleri dahildi. Bazı çobanlar sürüleri için pay olarak tam bir hayvan öderdi; ilk doğan hayvanlar, aynı anneden doğan diğer kardeşlerin kurtulmasını sağlardı. Yom Kippur'da kurban edilen hayvanlar, evcilleştiricilerin Tanrı'ya olan borçlarını ödemeleri için öldürülürdü. Kralların sponsorluğunda gerçekleştirilen kefaret törenleri hem Tanrı'ya hem de krala yönelik olurdu. Avcılık günlerinde Azazel Keçilerin Efendisiydi ve yabani keçi sürülerini canlı tutmaya çalışırdı.

Yahveh'in Kefaret Amaçlı Büyükbaş Hayvanları

Bir zamanlar eski İbranice harfleriyle kaplı bir koyun postu vardı. 2500 yıl öncesine ait olan bu metinden günümüze birkaç kopya ulaşmıştır, çünkü bu parşömen tomarı daha büyük bir kutsal kitap koleksiyonunun bir parçası haline gelmiştir. Bu me-

tin *Levililer* veya *Tevrat*'ın üçüncü kitabı olarak bilinir. Bu parşömen tomarının Yahudi rahiplerin kendinden emin halefleri tarafından Babil Sürgünü (MÖ 597&586-539) sırasında yazıldığı ve amacın bu metnin sonradan referans kaynağı olarak kullanılması olduğu anlaşılmaktadır. Bir gün Kudüs'e dönüp tapınaklarını yeniden inşa etmeyi umuyorlardı. O takdirde de, belirli hayvanları doğru şekilde öldürüp, kesip parçalara ayırmak için gerekli olan kutsal kadim tapınak ritüellerini yerine getirmek için bir kılavuza ihtiyaçları olacaktı.

— Yahudi profesyonel rahipler, İsrail'in yarı mitolojik çöl yolculuğunun çadır-tapınak kültüne dair hikâyelerden ve faaliyetlerden -bir zamanlar Kral Davut'un (MÖ y. 1003-971) Kudüs'teki çadır-tapınağı için oluşturduğu kültün prototipleri olarak konumlandırılmış hikâyelerden- hatırladıklarını yazıp derlemişlerdir. Davut'un oğlu Kral Süleyman (MÖ y. 971-831) bu göçebe çadır tapınağını taştan bir tapınağa çevirmişti. Dolayısıyla rahip adaylarının Babil Sürgünü sırasında derleyip hazırladığı ibadet ve ritüel referans kaynağı, tarihi kayıtların yanı sıra muhtemelen gelecek için de hayali düzenlemeler içeriyordu. Bütün bu unsurlar evrim geçirmeye devam eden yaşayan geleneği daha iyi anlamamıza katkıda bulunur.

— *Levililer*in beklenmedik bir bölümü bize Bereketli Hilal'de evcilleştirme sürecinin başlarında din konusunda ipuçları sağlar. Bu ipuçları, keçiler, koyunlar ve büyükbaş hayvanlarla yapılan evcilleştirme girişimleri konusunda hipotezler geliştirmemize izin verir. Burada ele almak için seçtiğimiz metin, Yahudilerin Yom Kippur, yani Kefaret Günü ritüelinde okunan *Levililer* 16 bölümüdür. Bu metinden birkaç cümle, Yakındoğu'nun tarih öncesine ait evcilleştirme dini ve Göbekli Tepe yakınlarında ilk ortaya çıkışı konusunda bize bazı ipuçları sağlayacaktır.

— Metinden verdiğimiz alıntıların, *Levililer*in Babilli editörlerinin bile tamamıyla çözememiş olabileceği bir sorun içerdiğini belirtmeliyiz. Ancak tektanrıcı Yahveh diniyle çelişmesine

rağmen, bu hikâyeden sorunlu "teke olayını" çıkartmamış olmaları lehlerine bir durumdur. Bu olayın göz ardı edilmesini engelleyen şey muhtemelen Kudüs'ün ilk tapınağındaki geleneksel Yom Kippur (Kefaret Günü) ritüeline eşsiz bir şekilde uymasıydı. Bu ritüeller sonradan, tapınağa erişimin artık mümkün olmadığı Babil Sürgünü sırasında ele alındı. Haklarından mahrum kalan rahipler, belki de ritüellerin kültürel şartları belirsiz hale geldiğinden, keçilerin kurban edildiği yıllık törenlerden hatırladıklarına tutunmaya devam ettiler.

— İsrail'in yarı mitolojik çöl yolculuğu sırasında Yahveh'in ilk başrahibi Harun'du. Sonradan Babil'de rahiplerin yazacağı anılar Tanrı'nın geleneksel ritüellerin icrası konusunda Musa'nın kardeşi Harun'a vermiş olabileceği "ilk" tanrısal emirler ele alınır.

Resim 42. Günah Keçisi, ressam: William Holman Hunt (1827-1910). Wikimedia Commons'un izniyle.

Levililer 16'dan Alıntılar

(3-4) Harun En Kutsal Yer'e ancak günah sunusu olarak bir boğa, yakmalık sunu olarak da bir koç sunarak girebilir. Kutsal keten mintan... giyecek...

(5) İsrail topluluğu günah sunusu olarak Harun'a iki teke, yakmalık sunu olarak bir koç verecek.

(6) Harun boğayı kendisi için günah sunusu olarak sunacak. Böylece kendisinin ve ailesinin günahlarını bağışlatacak. (7) Sonra iki tekeyi alıp RAB'bin huzuruna, Buluşma Çadırı'nın giriş bölümüne götürecek. (8) İkisi üzerine kura çekecek. Biri RAB için, biri Azazel için. (9) Harun kurada RAB'be düşen tekeyi getirip günah sunusu olarak sunacak. Azazel'e düşen tekeyi ise halkın günahlarını bağışlatmak için canlı olarak RAB'be sunacak. Onu çöle salıp Azazel'e gönderecek...

(15) Bundan sonra, halk için günah sunusu olarak tekeyi kesecek. Kanını perdenin arkasına götürecek. Boğanın kanıyla yaptığı gibi tekenin kanını da Bağışlanma Kapağı'nın üzerine ve önüne serpecek. (16) Böylece En Kutsal Yer'i İsrail halkının kirliliklerinden, isyanlarından, bütün günahlarından arındıracak. Buluşma Çadırı için de aynı şeyi yapacak..

(20) Harun En Kutsal Yer'i, Buluşma Çadırı'nı, sunağı arındırdıktan sonra, canlı tekeyi sunacak. (21) İki elini tekenin başına koyacak, İsrail halkının bütün suçlarını, isyanlarını, günahlarını açıklayarak bunları tekenin başına aktaracak. Sonra bu iş için atanan bir adamla tekeyi çöle gönderecek. (22) Teke İsrail halkının bütün suçlarını yüklenerek ıssız bir ülkeye taşınacak. Adam tekeyi çöle salacak.

(26) Tekeyi Azazel'e gönderen adam giysilerini yıkayıp kendisi de yıkandıktan sonra ordugâha girecek.

Kayıp Günah Keçisi

Kutsal kitapları arasında *Levilileri* miras olarak devralmış olanlar öğretmenlerine Azazel adlı bu ilave tanrının Yom Kippur'un tektanrıcı kurban kesimi dramına nasıl uyum sağladığını sorar. Bu soruya binlerce yıl boyunca şaşırtıcı bollukta cevap verildiyse de, çoğu bu konudaki cehaleti gizleme amaçlı

dâhiyane cevaplardır. Ayrıca "Azazel" kelimesi İngilizceye, başkaları tarafından haksız yere suçlanan anlamına gelen "günah keçisi" şeklinde yanlış tercüme edilmiştir. Bu terim Birinci Tapınak ritüellerine uygulandığı takdirde başrahiplerin bir keçiye karşı haksız tanıklık edenler olarak nitelenmesine neden olur.

— Ancak "günah keçisi" İngilizcede artık, kötü niyetli olmasa da yerleşik bir yanlış tercüme haline gelmiştir ve toplumbilimciler onu olduğu gibi benimseyip tarihsel olmayan bir şekilde bilimsel söylem için bir kategoriye çevirmiştir. "Günah keçisi" şeklindeki bu yanlış tercümeye verilen bilimsel değerin mizahi yönü, beni bu konuyu endişeli bir şekilde ele almaktan kurtarıyor. Dolayısıyla da Keçilerin Efendisi Azazel'e dair, yaklaşık bir evrimsel bağlama uyan tanrısal bir karakter olduğuna dair farazi hikâyemi anlatabilirim. Evrimsel hipotezimin, yanlış bir tercümeye uyum sağlaması için "günah keçisi"ni tanımlayan bilim dallarından daha yanlış olması neredeyse imkânsızdır. Bir yan ürün olan benim hikâyem Yahveh geleneğinin ilk başrahibi Harun ve Kudüs'te Birinci Tapınak'a hizmet vermiş olan bütün rahipler ve kâtipler açısından daha adil olacaktır.

Büyükbaş Hayvanlar, Koyunlar, Keçiler ve Rahipler

Yahveh onuruna bir teke kurban etmek ve Azazel'e de yine bir teke sunmak şeklindeki ritüel iki tanrının kabul gördüğü anlamına gelir. Bu da, "Yahveh" adı verilen tanrıyla ilgili öne sürülen tektanrıcılık konusunda bir ihtilafın söz konusu olduğunu gösterir gibidir. Hatta yılda bir defa Kudüs tapınağında "ikili kült" gibi bir şeyin kabul edildiğini ima eder. Onuruna boğa, koç veya keçi kesilen başlıca tanrı tabii ki Yahveh/El Elyon'du ve birleşik Levi kabilesi/Kenan kültünün merkezi Kudüs tapınağıydı. Diğer tanrı, çölde gezen "Azazel" adlı bir tanrıydı. Bu da hem Musa'nın kardeşi ve Yahveh'in ilk başrahibi olarak bilinen Harun'un altın bir sığır idolü şekillendirdiğinin hem de keçi görünümlü olabi-

len, çölde yaşayan ve Yahveh gibi yılda bir kendisine bir keçi sunulmasına hakkı olan ayrı bir Keçilerin Efendisinin varlığının kabul edildiğini gösterir.[1]

— Bu iki tanrı arasında apaçık bir fark vardı. Yahveh evcilleştiricilerin ve kasapların tanrısıydı ve müritleri doğal olarak sundukları keçinin bütün diğer hayvanlar gibi öldürülüp pişirilmesini isterdi. Azazel ise keçisinin kendisine canlı olarak sunulmasını isterdi. Aradaki bu fark açıklama gerektirir.

— Dinler tarihini karşılaştırmalı olarak inceleyenler, Azazel'in kim olduğu konusunda bazı düşüncelere sahiptir. Azazel büyük ihtimalle ilk avcıların vahşi doğadaki tanrısı Hayvanların Efendisi gibi tanrısal bir varlıktı. İleri görüşlü Yakındoğu'dan uzak olan bu tanrısal varlık uzun bir süre varlığını sürdürmüş ve etnoloji kitaplarımızdan bazılarına yabani sürülerin efendisi olarak dahil olmuştur. Yakındoğu'da bu kültün izleri evcilleştirme kültürünün sınırları boyunca yedi bin yıl kadar var olmaya devam etmiş ve Davut'un hanedanının tapınak kitaplarında kendini hissettirmiştir.

— Azazel'in, keçi sürülerinin olmaya devam ettiği yerlerde onlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Evcilleştirme adetlerinin giderek gelişmesiyle birçok avcı-müridinin nüfuz alanından ayrılışına tanık oldu. Avcı insanlar tanrının yabani hayvanlarından geriye kalanları birer birer öldürdü. Ve bu avcılar keçilerle büyükbaş hayvanların tam zamanlı insan efendilerine dönüşürken kadim Keçilerin Efendisine saygılı davranmaktan birer birer vazgeçtiler. Ancak, bundan üç bin yıl öncesine kadar keçi çobanı rahiplerin en az birinin, hatta birkaç tanesinin bu tan-

---

1 Bu noktada Birinci Tapınak dönemindeki latent çoktanrıcılık konusunda kapsamlı bir tartışmaya girişmeye gerek yoktur. Sina'da gün yüzüne çıkarılan Yahveh-Ashera kanıtları günümüzde yaygın olarak bilinir. Buradaki amacımız, Yahudi tektanrıcılığın sınırlarını değil, Azazel dininin ne kadar gerilere gittiğini belirlemektir.

rısal varlığa yılda bir defa keçileri için pay sunduğu anlaşılmaktadır. Kral Davut ve Kral Süleyman veya haleflerinden bazılarının Yahudi Yahveh/EL Elyon kültünün yanında Azazel için bir ritüele de yer vermesi için bu adet tarihsel açıdan o dönemde geçerli olmalıydı. *Levililer*'deki Azazel bölümü, Yahveh'in katı tektanrıcı rahipleri tarafından kurgulanmış olamazdı, halbuki kraliyet açısından Azazel'e bir keçi adamak hem idari hem de teolojik açıdan cömert bir hareket olurdu. Keçi sürülerine sahip bazı yoksul gruplar veya klanlar açısından siyasi bir uzlaşma anlamına gelirdi.[1]

— Keçiler, koyunlara ve büyükbaş hayvanlara göre daha alt düzey sayılırdı ve yoksul insanların besi hayvanlarıydı. Ancak keçiler aynı zamanda genç çobanların eğitimi ve süt ihtiyacını karşılamak için çiftlik evine yakın tutulurdu. Keçiler, koyunlarla büyükbaş hayvanların serpilmesi için yeterli olmayan, kalitesi daha düşük çayırlarda otlanabilirdi. Ayrıca, yoksul keçi çobanlarından oluşan, siyasi açıdan anonim bir köylü kültürü çölün sınırları boyunca var olmaya devam etmiş olabilir.

— Yakındoğu'da neolitik çağın başlarında çeşitli tanrısal hayvan efendilerinin belirli yaban hayatı türlerinin efendileri ve sahipleri olarak görüldüğünü sanıyoruz. Koyunların Efendisi ile Büyükbaş Hayvanların Efendisinin var olduğu neredeyse kesindir, hatta develerle eşeklerin efendileri de var olmuş olabilir. Ama bundan on bin yıl kadar önce avcı ve evcilleştirici insanlar bu efendilerin yabani hayvanları üzerinde hak iddia etmeye başladı. *Levililer* 16'nın tarihsel odak noktasında, yani evcilleştirme

---

1 Davut/Süleyman hanedanı konusunda burada sunduğumuz tablonun gereksiz derecede geniş tutulmuş olması mümkündür. Kutsal metinlerde Birinci Tapınak kültüne atfedilenlerin büyük kısmı abartılı olabilir. Öte yandan ilkel dönemde bir keçinin serbest bırakılmış olması yine de ilgisiz bir veri olarak görülecektir. Babil'de sürgün hayatı yaşayan bazı rahip-kâtiplerin böyle bir olayı sıfırdan uydurması için mantıklı bir neden yoktu.

sürecinin başlangıcından yedi bin yıl sonra Yahveh kraliyet kültü vücut bulduğu zaman tüm koyun ve büyükbaş hayvan efendileri hayvanlarını insanların mülkiyetine devretmek zorunda kaldı. Bu da koyunlarla büyükbaş hayvanların artık yabani olarak otlanmadığı anlamına geldi. Merkezi Yahveh/El Elyon kültü o dönemde artık kendinden önceki belli türlerin kurban edildiği tüm ritüelleri benimsemiş, tüm koyun ve büyükbaş hayvan sahiplerinden biat talep etmişti. Ama bazı sosyopolitik nedenlerle –belki de hâlâ adak olarak canlı keçiler sunulduğundan– keçilerin kurban edilmesi için imkân tanındı.

— Kefaret Gününde kraliyet rahipleri Yahveh onuruna önce bir boğa, sonra bir koç, en sonunda da bir keçi kurban ettiler. Daha önceleri sahip olunan sürülerin pay ödemeleri olarak çeşitli tanrısal hayvan efendileri onuruna kurban edilen hayvanlar bu dini yöntemler yoluyla Yahveh, yani tüm türlerin yaratıcısı olarak hürmet edilen Tanrının kültüne dahil edildi. Böylelikle halk kralın örgütsel yapısına, kurban törenlerine, kayıt altına alma ve vergi politikalarına, pazar ekonomisine ve para birimi değer sistemlerine, başka bir deyişle hiper-evcilleştirme ağının tamamına dahil edildi. Kralın korumasına aldığı tanrısal bir varlığa hayvan kurban etmeye mecbur edilen bir evcilleştirici aynı zamanda yine o tanrısal varlıktan aldığı yetkiyle güvenliğini sağlayan reis insana itaat etmeye mecburdu.

— Keçilerin Efendisi olarak Azazel'in anısı *Levililer*'de yer aldığına göre Kral Süleyman tapınağını inşa etmeden yedi bin yıl kadar önce Göbekli Tepe bölgesinde keçilerin evcilleştirilmesi bütün bu süre boyunca devam etmiş olmalıdır. Diğer hayvan efendileri teoloji tarafından asimile edilirken evrenin tek yaratıcısı ve yeryüzündeki bütün hayatın sahibi Azazel'in özerkliğini muhafaza ettiği görülmektedir. Azazel'in ilkel kültünün krallar tarafından hoşgörüyle karşılanmış olması ancak siyasi açıdan zararsız olduğu ve rahipleri açısından teolojik olarak önemsiz görüldüğü için olabilir.

— Azazel'e yılda bir defa verilecek tek bir keçi, her şeyi kontrolü altında tutan tek tanrı Yahveh/El Elyon'un kültü için bir rekabet teşkil etmiyordu. Yahveh rahipleri, Mısır'a ve Yakındoğu'nun tamamına hâkim olan imaj kültleriyle rekabette başarılı olan aydınlardı. Bu rahipler yontma imgelerini hor görür, insan benzeri suretleri yasaklarlardı. Tanrıları Yahveh, kelimelerle konuşan bir tanrıydı ve kâtiplerin hamisiydi.

— Yom Kippur'da biri Yahveh, diğeri Azazel için iki keçi bağışlayan keçi çobanları Yahveh'in rahiplerinin gözünde zavallı cahillerdi. Kralın ise böyle marjinal insanları kendi emniyeti için çevresinde tutmayı tercih ettiği görülür. Çadır-tapınakta Yahveh, keçiler dahil olmak üzere her tür kurban edilip pişirilmiş hayvan üzerinde öncelik sahibiydi. Yahveh pişirilmiş tekeyi seçme hakkına sahip olduğu gibi, Azazel'in keçisini de kendi amaçları doğrultusunda kullanırdı. Sorumuzun cevabı da bu uzlaşmadan ortaya çıkar.

— Yahveh'in rahiplerinin Azazel'in keçisini kendi kültleriyle ilgili amaçlar için bir "çöp kamyonu" olarak, yani Kefaret Festivali sonrasında sembolik temizlik amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Azazel'in varlığının Yahveh temelli tektanrıcılık için herhangi bir tehdit oluşturmamış olmasının açıklaması bu küçümseyici akıl yürütme olabilir. Yahveh'in kraliyet memurları İsrail'in günahlarını toplayıp çöpe atmak için Azazel'in halk dininden yararlanırdı. Yoksul keçi çobanları bu yaklaşımın içerdiği hakareti anlamamış olabilir.[1] Ama ne yazık ki, zaman değişti. Günümüzde arkeologlar ve paleontologlar hangi katmanda veya biçimde bulunursa bulunsun, çöplükleri incelemekten mutluluk duyar. Kültürel çöp yığınları "geçerliliğini yitirmiş" önemli veriler içerir.

1 Yahveh rahipleri kefaret ritüellerini Azazel dinini aşağılayacak şekilde geliştirmiş olsa bile, canlı keçilerin adak olarak sunulmasının aşağılanması için bu adetin varlığını sürdürüyor olması gerekliydi. Eğer var olmasaydı, rahipler canlı adaklara kıyasla kendi kurban törenlerini aşağılama tehlikesiyle karşı karşıya kalırdı.

Farazi bir Evcilleştirme Senaryosu

Bu bölümde şu ana kadar hiper-evcilleştirme dönemine ait edebi bir kaynaktan, taş devrine dair bir hipotez inşa etmek için tarihsel devamlılık sağlayan alıntılar yaptım. Amacım, Yakındoğu'da çoban kültürü ve dininin geçirdiği evrime biraz daha ışık tutmaktır. Bu amaçla şimdi Göbekli Tepe'nin son döneminde en iyi şartlar altında keçilerin evcilleştirilmesinin gerçekleşmiş olabileceği konusunda farazi bir anlatım sunacağım.

— Ancak Azazel kültünün, hikâyemdeki kadar pürüzsüz bir şekilde evrilmediğinden eminim. Ama Neolitik olayları ekonomiyi temel alan bir "devrim" olarak açıklayan Childe'nin popüler arkeoloji teorisinin ötesinde, bize yeni bir yol açacak farazi bir iz bulmamız gerektiğine inanıyorum.[1] *Homo sapiens*'lerin bir gün evcilleştirmenin hayatta kalmak için avcılık veya toplayıcılığa göre daha akılcı bir strateji olduğuna karar vermiş olması pek muhtemel değildir. Bu kapsamdaki varoluşsal bir reformun sırf ekonomi temelli olmasına imkân yoktur. İnsanların maddi gereksinimlere olan bağımlılığı, milyonlarca yıl süren, kabuk tutmuş evrim boyunca gelişmiştir.

— Farazi anlatımımda, Kral Davut ve Kral Süleyman hiper-evcilleştirme meseleleriyle uğraşırken Keçilerin Efendisi Azazel'in onların resmi Yahveh kültüne marjinal olarak da olsa nasıl dahil olmuş olabileceğini ele alacağım. Azazel'in tarih öncesi dönemi konusunda hem *Levililer* 16 hem de Göbekli Tepe'de gün yüzüne çıkarılmakta olan verilerle bağlantılı olarak varsayımlarda bulunabilmek için daha geniş kapsamlı bir bağlamı görselleştirmeye çalışacağız.

— Bildiğimiz kadarıyla keçiler ilk defa 10.000 yıl kadar önce, yani Göbekli Tepe kültünün zayıflamaya başladığı dönemde Yukarı Fırat vadisinde, Anadolu'da veya Kuzey Irak'ta evcilleştiril-

1 Bkz. Childe, V.. Gordon. *Man Makes Himself*. A Mentor Book, New American Library, New York, 1951 (1936).

miştir. Koyunların evcilleştirilmesi de aşağı yukarı bu dönemde, muhtemelen aynı bölgede ve aynı şekilde gerçekleşmiştir. Büyükbaş hayvanlar ise yine o bölgede birkaç yüzyıl önce evcilleştirilmişti. Bazı yabani türleri birkaç binyıl sonra Çatalhöyük'te avlanmaya devam ediliyordu.

— İleri görüşlü avcılardan oluşan klanların, hem keçileri hem de koyunları evcilleştirme konusunda aynı anda deney yürütmediklerini varsaymak yerinde olacaktır. Ancak bir türle başarı sağladıktan sonra diğer türle deneyler yapmak çok zaman almamıştır. Dolayısıyla başarılı evcilleştirme stratejilerinin kısa bir süre içinde Aşağı Fırat vadisine, İsrail'in çobanlık kültürü ve çobanlık dini destanının yedi bin yıl kadar sonra evrimini sürdüreceği bölgeye yayıldığını varsayabiliriz. Kral Davut'un ılımlı hiper-evcilleştirme deneyinin çobanlık destanları, siyasi politikalarına ve yönetimine mitolojik destek sağlamak amacıyla romantikleştirilmiştir. İbrahim'in döneminde göre daha eski, gerçek hayat benzeri şartlar içeren böyle bir anlatım, evcilleştirmenin başlangıcıyla ilgili bir hipoteze uygun görünmektedir. Bu önkoşulları belirlediğimize göre keçi avcıları ve Azazel'in keçileri konusundaki hikâyemizi anlatmaya başlayabiliriz:

Keçi Öyküsü: Fırat nehrinin yukarı bölgesinde bir yerlerde bir avcı avlanmaya çıktı. Yabani keçilerden oluşan küçük bir sürünün izlerini sürüyordu. Bir erkek keçiyi öldürüp, kesip parçalara ayırdıktan sonra Keçilerin Efendisi Azazel'e küçük bir adaklık pay sundu. Azazel adağı kabul etti, böylece hayvanın cesedi avcının meşru mülkü haline geldi ve avcı onu eve götürüp klanıyla beraber et yedi.

— Bu avın başarılı geçmiş olmasına rağmen avcı tedirgindi. Son yıllarda, buzulların erimesi ve bol yağan yağmurlar sonucunda otlaklar yemyeşildi ama buna rağmen yaban keçisi sürüleri sanki giderek küçülüyor ve sayıları da azalıyordu. Büyük

çaplı bir şeyler oluyordu ve köklü bir karar almak gerekecekti. Keçilerin Efendisine nazikçe daha fazla hayvan vermesini rica etmek son zamanlarda fazla işe yaramamıştı. Dolayısıyla adam bir daha avlanmaya çıktığında, düzgün avcıların genelde kaçındığı bir şey yaptı ve dişi bir keçi öldürdü. Tanrıya göstermelik pay verdikten sonra hayvanı kesip parçalara ayırdı ve etlerini hayvanın derisine doldurdu. Keçinin birkaç günlük yavrularını da canlı olarak evine götürdü. Kampında olgun yaşta birkaç kadın vardı. Geniş ailesinin üyeleri olan bu kadınların iki tanesi bebek emziren annelerdi. Oğlakları bir süre emzirdiler, sonra da, tabii meme görevi gören bir parmak yardımıyla, bir kaptan bulamaç yemelerini sağladılar.

— Bundan birkaç yıl sonra bu avcı kampının hemen yakınlarında, yanlarında neşeli ama evcil yavrularıyla otlayan evcil bir keçi sürüsü görmek mümkündü. O noktada bu küçük sürünün avcının öldürüp ete dönüştürdüğü anne keçinin yavrularını emziren insan sütannelere ait olduğu düşünülürdü. Normalde Keçilerin Efendisiyle hiçbir işi olmayan kadınlar, bu tanrısal varlığın yetkisinin zorla ele geçirilmesinde suç ortağı oldular. O günlerde genç evcil hayvanlara nöbetleşe anneler ve daha büyük çocukları bakardı. Ailenin insan çocuklarına nasıl bakıyorlarsa keçilere de sürekli olarak bakarlardı. Böylece insan anneler ve çocukları, bu evcil keçilerin ilk insan efendileri, dolayısıyla da ilk evcilleştiriciler oldular. Aynı kamp yerini birkaç yıl sonra ziyaret etseydik, kamptan biraz daha uzakta, daha büyük bir çocuğun denetiminde otlanan biraz daha büyük bir evcil keçi sürüsü bulurduk. Genç adamın elinde, baş kısmı kanca şeklinde şekillendirilmiş uzun bir asa olurdu.

— Bu arada vahşi doğadaki yabani keçi sürülerinin sayısı giderek azalıyordu. Avcıların sadece avdan geçinme imkânı yoktu artık. Komşu kamplarda, fazla ileri görüşlü olmayan geleneksel avcılar sürekli aç geziyordu ve göç etmeye karar vermişti, başka-

ları ise komşularının evcil sürüsünden keçiler çalmayı düşünüyordu. Ama evcil sürünün sahipleri bu tehlikeyi zaten göz önüne almıştı ve uzun asalı genç adam bundan dolayı keçi sürüsünün sabit bir unsuru haline gelmişti.

— Peki ama bu yeni türemiş keçi çobanları hangi gerekçeyle bu sürüler üzerinde hak iddia edip av sahalarının belli bir yerine sonsuza kadar yerleşiyordu? Sayısız dürüst ortodoks avcı açlıktan ölürken stokçuların iyi beslenmeye ne hakkı vardı? Keçi çobanlarının asası artık yeterli değildi.

— Aslında genç çobana babası asasını, keçilerden birini almak isteyen bir avcıya karşı kullanmamasını tembihlemişti. Baba, evcil bir keçi uğruna kendi oğlunu kaybetmek istemiyordu. Ayrıca baba, tam zamanlı keçi avcılığı yaptığı günlerini de unutmamıştı. Azazel'e alfa-omega adağı sunan keçi avcılarının, kendisine ait evcil keçilerden birini çalmayı kolaylıkla aklayabileceğini anlıyordu. Avcıların tanrısı Azazel, canlı keçilerin insanların mülkiyetinde olmasına destek vermekle tanınmıyordu. Cesetlerinin alfa-omega payı kendisine ödenmediği sürece bütün bu hayvanlar Azazel'e aitti. Neolitik avcıların temel aldığı, çok eskilere dayanan dini prensibin bu olduğu anlaşılmaktadır.

— Aksiliklerin yasası bugün neyse on bin yıl önce de aynıydı: Bir işin ters gitme olasılığı varsa ters gider. Komşu kamptan bir avcı, evcil sürüye gelip bir keçiyi öldürdü ve Azazel'e adaklık pay sundu. Genç adam keçiyi kurtarmak için mücadele etmedi, varlıklı olanlarla olmayanlar arasında her zamanki şikâyet homurtuları ifade edildi. Zaten genç adamın asası, muhtemelen Göbekli Tepe'de üretilmiş, çakmaktaşı uçlu bir mızrak taşıyan bir avcı için fiziksel bir tehdit oluşturmaya uygun değildi. Avcı keçiyi sol omzunun üzerine attı ve kesip parçalara ayırmak üzere başka bir yere taşıdı. Sağ elinde mızrağını taşıyordu. Bu karşılaşma sonucunda her iki adam hem olanlardan hem kendilerinden hem de diğer adamdan dolayı rahatsızlık hissetti.

— O akşam keçi çobanı baba ile çocukları aralarında uzun uzun konuştular. Oğullar bu arada yetişkin keçi çobanlarına dönüşmüştü. Baba neyse ki bilge bir adamdı. Küçük klanının, göçebe olarak yaşamaya devam eden aç ortodoks keçi avcılarıyla başa çıkamayacağını biliyordu. Klanının, evcilleştirdiği keçiler üzerinde hak sahibi olmasını sağlayacak zekice bir plan geliştirmesi lazımdı. Ve tabii ki bu meşrulaştırma için Keçilerin Efendisi Azazel'in onayı lazımdı. Baba böyle bir plan geliştirmek ve söylemek istediklerini hazırlamak için kendine bir hafta tanıdı. Bir hafta sonra hırsızın klanının keçiyi yemeyi tamamlamış olacağını düşündü. Dolayısıyla bir keçi daha çalmaya hazırlanıyor olabilirlerdi. Ama baba böyle bir talihsizliği engellemeye kararlıydı. Bundan sonra Azazel'le kendisi ve tüm komşuları arasında aracı rahip rolünü üstlenmeye karar verdi. Bu adamın bilgeliği ve cesareti onuruna ve hikâyemizin anlamı açısından Azazel'in ilk rahibine "Aza" adını veriyoruz.

Azazel'in Rahibi Aza: "Aza"yı ilk seküler rahip olarak tespit etmekle Azazel'in dinini avcı-kasap dininden evcilleştiriciler ve kasaplar için işlevsel olabilecek bir dine dönüştürmüş oluyoruz. Eğer Yakındoğu'daki avcıların tamamını Azazel'den biraz daha büyük bir tanrısal varlık veya sonradan besi hayvanı evcilleştiricileri için evrensel bir tanrısal varlık olarak görülebilecek bir Koyunlar ve Büyükbaş Hayvanlar Efendisi, hatta bir Tanrı-Tanrıça çifti altında akılcı besi hayvanı evcilleştiricilerine dönüştürmek mümkün olsaydı, o zaman belki de o civarda avcılıktan evcilleştirmeye geçiş barışçıl bir şekilde gerçekleşebilirdi. Ama büyük ihtimalle böyle olmamıştır. İnsanoğlunun o totem avcı tanrılarının bazılarından kurtulması on iki bin yıl sürmüştür. Üstelik o ilkel yırtıcıların totemlerinin bazıları günümüzde bile her kıtada peşimizi bırakmayan ölümcül siyasi iblisler şeklinde karşımıza çıkar.

— Evrimin üç aşaması arasındaki kültürel sınırlar boyunca daha çok insan yapımı olan kıtlıklara doğru bocalama sürecinin dört nedeni vardır: (1) İnsanın zekâ ve beceri düzeyindeki artış, (2) buna bağlı olarak av seferlerinin daha başarılı olmasına katkıda bulunan daha etkili silahların imalatı, (3)buna bağlı olarak da insan nüfusundaki artış. İnsanların hayvanları öldürme hızı, hayvanların çoğalma hızını geçti. Bunlara ilaveten, (4) kuzeydeki dağlarda yer alan buzullar erimeye başlayınca giderek daha çok sayıda hayvan bu bölgeden uzaklaşmaya başladı. Bu dönemde iklimin düzelmesine rağmen giderek daha çok sayıda avcının kıtlığa yol açıp ya bu bölgeden ayrılmak, ya da evcilleştirme stratejileri benimseyip kurutulmuş yiyecekler depolamak zorunda kalması bundandır.

— Aza'nın hikâyesini anlatmamızın amacı, avcılıktan evrensel evcilleştirmeye geçişin, milyonlarca yıldır belli alışkanlıkları olan insanımsı avcıların zorlu bir zihinsel değişim geçirmesi gerektirdiğini göstermektir. Evrensel olarak miras alınıp anlaşılan geçim stratejileri sadece avcılıkla toplayıcılıktan ibaretti. Evcilleştirme ve bitki yetiştiriciliği ise insanların zihinsel olarak ve hızlı bir şekilde keçi, koyun, büyükbaş hayvan ve eşek evcilleştirmek ve o güne kadar sadece öldürmek istedikleri hayvanların kölesi olmak için gerekli olan becerileri geliştirmesini gerektiriyordu. Tüm insanların aynı anda ve gönüllü olarak yırtıcı olmaktan çıkıp barışçıl evcilleştiricilere dönüşmesi, en modern iletişim ve ikna yöntemleri yoluyla bile imkânsız olurdu. Böyle bir evrimsel adaptasyon sürecini Ortadoğu'nun tamamında pürüzsüz bir şekilde gerçekleştirmek, "yaradılış" ve "evrim" mucizelerini bile aşacak nitelikteydi.

— İnsanoğlunun hayvanlara sahip olması ve insanlarla rekabet içindeki avcı tanrıların rollerinin küçülmesini kabullenmesi için Tahterevalli Skalası'nın (Bölüm 10'da tanıtılmıştır) baştan düzenlenmesi gerekliydi. Statü düzeylerinin hem hayvanlarla

bitkiler hem de insandan güçlü olarak görünen varlıklar açısından düzeltilmesi gerekliydi. İster koyun ya da büyükbaş hayvan veya tahıl olsun, ekonomik açıdan önem kazanacak olan evcil türlerin, o dönemin ileri görüşlü rahip-şamanları tarafından geliştirilen daha geniş teodiseye dahil edilmesi gerekliydi. Bu öngörülü insanlara göre geleneksel tanrısal hayvan efendilerinin giderek daha uzak yerlerde yaşaması lazımdı; geri çekilmeleriyle insanlar, yanlarında tutmayı başardıkları hayvanların efendileri olarak meşruiyet kazanacaktı. İnsanoğlunun daha güçlü tanrısal efendilerinin keşfedilmesi ve ritüeller yoluyla kabul edilmesi gerekliydi. Avcılık sonrası kültürel düzenin meşru, güvenli ve mümkün olması için yeni insandan güçlü sınırların keşfedilmesi, düşlerin görülmesi, seslerin duyulması ve daha güçlü tanrılarla ahitlerin müzakere edilmesi gerekliydi. Kurban törenleri için farklı gerekçelerin benimsenmesi ve ödeme ile kefaret ödemek için farklı yöntemlerin bulunması lazımdı.

— Bildiğimiz kadarıyla neolitik çağdaki krize kadar insan nüfusu iki, hatta üç katına çıkarken, avcı insanlar henüz büyük ölçekli açlık konusunda herhangi bir endişe hissetmiyordu. Yeni tanrı türlerini temel alan acil evcilleştirme kültlerinin, sundukları stratejilerin akla yatkınlığını göstermek için zamana ihtiyacı vardı. İnsanların mülkiyetini meşru kılacak tanrısal sahiplerin keşfedilmesi, üzerinde düşünülmesi, kavranması ve kendileriyle dost olunması gerekliydi. Yeni umutların geliştirilip paylaşılması lazımdı.

— Yeni bir evcilleştirme kültürünün odak noktasını bulması, potansiyel çoban ve bitki yetiştiricilerinin ihtiyaçlarını ve haklarını meşru kılmak için zamana ihtiyacı vardı. Ama sonuçta işlerin nasıl geliştiğini artık biliyoruz. Dünyanın dört bir tarafında avcılar ve evcilleştiriciler denge noktalarını aştılar, hiperevcilleştirme ve insanoğlunu kontrol altına alma yöntemlerini akladılar.

Aza Hikâyesinin Sonu: Hikâyenin bir dereceye kadar olumlu olan sonuna gelince, rahip Aza üç oğlunu çağırdı ve onlardan sürüden üç yaşında bir erkek keçi alıp onu izlemesini istedi. Hayvanı aç komşularının kampına götürdüler. Tüm avcılar gibi tetikte olan kamptaki avcılar dört adamın yaklaştığını gördü. Babanın silahsız olduğunu, sadece keçiyle gelen üç oğlanın birer asası olduğunu gördüler. Peki bu tuhaf davranış ne anlama geliyor olabilirdi?

— Keçi çobanları, avcılar gelip onları karşılayana kadar kampın sınırında bekledi. Avcıların bu dört adamı silahlı olarak değil de sadece üç mızrak taşıyarak karşılamaya karar vermesi biraz zaman aldı.

— Rahip Aza avcıların seçtiği mızrakları görünce sevindi ve şöyle dedi: "Aramızda barış olsun! Buraya neden geldiğimiz konusunda tereddütlerinizin olduğunu biliyorum, ama buraya iyi niyetimizi göstermeye geldik. Ama evcilleştirip yetiştirdiğimiz keçi sürüsünü ailemizin bir parçası olarak gördüğümüzü de söylememiz lazım. Bu sürünün ilk oğlaklarını, ailemizin bireyleriymiş gibi annelerimiz emzirdi. Evlat edindiğimiz ilk oğlakların biri erkek, diğeri dişi olduğu için şanslıydık. Onları öldürüp kesmedik. Onları önce çocukları eğlendirmek için yetiştirdik, sonra da çoğalmalarına izin verdik. Evlat edindiğimiz erkek keçiyi üç yıl otlattık, sonra da onu Azazel'e ödememiz olarak serbest bıraktık. Aldığımız o ilk iki oğlağın karşılığında beş yıl ardı ardına, üç yaşında bir erkek keçiyi Azazel'e ödeme olarak serbest bıraktık. Böylece Azazel'e olan payımızı ödedik. Şu anda götürdüğümüz bu erkek keçi altıncı adağımız olacak. Onu serbest bırakmaya gidiyoruz.

— "Avcıların çok kısa sürede bu keçiyi bulacağını biliyoruz. Bu hayvanı avlamak zor olmayacak, çünkü evcilleştirildi ve insanların varlığına alıştı. Bu bölgedeki çeşitli avcılar, beş yıldır yılda bir defa Azazel'in cana yakın erkek keçilerini öldürüyor.

Ama tek bir hayvanın bu bölgedeki bütün aç avcı ailelerini doyurmakta yeterli olmayacağını biliyoruz. Onun için size bir öneride bulunmak istiyoruz. Size ve bize gelen tüm komşu klanlarının liderine, kendi evcil keçi sürülerinizi oluşturmanız için birer hamile keçi ödünç vereceğiz. Ayrıca gelecekte avlanmaya devam ederken özgür oğlaklara rastlayacak olursanız onları yemek için öldürmeyin, evinize götürün, sürünüze katın. Sonra, sürünüz dört kuşak boyunca çoğaldıktan sonra ve sürünüzdeki dişi keçilerin çoğu hamile kaldığında, size ödünç verdiğimiz keçinin karşılığında bize bir tane geri verebilirsiniz.

— "Bizim açımızdan, her yıl bizim yaptığımız gibi, en azından bizim sürümüzün soyundan gelen hayvanlar adına Azazel'e üç yaşında erkek keçiler sunmak zorunda değilsiniz, ancak göçebe olarak yaşamaya devam eden aç avcılar olmaya devam ettiği sürece yine de böyle yapsanız bence iyi olur. Böylece o avcılar da evcilleştirme stratejisiyle az sayıda keçinin yeterli sayıda keçiye dönüştürülebileceğini görmüş olur. Biz kendi kampımızdan, kutsal geleneğimiz doğrultusunda her yıl Azazel'e canlı bir keçi sunmaya devam edeceğiz. Biz, hepimiz adına Azazel'e oluşturduğumuz sürü için ödemede bulunacağız. Doğada yakalayıp sürünüze katacağınız oğlaklara gelince, onlar için adaklık pay sunup sunmayacağınız sizinle Azazel arasında bir mesele."

— "Şimdi, oğullarım, bu keçiyi götürüp serbest bırakalım!" Bir kez daha komşularına dönen Aza şöyle dedi: "Eğer sizlerden birinin serbest bıraktığımız bu keçiyi yakalamak için bizi takip ettiğinizi görecek olursak bunu dikkate almayacağız. Biz keçiyi serbest bıraktıktan sonra ona ne yaptığınız sizinle Azazel arasında bir meseledir. Biz hemen kampımıza döneceğiz ve antlaşmamızın kurallarına uyacağız. Ve kendi hayvanlarınızı yetiştirmeniz için, Azazel'in lütfuna duyduğumuz minnettarlık ve en iyi dileklerimizle size hamile bir keçi verebilmek için ziyaretinizi bekleyeceğiz.

— Bu noktada Neolitik keçi hikâyemizin son bulmasına izin veriyoruz. Avcıların Aza'nın önerisine ne cevap verdiğini bilmiyoruz. Belki de hikâyenin burada anlatılan şekli, neolitik çağın insanlarına fazla iyimser bir gözle bakıyordur. Belki de evcilleştirme konusunda komşular arasında yakın işbirliği bağlarının oluşması için birkaç bin yıl daha boyunca oluşacak bilgi birikimi gerekli olmuştur. Dini lider İbrahim'in yüzyıllar sonra Kral Davut'la haleflerinin hizmetindeki kâtipler tarafından kayıt altına alınacak olan örnek niteliğindeki çoban efsaneleri bile su hakları, otlatma alanları ve besi hayvanı mülkiyeti –hatta insan ailelerin mülkiyeti– gibi ekonomik ihtilaflarla ve bunların sonucunda gelişen besi hayvanı hırsızlığı, sıcak takip, kaçırma ve mücadele ittifaklarının oluşturulmasıyla doludur.

— Yakındoğu'da avcılıktan çobanlığa ilk geçişte ne kadar insan kanı döküldüğünü veya daha sonra, buzullar eriyip kuruduğunda ve insanlar sulama kanalları kazmanın daha kolay olduğu iki nehrin arasındaki topraklara göç ettiğinde çobanlarla çiftçiler arasında kopan ihtilaflarda kaç kişinin öldüğünü tahmin bile edemem. Aza gibi birinin sosyal ve dini vizyonunun sıradan hale gelebilmesi için daha güçlü tanrılarla ahitler yapılacak, yüzyıllar boyunca büyük bir bilgi birikimi oluşturmak ve engin bir uzlaşma deneyimi yaşamak gerekecekti. Ama bu arada müstahkem şehirler arasında şiddet, savaş ve kölelik gibi, hiper-evcilleştirmenin gerektirdiği aşırı düzeylere ulaştı. Büyük kitleler daha yeni ve daha güçlü tanrılar adına birbiriyle savaşır oldu. Ve insanlar, ortaya çıkan sonuç konusunda kendilerini daha iyi hissetmek için bu mücadeleden kaynaklanan hastalığa "uygarlık" adını verdi. Uygarlık günümüzde okullarımızın büyük kısmında memnuniyet ve gurur duyulması gereken bir olgu olarak öğretilmektedir.

Kaynakça

Allen, Thomas George, çev. *The Book of the Dead or Going Forth by Day.* Studies in Ancient Oriental Civilizations 37. Chicago: University of Chicago Press, 1974.

Andrae, Thor. *Mohammed, the Man and His Faith.* New York. Harper Torchbooks, 1960.

Bartz, Richard. Http://creativecommons.org/licenses/bysa/2.5/deed.en. Münih, "yabani domuz" habitatı fotoğrafı.

Bonnet, Hans. *Reallexikon der Aegyptischen Religionsgeschichte.* Berlin: Walter de Gruyter, 1952.

Boas, Franz. *The Central Eskimo.* Bureau of American Ethnology, Smithsonian Institution, Washington D.C., 1888.

Breasted, J. H. *Development of Religion and Thought in Ancient Egypt.* New York: Charles Scribner's Sons, 1912.

Burkert, Walter. *Homo Necans; the Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth.* Peter Bing transl.. Berkely. University of California Press, 1983.

Childe, V. Gordon. *Man Makes Himself.* A Mentor Book, New American Library, New York, 1951 (1936).

Clark, R. T. Rundle. *Myth and Symbol in Ancient Egypt.* London: Thames and Hudson, 1959.

Deacon, A. B. *Malekula, a Vanishing People in the New Hebrides,* ed. Camilla H. Wedgewood. London, Routledge and Sons. 1934.

____. "Geometrical Drawings from Malekula and other Islands of the New Hebrides," ed. Camilla H. Wedgewood, *Journal of the Royal Anthropological Institute,* LXIV. London. 1934.

De Bary, Wm. Theodore, ed. *Sources of Chinese Tradition* Cilt 1, New York, Columbia University Press, 1960.

De Waal, Frans. *Chimpanzee Politics; Power & Sex among Apes*, New York, Harper and Row, 1982.

Dehnhardt, Rene, *Die Religion der Olmeken von La Venta: eine religionsarchaeologische Analyse*. Doktora tezi, Philosophische Facultaet der Rheinischen Friedr. Wilhelm Universitaet, Bonn, 2010.

Dhammika, Ven. S. *The Edicts of King Ashoka, an English Rendering*. Buddhist Publication Society, 1993. Dharma Net Edition, Berkely, 1994, http://www.cs.colostate.edu/~malaiya/ashoka.htlm.

Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica*.

Eliade, Mircea. *Patterns in Comparative Religions*, New York and Scarborough, Sheed and Ward, 1958.

____. *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*, New York, Bollingen Foundation, 1964.

____. *The Forge and the Crucible*, Chicago. University of Chicago Press (1962) 1978.

____. *A History of Religious Ideas*, 3 volumes. Chicago: University of Chicago Press, 1985.

Eno, Robert. "Was there a High God Ti in Shang Religion," in *Early China 15*, 1990.

____. "Shang State Religion and the Pantheon of the Oracle Texts," in *Early Chinese Religion*, John Lagerwey ve Marc Kalinowski ed. Leiden and Boston: Brill, 2009.

Erman, Adolf. *Die Religion der Aegypter: Ihr Werden und Vergehen in Vier Jahrtausenden*. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter, 1934.

Faulkner, R. O. *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*. New York: Oxford University Press, 1969.

____. *The Ancient Egyptian Coffin Texts*. Warminster, England: Aris and Phillips, 1973.

Freud, Sigmund. *Das Ich und das Es* (1923). Studien Ausgabe, Bd. III. Psychologie des Unbewussten, Fischer Verlag. Frankfurt a.M. 1975.

Galvin, John. "Abydos: Life and Death at the Dawn of Egyptian Civilization." National Geographic. Washington D.C., Nisan 2005: 106-121.

Garstang, John, *Burial Customs of Ancient Egypt*, Great Britain: Kegan Paul Limited, 2002.

Geertz, Armin W. ve Michael Lomatuway'ma. *Children of Cottonwood; Piety and Ceremonialism in Hopi Indian Puppetry*. ATR dizisi, cilt 12. Karl W. Luckert, ed. University of Nebraska Press, 1987.

Geldner, Karl Friedrich, *Der Rig-Veda. Erster Teil*. Cambridge, Mass. Harvard U Press. 1951.

Goldin, Paul R. *Ancient Chinese Civilization: Bibliography of Materials in Western Languages*. 8 Nisan 2009.

Goodall, Jane van Lawick, *In the Shadow of Man*. London and Glasgow. Collins Clear-Type Press. 1973.

Guthrie, W.K.C., *The Greeks and Their Gods*. Boston: Beacon Press, 1955.

Haile, Father Berard, O.F.M., *Women versus Men—a Conflict of Navajo Emergence—the Curly To Aheedliinii Version*, American Tribal Religions, cilt 6. ed. Karl W. Luckert. University of Nebraska Press, 1981.

Hali, Awelkhan; Li Zengxiang and Karl W. Luckert. *Kazakh Traditions of China*. Lanham: University Press of America, 1998.

Hantl, Otto, *Der Urglaube Alteuropas, Die Edda als Schlüssel zur Steinzeit*, Tübingen. Grabert-Verlag, 1983.

Hesiod, "Theogony," in *Hesiod, the Homeric Hymns and Homerica*, çev. H. G. Evelyn White. Cambridge, Mass: Harvard U. Press, 1977.

Hodder, Ian, *The Domestication of Europe*. Oxford: Blackwell, 1990.

____. *The Leopard's Tale: Revealing the Mysteries of Çatalhöyük*, London: Thames and Hudson. 2006.

____. ed. *Religion in the Emergence of Civilization: Çatalhöyük as a Case Study*. Cambridge University Press, 2010.

Jensen, Adolf E. *Das religiöse Weltbild einer frühen Kultur*. Leipzig, 1939.

____. *Mythos und Kult bei den Naturvölkern*. Wiesbaden, 1951. İngilizce çeviri: *Myth and Cult among Primitive Peoples*. Chicago, 1963.

Jensen, Adolf E. ve Heinrich Niggemeyer. *Hainuwele: Volks-Erzählungen von der Molukken Insel Ceram*. Klostermann Verlag, Frankfurt, 1939.

____. *Die Drei Ströme: Züge aus dem geistigen und religiösen Leben der Wemale*, Leipzig, 1948.

Johnson, Buffie. *Lady of the Beasts, Ancient Images of the Goddess and her Sacred Animals*. San Francisco: Harper and Row Publ., 1981.

Joseph, Frank. *The Destruction of Atlantis*, Rochester, Vermont: Bear and Company, 2004.

Keightley, David N. *Sources of Shang History; the Oracle Bone Inscriptions of Bronze Age China*, Berkely, U of California Press. 1978.

____. *The Ancestral Landscape; Time, Space, and Community in Late Shang China (ca. 1200-1045 B.C.)*. Berkely, U of California. 2000.

____. "The Making of the Ancestor; Late Shang Religion and its Legacy," , John Lagerwey, ed. *Religion in Chinese Society*, cilt 1. Shatin, N.T, Hong Kong, (2004) 2006.

Kramer, Samuel Noah, ed. *Mythologies of the Ancient World*, Garden City, New York: Anchor Books, Doubleday, 1961.

____. *Cradle of Civilization*, New York: Time Inc., 1967.

Krickeberg, Walter. *Altmexikanische Kulturen*, Berlin. Safari Verlag. 1975. Layard, John. "Maze Dances and the Ritual of the Labyrinth in Malekula." *Folklore XLVII*. Folklore Society Great Britain, 1936.

____. *Stone Men of Malekula*. Chatto and Windus. London. 1942.

Levine Marsha A., "Domestication, Breed Diversification and Early History of the Horse," McDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge, UK. Http://research.vet.upenn. edu/HavermeyerEsquireBehaviorLabHomePage/Reference.

Lévy-Brühl. *How Natives Think*. (1912), Çev. Lilian A. Clare, London, 1926.

Levy, Mark, *Technicians of Ecstasy: Shamanism and the Modern Artist*, Ruth-Inge Heinze Books, 1993.

Lewis, Mark Edward, *Sanctioned Violence in Early China*.,Albany, State University of New York Press, 1990.

Li, Shujiang ve Karl W. Luckert, *Mythology and Folklore of the Hui, a Muslim Chinese People*, Albany: SUNY Press, 1994.

Luckert, Karl W. *The Navajo Hunter Tradition*, U of Arizona Press, Tucson, 1975.

____. *Olmec Religion, a Key to Middle America and Beyond*, Civilization of the American Indian Series, Cilt 137, U of Oklahoma Press. Norman, 1976.

____. *Navajo Mountain and Rainbow Bridge Religion*. Flagstaff, Museum of Northern Arizona Press. 1976.

____. *A Navajo Bringing-Home Ceremony; the Claus Chee Sonny Version of Deerway Ajilee*, Flagstaff, Museum of Northern Arizona Press, 1978.

____. *Coyoteway, a Navajo Holyway Healing Ceremonial*. Johnny C. Cooke Navajo Interpreter. Tucson & Flagstaff. Univ. of Arizona Press and Museum of Northern Arizona Press, co-publishers. 1979.

____. *Egyptian Light and Hebrew Fire; Theological and Philosophical Roots of Christendom in Evolutionary Perspective*. Albany, SUNY Press, 1991.

____. *Dragon over America, Religion from Olmec to Aztec*, yüklenebilir video metni, 2000. <www.historyofreligions.com/dragon.htm>

____. *Out of Egypt an Other Son*, yüklenebilir video metni, 2002. <www.historyofreligions.com/outofe.htm>

Malotki, Ekkehart ve Michael Lomatuway'ma, *Stories of Maasaw, a Hopi God*. ATR dizisi, cilt. 10. Karl W. Luckert ed. University of Nebraska Press. 1987.

Mann, Charles C., "The Birth of Religion: The World's first Temple," in *National Geographic*, Washington D.C. June, 2011.

Mauss, Marcel, *The Gift*, Çev. W. D. Halls. New York, London, W. W. Norton Co., 1990.

Milankovitch, Milutin, "Glacial and Interglacial Scale, NOAA Paleoclimatology," http://www.ncdc.noaagov/paleo.

Mithen, Steven. *After the Ice; a Global Human History 20,000 to 5,000 B.C.*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2003.

Morgan, Lewis Henry. *Ancient Society, or Researches in the Line of Human Progress from Savagery, through Barbarism to Civilization*, 1877.

Paproth, Hans-Joachim, *Studien über das Bärenzeremoniell*, München, Klaus Renner Verlag, 1976.

Peeples, Lynne, "Did Lactose Tolerance First Evolve in Central, Rather Than Northern Europe?" in *Scientific American*, 28 Ağustos 2009.

Herbert Plutschow, "Archaic Chinese Sacrificial Practices in the Light of Generative Anthropology," *Anthropoetics* I, no. 2, s. 5, University of Los Angeles, CA, 1995.

____. "Xunzi and the Ancient Chinese Philosophical Debate about Human Nature," *Anthropoetics* 8, no. 1 (Bahar/Yaz 2002).

____. "Ancient Human Sacrifice on China's Periphery" in *Anthropoetics* 14, no. 1. 2008.

Pritchard, James B. ed. *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, 3. baskı. Princeton, N.J., Princeton University Press, 1969.

Radin, Paul, *Primitive Religion, its Nature and Origin*, New York, Dover Publications, 1957.

Rasmussen, Knud, *Intellectual Culture of the Iglulik Eskimos* (Report of the Fifth Thule Expedition 1921-1924. Cilt VII, No. 1.) Copenhagen, 1929.

Reichholf, Josef H. *Warum die Menschen sesshaft wurden....* Fischer Taschenbuch Verlag. Frankfurt a. M. 2010.

Renfrew, Colin, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, New York: Cambridge University Press, 1987.

Richey, Jeffrey, "Confucius (551-479 BCE)" Internet Encyclopedia of Philosophy. Http://www.iep.utm.edu/confucius/.

Riegel, Jeffrey, "Confucius," 2006. Http://plato.stanford.edu/entries/confucius.

Rudolph, Ebermut, *Schulderlebnis und Entschuldung im Bereich säkularer Tiertötung. Religionsgeschichtliche Untersuchung*, Peter Lang Verlag. Frankfurt a. M. 1972.

Sakellarakis, Yannis ve Efi Sapouna-Sakellarakis, *National Geographic Magazine*, Washington D.C. February, 1981.

Sayce, Archibald Henry ve Edward Gibbon, *Ancient Empires of the East, 1*. Philadelphia: J. D. Morris, 1906.

Schärer, Hans. *Ngaju Religion*, The Hague: Martinus Nijhoff, 1963.

____. *Der Totenkult der Ngaju Dajak in Süd-Borneo*, S'Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1966.

Schmidt, Klaus, "The 2003 Campaign at Göbekli Tepe (Southeastern Turkey)" *Neo-Lithics* 2/03, Berlin.

____. *Sie bauten die ersten Tempel; das rätselhafte Heiligtum der Steinzeitjäger* C. H. Beck, München (2006), dtv edition 2008.

____. *Göbekli Tepe—a Stone Age Sanctuary in Southeastern Anatolia* Exortiente—www. exoriente.org. 2008 yılına ait Almanca kitabın İngilizce baskısının Aralık 2012'de yayınlanması planlanmıştır.

____. "Göbekli Tepe—the Stone Age Sanctuaries, New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs." UDK 903.6(560.8)"633/634,"636.01. *Documenta Praehistorica XXXVII* (2010).

Smith, Jonathan Z, "A Pearl of Great Price and a Cargo of Yams: A Study of Situational Incongruity" *History of Religions* 16, no. 1 (1976): 1-11.

Spencer, A. J., *Death In Ancient Egypt*, Great Britain: Penguin Books Ltd, 1982.

Turnbull, Colin M. *The Forest People; a Study of the Pygmies of the Congo*, New York, Simon and Schuster, 1961.

Ucko, Peter J. ve G. W. Dimbleby, *The Domestication and Exploitation of Plants and Animals*, Aldine Publishing Co., Chicago, New York. 1969.

Vajda, Edward J. "The Dene–Yeniseian Connection" (February 2008 Symposium), *Anthropological Papers of the University of Alaska*, ed. James Kari ve Ben Potter, Haziran 2010.

____. "Ket Shamanism" in *Shaman*, Cilt. 18. NOS. 1-2. Bahar/Sonbahar, 2010.

Van Seters, John, *The Hyksos, a New Investigation*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1966.

Waley, Arthur, çev. *The Analects of Confucius*, Vintage Book, George Allen & Unwin, 1938.

Wei, Cuiyi ve Karl W. Luckert, *Uighur Stories from Along the Silk Road*, Lanham: University Press of America, 1998.

Wild, E. M. ve diğerleri. "Neolithic massacres: Local skirmishes or general warfare in Europe?" *International Radiocarbon Conf.* 18, Wellington, NZ. 2004.

Wilkins, Jayne, Benjamin J. Schoville, Kyle S. Brown, Michael Chazan, "Evidence for Early Hafted Hunting Technology." *Science Magazine*, Cilt 338 no. 6109 s. 942-946. 16 Kasım 2012.

Wilford, John Noble, "With Escorts to the Afterlife, Pharaohs Proved Their Power," *New York Times*, 16 Mart 2004.

Wlosok, Antonie, *Römischer Kaiserkult*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978.

Dizin

C-Ç

D

E

F

G

H

I-İ

K

L

M

N

O-Ö

P

R

S-Ş

T

V

W

X

Y

GÖBEKLİ TEPE

Karl W. Luckert sadece Göbeklitepe'nin sembollerinin ne anlama geldiklerini, mimari yapıyı anlatmıyor; neolitik çağ insanının araç ve gereçlerini, yaşam eğilimlerini, gizemlerini, din anlayışlarını, avcı toplumunun davranış biçimlerini irdeleyerek bir insanlık tarihi çalışması sunuyor.

Göbekli Tepe kazıları bugüne dek bilinmeyen "neolitik devrim"in dinsel yapısını ortaya çıkardı. Bu kült neredeyse 12.000 yıl önce Bereketli Hilal'in, yani Mezopotamya'nın kuzeyinde, avcı-şamanlar, çakmaktaşı madencileri ve silah-yapıcıların rahiplerince kurulmuştur. Silah yapımındaki bu ilerleme sayesinde geçici bir süreliğine de olsa yiyecek bollaştı, avcı sayısı arttı ve av hayvanları sayısı da azaldı. Hayvan sayısındaki bu azalmanın önüne geçmek için hayatın yeniden üretiminde uzmanlaşmış bir rahip kültü gelişti. Bu rahip sınıfının bitkiler ve hayvanlar üzerinde kontrol kurulabileceği yönündeki akıl yürütmesi sonucunda evcilleştirme çok teşvik edildi; bunun sonucunda oluşan "aşırı-evcilleştirme" durumu da uygarlığımızın ilk basamağını oluşturdu.

ALFA
www.alfakitap.com
/alfakitap
/alfakitap
/alfakitap

